

Gökçen Beyinli

İslam ve Sair Halk

Laik Türkiye'de Hurafeler, Kadınlar, Türbeler

KitapYAYINEVİ

İSLAM VE SAİR HALK
LAİK TÜRKİYE'DE HURAFELER, KADINLAR, TÜRBELER

İSLAM VE SAİR HALK; LAİK TÜRKİYE’DE HURAFELER, KADINLAR, TÜRBELER / GÖKÇEN BEYİNLİ

© 2021, GÖKÇEN BEYİNLİ
© 2021, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOÇLU

KAPAK FOTOĞRAFI
EYÜP 1957

ARA GÜLER, © ARA GÜLER DOĞUŞ SANAT VE MÜZECİLİK A.Ş.

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

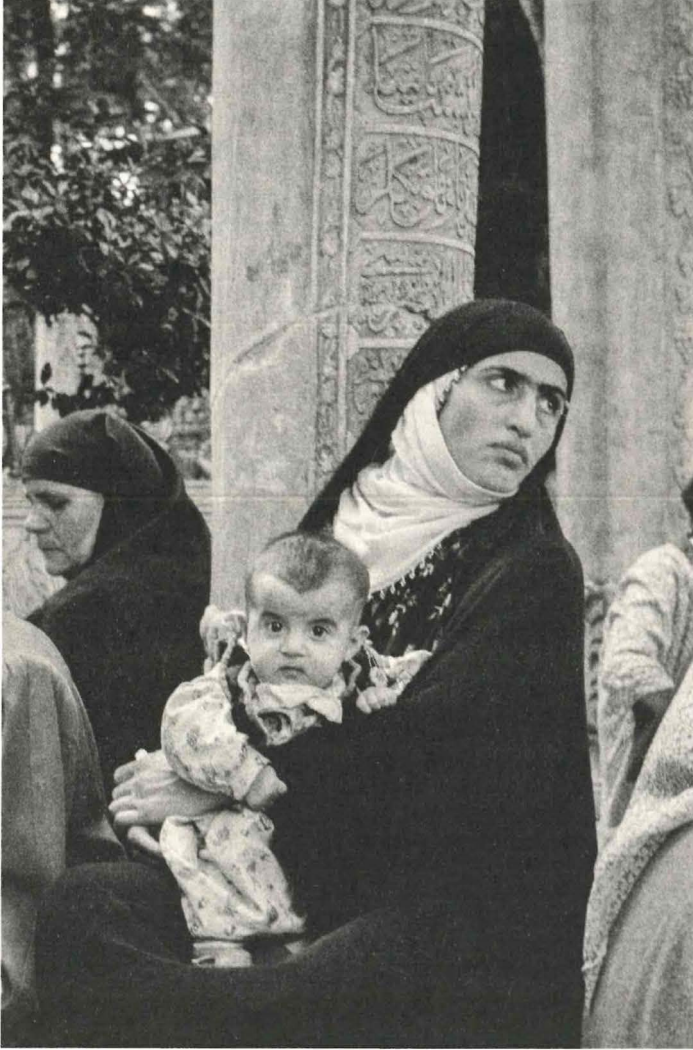
GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
NİSAN 2021, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-207-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

ARA GÜLER'E SAYGIYLA

İslam ve Sair Halk

Laik Türkiye’de Hurafeler, Kadınlar, Türbeler

GÖKÇEN BEYİNLİ

KitapYAYINEVİ

Sonra dönüp dönüp gelinen
sıla oldu kavga
barış uzaklaştı tarih
kirli çakalların dolaştığı
tekinsiz bir orman

Gülten Akın, *Celaliler Destanı*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR 9

GİRİŞ: HALK VE DEVLET ARASINDA DİN 11

HURAFELERİ ÇALIŞMAK: "HALK" VE CUMHURİYETİN "YENİ" SİYASAL TARİHİ 11

677 SAYILI KANUN: LİTERATÜRÜN GÖRDÜKLERİ, GÖZDEN KAÇANLAR 25

"MEKÂNIN MİLLÎ İNŞASI" VE TOPLUMSAL HAFIZA: TÜRBELER 33

KADINLARIN DİNDARLIĞI, HALKIN "DİRENİŞİ" 44

KAYNAKLAR, İÇERİK VE İDDİALAR 52

1- "HAKİKİ DİN"İN SINIRLARI: HURAFELER, HALK VE İNANÇLARI 61

HURAFELERİN KISA TARİHİ: BATI DÜNYASI, ORYANTALİZM VE OSMANLILAR 61

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOLKLOR VE İLAHİYAT: ABDÜLKADİR İNAN 67

"AKIL DİNİ" İSLAM VE "CAHİL" HALK 77

"HIZIR HAYATTA MI?" – HALKTA YAŞAYAN İNANÇLAR 89

"EVLIYANIN KERAMETİ HAKTIR," TÜRBESİNE ADAK "BATIL"DIR 95

2- "İRTİCA HORTLARS?" – HURAFE MEKÂNI TÜRBELER 103

"GAFİL BİR DERVİŞ" YA DA "ANKARA'NIN HAMİSİ" – HACI BAYRAM VELİ 103

"TÜRBE FOBİSİ"Nİ YENMEK: PADİŞAH TÜRBELERİ AÇILIYOR 116

"TÜRK VE MÜSLÜMAN" İSTANBUL'UN FETHİ: EYÜP SULTAN TÜRBESİ 129

"İŞÇİLER VE SAİR HALK"IN AYAKKABISIZ TÜRBE ZİYARETİ 140

KARACAAHMET TÜRBESİ'NDE BİR "MECZUB" 152

3- TÜRBELER, CAMİLER VE ERKEKLER ARASINDA: HURAFELERİN "TAŞIYICISI" KADINLAR 161

"BATIL" ANNELERİN "MODERN" KIZLARI: GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDEN

CUMHURİYET DÖNEMİNE 161

TÜRBELERDE ŞİFALANMAK, EVLİYALARLA İLETİŞİM KURMAK 170

MERYEM ANA EVİ VE "HİRİSTİYAN TÜRBELER" 181

MEVLİT İÇİN CAMİYE GELİP "PAZARYERİ"NE ÇEVİRMEK 194

KADINLARI HURAFELERDEN "KURTARMAK" 206

SONUÇ: DİN VE DEVLET ARASINDA HALK 213

KAYNAKÇA 227

EKLER 247

DİZİN 267

TEŞEKKÜR

Öncelikli olarak arşivlerini açarak bana güvenen ve bu çalışmayı mümkün kılan Diyanet İşleri Başkanlığı ile İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü ve her iki kurumun çalışanlarına teşekkür borçluyum. Zaman içinde araştırmalarda bulunduğum Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, dönemin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM) kütüphanesi çalışanlarının yardımları yola sabırla devam etmemi sağladı.

Berlin Humboldt Üniversitesinden Prof. Dr. Christina von Braun'un desteğiyle aldığım doktora bursu olmasaydı ne çalışmaya başlayabilirdim ne de hem beni hem kızımı geliştiren, dönüştüren Berlin'de yaşama imkânı bulabilirdim. Deutsche Forschungsgemeinschaft'ın (Alman Araştırma Akademisi) ve Caroline von Humboldt Vakfının maddi destekleri sayesinde geçim derdi olmadan ilgi duyduğum konuda araştırma yapabildim. İki yıl üyesi olduğum "Gender as a Category of Knowledge" (Bir Bilgi Kategorisi Olarak Toplumsal Cinsiyet) doktora araştırma grubundaki farklı disiplinlerde çalışan hocalarım ve arkadaşlarım her toplantıda keskin yorumlarıyla feminist düşüncüyü derinlemesine anlamamı sağladı; ayrıca akademide disiplinler arası bir yaklaşıma sahip olmanın ve çalıştığın mevzuya küresel bakmanın önemini öğretti. London School of Economics-Toplumsal Cinsiyet Enstitüsünde geçirdiğim zaman sürecinde Alman akademisinin sınırlarını görmemi sağlayan hocalarımı ve arkadaşlarımı da şükranla anmalıyım. Oxford Üniversitesinden Prof. Masooda Bano projesinde bana görev vererek ve Oxford'da araştırmalarda bulunmamı sağlayarak çalışmamı İslam dünyası bağlamında görebilmeme vesile oldu.

Dünyanın farklı ülke ve şehirlerindeki konferanslarda yaptığım sunumlarda zihin açıcı sorular sorarak katkıda bulunan meslektaşlarıma, bu çalışmanın ilk dönemlerinde yardımcı olan Prof. Dr. Beate Binder'e, çalışmayı tarih alanında yapma tercihimin destekleyen danışmanım Prof. Dr. Claudia Bruns'a, danışmandan öte kadim bir dost olarak tüm süreç boyunca yanımda olan Prof. Dr. Christoph K. Neumann'a, iyi bir doktora tezinin insanı değiştirdiğini gösteren Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı'ya teşekkür ederim.

Arkadaşlarımın desteği tüm süreç boyunca çok değerliydi. Gökhan Gözen, Bekir Zakir Çoban, Todd Sekuler, Corry Guttstadt, Fuat Dünder, Güldem Baykal Büyüksaraç, Tanıl Bora, İzmir'in ve hayatın "dost" hediyesi Derya Özkan katkılarıyla bu kitabı olgunlaştırdılar.

Annem Müşerref, babam İbrahim, kardeşlerim Taha ve Emre ile ailemizin parçası olan Zuhale ve Cansu Beyinli her daim yanımdaydı, bu ailenin bir üyesi olduğum için kendimi çok şanslı hissediyorum. Hepsinin desteğini her daim hissettim, dahası en zor dönemlerde kızım ile ilgilenerek kariyerimden vazgeçmeden anne olabilmemi sağladılar. Bu yolculuğun her anına tanık olan canım kızım Feride Elif Dinç ile birlikte büyümek çok kıymetli... Yola devam etme gücünü kaybetmediysem yegane sebebi odur.

Bir teşekkürüm de İsmail Kara'ya. Kendisi bu kitaba sadece muhtelif çalışmalarıyla katkıda bulunmadı. Oxford Üniversitesindeki projede çalışırken tanışma imkânı bulduğumuzda ve sonrasında babaannem Fatma Beyinli'nin hikâyesini yazmam konusunda beni yüreklendirdi. Doktora araştırmamın, hayat gailinden yeterince düşünemediğim sebep ve sürecini, yani kendi hayatımla ve aile geçmişimle ilişkisini, dahası "kurumuş ağaca su vermenin" beyhude olmadığını anlamamı sağladı.

Kitabı tamamlamak hayatın garip bir cilvesi olarak Corona virüsü sebebiyle nasip oldu. Ev hapsinde geçirdiğimiz bahar ayları sonunda kitap büyük ölçüde bitmişti ama Çağatay Anadolu ve samimi desteği olmasaydı yarı yolda kalabilirdim. Çalışmamı inandığı, satır satır okuduğu ve yapıcı önerilerle iyileştirdiği için kendisine müteşekkirim.

Ebelerin tarihine eğildiğim ilk kitabımda halk ebelerinin doğum alanından dışlanmasının bir parçası olarak tartıştığım hurafe kavramıyla doğan bu çalışma 2012 Ocak ayında başladığım doktora tezime dayanıyor. Sadece hurafeleri, türbe, ziyaret ve evliaları değil, babaannem gibi "dindar" kadınların da hikâyelerini içeriyor. Dünya birçok kadına yaptığı gibi ona da okuyup "büyük adam" olma fırsatı vermedi. Gitmesine izin verilen tek okul olan ilkokulda öğrendiği dünya haritasını, 86 yaşında ölüm döşeginde dahi hatırlar, şevkle bana anlatırdı. "En sevdiği" torunuyla gurur duyduğunu biliyorum. Bu kitabımı ehl-i tarik merhum babaannem ile hayallerimi ve kendimi gerçekleştirme gayretlerimi destekleyen babama adıyorum.

HALK VE DEVLET ARASINDA DİN

HURAFELERİ ÇALIŞMAK: “HALK” VE CUMHURİYETİN “YENİ” SİYASAL TARİHİ

Erken cumhuriyetin halk bilimcilerinden Hasan Fehmi, dönemin folklor dergisi *Halk Bilgisi Haberleri*'ne 1933'te yazdığı “Tanrı'ya Arzuhal” başlıklı makalede “Arapça olarak ‘âciz kuldân ulu tanrıya’ diye başlayan,” insanların dileklerini yazdıkları arzuhallerden bahseder.¹ Genellikle arzuhali “tanrıya” ulaştırmanın su olduğunu, “mektepe çocuklarına yazındırılan² arzuhalleri genç kızlar, kısır kadınlar, ayrı düşmüş gelinler”in elleriyle dereye saldıklarını belirtir ve arzuhaller için Ankara’da suya gerek görülmediğini ekler. Hasan Fehmi 1925’te yürürlüğe giren 677 sayılı kanundan sonra “Ankara’nın bu arzuhal işine vukuf peyda” eder. Türbe kapatılırken “hazretin sarığı” arasında “bir kâğıt yığını” olduğu fark edilir. Kâğıtların oluşturduğu dosya dikkatle “sayılarak, bükülerek, dürülerek” o dönem Eğitim Bakanlığına bağlı hars, yani kültür müdürlüğüne teslim edilir. “Evrak” incelendiğinde, bunların “Taceddin vasıtasıyla Allaha takdim edilmiş arzuhaller” olduğu anlaşılır. Hasan Fehmi’ye göre Tanrı’ya yazılan arzuhaller Ankara’da “Vilayet makamile yarış eder” hale gelmiştir, hatta halk devletten çok Tanrı’ya arzuhal yazmaktadır, ki şöyle örnekleri vardır:

Abdi âciz kulları Hüseyin imzalı bir arzuhal. Okuyoruz, meğer bu adamcağızın aleyhine bir dava kurulmuş, bundan kolaylıkla ve iyilikle kurtulması için Tacettin hazretlerine istida eyliyor. Diğer bir istida (Tacettin sultan hazretlerine) başlıklıdır. Arzuhal sahibi Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir vilayetlerinden birisine becayiş suretile naklini rica ediyor. Evinden kilimi çalınanlar, çocuğu olmıyanlar, hastası olanlar, boşanmak istiyenler, koca arayanlar kimi muntazam

1 Hasan Fehmi, “Tanrı'ya Arzuhal,” *Halk Bilgisi Haberleri*, 3/ 28 (15 Eylül 1933): 104-5.

2 Yazar “Yazınmak” kelimesine dipnot düşerek “istinsah etmek” olarak açıklamıştır; Arapça suretini çıkarmak anlamına gelen “nesh” kelimesinden türemiş istinsah “bir kitabın yahut yazılı bir metnin nüshasını çıkarma, onu harfi harfine kopya etme”dir.

bir arzuhal şeklinde (sade pula tabi değil), kimi küçük bir pusula halinde Tacettin'e müracaat ederek arzularının, muratlarının meydana gelmesi için tanrı nezdinde vesatet buyurmasını istirham ediyorlar... Tacettin'in kavuğundan çıkardığımız bu dosyanın Halk Bilgisi tetkikleri, aynı zamanda inkılap tarihimiz için kıymetli bir vesikalar hazinesi olduğunda şüphe yoktur.

Halk arasındaki yaygın inanca göre bir Celveti şeyhi olan Tâceddin-zâde Mustafa Efendi'nin, Aziz Mahmud Hüdai'nin halifelerinden olduğu söylenir. "Tacettin" Türbesi, 17. yüzyılda yaptırdığı, cami, derviş odaları, yemekhane, haremlik binaları ve selamlıktan müteşekkıl dergâhında bulunur ve başkentte, Hacı Bayram Veli Türbesi'nden sonra en çok ziyaret edilen türbedir. Günümüzde Ankara'da Hacettepe Üniversitesi kampusu sınırları içinde olan ve Mehmet Akif Ersoy Müzesi olarak kullanılan selamlık bölümü, İstiklal Marşının yazıldığı mekândır, şair Nisan 1920 ve Mayıs 1921 arasında, yani Kurtuluş Savaşı sürerken burada yaşamıştır.³ Mehmet Akif bu gibi inanç ve gelenekleri, genel olarak da hurafeleri hararetle eleştiren İslamcı aydınlardan biri olarak, orada yaşarken türbeye ziyarete gelenleri, arzuhal yazanları gözlemlemiş miydi? Verilen örneklere göre erkekler de arzuhal yazıyormuş; cumhuriyetin ilerleyen dönemlerinde, onun izinden giderek hurafeleri eleştiren aydınlar gibi, kadınların yazmasını *doğal*⁴ addetmiş de erkeklere mi şaşırmıştı? Belki de onları vilayet makamına yönlendirmişti? Selamlıktan ayrıldıktan dört yıl sonra yürürlüğe giren 677 sayılı kanunun bu dergâha, tasavvuf, tarikatlar ve arzuhal gibi hurafelere getirdiği yasaklar hususunda ne hissetmişti?

Sorular çoğaltılabilir, cevaplarını bilemesek de üzerlerinde düşünmek kanımca cumhuriyet tarihine farklı bir gözle bakmayı mümkün kılıyor. Bu kitap Türkiye Cumhuriyeti'nin, kuruluşundan 1960'ların ortalarına

3 N. Öztürk, "Taceddin Dergâhı," *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39 (2010): 339-341. Ayrıca Mehmet Akif Ersoy Safahat'ın altıncı kısmını burada tamamlamış, "Süleyman Nazîfe" ve "Bülbül" şiirlerini de burada yazmıştır.

4 Kitapta bazı kelimeleri, hâkim söylemi eleştirmek ve/ya vurgulamak için italik kullanıyorum. Arşiv belgelerindeki ve alıntılardaki terimler, orijinal metindeki halleri ile, düzeltilmeden kullanılmıştır. İngilizceden tercümelemeler tarafımdan yapılmıştır.

kadarki toplumsal ve siyasal tarihini hurafeler, türbe ziyareti ve evliya inancına odaklanarak inceliyor. Çoğu zaman hafife alınmış, kadınlarla ilişkilendirilmiş ancak siyasi tartışmaların bir parçası olmuş bu üç temaya yakından bakarak, Kemalist modernleşmenin halk, din, kadınlar, gayrimüslimler ve Batı dünyasıyla çetrefil ilişkisinin tarihine katkıda bulunuyor. Bu temalarla ilgilenmiş veya yetkili kılınmış seçkinler ve muhtelif devlet kurumlarının söylem ve politikalarını incelemenin ötesinde, tüm olumsuz tavırlara ve baskıya rağmen hurafelere ve evliyaların gücüne inanmaya, “irtica yuvası” olarak (da) görülen türbeleri kendi usulünce ziyaret etmeye devam eden *cahil* halk ve kadınların deneyimlerine de yer vererek ne tür müzakere ve direniş taktikleri geliştirdiklerini gösteriyor.

Binaenaleyh bu kitap devlet-halk-din ilişkisini inceliyor.⁵ Ülkenin bu döneminde din ile devlet ilişkisine dair çalışmalar genellikle dindar halk-laik devlet ikiliğine yaslanmış, siyasal İslamın yükselişi, halkın (ya da çevrenin) yukarıdan (ya da merkezden) dayatılan, Batıyı model alan modernleşmeye tepkisi olarak yorumlanmıştır.⁶ “Laik” Türk devletinin din ve devleti ayırmaktan ziyade dini kontrol ettiğini göstererek bu söylemi aşındıran çalışmalar yapılmış olsa da,⁸ Kandiyoti’nin “egemen söylem” olarak adlandır-

5 Lakin muazzam bir araştırma alanı oluşturan, “Türkiye’nin modernleşme tecrübesinde dinin/İslamın rolü”nü merkeze almayan, daha çok bu alanın devlet-halk-din cephesine, erişilebilen arşivlerin elverdiği ölçüde katkıda bulunmayı umuyor. Bu alana dair kitap boyunca sık sık referans gösterdiğim, Şerif Mardin, Ahmet Yaşar Ocak, İsmail Kara gibi müelliflerin çalışmalarına bakılabilir.

6 Şerif Mardin’in 1973’te yayınlanan makalesinde geliştirdiği merkez-çevre söylemi uzun yıllar geçerli olmuştur, Ş. Mardin, “Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri,” *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleleri* 1, ed. M. Türköne ve T. Önder, 35-78 (İstanbul: İletişim, 2006). Diğer birkaç örnek için bkz. S. Ayata, Patronage, Party and the State: The Politicisation of Islam Turkey,” *Middle East Journal*, 50/ 1 (1996): 40–56; N. Göle, “Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites,” *Middle East Journal*, 51/ 1 (Kış 1997): 46-58; S. Karasipahi, *Muslims in Modern Turkey: Kemalism, Modernism and the Revolt of the Islamic Intellectuals* (Londra ve New York: I. B. Tauris; 2014); K. Delibaş, *The Rise of Political Islam in Turkey: Urban Poverty, Grassroots Activism and Islamic Fundamentalism* (Londra: IB Tauris, 2015).

7 Bu çalışmada laiklik kavramını, modernleşmeyle birlikte dinin dünyada önemini yitireceğini savunan sekülerleşme tezinin Türkiye’deki “Fransız Jakoben geleneğinden ilham alan özel bir yorumu” olarak kullanıyorum, U. Azak, Türkiye’de Laiklik ve İslâm (İstanbul: İletişim, 2019), 24. Dini olmayan, yani kuruluşunda veya işleyişinde dini kaidelere bağlı olmayan kurumlar veya hayatını dini kaidelere göre düzenlemeyen aktörler için “seküler” terimini tercih ettim.

8 Örneğin bkz. Ü. C. Sakallıoğlu, “Parameters and Strategies of Islam–State Interaction in Republican Turkey,” *International Journal of Middle East Studies*, 28/ 2 (1996): 231–251; A. Davison, “Turkey, a Secular State?,” *The South Atlantic Quarterly*, 102/ 2 (2003): 333–350; E. J. Zürcher, “The Importance

dığı bu yorum her halükârda devlet ve toplumu zıt kutuplarda kavramsallaştırır ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini “laik Kemalist devlet eliti ve geleneksel Müslüman toplum arasındaki bir mücadele” olarak okur.⁹ Devletin temel dini kurumu Diyanet İşleri Başkanlığına dair çalışmalar ancak son yıllarda artmış olsa da,¹⁰ bunlar da daha çok din-devlet ilişkisini aydınlatır; devletin farklı kademelerinde, kurumlarında çalışan veya bir şekilde din politikalarına, söz söyleme/duyurma şeklinde de olsa, müdahil olma gücüne sahip aktörlere odaklanır. Din politikalarının geniş, karmaşık alanında sıradan insanın rolü neydi, nasıl farklı dindarlık biçimleri mevcuttu, *aşağıdan* gelen talepler *yukarıyı* etkiledi mi, gibi sorular cevapsız kalır. Bu çalışmalarda en mühim eksik ise toplumsal cinsiyeti göz önüne alan bir bakıştır, yani kadınların *yokluğu* fark edilmemiştir. Mevzuyu anlayabileceğimiz bir çerçeve çizen ve hatta malzeme teşkil eden hurafeler, türbeler ve evliya inancı etrafında yaşanan dini pratikler betimleyici çalışmalarla etraflıca araştırılsa da ülkenin siyasal tarihindeki rolü ve önemi teslim edilmemiştir. Velhasıl ke-lam, Hasan Fehmi’nin bahsettiği, “Tacettin’in kavuğundan çıkan arzuhal-leri” içeren dosya, cumhuriyet tarih yazımında değil “kıymetli bir vesikalar hazinesi,” kaynak olarak dahi görülmemiştir.¹¹

of Being Secular: Islam in the Service of the National and Pre-National State” *Turkey’s Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, ed. C. Kerslake, K. Öktem ve P. Robins (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010), 56–68.

9 D. Kandiyoti, “The Travails of the Secular: Puzzle and Paradox in Turkey,” *Economy and Society*, 41/ 4 (2012): 516.

10 İsmail Kara’nın belirttiği üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında uzun yıllar nitelikli çalışma yapılmamıştı, Gözaydın’ın hukuki düzenlemelere, yapısal ve organizasyon tarihine eğildiği çalışması bir istisnaydı; İ. Gözaydın, *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi* (İstanbul: İletişim, 2009). Hicret K. Toprak’ın kısa süre önce yayınlanan “Mihrap, Minber ve Devlet” başlıklı yetkin çalışması, tek parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığına odaklanıyor ve kurumun kendi iç arşivlerini kullanarak 1950’ye kadar devlet içinde nasıl faaliyet gösterdiğini ele alıyor; H. K. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı* (İstanbul: Küre, 2019). Ceren Lord’un 2018’de yayınlanan çalışması, henüz Türkçeye çevrilmemiş olsa da Diyanet İşleri Başkanlığının cumhuriyet tarihinde devlet içinde gücünü nasıl artırdığını etraflıca inceliyor; C. Lord, *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018). Ayrıca bkz. R. Çakır ve İ. Bozan, *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün Mü?* (İstanbul: TESEV, 2005) ve K. Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002).

11 Bu dosya muhtemelen kaybolmuş, ya da yok edilmiştir, ki sonuç bölümünde cumhuriyet tarihine dair bazı arşivlerin kayıp/yok olmasına değiniyorum. “Kaynaklar, İçerik ve İddialar” bölümünde Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivlerini de bu bağlamda değerlendiriyorum. Erken cumhuriyet döneminde CHP’ye yazılan arzuhal ve dilekçeler (muhtemelen hepsi olmasa da) arşiv malze-

Hurafeler ve “Halk İslamı”

Şerif Mardin’e göre bunun bir sebebi halk kültürü ile seçkinler kültürü arasındaki “uçurum”dur, ki seçkinlerin, dine önem verseler bile, “halk İslamını kuraldışı saymalarıyla” ve hakkında “hurafe ithamlarından başka bir şey” bilemememizle sonuçlanmıştır.¹² İsmail Kara, modernleşme sürecinde “hurafe” söyleminin oluşmasını, Batı medeniyetinin dünya tasavvurunun Osmanlı aydınları üzerindeki etkisiyle ilişkili ele alır;¹³ türbe ziyareti merkezli halk dindarlığının bu şekilde ötekileştirilmesinin, “dinin ete kemiğe bürünmüş, bir coğrafyaya, bir kültüre sinmiş hali”-ni zayıflattığını öne sürer.¹⁴ Türbe ziyaretine “evliya kültü” bağlamında bakan Ahmet Yaşar Ocak da seçkinlerce hurafe olarak değersizleştirilmesini eleştirir ve bu dindarlığı “Türklerin İslam yorumu” olarak görür. Ocak’a göre Türk(iye) Halk Müslümanlığının sosyal tabanını yönetici elit değil, halk oluşturur ve teolojik yapısı çeşitli inançların karışımından oluşur, yani senkretik ve şifahidir. Bu İslam Sünni de olabilir ve üç özelliği vardır: a- Mistiktir, evliyaya saygı merkezdedir. Tekke tasavvufundan etkilenmiştir fakat teşkilatlı tasavvuf gibi sistematiği, hiyerarşik yapısı yoktur; b- Senkretik (bağdaştırmacı) ve mitolojiktir; c- Mehdicidir.¹⁵ Ocak bu konuda Fuad Köprülü, Jean Paul Roux, İbrahim Kafesoğlu ve Irene Melikoff gibi tarihçilerin katkılarına değinir.¹⁶

mesi olarak korunmuştur. Bu durum ilk bakışta çelişkili görünse de kanımca “korunmaya değer arşivler” zihniyetinin tezahürü olarak görülebilir. Yani devlete yazılan arzuhal ve dilekçeler muteber iken, evliyaya yazılanlar korunmaya değer bulunmamıştır, CHP’ye yazılan arzuhal ve dilekçeleri inceleyen bir çalışma için bkz. Y. Akin, “Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning,” *International Journal of Middle East Studies*, 39/ 3 (Ağustos 2007): 435-457.

12 Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji* (İstanbul: İletişim, 2003), 147 ve 155.

13 İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergâh, 2005), 37.

14 İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm* (İstanbul: Dergâh, 2010), 79.

15 Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslâm’ın Macerası*, (İstanbul: Timaş, 2010), 181-89. Ayrıca bkz. S. Su, *Hurafeler ve Mîler: Halk İslâmında Senkretizm* (İstanbul: İletişim, 2009).

16 Örneğin bkz. F. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, yedinci baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991); J. P. Roux, *Histoire Des Turcs : Deux Mille Ans Du Pacifique à La Méditerranée* (Paris: Fayard, 1984); İ. Kafesoğlu, *Eski Türk Dini* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980); I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, 3. Baskı (İstanbul: Demos, 2006); I. Melikoff, *Kırkların Cemi’nde* (İstanbul: Demos, 2007). Ocak’a göre Türk Halk Müslümanlığının “hangi sebepler ve şartların sevkıyla teşekkül ettiği, unsurları, mahiyeti, niçin bu kadar kuvvetle yaşadığı ve her türlü baskıya karşı koyabildiği, Türk içtimai hayatındaki yeri ve rolü” hâlâ yeterince incelenmemiştir;

Türbeler etrafında yaşanan ve hurafe olarak nitelendirilen inanç ve pratiklerin “Türk halk Müslümanlığı”nın omurgasını oluşturduğu söylenebilir. Türk Dil Kurumuna göre “hurafe,” “dine sonradan girmiş yanlış inanç”tır ve verdiği örnek de manidar: “Bilhassa kadınlar arasında hurafeye inanç fazla buralarda – Fikret Otyam.”¹⁷ Kitapta tanımlarını, zaman içinde nasıl değiştiklerini ve neler olduklarını da tartıştığım hurafelere, şüphesiz iki bayram arası nikâh, uğur(suzluk) gibi kültürel halk inançları da dahildir ve bunlar, halk tarafından dini olarak algılanmasına ve Diyanet İşleri Başkanlığına sorulmasına rağmen, her daim Ocak’ın kavramsallaştırdığı Müslümanlığın kapsamına girmeyebilir. Yine de, kitap boyunca hurafe ile eşanlamlı olarak kullandığım “batıl inançlar”da evliya kültüne dahil olanlar da var, Hızır’ın hayatta olduğuna inanmak, ya da yağmur duası için *falanca* dedeye kurban kesmek gibi. Yani bu kitap Türkiye’de yaşayan “halk İslamının” müzakeresine, Sünni olan,¹⁸ ancak otoritelerce *doğru* İslamı bilmeyen *diğer* halkına, devlet ve çeşitli aktörler tarafından *aydınlatılma* gayretlerine odaklanan bir inceleme, ki hal-kın Eyüp Sultan Türbesi’ni ziyaretini değerlendiren bir belgede rastladığım “ve sair halk” terimini başlık olarak seçmemin sebebi de burada yatıyor.

“Sair”in iki farklı kökeni var: İlhan Ayverdi’nin lügatine göre ilki Arapça “artıp kalmak, artmak” anlamına gelen “se’er”den türeyen “sair,”

Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri* (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 38.

17 *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nde hurafe dinler tarihi ve kelam alanlarında ele alınmıştır. İlk maddenin müellifi Yusuf Şevki Yavuz’a göre “Daha çok inanç boşluğundan kaynaklanan ve insanları Allah’tan başka varlık ve güçleri kutsallaştırmaya götüren hurafeler dini hayatı zayıflattığı gibi ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemekte, ayrıca insanları bilimsel alanda geri kalmaya mahkûm etmektedir.” Yavuz hurafelerle mücadele için “tatmin edici bir din öğretimi ve eğitimine” ihtiyaç olduğunu belirtir, ki elinizdeki kitapta sıkça tekrarlanan söyleme işaret eder, M. Ş. Yavuz, “Hurafe,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18 (1998): 382-384. Dinler tarihi açısından bkz. A. M. Yel, “Hurafe,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18 (1998): 381-2. Dini literatürde hurafe-bidat ilişkisi için bkz. R. Altıntaş, “İslam Anlayışında Bid’at ve Hurafenin Çerçevesi,” *Dini Araştırmalar* 6/ 16 (Ağustos 2003): 111-23. Buna göre bidat kelime olarak “yenilik, icat etmek, geçmişte eşi ve benzeri (örnek) olmaksızın bir şeyi ortaya koymak” manasına gelir, İslami anlayışta “Hz. Peygamberden sonra meydana gelen her şey” şeklindeki geniş tanımı, İmam Şafi’nin “bid’at-ı hasene ve bid’at-ı sayyie” yani iyi-kötü bidat yaklaşımıyla daraltılmış, dini alandaki yeniliklerle sınırlandırılmıştır. Hurafe, dini açıdan, dinde bulunmayan şeylerin varmış gibi gösterilmesidir. Hurafe “boş” inançtır, bidatların her çeşidi ise “boş ve asılsız” değildir.

18 Halkta yaşayan hurafelerle mücadele söyleminde Aleviler/Bektaşiler farklı bir muamele görmüştür, çünkü onlara dair ve onlarla ilgili her şey hurafe addedilmiştir. Bu yüzden kanımca ayrı bir çalışma olarak ele almak gereklidir. Bir örnek için bkz. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 284-5.

“başka, diğer, öteki, öbür” anlamına geliyor. Odaklandığım dönemde sadece gayrimüslimlerin veya Sünni olmayanların değil, halkın çoğunluğunun dindarlık açısından “sair” görüldüğüne işaret ediyor, ki bu anlam kitabın odağına denk düşüyor. İkinci anlamı, Arapça yürümek, gezmek, “seyr”den geliyor, “yürüyen, hareket eden, seyreden,” veya “yaygın olan, ağızdan ağıza dolaşan, çok duyulmuş” demek. İkinci anlamı da metaforik olarak türbelerde *gezme*ye devam eden halka, ya da evliyaların şifahen yaşayan menkıbelerine isnat edilerek kitabın kapsamına alınabilir. Hristiyan kutsal mekânları ya da gayrimüslimlerin deneyimlerine de değinen bu çalışmanın odağında yine de İslam olduğu için, yani bunlara yeri geldiğinde ülkede yaşayan din ve ortak/paylaşılan mekân/ritüeller açısından değindiğim için başlıkta “İslam”ı tercih ettim. Türk(ıye)/halk İslamı/Müslümanlığı terimlerini kullanmaktan da mümkün mertebe imtina ettim,¹⁹ çünkü bir yandan üzerlerinde ideolojik tartışmaların gölgesi hissediliyor. Öte yandan paylaşılan ritüeller sadece Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında değil, Aleviler-Sünniler, devlet görevlileri/seçkinler-halk, hatta erkekler-kadınlar arasına çekilen sınırlar çizgilerini de aşındırıyor, ki bu mevzu birbirine zıt kutuplarda kavram-sallaştırılmış İslamlara dair kısa bir değerlendirme ile anlaşılabilir.

Örneğin bu kavramsal çerçevenin ilk merhalesinde, türbe ziyareti-ne atfedilen sözlü kültürün karşısında yazılı kültür konumlanır ve elbette ilki kadınlara, ikincisi erkeklere ait görülür. Kadın/erkek farkının uzantısı olarak sınıfsal farklılıklar söyleme girmiştir. Buna göre yoksul halk hurafevi popüler İslama inanır ve kuşaklar arasında taşır; orta-üst sınıfa mensup kişiler hurafelerden arınmış kurumsal/resmi (*official*) İslama meyleder. Bu söylemden “alçak” (*low*) ve “yüksek” (*high*) İslama varmak zor değildir ki Batılı aydınlar tarafından sadece İslam için değil,²⁰ “Türk İslamı” için de

19 Kavram karmaşasına mahal vermemek için kullandığım durumlarda terim, ilgili yazarın ona yüklediği anlamları taşıyor.

20 Örneğin E. Westermack, *Pagan Survivals in Mohammedan Civilization: Lectures on the Traces of Pagan Beliefs, Customs, Folklore, Practises and Rituals Surviving in the Popular Religion and Magic of Islamic Peoples* (Londra: Macmillan, 1933); H. J. Kissling, “The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire,” *Comparative Studies in Cultures and Civilisations*, ed. G. E. von Grunbaum (Menasha: George Banta Publishing, 1954); R. Kriss ve H. Kriss-Heinrich, *Volks Glaube im Bereich des Islam: Wallfahrtswesen und Heiligenverehrung* (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1960). Ayrıca bkz. E. Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion* (Londra ; New York: Routledge, 1992). Waardenburg Batılı

üretilmiştir.²¹ Şerif Mardin'e göre Osmanlılarda resmi ve halk dini arasında "bölünme" vardır: ilki "üst sınıfın politik-ideolojik temelini büyük kısmını oluştururken, 'derviş dini' alt sınıflarda daha çok cemaati kuvvetlendiren ve kimlik oluşturan bir süreç olarak işlev gördü."²² Andığım veya başka çalışmaların²³ genel yaklaşımında, tarikatların üyeleri, popüler İslamın uygulayıcısı/taşıyıcısıdır.²⁴

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, İslamın coğrafi olarak yatay farklılaşmaları Kuzey Afrika, Ortadoğu, Uzakdoğu Müslümanlıklarını doğurmuş, dikey farklılaşması ise "devletin siyaset aracı olarak kullandığı bir devlet İslamını, din adamlarının anlayışını yansıtan bir kitabî İslamı, çeşitli tarikat kesimlerinin görüntülediği bir mistik İslamı yani tasavvufu ve sıradan halkın anlayışını yansıtan ve ekseriya mitolojik hurafelerle karışık bir halk İslamını yahut halk Müslümanlığını, yani bir popüler İslamı" yaratmıştır. Ocak, bu geniş tablodaki farklılaşma biçimlerini bir arada düşünmek kaydıyla, Türk Müslümanlığının başlangıçtan bugüne Sünni (Ortodoks) ve gayri Sünni (heterodoks) İslam olarak iki paralelde geliştiğini vurgular; ilki devletin ve yerleşik çoğunluğun, bugün Alevi ve Bektaşilere mal edilmiş ikincisi ise yarı göçebe kesimin inancıdır.²⁵

sosyal bilimcilerin bu yaklaşımını eleştirir: "Yorumlarında statükodan yola çıkmışlar, resmi/kurumsal ve popüler İslam arasındaki çelişkiler veya muhtemel karmaşık ilişkiler olup olmadığını sorgulamamışlardır.," J. D. Waardenburg, "A Note on Earlier Research on Official and Popular Islam," içinde *Official and Popular Religion: Analysis of a Theme for Religious Study*, ed. H. Vrijhof ve J. D. Waardenburg (Paris ve New York: Mouton Publishers, 1979), 375.

21 B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (İstanbul: Arkadaş, 2015), ki bu çalışma ilk kez 1961'de yayınlanmıştır, *Emergence of Modern Turkey* (Londra ; New York: issued under the auspices of the Royal Institute of International Affairs [by] Oxford U.P., 1961). Ayrıca bkz. B. Lewis, "Islamic Revival in Turkey," *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)* 28/ 1 (Ocak 1952): 38-48.

22 Ş. Mardin, "Türk Devriminde İdeoloji ve Din," *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3*, ed. M. Türköne ve T. Önder (İstanbul: İletişim, 2004), 159. Ayrıca bkz. Ş. Mardin, *Religion, Society, and Modernity in Turkey* (Syracuse, N.Y: Syracuse University Press, 2006).

23 Örneğin bkz. H. J. Kissling, "The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire." ve E. Özdalga, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam* (İstanbul: Sarmal, 1998).

24 İlahiyatçı Mustafa Arslan mevzuuya duyguları da ekleyerek bu yaklaşımı daha da ileri götürür; Arslan'a göre evrensel dinler akla ve mantığa dayalıdır fakat halk rasyonel değil, duygusal tavsiyeleri sever. Tasavvuf şeyhleri kalabalıkların duygularına hitap ettikleri için başarılı olmuşlardır, Mevlit gibi ayinlerin veya türbe ziyaretinin hâlâ popüler olmasının sebebi de budur, M. Arslan, *Türk Popüler Dindarlığı* (İstanbul: Dem, 2004).

25 A. Y. Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* (İstanbul: İletişim, 2004), 78-81.

Tarihçi Ahmet T. Karamustafa 1200-1550 yılları arasına odaklanan çalışmasında kurumsal İslam, kurumsal tasavvuf, derviş dindarlığı gibi kavramsallaştırmaların problemlerine dikkat çeker; tarihçi Cemal Kafadar da “metadoksi” kavramını önerir, çünkü ona göre ortodoks-heterodoks gibi sınıflandırılan kavramlar, Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarındaki kimliklerini tanımlamak/anlamak için yeterli değildir.²⁶

Karamustafa ve Kafadar gibi, tüm bu zıt kutuplara yaslanan kavramsallaştırmaların sorunlu olduğunu düşünüyorum ve araştırmam da bunları sorgulamaya imkân veren örnekler sunuyor. Mesela *laik* rejimin savunucusu, bir seçkin (Hasan Âli Yücel) ehl-i tarik, ya da orta-alt sınıftan, halktan bir kişi (Hoca Osman) tarikatlara düşman olabilir; her ikisi de hurafevi türbe ziyaretine karşıdır, oysa bazı seçkinler için (Süheyl Ünver) türbeler, evliyalari ve halk arasında dokunulmaması gereken bir bağ vardır. Bugün Sünni addedilen büyük türbelerde (örn. Eyüp Sultan, Hacı Bayram Veli) yine bugün Hristiyan ya da Alevi olduğu kabul edilen ritüellerin (örn. mum yakma, çaput bağlama) yaygın oluşunu, mevlit gibi İslami törenlerin kilise-de seçkin Müslümanlar (Meryem Ana Evi) veya camide bir Hristiyan için (Şişli Camisinde Eva Peron) ortak tahayyül edilebildiğini veya eyleme geçilebildiğini hatırlamak gerekir. Zaten halk-seçkin diye bir ayrım başlı başına sorunludur,²⁷ örneğin “Hızır hayattadır” diyen müftü halk mıdır, seçkin mi? Yaşlı bir kadının gördüğü rüya üzerine *falanca* evliyaya halkla birlikte kurban kesmeye giden müftü halk, halkın bu inancına hurafe diyerek gitmeyi reddeden imam “aydın din adamı” mıdır? “Dünya öküzün boynuzu üzerinde mi duruyor?” diye soran ilkokul öğretmeni veya “iki bayram arası nikâh olur mu?” diye soran devlet memurları nereye aittirler? Türkiye’de yerleşmiş bazı terimlere istinaden, örneğin “halk adamı” kimdir? “Anadolu kadını” vardır ama “halk kadını” var mıdır? Erkeklerin kıymet vermediği

26 A. T. Karamustafa, *Tanrının Kuralanımaz Kulları / İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*, çev. R. Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019) ve C. Kafadar, *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, çev. A. T. Şen (İstanbul: Metis, 2019).

27 Günümüzde “halk iradesi”ne (ya da daha çok bu söyleme) dayanarak dünya üzerinde demokrasinin tehdidi haline dönüşmüş popülist hareketlerin kökeninde de halk (*the people*) ile elitler arasındaki ikili kavramsallaştırma yatar; popülizm üzerine zengin bir literatür vardır, kısa fakat sağlam bir değerlendirme için bkz. C. Mudde ve C. R. Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2017).

dönemde evliyalara ve türbe ziyaretine dair yazan *seçkin* kadınlar *halk kadını* mıdır? *Cahil* veya *kadın* halk duygularına hitap ettiği için hurafelere *düşkün* ise vatandaşın dini duyguları neden devletin koruması altındadır? *Medenileş(e)memiş* millet mi halktır? Kitaptaki nice örneğin gösterdiği üzere, kanımca *halkın tarihi* sınıflandırmalara karşı temkinli olmayı gerektirir çünkü karmaşık ve akademik bir çalışmayı dahi ilginç kılacak kadar *renklidir*.

Halk, Kültürü ve Tarihyazımı

Bu noktada “halk” terimine dair birkaç not gerekli zira odağı yitirerek kaybolabileceğimiz muazzam bir alan açma imkânına sahiptir. Türkiye’de çoğu zaman, özel olarak hurafe ve batıl inançlar, genel olarak din ile bir arada, birbirine aitlermiş gibi kullanılan “halk” kimdir? Türkçede “halk,” yaratma, yoktan var etme anlamına gelen Arapça *halk* kelimesi ile eş seslidir ve çok muğlak bir terim olsa da yaygın olarak “bir milletin aydın tabakası ve devlet yöneticileri dışında kalan kısmı, ahali” anlamında kullanılıyor.²⁸ Türkiye’deki sosyal bilim çalışmalarında ne terim olarak halk ne de üzerine kurulduğu, CHP’nin altı okundan biri olan halkçılık ilkesi üzerine kapsamlı çalışmaların olmaması şaşırtıcıdır. Asım Karaömerlioğlu’nun halkçılık ilkesine dair belirttiği üzere, “bu kadar çok kullanılan, fakat bu kadar az bilinen, basmakalıp birtakım tanımlamaların ötesinde tartışılmamış başka bir kavram Türkiye’de herhalde çok nadirdir.”²⁹ Halk da hurafe gibi geç Osmanlı döneminde, özellikle Jön Türkler arasında gündeme gelmişti; 1908 Devrimi sonrasında, Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele sürecinde, 1923 sonrası cumhuriyet yıllarında, tek parti döneminde, 1946 sonrasında ve DP iktidara geldikten sonra farklı tasavvur edildi. Osmanlılardaki millet kavramı dini çağrışım-

28 “Halk,” *Kubbealtı Lugatı* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlükte halk için beş farklı anlam veriyor ve aydın/seçkin-halk ikilemine işaret eden yaygın tanımı dahil etmiyor: “1. Aynı ülkede yaşayan, aynı kültür özelliklerine sahip olan, aynı uyruktaki insan topluluğu, folk (Türk halkı); 2. Aynı soydan gelen, aynı ülkelerin uyruğu olarak yaşayan insan topluluğu (Yahudi halkı); 3. Bir ülke içerisinde yaşayan değişik soylardan insan topluluklarının her biri (Bağımsız Devletler Topluluğunun halkları); 4. Belli bir bölgede veya çevrede yaşayanların bütünü, ahali (köy halkı) 5. Bir ülkedeki yurttaşların bütünü, kamu, <https://sozluk.gov.tr>.”

29 M. A. Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, ed. A. İnsel (İstanbul: İletişim, 2009), 272.

lara sahip olduğu için erken cumhuriyette “siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı” olarak halk vurgusu güçlendi ve “sınıfsız, kaynaşmış bir kitle” olarak tanımlandı.³⁰

Cumhuriyet tarihi açısından mevzu şüphesiz halk-vatandaş ayrımıyla da alakalıdır. Kitapta yer alan belgelerde kimin, ne zaman vatandaş veya halk olarak tanımlandığı bu açıdan anlamlıdır, ki adı 2. Bölümde çok geçen İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay’ın 1950’lerdeki “Halk plajlara hücum etti, vatandaş denize giremedi” tespitinde billurlaşır. Funda Şenol Cantek’in dediği gibi, vatandaş ulus-devletin kurallarına “riayet eden, rejime bağlı, devletin bekası ve gelişimi için çalışan birey” iken halk henüz vatandaş olma mertebesine yükselememiş bir kalabalıktır ve halkı vatandaşa dönüştürme projesi, ulus inşası projesinin önemli bir aşaması olarak ortaya çıkar: “‘Halkı aydınlatma,’ ‘halka medeniyet götürme,’ ‘halkı terbiye etme’ gibi kavramlarla ifade edilen süreç, tepeden inmeci yönetim anlayışının vazgeçilmez edimidir.”³¹

Yine de bu kitaptaki esas amacım halkın (ya da vatandaşın) kim olduğunu, diğer bir deyişle, Türkiye’de halkı kimin oluşturduğunu göstermek değil. Daha ziyade halkı kimin, nasıl tanımladığını, dahası halk için, halk

30 A.g.e., 275-7. Özgür Taburoğlu çalışmasında kültürel düzeyde Rönesansla, siyasal bir özne olarak Fransız devrimi ile ortaya çıkan halkın modern zamanda biyosiyasetle “kitle”ye dönüştürülmesini ele alır, “biçimsiz bireyler olarak halktan kişiler yontularak, politik özneler, ödevlerini bilen yurttaşlara, bireylere dönüştürülürler.” Halk tabiriyle coğrafi, ekonomik veya politik bir grubu değil, “genel ve ortak,” “biraz da tarih dışı bir sosyal varlığı” kastettiğimizi yazar: “‘doğaya yakın’ duran, içgüdülerine göre hareket eden, kestirilemez ve müphem bir kalabalık, şekil verilmediğinde tehlikeli olabilecek bir varlıktır sanki,” ki kanımca kadına dair temsilleri hatırlatır; Ö. Taburoğlu, *Dünyevi ve Kutsal: Modernlerin Maneviyat Arayışları* (İstanbul: Metis, 2008), 29-35.

31 L. F. Şenol-Cantek, *“Yaban”lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara* (İstanbul: İletişim, 2016), 217. Bu anlayışta din, malum, merkezi rollerden birine sahiptir. Bu yüzden cumhuriyetin iki aydını, Peyami Safa ve Falih Rıfkı Atay, farklı ideolojik kanatlarda olsalar, halkın yaşadığı dini benzer şekilde hurafe olarak niteler; Tezcan Durna’nın belirttiği üzere, “merkezi Kemalist modernleşme söyleminin laik perspektifi ile ‘medeniyetle barışık din adamları’nın dinde reform yaklaşımları örtüşme içinde görünür,” T. Durna, *Kemalist Modernleşme ve Seçkinlik: Peyami Safa ve Falih Rıfkı Atay’da Halkın İnşası* (Ankara: Dipnot, 2009), 222. Halk-vatandaş ikilemini bir üçüncü terim, “millet” ile birlikte, ulus-devlet ve din ilişkisi içinde düşündüğümüzde mevzu daha da karmaşıktır. Osmanlı Devleti’nde dine dayalı toplumsal gruplandırmaya işaret eden millet sisteminin cumhuriyete bakiyesi, savaşların ardından “Türk milleti” olmuştur. Çalışmama kaynaklık eden belge ve metinlerde laik bir terim olan “Türk ulusu”na neredeyse rastlanmıyor. *Medeni* “Türk milleti”nin dini kimliği Müslümanlık ise hurafeleri ayıklanmış bir İslama dayanır. Halk değil ama milletin farklı tasavvurları için bkz. D. Gürpınar, *Ottoman/Turkish Visions of the Nation, 1860–1950* (Londra: Palgrave Macmillan, 2013).

hakkında ve halk adına kimin ne konuştuğunu açığa çıkarmaya çalışıyorum.³² Yani, Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu'nun argümanını izliyorum, çünkü halk teriminin muğlaklığı, kullananın siyasal amaçlarına uygun olarak "retorik oyun"ları mümkün kılar; terimin "hassasiyeti" ve sonsuz manipülasyona elverişli olması, tahakkümün (nasıl) inşa edildiğini görebileceğimiz bir alan oluşturur.³³ Bu anlamda "halk" kitapta, daha çok sağ ideolojiye yaslanan Almancadaki "*das Volk*"un değil, genellikle sol eğilimli İngiliz kültür tarihçilerinin kullandığı "*the people*" teriminin Türkçe karşılığına denk geliyor.³⁴

Kültür tarihçisi Peter Burke'nin "halkın keşfedilmesi" olarak adlandırdığı süreç, 18. yüzyıl sonlarında orta sınıf aydınların halk kültürünü keşfetmesiyle başladı, ancak halk kültürünün tarihi uzun yıllar "antika-meraklılarına, folklorculara ve antropologlara" bırakılmıştı.³⁵ 1960'larda bir grup tarihçi halk kültürünü araştırmaya girişti. Özellikle Britanya'da (post) Marksist aydınların açtığı bu yolda, Edward Thompson'ın sınıf oluşum sürecinde sadece ekonomik ve siyasal değişiklikleri değil halk kültürünün yerini de incelediği, ilk kez 1963'te yayınlanan *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) adlı çalışması bir dönüm noktasıydı.³⁶ Bu çalışma alanı Britanya'da özellikle, 1964'te Richard Hoggart tarafından

32 Halkın kim olduğu mevzuunda kullandığım birincil kaynaklar ipuçları veriyor ancak odaklandığım döneme istinaden bu mevzu muazzam bir araştırma alanı oluşturur ve altından kalkabilmek için dōnemsēl/coğrafi/tematik sınırlandırma gerekir.

33 P. Bourdieu, *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology* (Stanford, California: Stanford University Press, 1990), 150-1.

34 "*The people*"ın tarihteki değışēen anlamlarına ve siyasal olarak nasıl kullanıldığını dair zihin açıcı bir çalışma için bkz. M. Canovan, *The People* (Cambridge: Polity, 2005). Daha muhafazakār kanatta yer alan, milliyetçilik konusundaki çalışmalarıyla tanınan Anthony D. Smith gibi İngiliz sosyolog/tarihçiler de "halk"ı araştırmalarına konu etmişir, ama metinlerini Türkiye'deki kadar ideolojik yazmamışlardır. Kanımca bu açıdan türbeler, evliyalar üzerine de yazan Ahmet Hamdi Tanpınar, Süheyl Ünver gibi muhafazakār aydınların katkıları çok değerlidir. Marksist, ya da sol eğilimli tarihçilerimiz için Türkiye'de bu anlamda İslami halk geleneklerinin/inançlarının kültür tarihinin yazılmasında bir boşluk olduğu söylenebilir. Sol düşünce ve din ilişkisine bakmak bu açıdan önemlidir, K. Ünüvar, "Türkiye'de Sol Düşünce ve Din," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, ed. M. Gültekingil, 873-934 (İstanbul: İletişim, 2008). Türkiye sol hareketlerin halk direnişini canlandıracak semboller ararken Alevi halk kültürünü keşfetmesi ilginçtir, lakin onlar da bunu yaparken deyişlerdeki dini öğeleri dönüştürmüşlerdir, bkz. M. Küçük, "Türkiye'de Sol Düşünce ve Aleviler," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, ed. M. Gültekingil, 896-934 (İstanbul: İletişim, 2008).

35 P. Burke, *Kültür Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 23-4.

36 Türkçesi yıllar sonra yayınlandı, E. M. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (İstanbul: Biri-kim, 2004).

kurulan Birmingham Üniversitesindeki “Kültürel Çalışmalar Merkezi” sayesinde gelişti. 1968’de merkezin yöneticisi olan Stuart Hall, halkı popüler kültür incelemeleri bağlamına yerleştiriyordu. Öte yandan popüler kültürün işçi sınıfından çıkan, ona has, otantik ve direnişin görülebildiği bir alan olarak anlaşılmasını eleştiriyordu. Hall’a göre popüler kültür, farklı toplumsal güçlerin ona anlam ve değerler verdiği bir mücadele alanıdır ve dinamiktir. “Popüler kültür” kategorisi için sabitlenmiş bir içerik nasıl yoksa, ona isnat edilmek üzere sabit bir özne, yani halk da yoktur. Popüler kültür, güçlü olanın kültürü için ve ona karşı yürütülen mücadelenin alanlarından biridir.³⁷

Bu açıdan bakıldığında halkın *inandığı* hurafeleri de inceleyen bu çalışma, kültür tarihinin “popüler halk kültürü”ne odaklanan bakışına sahip. Sosyal tarihe de yaslanıyor çünkü bugüne kadar bakılmayan, dolayısıyla da görülmeyen aktörleri de dahil ediyor. Devlet odaklı, salt olay ve kişileri temel alan anlatsal tarih anlayışının Annales Okulunun etkisiyle “sorun”a odaklanan, bütüncül bir tarihyazımına evrilmesiyle toplumsal ve sosyal tarih güçlendi, devletlerin, savaşların ve erkeklerin klasik tarihinin egemenliği, feminist ve duygulanım (*affect*) teorilerinin de güçlü etkisiyle sarsıldı. Bu noktada bir yapı olarak “devlet”in³⁸ ve bir birim olarak “ulus-devlet”lerin

37 S. Hall, “Notes on deconstructing ‘the popular’,” *People’s History and Socialist Theory*, ed. R. Samuel, 227–240 (Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1981). Burke, popüler kültürle bağlantılı olan “halk kültürü” fikrinin kendisinin de tartışmalı olduğuna dikkat çeker. Halk kimdir? “Herkes mi, yoksa seçkinlerin dışında kalanlar mı? İkincisiye, bir tortu kategorisi kullanıyoruz demektir ve tortu kategorilerinde hep olduğu gibi, dışarıda bırakılanların türdeşliğini varsaymak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalıyoruz. ... halk kültürlerini çoğul olarak, şehirli veya taşralı, erkek veya kadın, yaşlı ve genç vb. diye düşünmek daha iyi olabilir.” Burke, *Kültür Tarihi*, 38. Bu kadar ileri gitmenin kavram kargaşasına yol açacağından korkarım, örneğin Hızır’ın hayatta olması, ona bağlı olarak Hıdrellez halk kültüründe yaygın bir inançtır ve şehirde, taşrada, erkek veya kadın, Alevi veya Sünni farkı bu inanca dair ritüelleri farklılaştırır da inancı değiştirmez. Burke’ye göre “halk kültürü”nü tanımlarken bir başka sorun, seçkinleri katıp katmamaktır. Sıradan insanların seçkinlerin kültürü “ille de farklı” değildir diyerek, 17. yüzyıl Fransa’sında halk kültürünün örneği çerçi kitaplarını yüksek-soylu kadınlar, hatta bir düşesin de okuduğunu belirtir; dahası sanki erkeklerin eğitim görme olanağı o zamanlar çok yaygınmış gibi, ya da sanki eğitim görünce böyle kitaplar okunmazmış gibi şu yorumu yapar: “O zamanlar kadınların eğitim görme olanakları çok sınırlı olduğu için buna pek şaşmamak gerekir.” Burke, *Kültür Tarihi*, 39.

38 Kitap boyunca terim olarak devleti Bourdieu’nun tanımladığı anlamda, tahakkümün, ya da bürokrasinin alanı olarak kullanıyorum. Yani devlet sınırları belirlenmiş bir bölge ve orada yaşayan nüfusun tümü üzerinde, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeline hak iddia eden bir X, yani değişkendir; P. Bourdieu, “Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field” *Practical Reason: On the Theory of Action*, P. Bourdieu (Cambridge: Polity, 1998), 3. Ayrıca bkz. P. Bourdieu, *On the State: Lectures at the College de France 1989-1992*, ed. P. Champagne vd. (Cambridge: Polity, 2014).

tarihini inceleyen siyasal tarih, kültür tarihinin de katkılarıyla dönüşmeye başladı.³⁹ Özellikle “politik,” yani “siyasal” kavramının sınırları genişleyerek devlet, kamu kurumları, siyasi partiler gibi alanların ötesine geçti ve devletin tarihini toplumun tarihiyle bir arada ve etkileşim içinde görebilen bir tarih-yazımını mümkün kıldı. Neticede devlet sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş bir kurumdur ve iktidar her daim daha önce tarihçilerce görülmemiş aktörlerin de dahil olduğu müzakereler sonucu şekillenir; siyasal olan kendini tam da bu müzakere alanında yeni/den tanımlar.⁴⁰ Türkçede henüz karşılığı olmayan “*new political history*” tam da böyle bir tarihyazımını mümkün kılar. Böyle bir metodolojiyle yola çıktığınızda üfürükçü de, evliya inancı da, adak adayan kadın da önemlidir, çünkü toplumun ve devletin ve ikisi arasındaki ilişkinin daha önce fark edilememiş boyutlarını gün yüzüne çıkarır. Dahası bir ülkenin nasıl “yenileştiğini” görmeye imkân tanır, yani “yenileşme tarihi-ni” aydınlatır. Bu açıdan çalışmam sosyal tarih ve kültür tarihinin katkılarıyla dönüşmüş “yeni” siyasal tarih alanına oturuyor. Bir başka deyişle, folklor, halk bilimleri ve ilahiyat alanlarında çalışılmış bir konuyu yeni arşiv belgele-rine dayanarak, bu alanın geliştirdiği metodolojik yöntemle ele alıyor.

“Siyasi tarih” teriminin Türkiye’de ve Türkçede Batıdaki diplomasi ve uluslararası ilişkiler tarihini kapsaması sebebiyle, “*political history*”nin Türkçe karşılığı olarak, siyasal tarihi kullanıyorum.⁴¹ Konunun cumhuriye-tin siyasal tarihi açısından bugüne kadar ilgi görmemesinde, Ocak’ın dikkat çektiği üzere, Türkiye akademisinde dinler tarihinin sadece ilahiyat bölüm-

39 Annales Okulunun Türkiye’deki tarihyazımına dair etkileri için E. Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı: Annales Okulu’nun Türkiye’deki Tarihyazımına Etkisi (Başlangıçtan 1980’e)* (İstanbul: Tan, 2010) ve M. İ. Yapıcı, “Annales Okulu’nun Siyasi Tarih Disiplinine Etkileri: Türkiye,” *Alternatif Politika*, Cilt 7, Sayı 1 (Nisan 2015): 87-117.

40 S. Pincus ve W. Novak, “Political History after the Cultural Turn,” 1 Mayıs 2011, <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2011/political-history-after-the-cultural-turn>, (Erişim 16 Mart 2016). Yeni Siyasal Tarih’e dair tartışma 1970’lerde başlamıştı, bkz. A. G. Bogue, J. M. Clubb, W. H. Flanagan, “The New Political History,” *American Behavioral Scientist* 21/2 (Kasım 1977): 201-220. Ayrıca bkz. C. Beneke, “The New, New Political History,” *Reviews in American History*, 33/3 (2005): 314-324. Almanya bağlamında tartışma “siyasal olanın kültür tarihi” minvalinde de yapılmaktadır, bkz. Stollberg-Rilinger, B. (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?* (Berlin: Duncker & Humblot 2005).

41 E. Tellal, “İsimlendirme Sorunu,” *Prof. Dr. Oral Sander Anısına: Türkiye’de Siyasi Tarih’in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu (Bildiriler ve Tartışmalar)*, G. Erdem (ed.), 75-83 (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006).

lerinde ele alınması, tarih bölümlerinin dinler tarihinden uzak olması bir etkindir,⁴² ancak kaynak eksikliği de göz ardı edilemez. Bir diğer sebep, mevzuu 677 sayılı kanunu merkeze almadan hakkıyla anlamanın imkânsız olmasıdır, ki bu kanun Türkiye sosyal bilimleri için, deyim yerindeyse “tabu” konulardan biridir.⁴³

677 SAYILI KANUN: LİTERATÜRÜN GÖRDÜKLERİ, GÖZDEN KAÇANLAR

Kurtuluş Savaşında memleketin dini liderleri önemli katkılar yapmışlardı,⁴⁴ dahası ilk meclisin beşte biri tarikat şeyhleri ve imamlardan oluşuyordu.⁴⁵ Cumhuriyet kurulduktan sonra dinin devlet yönetimi ve kamusal alandaki rolünün etkisizleştirilmesi sürecinde 1924'te İslami vakıfların kapatılması, medreseleri de kapatan Tevhid-i Tedrisat Kanununun çıkarılması ve halifeliğin kaldırılması önemliydi.⁴⁶ Bütün bunlara, özellikle halifeliğin kaldırılmasına gösterilen tepki, 1925'in Şubat ve Mart aylarında güneydoğudaki Şeyh Said İsyanında görülebiliyordu. Şeyh Said, Nakşiben-

42 A. Y. Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam* (İstanbul: İletişim, 1999), 21. Ocak bir başka yerde, yakın tarihimizin, “hatırası çok taze” ve “manipülasyonlara elverişli” olduğu için ve ülkedeki “kültür ve tarih yarılması”nın etkisiyle “objektif ve bilimsel kriterlere göre” yazılamadığını da belirtir; A. Y. Ocak, “Tarih toplumların ortak hafızasıdır. O hafıza olmadan toplumlar ayakta duramaz,” *Diyanet Aylık Dergi*, 327 (Mart 2018): 22-5. “Kültür ve tarih yarılması,” toplumların geçmişleri hakkında birbirine zıt, sanal tarih algılarına ve dolayısıyla birbirine zıt referansları temel alan kültürel tercihlere sahip olmalıydı; başka bir ifadeyle kültürel parçalanmışlıktır.”

43 Kanunun sadece akademik camia için değil, Türkiye için tabu olduğu dahi söylenebilir. Örneğin kitabın son hali üzerine çalıştığım günlerde Fatih Nurullah adlı “sahte” şeyhin 12 yaşındaki bir kız çocuğuna tacizinin ortaya çıkması üzerine yazılı basın, sosyal medya ve televizyonlarda tarikatlar hakkında tartışmalar yoğunlaştı ama nedense mevzuu 677 sayılı kanun çerçevesinde ele almaya, yani bu kanunun sebep-sonuçları bağlamında tartışmaya kimse cesaret edemedi. Tarikatların yasal olmadığı bir ülkede muteber olanlar görünmez oluyor ve “meydan” sahte şeyhlere kalıyor. Halkın çoğunluğu da tarikatı, şeyhi, cumhuriyet tarihindeki söylemin uzantısı olarak olumsuz temsillerle tanıyor.

44 H. Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003). Cumhuriyet döneminde *Sebilürreşad* dergisi Kurtuluş Savaşına katkıda bulunan din adamları konusuna çok önem vermiş, bunu birçok sayıda işleyerek kapak fotoğrafını da bu konuda seçmiştir.

45 Gözaydın, *Diyanet*, 17. Ayrıca bkz. C. Koçak, ed., *Birinci Meclis* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 1998).

46 Gözaydın, *Diyanet*, 20. Din alanındaki diğer hukuki düzenlemeler için bkz. a.g.e., s. 21–27. Ahmet Yaşar Ocak dört yılda “İslâm’dan laik milliyetçi kimliğe dönüşümü” altı adımda özetler: 1. Saltanat ve hilâfetin kaldırılması (1922 ve 1924), 2. Devletin dini İslamdır kaydının kaldırılması, 3. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreselerin kapatılması, 4. Vakıfların önce yeni kurulan Şeriye ve Evkaf Vekaletine bağlanıp sonra bunun da kaldırılmasıyla İslamın yüzlerce yıllık geleneksel finans kaynaklarının ortadan kaldırılması, 5. Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasıyla İslamın devletin kontrol ve takibine alınması, 6. 1925’te tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılması; Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, 108-9.

di bir tarikat şeyhiydi ve etnik olarak bir Kürttü; isyanın çıkışında sadece dini değil etnik sebepler de rol oynamıştı.⁴⁷ Fakat Türk devleti tarafından dini bir başkaldırı olarak temsil edildi⁴⁸ ve sadece Kürt hareketini değil, rejime karşı, din kaynaklı da olan muhalefeti bastırmak için bir araç olarak kullanıldı. Takrir-i Sükun Kanununun ardından kurulan İstiklal Mahkemelerinde muhalifler cezalandırıldı.⁴⁹ 25 Kasım 1925'te fes giymenin yasaklandığı şapka inkılabından beş gün sonra, 30 Kasım 1925'te 677 sayılı kanun yürürlüğe girdi.⁵⁰

Aslında kanundan önce, 5 Eylül 1925 tarihinde yayınlanan 2413 No'lu "Tekâyâ ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bi'l-umûm Devlet Memûrlarının Kıyâfetlerine Dâir İcrâ Vekilleri Hey'etinin 2 Eylül 1341 Târihli İctimâ'ında Müttehiz Karâr Üzerine Tanzîm Edilmiş Olan Karârname" ile tekke, zaviye ve türbeler zaten kapatılmıştı.⁵¹ 677 sayılı kanun ile kapatma kararına uymayanlar hakkında cezalar getirilmişti. Mustafa Kemal kanundan üç ay önce Kastamonu'da yaptığı ve hurafelere dair misaller verdiği konuşmada tekke ve tarikatlara değinmişti:

Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevi ve mânevi olan hayatta mazharı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün şümuliyle medeniyetin muvacehei şulepaşında filân veya falan şeyhin irşadiyle saadeti maddiye ve mâneviye arayacak kadar iptidâî insanların Türkiye camiai medeniyesinde mevcudiyetini asla kabul etmiyorum (şiddetli alkışlar).

47 İsyân hakkında bkz. R. Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı* (Ankara: Özge Yayınları, 1992); H. Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011) ve M. v. Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* (İstanbul: İletişim, 2008). Bruinessen'e göre "ayaklanma ne tamamen dini ne de tamamen milliyetçi nitelikteydi," s. 441.

48 M. Yeğen, "The Kurdish Question in Turkish State Discourse," *Journal of Contemporary History* 34/4 (Ekim 1999): 555-68.

49 F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (İstanbul: Kaynak, 2002), 75-6. Kanun meclise olağanüstü yetkiler veriyordu ve 4 Mart 1929'a kadar yürürlükte kaldı.

50 "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarluklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun," erişim 23 Aralık 2015, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/13.677.pdf>. Kanuna dair İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 051-0-000-000-000-5-44-1, 17 Ekim 1925.

51 <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/168.pdf>.

Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikatı medeniyedir (sürekli alkışlar). Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesayı tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık vasılı rüşt olduklarını elbette kabul edeceklerdir.⁵²

Mustafa Kemal'in medenilik ile meşrulaştırdığı bu yasakları içeren kanuna cumhuriyet tarihine dair literatürde genellikle satır aralarında değinilmiştir. Örneğin Zürcher bu kanunun kurumsal İslamı temsil eden hali-feliğin kaldırılması veya medreselerin kapatılmasından farklı olduğuna dikkat çekmiş, yönetici elitin "kıyafet, muska, kutsal şeyhler, evliya türbeleri" gibi popüler İslamın hayati öğelerine dokunarak tepki uyandırdıklarını ve kalabalıklarla bağlarını kestiklerini vurgulamıştır.⁵³ Ahmad'a göre de kanun ile "Halk İslamını temsil eden ve bu nedenle Müslüman kitleler üzerinde yerleşik resmi İslamdan daha büyük bir etki yaratan derviş tarikatları ve onların tekkeleriyle 'aziz'lerinin türbeleri kapatıldı."⁵⁴ Ocak, tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılmasının "Türk tarihinde esas itibariyle popüler İslâm'ın temelini oluşturan tasavvuf kurumunu ortadan kaldırmaya yönelik" bir devrim olduğu görüşündedir. Kanunu tek başına çağdaşlaşma ve laiklik açısından ele alan Baki Öz'ün çalışması, Alevi ve Bektaşilerin kanunu neden desteklediğini açıklamaya yönelik ideolojik bir okumaya meyyleder.⁵⁵ Cem Apaydın kanuna dair makalesinde konuyu Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri ve ilgili anılara dayanarak ele almıştır, ancak türbelerden çok tekke ve zaviyelere, tarikat şeyhlerinin tepkilerine odaklanmıştır.⁵⁶

52 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile) (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006).

53 E. J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, 3rd ed. (Londra: I.B. Tauris, 2005), 192. Ayrıca bkz. E. J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul: İletişim, 2003), 252.

54 Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 100.

55 B. Öz, *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı* (İstanbul: Can Yayınları, 2004). Kanunun, dedelik/babalık kurumlarını kaldırdığı için en çok Alevi ve Bektaşilere zarar verdiğini savunan bir çalışma için bkz. A. H. Soysüren, "Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980), *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2014.

56 Apaydın'ın ele aldığı sınırlı örneklerden "hizmeti geçmiş kişilerin mümkün mertebe mağdur edil-

Türkiye’de iki yazar, kanunu etraflıca inceleyerek tekkelerin kapanması ve tarikatların kaldırılması bağlamında ele almıştır. Mustafa Kara, II. Meşrutiyetten cumhuriyete giden yıllarda sorulan “en radikal soru”nun, “Tekkeleri ne yapalım? Kapatalım mı? İslah mı edelim?” olduğunu belirtmiş, bu soruya farklı cevaplar verilmekle birlikte, cumhuriyet kadrolarının, “Abdullah Cevdet’in *İctihad* dergisi ve Kılıçzâde Hakkı’nın başını çektiği bir grup yazar-çizer”in “kapatılması, yasaklanması” şeklindeki tavrını benimsediğine dikkat çekmiştir.⁵⁷ İsmail Kara kanuna, ülkedeki tasavvufi faaliyet açısından yaklaşmış, farklı tarikat liderlerinin nasıl tepki verdiğini ele almış, kanunun meclisteki müzakeresine, ayrıca türbelerin 1950’de açılmaları sürecinde etkin rol oynayan Hamdullah Suphi’nin anılarına yer vermiştir.⁵⁸

Bütün bu çalışmalarda türbeler, tekke ve zaviyelerle birlikte tasavvuf bağlamında ele alınmış, farklarına değinilmemiştir. Şevket Süreyya Aydemir, Şeyh Said İsyanının sonuçlarından biri olarak gördüğü kanuna dair yorumunda, yanlış ele alsa da, bu farka değinir: “Artık hayatîyetleri ve dayanakları kalmayan medreselerin kapatılmasıyla nasıl Doğu kültür ve hukukunun en önemli kaynakları ortadan kalkmışsa, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve onlarla beraber, tekke şeyhi ve dervişlerinin bir ziyaret ticareti biçiminde yaşattıkları türbelerin kapatılmasıyla da, Doğunun ruh ve kültür bağıntılarının son ocakları da silinmiş oluyordu.”⁵⁹ Şüphesiz türbeler sadece tekke şeyh ve dervişlerinin “ziyaret ticareti” yaptığı mekânlar değildir. Esas fark, tekke ve zaviyelerin tasavvufi eğitim kurumları olarak hizmet vermesi, türbeler için ise bunun her daim söz konusu olmamasıdır. Bazı tasavvufi merkezlerde, Ankara’da Hacı Bayram Veli, İstanbul’da Merkez Efendi veya Aziz Mahmud Hüdayi örneklerindeki gibi, tekke ve türbe aynı avluda bulunuyordu, yani aralarında yakın bir ilişki vardı, ki bu da üzerinde yeterince düşünülmemiş ancak önemli bir mevzudur. Bunun gibi olma-

memesine gayret gösterilmiştir” sonucuna ulaşmak kanımca mümkün değildir; C. Apaydın, “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16 (2017): 149-171.

57 M. Kara, “Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar,” *Demokrasi Platformu* 2/ 6 (2006), s. 1-20. Ayrıca bkz. M. Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler: Din, Hayat, Sanat Açısından* (İstanbul: Dergâh, 2000).

58 Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde*, 237-272; 279-289 ve 252-3. Ayrıca bkz. İ. Kara, *Şeyh Efendi’nin Rüyasındaki Türkiye* (İstanbul: Dergâh, 2015), 155-7.

59 Ş. S. Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*, Cilt 3 (İstanbul: Remzi, 1999), 216-221.

yan, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki türbeler ise, mesela İstanbul'daki Eyüp Sultan (mahallede çok sayıda tekke bulunsa da) ya da Zuhurat Baba türbeleri, kurumsal eğitim mekânları değil, ziyaret mekânlarıdır. Yani bu türbeleri ziyaret edenler bir tarikat mensubu olabilir fakat olmaları da şart değildi. Osmanlılarda neredeyse her Müslümanın bir tarikat mensubu olduğu öne sürülebilir ve bu yersiz değildir, yine de mürit-sıradan Müslüman ayrımı, özellikle kadınlar için kanımca geçerlidir. Bu açıdan bakıldığında 677 sayılı kanun sadece tasavvufi grupları ve aktiviteyi değil, evliyaların gücüne inanıp türbeleri ziyaret eden, ya da büyücü, üfürükçü, muskacı olan veya onlara danışan, yani hurafeleri devam ettiren büyük kalabalıkları derinden etkilemiştir.⁶⁰

Kanunun meclisteki müzakeresinde⁶¹ ilk söz alan Refik Bey (Kon-ya), tekke ve zaviyeler gibi “memleketin içerisinde birer fesat menbaı olmuş” türbelerin de kapatılmasından ve kanunun çıkmasından duyduğu memnuniyetten bahsettikten sonra, Birinci Dünya Savaşında Kut’ul-Amare kuşatmasını başlatan ve Şapka Kanununa karşı çıkan Nureddin Paşa’yı, “Paşa milletin içine nifak kundağı sokmuştur, irtica fikrini neşretmiştir” sözleriyle eleştirmiştir. İkinci söz alan Ekrem Bey, kanundan “mesud olduğunu” belirtmiştir, ona göre “tekkeler şimdiye kadar en iğrenç içtimai sahnelerle yuva olmuş, memleketin en buhranlı zamanlarında meşum ve siyasi tahribat yapmışlar, roller oynamışlardır.” Asıl mesut olduğu mevzu ise “fıkr-i taassub denilen bu yılanın tamamiyle bugün paralanmış olmasıdır. ... O şimdi kıvranarak, hırlayarak can çekiyor. Bununla beraber tehlikesini biraz daha muhafaza ediyor. Fakat cumhuriyetin çıkardığı kanunların satırı ile onu tamamiyle öldüreceğiz.” Daha sonra kanunun maddeleri okunur.

Kanuna dair, müzakeresini de göz önüne alarak sırasıyla maddelerini tartışan bir söylem analizi, kanımca ülkede hedeflenen din ve hurafelerle ilişkisi açısından mühim ipuçları verir. Buna göre ilk olarak tasavvufun öğrenildiği ve yaşandığı, “toplumun manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine

60 Şerif Mardin kanuna değinmez, ama “resmi din” ve alt sınıfların dininden bahsederek, Atatürk’ün “köylü kitlelerinin ya da taşrahların” gündelik hayatındaki dine pek dokunmadığını ima eder. Mardin’e göre Atatürk “resmi din kuruluşlarına darbe indirmeyi yeğledi,” Mardin, “Türk Devriminde İdeoloji ve Din,” 163. 677 sayılı kanunun hurafelere dair yasakları Mardin’in bu tespitinin yanlışlığını gösterir.

61 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt: 19, İçtima Senesi, III, 17’inci İçtima, 30 Kasım 1341, 282-9.

yönelik”⁶² mekânlar hedeflenmiştir ve tasarının ilk halinde değişiklik yapılmamıştır: “Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla [başka suretle] tesis edilmiş bulunan biluuumum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kamilen seddedilmiştir.” Yani ülkede dini eğitimi ayakta tutan ikinci ayak mekân üzerinden kesiliyordu, ki ilki, “tefsirden felsefeye kadar bütün ilimler”in okutulduğu medreseler bir yıl önce zaten kapatılmıştı. Sahiplerinin mülki haklarının korunacağı meselesi, kanunun müzakeresinde en yoğun tartışma konusuydu,⁶³ sonrasında bu korumanın ne ölçüde başarılı olduğu üzerinde düşünmeye değer bir mevzudur. Kapatılma kararından cami ve mescitler muaftı ve bu cümle de aynen ilk haliyle mevcuttur: “Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir;” yani ülkede dinin merkezi kurumunun cami olması isteniyordu. Ülkede farklı tarikatlarla yaşayan/yaşanan ve öğretilen/öğrenilen çeşitli İslamlar hukuki olarak yasaklanırken cami merkezli “tek tip” din ve dindarlık anlayışının temelleri atlıyordu.

Kanun şöyle devam eder: “Alelümum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur.” İlk zikredilen dini bir teşekkül olarak tarikatlardır, sonrasında bazı unvanlar zikredilir, hepsinin faaliyetleri, hizmet ve kıyafetleri yasaklanır. Kanunun ilk halinde de “Ale’l-umum tarikatlar” denilmiştir, ancak sonra sadece ilk üç unvan, “şeyhlik, dervişlik, müritlik” anılmıştır. İlk ekleme önerisi büyücü, üfürükçü, falcı ve nüshacılar dairdi. Nuri Bey (Kütahya) bu “unutulmuş nokta”yı şöyle hatırlatmıştı:

Malum-ı âliniz büyücüler, falcılar, üfürükçüler, eline bir tabla içinde otuz kırk şişe hacı yağı, kalernis yağı, diğer yağlar ve daha Karınca Duası, Uğru Abbas duası gibi şeyler satarlar, bunlar *seyyar türbe* ha-

62 M. Kara, “Tekke,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

63 “Tasarruf ve temellük hakları”nın müzakeredeki tartışmalarına odağımı korumak açısından yer vermedim.

lindedirler. *Seyyar dervişler* sokak sokak dolaşırlar, hem *halkı ızrâr ederler* ve hem de *yanlış yola sevk ederler*, bu yüzden birçok cinayet olmuştur. Bundan dolayı bunlar hakkında da bu kanuna bir fıkra-nın ilavesini teklif edeceğim. Sonra gaibden haber verenler vardır. Herhangi bir köye mesela nuranî bir kıyafette gelirler. Yol uğrağı olmayan yerlerde dolaşırlar, filan yerde bir hazine var gibi güya gâib-den haber verirler. Kendisini malumatdâr gibi göstererek bilmem köylüden sekiz tane horoz, on tane delikli beyaz mecidiye alır ve sızdırır. Sonra onlarla birkaç gece uğraşır, birşeyler yapar, üç gece sonra firara kadem basar gider. Bunları hükümet takip etmek mec-buriyetindedir ve takip etmelidir.

“Seyyar türbe,” “nurani kıyafet” gibi tanımlar, sonuncusu hazine avcılığına da değinse de, bu mesleklerin dini bağlama yerleştirildiğini gösteriyor ve halk dindarlığındaki rollerine dair ipuçları veriyor. Bahsi geçen mesleklere ve kitaplara çalışmamdaki kimi belgelerde rast geliniyor. Büyücü, üfürükçü, nüshacıların faaliyet alanlarının geniş olması, hele hareket halinde iseler, etkinliklerinin kanuna rağmen devam ettiğini düşündürüyor, kanımca odaklan-dığım dönem için bunların kanundan en az etkilenenler olduğu söylenebilir.

Kanuna diğer unvanların eklenmesi konusu, metinde *yok* olan, mü-zakerede de *söylen(e)meyen* bir mevzuya, ülkedeki etnik ve dini farklılığa işaret eder. Örneğin Alevi/Bektaşî unvanlarının da dahil edilmesi açıkça Sünnilik farkı bağlamında konuşulmamıştı. Süleyman Sırrı Bey Hacı Bektaş Nahiyesi’nde iki yıl müdürlük yaptığı için “orada dergâh namı altında-ki mezelletgâhın,” yani rezil evin halini yakından gördüğünü söyleyerek Bektaşîliği anmış, ancak meseleyi unvanlar değil, tasarruf ve mülki haklar bağlamında ele almıştı.⁶⁴ Müzakerede söz alan Malatya’dan Reşit Bey yine tasarruf ve mülki haklara değinmiş, “bir de yalnız buraya dedelik meselesi-ni ilave etmelidir” demişti. Zonguldak’tan Tunalı Hilmi Bey ve Yozgat’tan Ahmed Hamdi Bey de verdikleri takrirde “şeyhlik, dervişlik, müridlik” ke-

64 Süleyman Sırrı Bey, takririni yani önerdiği değişikliği savunurken “Hacı Bektaş Nahiyesi’nde Arnavutlukta gelmiş birtakım katil, cani adamlar yerleşmiştir” diyerek Arnavutluk Bektaşîlerine de değin-miş, Ahmed Hamdi Bey takririni reddedince “Bektaşî misin nesin?” diyerek tepki göstermiştir.

limelerinden sonra “dedelik” kelimesinin ilavesini teklif etmişlerdi. Takrirlerden sonra reis maddeyi encümene verdi ve beş dakika istirahat için celseyi tatil etti. Oturumu açtığında kanunun “iki fıkrasını”nın encümen tarafından “tadil” edildiğini, yani düzeltildiğini söyledi ve ilgili maddeyi okudu. “Adliye encümeni reis vekili Refik; mazbata muharriri namına Yozgat, Ahmed Hamdi; aza, Antalya, Ahmed Saki; aza, Saruhan, Kemal; aza, İzmir, Necati”den oluşan encümen sadece ilavesi teklif edilen dedelik veya falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve nüshacılık gibi unvan ve sıfatları değil, “seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik” unvanlarını da metne eklemişti. Dedelik, çelebilik, babalık unvanları Alevi/Bektaşilerin dini otoritelerine işaret ediyordu. Seyyidlik ve emirlik Kürt dini otoritelerine ait unvanlar iken müzakerede etnik farklılığa, yani Kürtlüğe dair tek kelime edilmemiştir. Nakiblik, farklı kullanım şekilleri olsa da kanımca yine Alevi/Bektaşî farkına dairdir, çünkü bu on iki posttan biridir ve Kaygusuz Abdal’ın makamıdır. Ayrıca Arap Alevileri Nusayriler arasında da nakib, şeyhten sonra gelir.⁶⁵ Son unvan halifelik, bir tarikatta şeyhin ölümünden sonra yerine geçen kimse için kullanılır; Burada Mevleviliğin hedeflenmiş olması muhtemeldir, zira bu tarikatta halifelik, şeyhlik ve dervişlik gibi bir makamdır.⁶⁶ Birbiriyle ilişkili olan unvanların karışık sıralanışı, yani birbiriyle alakalı olanların art arda sıralanmayışı, etnik/dini farklılığı silikleştirme/bastırma gayretinin tezahürü olarak da yorumlanabilir. Bu eklemeler konusunda mecliste olumlu ya da olumsuz fikir beyan ede(bile)n olmamıştı.

Kanunun devamında türbeler tek başına ele alınmış ve burada da metnin ilk hali korunmuştur: “Türkiye Cumhuriyeti dahilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilümmü sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır.” Yani sadece Osmanlı padişahlarının türbeleri değil, bir tarikata ait veya sadece *menfaat için* kurulmuş türbeler de kapatılıyor-

65 “Sözlükte “hayırlı, seçkin kişi; bir topluluğun başkanı, vekili, kefil, emini” anlamlarına gelen nakib kelimesi (çoğulu nükabâ) terim olarak siyasi, içtimai, askeri, dini alanlarda hükümdar veya şeyhlerin maiyetinde görevli üst düzey sorumluları ifade eder. ... Nakib kelimesi dini otorite olarak farklı anlamalarda yaygın biçimde kullanılmış, fütüvvet ve Ahilik teşkilatında önemli görevlere sahiplerdi. ... Tekke hizmetlileri arasında farklı görevler ifa eden nakibler mevcut olup bunlara konum ve görevlerine göre sernakib, meydan nakibi, kahve nakibi, paşmak nakibi gibi adlar verilmiş, bu arada hâdimlere de nakib denilmiştir.” G. Uyar, “Nakib,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32 (2006): 321-2.

66 S. Uludağ, “Halife,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15 (1997): 299-300.

du, ki muhtemelen sonuncusuyla mahalli evliya türbeleri kastediliyordu; türbelerden sorumlu türbedarlar da bir meslek olarak yasaklanıyordu. Kanunun devamında bu yasaklara karşı gelenlerin cezaları tarif edilmişti: “Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayını tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandırılır.” Cezaların ağır olduğu söylenemez. Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak) “üç seneden aşağı olmamak üzere ilâh”ın eklenmesini teklif etmiş ama kabul edilmemişti. Müzakerelerde bu mevzu tartışılmamıştı. Belli de İstiklal Mahkemelerinin ülke genelinde yarattığı korku yeterli görülmüştü, “en az” ibaresi de istenirse cezaların ağırlaşabileceği mesajını içeriyordu. 10 Haziran 1949’da (5438/1 md.) kanunda yapılan değişikliklerle hapis ve para cezası artırılırken sürgün cezası da eklendi: “Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar.” CHP’nin 1950 seçimleri öncesinde din alanında attığı adımların bu unvanlara sahip kişileri cesaretlendirmesinden mi korkulmuştu, yoksa bu kişilerden bazılarının yasadışı faaliyetleri mi tespit edilmişti, bu da mühim bir sorudur. 16 yıl sonra, 13/7/1965 tarih ve 647 sayılı cezaların linfazı hakkında kanunun geçici ikinci maddesiyle sürgün cezası kaldırılmıştır.

“MEKÂNIN MİLLÎ İNŞASI” VE TOPLUMSAL HAFIZA: TÜRBELER

Bu çalışmada 677 sayılı kanunun türbelere dair yasakları ve sonuçları, hurafelerin yekunundan daha çok yer alıyor, ki bunun birçok sebebi var. Halk inançlarını, devletin dini alandaki merkezi kurumu Diyanet İşleri Başkanlığına soruldukları, yani halkın farklı dindarlık biçimlerini gösterdikleri için, ya da yaygın bir ritüel olan mevlidi kadın-din ilişkisindeki önemine binaen kitaba dahil ediyorum. Bazı belgeler üfürükçü gibi kanunla yasaklanan mesleklerle de satır aralarında değinip devlet tarafından nasıl görüldüklerine dair ipuçları veriyor. Ancak türbelerin kapatılıp ziyaretin yasaklanması mekâna müdahale olduğu için gündelik hayattaki sonuçlarını arşivlerden daha çok

görebilmemize imkân veren bir siyasal hamledir. Ayrıca örneklerin gösterdiği üzere türbeler hem tarikat tartışmalarının alevlendiği hem de muskacılık gibi faaliyetlerin yaşanabildiği mekânlardı. Yani türbelere odaklanarak 677 sayılı kanunun genel çerçevesine dair ipuçları elde edebiliyoruz. Türbeler kadın ve erkeklerin birlikte ziyaret ettiği, yani bir arada ibadetin yasak olmadığı dini mekânlardır, ki bu da din-kadın-devlet ilişkisinde güç dengelerini ve ta-hakküm ilişkilerini görmemize imkân verir. Üstelik türbeler ülkedeki *doğru* İslamın içeriğini ve çerçevesini belirlemekte mühim rol oynamışlardır: türbelerle ilgilenen bazı aktörler, bu mekânlara bakarak neyin yanlış olduğunu görüyorlardı. Bir başka deyişle, ülkede *yaşanan* İslamdan nelerin çıkarılması gerektiğine karar vermek için türbelere bakıyorlardı.

Yakın geçmişte ilahiyat fakültelerinde ve halkbilimi alanında yapılan çalışmalar türbelere ve ziyaretine dair olumsuz tavrı sürdürmeyerek konuya “ziyaret fenomeni” açısından yaklaşmıştır, ancak bu çalışmalarda odak türbe değil, ziyaretettir.⁶⁷ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nde görülebileceği üzere dini literatür mekân olarak türbeyi, “İslam coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları” olarak kavramsallaştırır ve mimari açıdan ele alır.⁶⁸ 2008 ve 2009 yıllarında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde türbeleri kimlerin, neden ve nasıl ziyaret ettiğini konu alan ve 23 ildeki 30 türbeyi ziyaret eden 3003 kişiyle görüşülerek yapılan kapsamlı araştırmada türbe ve ziyaret bir arada ele alınır:

Türbe kelimesi halk dilinde sadece veli zatların mezarları için değil, aynı zamanda abidevi kişilerin (mesela padişahların) mezarları için de kullanılır. (...) Türbelerin en temel özelliği, buraların insanları kutsalla ilişkilendiren, onlara manevi duygular yaşatan, çeşitli problemlere çare bulan, şifa veren yerler olduğuna inanılmasıdır.⁶⁹

67 İlahiyat alanında çalışmalar için örneğin bkz. G. Atasagun, “Ziyaret Fenomeni,” *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2006): 33–60; M. Tekin, *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar: Konya Mevlana Müzesi Örneği* (İstanbul: Pınar, 2008). Halkbilimi alanındaki çalışmalar için örneğin bkz. N. Aytürk ve B. Altan, *Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri*, Ankara: Altanoğlu, 1992); Y. Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Genişletilmiş 6. baskı* (Ankara: Berikan, 2010).

68 İ. Orman, “Türbe,” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 41 (İstanbul 2012): 464–466. Bazı tarihi kişiliklerin türbeleri ayrı maddeler olarak yer alır, ancak odak noktası yine mimaridir.

69 A. Köse ve A. Ayten, *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları* (İstanbul: Timaş, 2010), 14.

Yine de konuya din psikolojisi açısından yaklaştığı ve türbelerin mekân olarak yönetiminden bahsetmediği için din-devlet-halk ilişkisi bu araştırmada görülmez. Bu noktada türbelerin karmaşık yönetim tarihine bakmadan mevzuya hâkim olmak mümkün değildir. Türbedarlar hakkındaki makalemde tartıştığım üzere, 1925'te kapatılan türbelerden “mimari ve tarihi değeri” bulunan 127 türbe “müze” olarak dönemin Evkaf İdaresinden Maarif Vekaletine geçmiş ve bunlar vekalet adına İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğüne bağlanmıştı;⁷⁰ bunların yetmişinin yönetimi 1940'ta Topkapı Sarayı Müzesine verildi.⁷¹ Türbelerin yönetimi için 1966'da İstanbul'da bağımsız bir Türbeler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kuruldu, 1970'te bu müdürlük lağvedildi ve türbeler Türk ve İslam Eserleri Müzesine bağlandılar. 1979'da Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı olarak İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü (İTMM) adıyla yeni bir müdürlük tekrar kurulmuştur ve 120 türbenin sorumlusu olarak halen faaliyet göstermektedir.⁷² 677 sayılı kanunda değişiklik yapılarak 1950'de açılmalarına kadar bu türbelerin neredeyse tamamı içlerindeki kıymetli eşyalarla birlikte kaderlerine terk edilmiş, sonrasında da yıllarca yetersiz bütçe/personel sebebiyle ihmal edilmişlerdir.

İstanbul ve Türkiye'deki diğer yüzlerce türbenin nasıl yönetildiği de ayrı bir araştırma konusudur, mesela bugün İzmir'deki Susuz Dede Türbesi veya İstanbul'daki Zuhurat Baba Türbesi ilgili belediyelerin yönetimindedir, ancak Zuhurat Baba'da müftülük de söz sahibidir ve hangi günler açılabilceğine karar vermektedir. İstanbul örneğinde devletin bazı türbeleri seçerek kendisinin kılması ve müze olarak yönetimini üstlenmesini ise türbeleri “millileştirme” politikası olarak tanımlayabiliriz. Türkçe-de İngilizcedeki gibi, ilki kutsal mezarlara, ikincisi dini ziyaret mekânlarına tekabül eden *tomb-shrine* ayrımının olmaması önemlidir. Dönemin Tokat Milletvekili Nazım Poroy'un 677 sayılı kanunda 1950'de yapılacak

70 G. Beyinli Dinç, “677 Sayılı Kanun, Türbeleri “Millileştirme” ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türbedarlık,” *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 3/ 2 (2017): 113-137. 127 türbe içinde bir tane bile Alevi/Bektaşî türbesi olmaması dikkat çekicidir.

71 N. Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*, Ankara 1948, s. 536.

72 Bugün müdürlüğe bağlı 120 türbe vardır, listesi için bkz. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44099/istanbul-turbeler-muze-mudurlugu.html> (erişim 13 Aralık 2019); 15 türbe kadınlara aittir, tek Alevi/Bektaşî türbe Üsküdar Karacahmed Türbesi'dir.

değişiklikten kısa süre önce Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşmelerindeki sözleri bu karışıklığı iyi anlatır:

Hukuk mektebinde okurken birçok arkadaşlar imtihana girme sırasında zihin açıklığımızı yarar diye buraya girip 10-20 para atardık. Oradan geçerken Tezverenbabaya küçük bir hediye verirdik. İstanbul'da bu nevi türbelerin isimlerini dahi bilmem. Zaten türbe kelimesini de doğru bulmam. Geçen sene Bütçe Komisyonunda arzettim, bahsimizin mevzuu olan türbeler birer anıt-kabirdir. Vaktiyle bunlara türbe denmiş, başka kelime bulunamamış. Çoğu, kahramanların, büyük paşaların yaptırdıkları türbelerdir.⁷³

Padişah türbeleri İngilizceye “*tombs of sultans*,” evliya türbeleri “*shrines of saints*,” Atatürk'ün Anıtkabir'i ise “*national monument*” olarak çevrilebilir. Pohlsander'in sonuncusuna dair tanımı şöyledir: “ulusal/millî anıt/kabir, bir milletin saygı duyulan liderini veya kahramanı onurlandırır, milletin tarihindeki belirli bir olayı hafızada canlı tutar ya da milletin ideallerini ifade eder.”⁷⁴ Cumhuriyet tarihinde evliya türbeleri dışındaki önde gelen türbeler, özellikle padişah türbeleri, 2. Bölümde gösterdiğim üzere, “anıtkabir” yapılmak istenmiş, “Türk tarihi”nin öğrenildiği abideler, seküler mekânlar olarak “müze”leştirilmiştir.⁷⁵ Padişah türbeleri örneğinde bu politika açıkça görülebilirse de başarıya ulaşamamıştır, mesela Fatih Sultan Mehmed Türbesi fetih kutlamaları için merkezi önemde olsa da dini amaçlı, şifa veren bir mekân olarak da ziyaret edilir.⁷⁶ Tezimde kullandığım,

73 TBMM Tutanak: 8. Dönem, Sıra 10, Cilt 24, Birleşim 49, 17 Şubat 1950, s. 798.

74 H. A. Pohlsander, *National Monuments and Nationalism in the 19th Century Germany* (Bern: Peter Lang AG, 2008), 13.

75 İlginç bir şekilde, yakın zamanda Zöhre Ana ve müritleri için Atatürk “ibadet edilecek bir evliya veya keramet sahibi biri”ne, Anıtkabir ise “bir mezar başında dua etmekten törensel yiyecek dağıtımına kadar (...) bir türbe ziyaretinin temel niteliklerine” sahip bir mekâna dönüşmüştür; C. Dole, *Seküler Yaşam ve Şifacılık: Modern Türkiye’de Kayıp ve Adanmışlık* (İstanbul: Metis, 2015).

76 Padişah türbelerine ayrıca önem verilmesi, kuşkusuz Osmanlı Devleti’yle bir sürekliliğe işaret eder, çünkü türbeler Osmanlılarda hem kentin sembolizmine hem de padişahın meşruiyetine katkıda bulunuyordu. II. Abdülhamid, Bursa’daki Osman Gazi ile oğlu Orhan Gazi’nin, Söğüt’teki Ertuğrul Gazi ve annesi Haymen Ana’nın türbelerini onarıırken masraftan kaçınmayıp bunların düzenli bakımlarını da yaptırmıştır. S. Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. G. Ç. Güven (İstanbul: YKY, 2007), 47-51.

dini pratiklerin var olduğu bir ziyaret mekânı olarak “*shrine*”⁷⁷ terimini bu kitapta türbe terimiyle, halkın ona yüklediği anlamları içeren biçimde kullanıyorum.⁷⁸ Bu yaklaşımla Meryem Ana Evi gibi “Hıristiyan türbeler”ini de, ayazmaları da çalışmaya dahil etmek mümkün oluyor. Aslında bu mesele kanunun müzakeresinde Rahmi Bey (Sivas) tarafından gündeme getirilmişti: “Türbeler meyânında Hıristiyanlar tarafından a’zize namına açılmış olan ayazmalar da dahil midir? Oralara İslamlar da, Hıristiyanlar da gidip para döküyorlar.”⁷⁹ Ancak Refik Bey (Konya), “Efendim, bunu kastedmedik, türbe tabiri sarîhtir” cevabını vererek konuyu kapatmıştı. Zaten Lozan Anlaşmasına göre Türkiye’nin ayazmaları kapatmaya hakkı yoktu.⁸⁰ Nüfus mübadelesinden sonra Türkiye’de azalan Rum nüfus düşünüldüğünde, ayazma ziyaretlerinin, Müslümanlar ziyaret etmediği sürece, türbe ziyareti kadar rahatsızlık yaratmadığı da düşünülebilir.⁸¹

Mevzuyu Türkiye coğrafyası bağlamında ele almak ehemmiyetinin anlaşılmasına katkı sağlar, ki Ocak’ın, Hıristiyanlıktaki aziz kül-

77 “*Shrine*” terimi “tapınak” anlamında da kullanılıyor ancak uluslararası literatürde “türbe”ye de denk düşüyor. Bu açıdan bakıldığında Jones, türbede ziyaret, insan ve mekânı zarifçe bir arada görmeyi başarır: “Belirgin şekil ve maddeselliğe sahip mekânlar olarak türbeler dini birlikteliğe, hatralara, halet-i ruhiyeye, beklentilere ve topluluklara yoğunluk kazandırır. Türbeler dağınık dini gerçekliğin yoğunlaştığı, anlamların belirgin, elle tutulabilir ve dokunulabilir mevcudiyete dönüştüğü mekânlardır.” L. Jones, ed., “*Shrines*,” *Encyclopedia of Religion* (Thomson Gale, 2005).

78 “Hurafe” terimini ise kitaptaki aktörlerin yaptığı gibi değersizleştirmek/ötekileştirmek için değil, bu aktörlerin zihniyetini göstermek, ancak tam aksini kastederek kullanıyorum. Mesela “hurafevi türbe ziyareti” benim için halkan değer verdiği ziyaret usulüne tekabül ediyor.

79 TBMM Tutanakları 2, Cilt. 19/17, 30 Kasım 1341, 284.

80 Söz konusu mevzu 42. Maddede ele alınmıştır: “Madde 42 — Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların sözügeçen azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder. İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi, birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır. Türkiye Hükümeti söz konusu azınlıkların Kiliseleri, Havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye’de bulunan vakıflarına ve dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek, yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.” *Lozan Barış Anlaşması: Traité de Paix, Lozan, 24 Temmuz 1923*, http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf, erişim 28 Ocak 2016.

81 Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Lozan Anlaşmasında ele alınmıştı ve yaklaşık 500.000 Müslüman Türk Yunanistan’ı, 1.200.000 Rum da Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmıştı; ayrıntılı bilgi için O. Yıldırım, *Diplomasi ve Göç / Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006). İstanbul’daki Rumların nüfus mübadelesinden muaf tutulması, İstanbul’daki ayazmalarda ortak ibadetlere dair rahatsızlığı artırıyordu, bkz. 3. Bölüm.

tüne benzediğini belirttiği “veli kültü”ne dair kavramsallaştırması yol gösterir. Buna göre “Allah’ı seven, dost edinen ve O’nun tarafından dost edinilen” anlamına gelen evliya, İslam ve Türk dünyasında halkın hafızasına mal olmuş, yüzyıllarca unutulmayacak “ölmeyen ölü” haline gelmiştir, dahası toplumun “inandığı değerler bütünü”nü temsil eder: “Öldükten sonra, kendisi hayatta iken sahip olduğuna inanılan insanüstü hüviyetinin, güç ve kudretinin devam ettiğine inanılır; hatta bu güç ve kudret, bir gizliliğe bürünerek daha da artar. Artık o veli etrafında, bu yönünü ortaya koyan kerametlerden oluşan bir menkâbeler sistemi teşekkül eder ve bu giderek bir çılgı gibi büyür.”⁸² Velinin türbesi, kültürün icra edildiği yerdir, “bizzat kendisi mukaddes ve mahrem bir yer olarak muamele görür;” eşyaları da türbesinde muhafaza edilir ve “kudret ve kutsiyetin bunlarda da aynen var olduğuna inanılır,” bu yüzden “son derece iyi muhafazasına elden geldiğince itina gösterilir.”⁸³ Bu açıdan bakıldığında türbeleri yıkan, yıkılmasına sebep olacak kadar sahipsiz bırakan, yıllarca devam eden hırsızlık olaylarını engelleyemeyen devlet otoritelerinin halkın nezdindeki itibarı şüphesiz oldukça zedelenmiştir. Süheyl Ünver için türbelerde yatan veliler “halkın maneviyatı için pek lüzumludur ve bir nevi manevi polisleridir,” ki İstanbul’un asayişini sağlamış ve halkın “birbiriyle dürüst muamelelerinde” manevi rol” oynamışlardır. Bu yüzden türbeleri yıkmak/yıkılmaya bırakmak “halkın batıl düşüncelerine sed” çekmek değil, “insanların üzerindeki manevi baskıyı kaldırmak demektir.”⁸⁴

82 Ocak, *Türk Halk İnançlarında*, 5.

83 Age., 7. Ocak’ın veli gruplandırmasından, Türkiye’nin velileri ve kutsal mekânlarıyla birlikte yaşadığı görülebilir: 1. Kültürünün mahiyetine göre: Sarı Baba, Kara Dede gibi sadece çevre halkının bildiği “Mahalli” veliler ile Hacı Bayram Veli, Yunus Emre gibi tarikat kurucusu ya da kendi tasavvuf sistemine sahip olan “Genel” veliler. 2. Şahsiyetlerinin niteliğine göre: a – Gerçek veliler: Gerçekten yaşamış kişiler. Mevlana gibi şehirli ya da Karacaahmet gibi köy veya aşiret velisi; Abdal Musa gibi gazi-savaşçı, Hacı Bektaş gibi misyoner, Somuncu Baba gibi meslek piri ya da Hacı Bayram Veli gibi mürşit olabilirler; b – Hayali veliler: Yaşadıklarına dair bilgi bulunmayan, Kum Baba, Çınar Dede gibi madde, ağaç, vs. adıyla anılanlar; c – Veli olmadığı halde sonradan veli telakki edilenler: Yuşa Peygamber, Yedi Evliya, Eyüp Sultan hatta II. Abdülhamit gibi; Age, 13-9. Veli kültürüne benzeyen Aziz kültü, Hristiyanlıkta mühim bir role sahiptir, bu inancın daha çok halk tabakalarına ait olduğu söylemini eleştiren ve farklı sosyal sınıflar ve coğrafyalarda paylaşıldığını gösteren bir çalışma için bkz. P. Brown, *The Veneration of Saints* (Chicago: Chicago University Press, 2014).

84 A. S. Ünver, *İstanbul’da Sahabe Kabirleri* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953), 9-10.

Türbelerin cumhuriyet tarihinde “hurafe yuvası” olarak görülmesi bir yandan halktan ve dininden ürkmek,⁸⁵ diğer yandan her ikisini de dönüştürmek çabasıyla alakasız değildir ve halkın bu mekânlarla kurduğu hurafevi bağı tahrif etmeye yöneliktir. Meseleyi “millet” ve mekânlarının “anlamı, pozisyonu ve gücü” üzerindeki bitmeyen çekişmeler⁸⁶ bağlamına yerleştirdiğinde mevzu daha iyi kavranabilir. Yifthachel ve Hague’e göre milliyetçilik teorileri genel olarak milleti “düz (*flat*) bir model”e sığdırmaya çalışır; milli alanı “düz, değişmez, yeknesak,” ulusal toprakları ise “problemlerle coğrafi bir zemin” olarak görmeye meyillidir.⁸⁷ Türbeler, Türkiye’ye dair coğrafya/mekâna eğilen çalışmalarda buna benzer şekilde mekân-siyaset-halk-devlet ilişkileri açısından dikkat çekmemiştir. Bu mekânlara dair tartışmalarda Türk milliyetçiliğine dair söylem ve politikaları da görünür kılan bu çalışma, kapatıldıklarında Türkiye coğrafyasının, tabiri caizse, “kara delik”lerine dönüşen türbelere “mekânın milli inşası” açısından yaklaşıyor.

Mekânın milli inşası, farklı milliyetçilik anlayışlarının vatana ve millete dair tasavvurlarının birbiriyle yarıştığı, çatışmalı bir süreçtir... Bu mücadele bir mekânı seçme ya da ona dair anma törenleri icat etme ile sınırlı değildir, çünkü farklı zamanlarda her mekân/kişi, farklı ve birbiriyle yarışan milliyetçi çıkarlar ve ihtiyaçlar açısından yeniden yorumlanır... Bu açıdan bakıldığında milli alan inşası dinamik, öngörülemez ve çekişmeli bir süreçtir.⁸⁸

85 İsmail Kara İsmet İnönü’nün 17 Mayıs 1968’de *Ulus* gazetesinde yayınlanan hatıralarındaki şu sözlerini dipnot olarak ekler ve haklı olarak bu bağlamda değerlendirir: “İkinci İnönü Savaşları sırasında Bursa’dan geriye doğru göç eden ve içinde subay ve ailelerinin de bulunduğu bir kabileyi topladım. Subayları bir kenara topladım. Dedim ki, içinde bulunduğunuz vaziyeti bilmelisiniz. Bundan başka subay olarak da yerinizi bilmelisiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Kimse işitmesin, millet düşmanınızdır.” Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde*, 185.

86 O. Yiftachel ve E. Hague, “Excavating Nationalism: Theory, Space and Critique,” *HAGAR International Social Science Review*, 3/ 2 (2002): 167–70.

87 O. Yiftachel, “Territory as the Kernel of the Nation: Space, Time and Nationalism in Israel/Palestine,” *Geopolitics* 7/ 2 (2002): 242.

88 R. J. Kaiser, “Geography,” *Encyclopedia of Nationalism*, ed. A. J. Motyl, (San Diego, Cal.: Academic Press, 2001), 325.

Türbelerle cumhuriyet tarihinde ilgilenmiş, araştırmış aktörlerin Yahya Kemal, Hikmet Tanyu, Süheyl Ünver gibi milliyetçi/muhafazakâr aydınlar olması tesadüf değildir. Japonya ya da İsrail'in işgali altındaki topraklarda da ulus devlet-ulusal kimlik-mekân ilişkisinde önemli olan türbeler,⁸⁹ Türk milli kimliğinin yeniden tanımlanmasında önemli rol oynamışlardır. Örneğin 2. Bölümde ele aldığım üzere, 1950'de CHP seçtiği türbeleri açarak Osmanlıları yeniden Türk kimliğinin bir parçası yapmıştı. Eyüp Sultan Türbesi ise DP tarafından özellikle seçilmişti çünkü Smith'in dikkat çektiği üzere, değişim dönemlerinde kutsal temeller ve kültürel kaynaklar çeşitli aktörler tarafından farklı şekilde yorumlanır; aktörler tarihin, coğrafyanın ve toplumun envayı çeşit hatıra, mit, sembol ve geleneklerinin bileşenleri arasından yeni öğeler keşfetmeli ve farklı bir anlayış ve rehberlik için bunlara başvurmalıdır; bu süreçte millet yeniden tanımlanır ve "bizim" için kendini feda edenler hatırlanır, çünkü ancak bu şekilde farklı bir gelecek tahayyülü mümkündür.⁹⁰

Bu süreçte cinsiyet de çok önemlidir ve toplumsal cinsiyeti de içeren bir bakış açısı olmadan tahakküm ilişkilerini anlamak mümkün değildir. Feminist teorisyen Massey'nin yaklaşımını takip ederek, türbeleri sınırları çizilmiş alanlar olarak değil, "karşılıklı ilişkilerle inşa edilen, sosyal ilişkilerin ve etkileşimlerin yerelden küresele her ölçekte bir arada var olduğu" mekânlar olarak ele aldığımın altını çizmeliyim, çünkü mekân "doğası itibarıyla güç ve sembolizm ile doludur; tahakküm, direniş ve dayanışmadan oluşan karmaşık bir ağ" ile örülmüştür.⁹¹

Elif Ekin Akşit, Ankara'nın önde gelen üç türbesi, Hacı Bayram Veli, Tezveren Dede ve Karyağdı Hatun'a odaklanarak kişisel görüşmeler yaptığı çalışmalarında ziyaret yasağının kadınların türbe ziyareti sıklığını ve bu mekânlara

89 H. Harootian, "Memory, Mourning and National Morality: Yasukuni Shrine and the Reunion of State and Religion in Postwar Japan," *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia*, ed. P. van der Veer ve H. Lehmann (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999), 144-60; G. Bowman, "Nationalizing the Sacred: Shrines and Shifting Identities in the Israeli-Occupied Territories," *Man New Series* 28/ 3 (Eylül 1993): 431-60. Japonya bağlamında Harootian Yasukuni Türbesi örneğiyle ülkenin modernleşme deneyiminde ulus-devlet ve din arasındaki ilişkiyi göstermiştir. İsrail-Filistin bağlamında Bowman sosyal kimliğin milliyetçi çatışmalarda nasıl dönüştüğünü iki türbedeki Müslüman ve Hristiyan ritüellerine odaklanarak incelemiştir.

90 A. D. Smith, *Chosen Peoples* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2003), 259.

91 D. Massey, *Space, Place and Gender* (Cambridge: Polity Press, 1994), 264-65.

dair hak iddialarını artırdığını belirtir, ayrıca kadınların modernleşmenin getirdiği değişimi türbe ziyareti ile dengelediklerini ve geçmişle bağlarını bu mekânlar aracılığıyla koparmadıklarını söyler.⁹² Ziyaret yasağının erkekleri de benzer şekilde mi etkilediği mühim bir sorudur ve buna dair ipuçları çalışmamda var.

Çalışmamda arşivlerin elverdiği doğrultuda bazı türbeler öne çıkıyor ve Türkiye'nin üç büyük şehrinde türbe-şehir ilişkisinin devlet kurumları veya sivil toplum örgütleri tarafından nasıl müzakere edildiğini de gösteriyor. Örneğin büyük ölçüde türbelerle ilgilenmeyen Diyanet İşleri Başkanlığı, İzmir'de bulunan Meryem Ana Evi hakkında, Ege Turizm Cemiyeti burada bir mevlit okutmak istediği için ilk kez fikir beyan etmişti. Ya da başkentteki Hacı Bayram Veli Türbesi, onarım çabasından doğan bir olay tarikat tartışmalarını da alevlendirdiği için başkanlığın görüş alanına dahil olmuştu. Oysa İstanbul'da İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü tarafından müze olarak yönetilen türbeler, önde gelen Eyüp Sultan dahi, odaklandığım dönemde Diyanet İşleri Başkanlığının müzakerelerinde yoktu. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü için ise Eyüp Sultan Türbesi'nin yönetimi çok önemliydi. Andığım türbeler bu üç büyük şehirde “manevi merkez” mevzuunu da düşündürüyor. İzmir'de başka ziyaret mekânları olsa da 1950'lerden sonra Meryem Ana Evi şehrin önde gelen türbelerinden biriydi. Hacı Bayram Veli ve Eyüp Sultan türbeleri ise Ankara ve İstanbul'un “manevi merkezi” addedilir. “Niçin İstanbul dendiğinde Eyüp Sultan, Ankara dendiğinde Hacı Bayram-ı Veli, Konya dendiğinde Mevlana Celaleddin-i Rumi, Kastamonu dendiğinde Şeyh Şaban-ı Veli, Bursa dendiğinde Emir Sultan hatırlanır?” diye soran İsmail Kara türbe ve ziyaretgâhın “merkezi, merkeze giden yolları” gösterdiğini vurgular; “merkez cami olamaz mı?” sorusunu, bu tezi kuvvetlendiren bir soru olarak görür ve “hangi camiye mezarlığından, türbesinden rahatlıkla ayırdederek düşünebiliriz?” der.⁹³ Andığım örneklere ek olarak mesela Fatih Sultan Mehmet'in türbesi de cami ile yakındır ve bu örnekler, devletin dini merkezi cami olarak tercih etmesinin yarattığı gerginlikleri de açığa çıkarıyor.

92 E. E. Akşit, “Women, Modern State and Religious Space,” *Mediations in Cultural Spaces: Structure, Sign, Body*, ed. J. Wall, 154-69 (Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008), 164. Ayrıca bkz. E. E. Akşit, “Kadınların Mekansal Davranışlarının Siyasal Niteliği,” *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, ed. H. Durudoğan vd., 179-94 (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010).

93 İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hırafeler* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 36-7.

Türbeler kutsal “ziyaret” mekânı veya “manevi merkez”e ek olarak “toplumsal hafıza mekânı” olarak da cumhuriyet tarihinde mühim rol oynamışlardır. Hafızanın toplumsal olarak kurulma biçimlerini inceleyen Maurice Halbwachs’a göre bireysel hafızayla toplumsal hafıza arasında kesin bir ayrım yoktur. Bireyler anılarını bir toplumsal gruba dair aidiyetleri üzerinden (dinsel, sınıfsal, akrabalık, vb.) edinirler, bu sayede anılarını hafızalarında bir yere konumlandırıp anımsayabilirler. Aynı zamanda toplumsal ve bireysel hafıza birbirini karşılıklı olarak etkiler; yani bir yandan bireysel hafıza, bir parçası olduğumuz toplumun maddi ve manevi mirasıyla şekillenir, birey toplumsal hafızanın taşıyıcısıdır; öte yandan toplumsal hafıza da kendini bireysel anılar yardımıyla ortaya koyar.⁹⁴ Buna ek olarak hatırlama, geçmiş olayları tek tek, bağımsız olarak anımsamak değildir; onları birbiriyle ilişkilendirmek ve onlardan anlamlı bir anlatı oluşturabilmektir.⁹⁵ Bu bağlamda türbeler/manevi şahsiyetler/şehirlere dair anlatılarda gerçek ve rivayetlerin iç içe geçmesi, yazılı ve şifahi kültürün harmanlanması, kişilerin ve ait oldukları toplumsal grubun bu anlatılara dair hafızasının kesişmesi anlam kazanır.

Bu anlatılarda yazılı ve şifahi bilginin iç içe geçmişliği ve anlatılının mekân çevresinde şekillenmesi, Jan Assman’ın belleği “sözlü bellek” ve “yazılı bellek” olarak sınıflandırmasında ifadesini bulur. Assman’a göre mekân hatırlamada, hafızayı pekiştirmede merkezi öneme sahiptir ve “hatırlama mekânları”nda hem sözlü, hem de yazılı bellek rol oynar.⁹⁶ Kentlerdeki “Türk ve Müslüman” kimliğinin sembolleri olarak türbeler ve manevi şahsiyetler etrafındaki anlatılarda yazılı mirasa ek olarak rivayetlerin zaman içinde taşınması, bu yüzden türbeleri “hafıza mekânı”⁹⁷ olarak kavramsal-laştırmayı mümkün kılar. Mekân ve (tarihsel) bilgi arasında sıkı bir ilişki vardır ve mekânın bilgiyi saklayan, deneyimi koruyan etkisi, bireylerin türbelere giderek hatırlamasına, kendini geçmişin, tarihsel mirasın bir parçası olarak konumlandırmasına yardım eder. Bu bağlamda türbe ziyareti sıra-

94 M. Halbwachs, *Kolektif Bellek*, çev. Z. Karagöz (İstanbul: Pinhan, 2018).

95 P. Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. A. Şenel (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 46.

96 J. Assman, *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001), 69 ve 63.

97 P. Nora, *Hafıza Mekanları*, çev. M. E. Özcan (İstanbul: Dost Kitabevi, 2006).

sında uygulanan pratiklerin de etkisiyle, türbe “ataların maddi ve manevi kültürünün şekillendiği” bir mekâna, “bir vatan”a dönüşür.⁹⁸

Türbeye bu açıdan yaklaşıldığında, türbelerin 677 sayılı kanun ile kapanmaları ve 1950’den sonra peyderpey açıldıklarında dahi dini anlam ve pratikten kopararak müzeye dönüştürülmeleri, bu kanunu toplumun mekânsal hafızasını yıkma girişimine de dönüştürür. Hafızanın mekân üzerinden iktidarla kurduğu ilişkiyi göz önüne seren bu durum, toplumsal hafızanın erken cumhuriyette iktidarın zayıf noktasına dönüşmesine örnek oluşturur. Burada, türbelerin devlet tarafından unutturulmak istenmesine karşın, “kim”ler tarafından yaşatıldığı önem kazanır, çünkü mekân ve hafıza birbirini karşılıklı olarak etkiler. Yani mekân ve toplumsal hafıza birbirini yaratır, korur ve üretir. Kitaptaki muhtelif tamirat talepleri bu açıdan tarihe, şehre, mekâna “sahip çıkma”ya örnektir.

Kültürel hafıza ve türbeler ilişkisi kanımca Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Beş Şehir*’inde kavranabilir. Tanpınar, ilk kez 1946’da basılan kitabında Ankara, Erzurum, Konya, Bursa ve İstanbul özelinde “vatanın manevi çehresi olan kültürümüz”e bakar. Türbeler de bu kültürün mühim bir parçasıdır ve bu şehirlerdeki önde gelen türbeleri, şehirlerin “hayatını zaman zaman etrafında toplayan” merkezler olarak anlatır. Dahası onları sadece Türk/Müslüman/Osmanlı değil, Selçuklu, Bizans, Roma gibi bu topraklarda iz bırakmış kültürlerle bir arada görür ve gösterir. Tanpınar’ın şu kelimeleri türbeler üzerinden mekân, hafıza ve kültüre ölüm de dahil eden keskin bakışını aktarır:

Şark için “ölümün sırrına sahiptir” derler. Fakat Şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususi bir çehre veren, her türlü laubalilikten sakınmakla beraber, onu *ehlileştiren başka millet* pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit unsurlarla yaparız: sade mimarîli bir türbe çok defa tahtadan, sırasına göre oymalı ve zarif, bazen de düz ve basit bir sanduka, birkaç işlenmiş örtü ve düz bir yeşil çuha, bir kavuk, bir tuğ... İçindeki *ölüden ziyade ölüm için yapılmış* olan bu küçük fakat muhayyileye hitap etmesini bilen âbide, eski Türk şehirlerinin

98 Z. Arslantürk ve T. Amman, *Sosyoloji* (İstanbul: Çamlica Yayınları, 2001), 145.

ortasında yaşanan zamanla ebediyet arasında aşılması çok kolay bir köprü gibi âdeta üçüncü bir zaman teşkil ederdi.⁹⁹

KADINLARIN DİNDARLIĞI, HALKIN “DİRENİŞİ”

Türbe ziyareti, “Türk Halk Müslümanlığı” ve hurafelere dair etraflıca düşünen ve yazan Ahmet Yaşar Ocak ve İsmail Kara özel olarak kadınları ele almazlar. Bir istisna Kara’nın “Bir Şehrin Yatırları” başlıklı, 1950 sonrasında İstanbul’un mezarlık, ziyaretgâh, yatır ve evliya türbelerinin yıkılması/yıkıltırılmasıyla “şehrin büyüü”nün bozulduğuna dikkat çektiği makalesidir. Kara’ya göre “muhafazakâr ve mütedeyyin çevrelerin tarihi ve manevi unsurları daha derin bir şekilde anlayıp daha itinalı bir tarzda koruyacakları bir vehim ve hayalden ibaret” kalmış olsa da Yahya Kemal’in deyişiyle “ölülerleriyle birlikte yaşayan,” ziyarete kendi inancı usulünce devam eden “kalabalık Müslüman halk”ın İstanbul’la manevi bağını devam ettirdiğini belirtir ve şu yorumu eklemekle yetinir: “Bu kalabalıkların hâkim rengini kadının oluşturmasında da şaşılacak bir şey yok.”¹⁰⁰ Eğirdir’deki türbelere dair antropolog Tapper da 1980’lerde şu yorumda bulunmuştur:

[Kadınlar] kentin kutsal coğrafyası ve sağladığı dinsel temasa dair daha bilinçlidir. Erkekler türbelere aile üyeleri ile birlikte gitse de yalnız başlarına ziyarette bulunmazlar. Cinsiyet dağılımında tek başına ziyaret özellikle kadınlara özgüdür... Genel olarak erkekler kadınların ziyaretini neredeyse şirke sapmak olarak görür ve kadınların çocuk sahibi olma arzusuyla açıklarlar. Bunun aksine kadınlar ziyaretlerinin esas amaçlarının saygı göstermek olduğunda ısrarcıdırlar; Allah’la aralarına evliyaı sokarak adak adamanın saygı göstermekten sonra geldiğini savunurlar.¹⁰¹

99 A. H. Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh, 2005), 104-5. Hacı Bayram Veli ve Eyüp Sultan’la ilgili bölümlerde de bu kitaptan yararlanıyorum. Tanpınar halk kültürüne de değinir, özellikle halk türküleri mevzuunu nefis anlatır. Örneğin “Gesi bağlarında bir top gülüm var” türküsü için şöyle yazar: “Bu acayip türkü hiç fark edilmeden yutulan bir avuç zehire benzer.” 91.

100 İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih, Biraz Uzak Hurafe* (İstanbul: Dergâh, 2017), 141-2.

101 N. Tapper, “Ziyaret: Gender, Movement, and Exchange in a Turkish Community,” *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*, ed. D. Eickelman ve J. Piscatori (Berkeley: University of California Press, 1990), 237 ve 247.

Tapper'ın yansıttığı ve büyük ölçüde egemen olan bu bakış açısında kadınlar sadece son yıllardaki duruma odaklanarak, çoğu zaman da kestirme çıkarımlarla türbe ziyareti ve hurafelerle birlikte anılır.¹⁰² Buradaki sorunu anlayabilmek için kanımca feminist bir bakışla kadınların ulus-devlet projelerine nasıl dahil edildiğine odaklanmak gerekir. Jayawerdana'nın belirttiği üzere, üçüncü dünya ülkelerinde kadınların durumunu iyileştirmek “medenileşmenin barometresi” olarak görülüyordu,¹⁰³ ki geç Osmanlı dönemi ve cumhuriyette kadın tartışmalarının ilerlediği ana eksenlerden biri buydu. Cumhuriyetin kadınlara *verdiği* haklar ise Kandiyoti'nin tespiti bağlamına yerleştirildiğinde anlaşılabilir, buna göre milliyetçi hareketler bir yandan kadınları “ulusal’ aktörler, anneler, eğitimciler, işçiler, hatta savaşımlar” gibi nitelemelerle toplum hayatına katılmaları için cesaretlendirirken, “kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarını” da çizerek.¹⁰⁴ Bu süreçte toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl kurulduğunu anlayabilmek için, Walby'nin dikkat çektiği üzere, analizimizi milleti tasavvur ederken başvurulan stratejileri içerecek şekilde genişletmemiz, milliyetçiliğin yanında etnisite, din gibi kategorileri de göz önüne alıp birlikte değerlendirmemiz gerekir.¹⁰⁵ Kemalist modernleşmede din, kadınların sınırlı dahi olsa davet edilmediği bir alana işaret eder. Türkiyeli feministler Türk ulus-devletinin kuruluşunda toplumsal cinsiyet kimliklerine, kadınların eğitime, siyasete ve işgücüne katılımına, militarizm hatta erkekliklere dair çok sayıda ve zihin açıcı katkılarda bulunmuş olsalar da, din ve toplumsal cinsiyet kategorilerinin iç içeliğine dair bir eksiklik söz konusudur.¹⁰⁶

102 Bu durum Türkiye'ye özgü değildir, örneğin bkz. F. Mernissi, “Women, Saints and Sanctuaries,” in *The Signs Reader: Women, Gender and Scholarship*, ed. E. Abel, 57-68 (Chicago: Chicago University Press, 1983); L. Ahmed, *A Border Passage: From Cairo to America—a Woman's Journey* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999). Marcus da İzmir'de kadınların ritüellerine dair etnografik araştırmalar yapmıştır, J. Marcus, *A World of Difference: Islam and Gender Hierarchy in Turkey* (Londra ve New Jersey: Zed Books, 1992).

103 K. Jayawerdana, *Feminism and Nationalism in the Third World* (Londra ve Atlantic Highlands NJ: Zed Books, 1986), 12.

104 D. Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. A. Bora vd. (İstanbul: Metis, 2007), 169.

105 S. Walby, “Gender Approaches to Nations and Nationalism,” *The SAGE Handbook of Nations and Nationalisms*, ed. G. Delanty ve K. Kumar (Londra ve California: Sage Publications, 2006), 119.

106 Aslında din ve kadın alanında yapılan inkılaplar, yani kamusal alandan dinin çıkarılması, kadının ise dahil edilmesi gayreti, Kemalist modernleşmenin birbirini tamamlayan iki ana mecrasıdır. Falih Rıfkı Atay bunu şöyle ifade etmişti: “Cumhuriyetin kuruluş devrinde bir asırdan beri devam

Ayşe Saktanber'in belirttiği üzere,¹⁰⁷ Türkiye'de kadın çalışmalarında İslam ancak 1990'ların başlarında, "o da İslami uyanış vb. başlığı altında kimlik oluşumu süreçlerinde işlevsel olarak" yer almaya başlamış ve kadın alanındaki çalışmalar daha çok 1970'lerden sonra güçlenmeye başlayan İslamcı hareketin içindeki "kadın aktivizmine odaklanmıştır."¹⁰⁸

Yıldız Ramazanoğlu, İslamcı kadınların "seküler" feministler için uzun yıllar görünmez kaldıklarını, İslamcı kadınların ise feminizmin "Batılı," dahası "keskin, çatışmacı, düalist" söylemine katılmalarının mümkün olmadığını savunur.¹⁰⁹ İslamcı kadınlar özellikle son 20 yılda, feminizmin yakınında veya uzağında yaptıkları çalışmalarla İslamcı hareket içindeki özne konumlarını güçlendirdiler. Zehra Yılmaz, İslamcılığın dönüşümünü küreselleşme bağlamında ele aldığı, dernekler üzerinden örgütlenen kadınlara odaklandığı çalışmasında, İslamcı kadınların, kamusal hayata artan katılım, Kuran'ın kadın gözüyle yorumlanması, camilerde kadınlara yer verilme talepleri gibi adımlarla dindarlığı dışıllaştırdığını, ancak bu durum kadınları güçlendirse de hâlâ "özgürleşmenin mümkün olabileceği siyasal mücadele alanının oldukça kısıtlı olduğunu" söyler.¹¹⁰ Yılmaz'ın dişil dindarlık kavramsallaştırması kanımca yerindedir ve İslamcı erkeklerin dine dair ataerkil yorumlarını erozyona uğratması açı-

eden medeniyet mücadelesinin kesin zaferi, medeni kanun ve laisizmle kazanılmıştır. Büyük Millet Meclisi'nden Medeni Kanun'u geçirmek ve Anayasa'yı, devletin dini İslam'dır, maddesini çıkararak laisizm prensiplerine göre tasfiye etmek, devrim davamızın taç giyme törenidir.," F. R. Atay, *Çankaya* (İstanbul: Pozitif, 2010), 515.

107 A. Saktanber, "Gündelik Yaşamda Dinin Yeniden Keşfinin Bir 'Aracı' Olarak Kadınlar," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. (İstanbul: İletişim, 2004), 815.

108 Örneğin bkz. N. Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis, 1991); F. Acar, "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, ed. Ş. Tekeli (İstanbul: İletişim, 1990); F. Acar, "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey," *Islam in Modern Turkey*, ed. R. L. Tapper (Londra: I.B. Tauris, 1991); Y. Arat, "Islamic Fundamentalism and Women in Turkey" *Muslim World*, 80/1 (1990): 17-23; Y. Arat, "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, ed. Ş. Tekeli (İstanbul: İletişim, 1990); A. İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik* (İstanbul: Metis, 1994); A. Saktanber, *Living Islam: Women, Religion and the Politicization of Culture in Turkey* (Londra: I.B. Tauris, 1994).

109 Y. Ramazanoğlu, "Yol Ayrımında İslamcı ve Feminist Kadınlar," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Y. Ramazanoğlu, 139-67 (İstanbul: Pınar, 2000).

110 Z. Yılmaz, *Dişil Dindarlık: İslamcı Kadın Hareketinin Dönüşümü* (İstanbul, İletişim, 2015), 19-20. Ataerkilliğin İslam geleneğindeki etkisi için bkz. H. Ş. Tuksal, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğinde ki İzdüşümleri* (Ankara: Kitabiyat, 2001).

sından çok mühimdir, ancak bu kavramın karşısına konumlandırabileceğimiz eril dindarlığın akıl, rasyonalite vurgusu ve duygusal dindarlığın değersizleştirilmesinin kadınlarla ilişkisi ve sonuçları hâlâ cevaplanmamış soru(n)lar olarak duruyor.

Dahası 1970'lerden önceki *dindar* kadınların deneyimleri İslamcı hareket bağlamında ele alınmış ve ancak son yıllarda birkaç çalışmaya konu edilmiştir. Yıldız Ramazanoğlu makalesinde, "cumhuriyet kadını projesi, Müslüman Osmanlı kadınının norm olarak konan Batılı kadına evrilmesi ve sekülerleştirilmesi projesidir" der ve ekler: "Alfabe değişikliği yüzünden Osmanlı kadınlarının tartışmaları, gelecek tasavvurları ve yeni kadın telakkisiyle bir bağlantı kuramayan, kültürel sürekliliği yaşayamayan cumhuriyetin dindar kadınları uzun yıllar olup bitene susarak cevap verdiler."¹¹¹ Oysa alfabe kaynaklı benzer bir kopuş *seküler* kadınlar için de geçerlidir ve onlar da ancak pasif öznelere olarak projeye dahil edilmişlerdir. Cihan Aktaş makalesinde 1960'ların ortalarından itibaren İslamcı kadınların kamusal deneyimlerini ele almış, öncesine dair, *İslam ve Büyük Doğu* dergilerinden birkaç örnek vererek Necip Fazıl ve Saidi Nursî'nin görüşlerine dair kısa bir değerlendirme yapmıştır.¹¹² Bu konuda öne çıkan tek araştırma Fatma K. Barbarosoğlu'nun en yaşlısı 1914, en genci 1945 doğumlu, hemen hemen hepsi ehl-i tarik, şehirli ve eğitilmiş 16 kadınla görüşerek hayat hikâyelerini anlattığı kitaptır. Barbarosoğlu, İsmail Kara'nın Türkiye tarihinde "tek cumhuriyet, pek çok Müslümanlık" olduğu tespitine dikkat çeker. Kara'ya göre dindar erkeklerin devlete karşı mesafesinde üç farklı tavır vardı: Birincisi, Ahmet Hamdi Akseki ve benzerlerinin tavrıdır, ki rejimle muhalif dindarlar arasındaki gerilimden dinin en az hasarla çıkabilmesi için "arabulucu" olmaya gayret etmişlerdir. İkinci tavır, "devlete uzak, halka yakın" olan Saidi Nursî gibilerinki, üçüncüsü ise Süheyl Ünver, Osman Ergin örneklerindeki gibi "şekil olarak modern, öz olarak İslamiyete bağlı"lıktır.¹¹³ "Peki kadınlar cephesinde durum nasıldı?" diye haklı bir soru soran Barbarosoğlu'nun çalışmasında da başör-

111 Y. Ramazanoğlu, "Cumhuriyet'in Dindar Kadınları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. (İstanbul: İletişim, 2004), 804-6.

112 C. Aktaş, "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. (İstanbul: İletişim, 2004), 826-836.

113 Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde*, 182-217.

tüsü mücadelesi merkezdedir.¹¹⁴ Bu çalışmalarda başörtüsünün merkezi rol oynamasında şüphesiz “laik” devletin din/başörtüsü konusundaki baskıları etkilidir. Ancak bu kitapta dikkat çektiğim nokta, Türkiyeli kadınların bir yandan Kemalist-İslamcı olarak, diğer yandan Kemalist *olmayan* kadınların, kabaca 1970’lere kadar, İslamcı/dindar/seküler gibi kategorilerle ele alınmasının, kadınların dinle ilişkisine dair, en hafif deyimle, nitelikli bir tarihyazımını engellemesidir. Din söz konusu olduğunda erkekler devlet tarafından, kadınlar ise hem dindar hem seküler erkekler tarafından kısıtlanmıştır. Din alanındaki inkılaplar erkekler gibi kadınları da bir gecede “Kemalist ve seküler” yapmamıştır. İlerleyen yıllarda *dindar* erkekler dini alanda nüfuzlarını genişletme imkânı bulabilse de *dindar* kadınların mücadelesi daha çok başörtüsü, din eğitimi gibi konularda belirleyici olmuştur.

Oysa bu kitapta yer alan, mevlit için camiye gelmek, türbeye adak adamak, evliyalar hakkında yazmak, Meryem Ana Evi’ni ziyaret etmek gibi örnekler de dindarlığa dahildi, dahası ülkede yaşayan gayrimüslim kadınlar da bu tablonun bir parçasıydı. Saktanber “toplumsal cinsiyet kimliğinin diğerlerinden ancak örtüldüğü müddetçe farklılaştırıldığı” bir söylemde örtülü kadınlar Kemalist kadınların “karşıtları” olarak kurgulanmıştır derken haklıdır.¹¹⁵ Kanımca buna ek olarak, ülkedeki ideolojik bölünmüşlük, “Kemalist” kadınların dindarlığını da iyi-kötü (gerçek Müslüman-irtica yanlısı) gibi kategorilere ayırmıştır.¹¹⁶

Kadınların arasındaki bu ayrımları aşmak ve kadınları dinle ilişkilerinde bir özne olarak görebilmek için 1970’lere kadar yaşanan İslama bakmak gereklidir çünkü dönemin erkekleri ideolojik farklılıklarına rağmen hurafeler, türbe ziyareti ve evliya inancı mevzuunda kadınlar için, açıkça veya ima ederek, batıl, duygusal, cahil gibi benzer tanımlar yapıyordu ve bu

114 Barbarosoğlu’na göre dindar kadınlar “harf inkılabına hem ‘eskimeyen’ yazı hem de yeni yazı öğrenerek ve öğreterek; ‘yeni kadın tipi’ne, başlarını örterek; kamusal hayatın seküler diline ise üniversite mezunu ama dini vecibelerini yerine getiren bir kimlik üzerinden karşılık verdiler. Paradoksal bir şekilde, zaman ve mekân kullanımı açısından annelerinin kuşağından koparken, giyim kuşamlarıyla yaşatlarından koptular..” F. K. Barbarosoğlu, *Cumhuriyet’in Dindar Kadınları* (İstanbul: Profil, 2011), 24.

115 Saktanber, “Gündelik Yaşamda,” 816.

116 Örneğin İngiliz Edebiyatı Profesörü Mina Urgan anılarında, bir dönem Falih Rıfkı Atay ile evli olan annesi Şefika’nın dindarlığını “çağdaş ve ilerici” olarak tanımlar ve Alevilere benzetir, M. Urgan, *Bir Dinazorun Anıları* (İstanbul: YKY, 1998), 111-3. Aleviler, 1960’ların ortalarından itibaren Kemalistler için “irtica” tehdidine karşı “iyi Müslümanlar” ve “hakiki Türkler” idi, Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslâm*, 241-98.

mevzudaki söylem ve politikalar ülkenin tüm kadınlarını etkiledi. Kandiyoti'nin haklı olarak belirttiği gibi, Türkiye'de feminist çalışmaların gündemine "toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin yaratılması ve yeniden üretiminde etkili olan bütün toplumsal kurumların ve pratiklerin incelenmesi, farklı kurumsal alanlarda var olan gerilim ve çelişkilere özel bir dikkat gösterilmesi" gerekiyor.¹¹⁷ 3. Bölümde tartıştığım üzere, hurafelerin ve türbelerin kadınlara ait olması, 1970'lerden sonra yaygınlaşan bir kanaattir. Örneğin Köse ve Ayten şöyle der:

Din eğer kutsalın hissedilmesi ise, bu hissin yoğunlaştığı en önemli yerler, türbeler ve camilerdir. Türbelere kadınlar daha fazla rağbet etmektedir. Bu rağbet, kutsalı hissetme arzusundan kaynaklanmaktadır. Ülkemizde erkekler kutsal hissini camide bir şekilde yaşamaktadır. Ancak kadınlar genelde bu imkândan yoksundur. Bu nedenle kadınlar kutsalı yaşama duygusunu türbelerde tatmin etmektedirler. *Türbeler*, tabiri caizse, *kadınların camisidir*.¹¹⁸

Bu çıkarımı, türbelere ve camilere dair yürütülen politikaların bir sonucu olarak görüyorum, çünkü 1970'lere kadarki çabalar sonuç vermiş, özellikle 1980 darbesiyle Türk-İslam sentezi hâkim olmuştu, yani hurafelerin ülkedeki *makbul* İslamdan çıkarılması, en azından söylemsel düzeyde büyük ölçüde başarıya ulaşmıştı ve sıra kadınlara *doğru* İslamı öğretmeye gelmişti. Bunu anlamak için McClintock'un milli projelere dair "zamansal uyumsuzluk" (*temporal anomaly*) saptaması faydalıdır, ki bu uyumsuzluğun üstesinden, "zamanın temsilindeki çelişkiye toplumsal cinsiyetin doğal olarak bölünmesini yükleyerek" gelinmiştir:

Kadınlar milli geleneğin atalarla ilgili ve otantik yapısı olarak (durağan, geçmişle ilgili ve doğal) temsil edilir ve bu yapı milliyetçiliğin muhafazakâr kuralı olan sürekliliğe işaret eder. Erkekler ise bunun aksi olarak ulusal modernleşmenin ilerici (geleceğe dönük, nüfuzlu

117 Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, 197.

118 Köse ve Ayten, *Türbeler*, 317-18.

ve tarihi) aktörlerini temsil eder ve bu temsil milliyetçiliğin ilerleme odaklı, devrimci kuralı olan kopukluğunu içerir.¹¹⁹

Yani Kemalist modernleşmede sürekliliği bir sorun olarak görülen hurafeler ve türbe ziyareti kadına yüklenmiş, erkekler ise *aydın* ve *rasyonel* otoriteler olarak bu konuda kopuşu hedeflemişlerdir. 1. Bölümde tartıştığım “akıl dini İslam” vurgusu, bu söylemin sadece *cahil*, *sağ* halk ile iç içe kurulmasından ibaret değildir. Batı düşünce tarihinde “akıl”ın erkek olarak tasavvur edilmesi, kadınlığın aşılması olarak kavranan rasyonalitenin (ve ilerlemenin) yüceltilmesi, tarihi Pisagorculara kadar geriye götürülebilecek “erkekliğin üstünlük ile bir tutuluşu,” dahası değerli sayılan her şeyin erkeklikle özdeşleştirilmesiyle yakından ilgilidir.¹²⁰ Kanımca bu mevzuza bu geniş çerçeveden, yani akıl-duygu, kültür-doğa, bilim-batıl inanç, aydın-cahil gibi erkek ve kadına tekabül eden karşıtlıklar açısından bakılması gerekir, çünkü halkın, hurafelerin ve türbe ziyaretinin kadınsılaştırılarak değersizleştirilmesi ancak böyle anlaşılabilir. Öte yandan odaklandığım dönemde evliyalar hakkında daha çok kadınların kalem oynatmasını, tarih-bilgi-akıl üçlüsünün erkeğe, karşısına konumlanan rivayet-sezgi-duygu üçlüsünün kadına ait addedilmesinin devamı olarak yorumlamak yerinde değildir. Erkekler de türbe ve evliyalarla *kadınlar gibi* ilişki kuruyordu, ancak muhtemelen kamusal alanda bunu yüksek sesle söylemekten imtina ediyordu, yani bu konuda kadınların yazması *uygun* görülüyordu. Elbette istisnalar vardı ancak ne kadar kabul gördükleri tartışmalıdır.

Beş Şehir’in yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar için belki de romancı kimliğine sığınmak elverişliydi, Süheyl Ünver’in cumhuriyet tarihi açısından önemi ve katkıları bugün dahi yeterince idrak edilmemiştir.

119 A. McClintock, “No Longer in a Future Heaven: Gender, Race and Nationalism” *Dangerous Liaisons: Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*, ed. A. McClintock, A. Mufti ve E. Shohat (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997), 92.

120 G. Lloyd, *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde ‘Erkek’ ve ‘Kadın’* (İstanbul: Ayrıntı, 1996), 131-2. Lloyd’un çalışması bu geniş mevzunun özünü çok iyi anlatmakla kalmıyor, merak edenler için zengin bir bibliyografik rehber de sunuyor. Cinsiyetçi karşıtlıklar için zengin feminist literatürden tarihçi Joan Wallach Scott’un çalışması örnek verilebilir; “J. W. Scott, “The Problem of Invisibility,” *Retrieving Women’s History: Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society*, ed. S. J Kleinberg, 5-29 (Oxford ve Paris: Berg Unesco Press, 1988).

Kitapta *hurafevi* dindar olan erkeklerin de dahil olduğu muhtelif örnekler cumhuriyet tarihini sadece söylem ve politikalara odaklanan *yukarıdan* bir incelemeyle değil *aşağıdan* ele almayı da mümkün kılıyor. Türkiye Cumhuriyeti tarihine *aşağıdan* bakan çalışmalar devletin modernleştirici hamlelerinin sıradan halktaki tepkilerini, milli bayramlar,¹²¹ taşrada imparatorluktan cumhuriyete geçiş deneyimi,¹²² soyadı kanunu,¹²³ kıyafet, alfabe inkılapları,¹²⁴ Halkevleri¹²⁵ örnekleriyle incelemişti. Din alanındaki reformların, ya da dinin kamusal hayattan çıkarılmasının sıradan insanların hayatlarını nasıl etkilediği mevzuuna değinen çalışmasında Brockett, taşra gazetelerindeki tartışmaları inceleyerek sadece seküler milliyetçiliğin değil, tartışmaların bir parçası olan İslamın da Türk dini ve milli kimliğini oluşturduğunu gösterdi.¹²⁶

Bu katkılara rağmen, Zürcher'in haklı olarak belirttiği üzere, cumhuriyetin "aşağıdan yazılmış" tarihinde ve "sıradan insanların deneyimlerine ve modernleşme sürecinden nasıl geçtiklerine odaklanan tarihyazımında" hâlâ mühim bir eksiklik söz konusudur. Odaklandığım dönemde türbelerle ve evliyalarla ilgilenmiş, halk inançlarını Diyanet İşleri Başkanlığına sorarak bazen siyasal zemine de itmiş insanların faaliyetleri için genel bir "direniş" tanımını kullanmaktan imtina ediyorum. Ancak sorunun/faaliyetin niteliğine veya türbenin bağlamına göre, her ne kadar gayeleri bu olmasa da, bazı eylemler, hele kamusal alanda gerçekleşiyor iseler, devlet otoriteleri tarafından direniş/tehdit olarak görülüyordu. Bu insanlar Mahmood'un belirttiği üzere, Batılı anlamda kendi kararlarını verebilen özgür ve modern

121 A. Öztürkmen, "Celebrating National Holidays in Turkey: History and Memory," *New Perspectives on Turkey*, 25 (Sonbahar 2001): 47-75.

122 M. E. Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2002).

123 M. Türköz, "Surname Narratives and the State-Society Boundary: Memories of Turkey's Family Name Law of 1934," *Middle Eastern Studies* 43/ 6 (1 Kasım 2007): 893-908.

124 H. Yılmaz, *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945* (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2013).

125 A. Lamprou, *Nation-Building in Modern Turkey: The "People's Houses", the State and the Citizen*. Londra: I.B. Tauris, 2015.

126 G. D. Brockett, *How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity* (Austin, Tex: University of Texas Press, 2011). Cemil Koçak, tek parti dönemindeki muhalefeti incelediği çalışmasında din ekseninde muhalefete de yer vermişti, C. Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalef Sesler* (İstanbul: İletişim, 2015), 21-90.

bireyler olmasalar da, yani eylemleri gelenek ve dini inançlar çerçevesinde şekillense de, “özgür irade”ye (*agency*) sahip olduklarından şüphe edilemez, çünkü “özgür irade”nin anlamını, egemenin politikalarına direnişin “eşanlamlısı” olarak değil, baskının yarattığı ve izin verdiği sistem içinde “eyleme geçme kapasitesi” olarak genişletmek gereklidir.¹²⁷ Dahası Abu-Lughod gibi “direniş”in romantikleştirildiği kanaatindeyim; “direnişin her türünü, tahakküm kuran yapının zayıflığını gösteren veya insan ruhunun baskıya karşı çıkma gücü, dirayeti ve yaratıcılığını kanıtlayan” eylemler olarak görmek ve tarihte direniş eylemleri “aramak” yerine, “tahakküm çeşitleri ve insanların onlara nasıl yakalandığı”nı düşünmenin kitaptaki örnekleri doğru anlamamızı sağlayacağını savunuyorum.¹²⁸ Neticede halk ve devlet karşılıklı ilişki içindeydi, her ikisi de zamanla değişiyordu ve her iki taraftan gelen talepler diğerini etkiliyor, dönüştürüyordu.

KAYNAKLAR, İÇERİK VE İDDİALAR

Sadece söylemi, söylemi üreten, dolaşıma sokan/canlı tutan aktörleri değil, bu söylemin İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilişkili diğer devlet kurumları tarafından gündelik hayatta nasıl uygulandığını da incelediğim bu kitap esas olarak ampirik bir çalışma ve arşiv belgelerine dayanıyor. İlahiyat uzmanı değil, bir tarihçi olduğum için belgelerdeki dini hükümleri tartışmadım, yani doğru/isabetli olup olmadıkları konusunda görüş bildirmedim. İlahiyat uzmanları özellikle Diyanet İşleri Başkanlığına ait belgelerin satır aralarında geçmişe/bugüne, din-devlet-tarikat/cemaat ilişkilerine dair yeni şeyler fark edebilirler. Belgelerde adı geçen vaka/isim/kurumlara dair gazete/dergilerden ve ikincil kaynaklardan mümkün mertebe bilgi edinmeye çalıştım, ulaşılabildiklerimi metne ekledim.

Kitapta İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu arşivlerinin, ilk kez gün yüzüne çıkan malzemesi merkezi rol oynuyor. 2013 yaz aylarında arşiv araştırması için Ankara’ya

127 S. Mahmood, *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject* (Princeton ve N.J.: Princeton University Press, 2005), 11-15.

128 L. Abu-Lughod, “The Romance of Resistance: Tracing Transformations of Power Through Bedouin Women,” *American Ethnologist*, 17/ 1 (Şubat 1990): 41-42.

gittiğimde ilk durağım Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri idi.¹²⁹ Katalog taramasında hurafe, batıl, türbe, evliya, büyü, üfürükçü, şifa, imam, tekke, cami, şeyh, tarikat, hoca, zıkr gibi anahtar kelimelerle arama yaptığımda ulaşabildiğim belge sayısı, klasör adedi olarak 94 adet idi, bazı klasörlerde tek bazılarında onlarca belge bulunuyordu. Ele aldığım konularla doğrudan ilgili olanları gerek yayınladığım makalelerde gerekse bu kitapta yeri geldikçe kullanıyorum, lakin bunlar yekûn olarak konuya dair bütünlüklü bir incelemeye yetmiyorlardı.¹³⁰ Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğünde arşiv araştırması yapmanın yerinde olacağını düşündüm. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığının istişare sonuçları/cevaplarını içeren klasörleri Diyanet İşleri Başkanlığında bir gözetmen eşliğinde inceleme izin verildi.¹³¹ Bu belgeler halktan ve başkanlığın kendi personelinden gelen dini soru(n)lara verilen cevap/yorumları içerir. Ayrıca mahkemelerle Emniyet Genel Müdürlüğü gibi çeşitli devlet kurumlarının bazı dini hadiselere dair başkanlığa danıştıklarında verilen kararları içerir. Bunlara dair gelen evraklar yoktur (bazı Diyanet İşleri Başkanlığı görevlilerinin söylediğine göre bunlar her on yılda bir yakılmaktadır), fakat istişare sonuçları mevcuttur. On-

129 “1984 tarihli ve 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilat Kanunu ile Cumhuriyet Arşivi, Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıklarını kapsayan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,” “9 Temmuz 2018 tarih ve 703 Sayılı KHK” ile kapatılmış, “16 Temmuz 2018 tarih ve 11 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı kurulmuştur. <https://www.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Sayfa/9/ADA45D7B737CBC58F13C672CoAECCA8E9FoDDB54A7AB8426349949A5FDEB9E15>, Erişim 2 Ekim 2019.

130 Murat Bardakçı'nın 12 Kasım 2018'deki Habertürk köşe yazısında yakın zaman önce yayınladığı belgelere ben ulaşamadım, fakat önemlerine binaen kitapta yeri gelince kullanacağım; M. Bardakçı, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2217307-tek-parti-zamaninda-yasak-olan-sadece-arapca-ezan-degildi-hem-muslumanlar-hem-de-diger-dinlerin-mensuplari-cok-siki-takip-altindaydi>, Erişim 14 Kasım 2018.

131 Başkanlığın internet sitesinde kurul hakkında şöyle bilgi verilmiştir: “Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığının dini konulardaki en yüksek karar ve danışma organıdır. Asırlar boyunca din hizmetlerini deruhte etmiş olan Şeyhülislamlık makamına kadar uzanan köklü bir tarihe sahiptir. Kurulumuzun yapmış olduğu görevler, cumhuriyetin ilk yıllarında, Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'ne bağlı olarak kurulan 'Fetva Heyeti' ve 'Tedkikat ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti' adıyla iki ayrı kurul tarafından yürütülüyordu. 3 Mart 1924'te çıkan yasayla Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde söz konusu görevleri ifa için sekiz üyeden oluşan 'Müşavere Heyeti' kurulmuştur. Heyetin ismi 1950 yılında 'Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu' olarak değiştirilmiş, 2 Temmuz 1965 tarihinde yürürlüğe giren 633 sayılı Kanunla da 'Din İşleri Yüksek Kurulu' adını almıştır. Din İşleri Yüksek Kurulu, aldığı kararlar, yayınladığı mütalaaalar ve verdiği fetvalarla ülkemizde sahil dini bilginin referansıdır.” <https://kurul.diyanet.gov.tr/Hakkimizda> (Erişim: 11 Haziran 2020).

larca klasör ve içindeki binlerce belge kronolojik olarak itinayla düzenlenmiş olsa da tematik arama her belgeye tek tek bakmayı gerektiriyordu. Binlerce belgeden seçtiklerime, konu açısından merkezi önemde ise tam metin olarak eklerde yer veriyorum, diğerlerini ise alıntılarla metne dahil ediyorum.

Arşivlerdeki benzer durum İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğünde de vardı, kurumun sorumlu olduğu türbelere dair oluşturulmuş klasörler kronolojik olarak düzenlenmişti ve yine binlerce belgeyi incelemeyi gerektiriyordu. Daha çok ziyaret mekânı olan türbelerin klasörlerine zaman ayırdım, ancak diğerlerini de, yine gözetim altında, taradım. Bu müdürlük arşivine ulaşmak da oldukça zor, yine kişisel tanıdıklar aracılığı ile oldu. 1925-1940 arasında türbelere dair arşivin sadece Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgelerden oluştuğunu belirtmek gerekiyor, ki sayıları çok azdır. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivi 1940'tan, yani türbelerin yönetiminin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne bağlandığı tarihte başlıyor. Öncesinin nerede olduğu bilinmiyor. Türbelerin mülkiyetine sahip Vakıflar Müdürlüğü'nün arşivine, arşiv araştırması yaptığım 2013'te girilemiyordu. İnternet erişimine bir süredir açık olan Şehir Üniversitesi arşivleri, özellikle Taha Toros Arşivi ve İslamcı Dergiler Projesi kapsamında erişime yeni açılan İslamcı dergileri kitap için tarayarak ilgili belgeleri metne ekledim; yani kitapta doktora tezimde kullanamadığım bu belgeler ve ayrıca bazı olayları açıklamaya dair ulaştığım gazete haber/yazıları da yer alıyor ve konuyu daha detaylı incelemeye imkân veriyor.

Tüm bu sürecin sonunda elime geçen belgelerin “çokluğu” ve muhtevasının geniş çerçevesi, kitabı oluştururken sancılı bir karar sürecini beraberinde getirdi. Öncelikle belirtmek gerekir ki Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivlerinde ve çoğunlukla diğerlerinde de odak temalarımın nasıl müzakere edildiğini görmek ancak bir sorun yaşandıysa mümkün; yani arşivlerden elde edilen bilgi tablonun bütünü nü göstermez, bütüne dair ipuçları içerir.¹³² Dahası çoğu belge devlete ait

132 Her iki kurum da yapacağım yayınlarda belge numaralarının kullanılmasına izin vermediği için belgelerin tarihlerini metin içinde veya dipnot olarak referans gösteriyorum. Olaylarda adı geçen, isimleri basına yansımamış kişilerin halen yaşayan yakınları olduğunu düşünerek sadece adlarına ve soyadlarının baş harflerine yer verdim.

oldukları için devletin/görevlilerinin bakış açısıyla yazılmıştır. Yeni siyasal tarih metodolojisini izleyerek belgeleri yorumlarken tarihi, siyasal ve sosyal bağlamına oturtmaya gayret ettim. Arşivlerde yazışmaların devamı ve ekleri eksik olabiliyordu, yani yaşanan hadisenin ayrıntılarına ulaşamıyordum ya da nasıl sonuçlandığı takip edilemiyordu. Yine de olayın muhtemel sebeplerini, koşullarını, sonuçlarını ve ilgili aktörlerin gayelerini düşünerek, bağlamın içinde kalmaya dikkat ederek yorumlarda bulundum ve anlamlı bir metin oluşturmaya çabaladım. Bunları yaparken, konuya dair folklor, antropoloji, ilahiyat, tarih gibi farklı alanlarda yapılmış çalışmaları göz önüne almayı, yani disiplinlerarası bir yaklaşımı ilke edindim.

Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivlerine ek olarak kitapta kullandığım birincil kaynaklar şöyle:

- a. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (Ankara)
- b. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları (TBMM-Ankara ve çevrim içi)
- c. Dergi ve Gazeteler
- a. Halkevi dergileri (Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi-İstanbul)
- b. Halk Bilgisi Haberleri dergisi (Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi-İstanbul)
- c. Cumhuriyet gazetesi (TBMM-Ankara)
- d. Diğer Gazete ve Dergiler (Atatürk Kitaplığı-İstanbul)
- d. İslamcı Dergiler Projesi – (çevrim içi)
- e. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi (İstanbul)
Makaleler ve İlahiyat Makaleler Veri Tabanı (çevrim içi)
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (çevrim içi)
- f. Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi (çevrim içi)
- g. Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (çevrim içi)
- h. Romanlar
- i. İlgili aktörlerin hatıraları, konu üzerine yazdıkları kitap ve makaleler.

Sonuç olarak bu çalışma hurafe, türbe ziyareti ve evliya inancına dair söylem ve politikaların Türkiye'nin bütününe nasıl etkilediğini görmeye çalışan bir analize dayanıyor. Metne dahil ettiğim örneklerin daha çok şehirlerden ve Orta/Batı Anadolu'dan olmasının sebebi diğer bölge ve insanların tecrübelerini göz ardı etmemle değil, döneme dair ulaşabildiğimiz arşivlerin durumuyla ilgilidir. Türbelerin mülkiyetine sahip olan Vakıflar Arşivine ek olarak Emniyet Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı gibi kurumların arşivlerinin kamuya açılması, kuşkusuz gelecekte yapılacak araştırmaların çok daha kapsamlı olmasına izin verecektir.

Bu noktada arşiv araştırmasında odaklandığım döneme dair birkaç not gerekli. Araştırmanın başlangıç tarihi olarak 677 sayılı kanunun yürürlüğe girdiği 1925'i seçtim, çünkü halk dindarlığı üzerindeki esas kontrolün başladığı yıla tekabül ediyor. Arşiv taramasını, vakanın/kişinin önemine binaen istisnalar olsa da, 1960'ların ortasıyla sınırlandırmamın sebebi, bu tarihten itibaren ülkenin köyden kente göçün sonuçları, 68 rüzgârının da etkisiyle siyasal gelişmeler açısından büyük bir değişim dönemine girmesidir. Dini, etnik ve ideolojik kimliklerin görünürlüğü artmış, örneğin "Alevi uyanışı" ve "Siyasal İslam"ın kamusal alanda etkinliği başlamıştır.¹³³ Yani odaklandığım dönemde devletin din ve muhtelif kimlikler üzerindeki baskısı ve laiklik vurgusu güçlüdür.¹³⁴ Bir başka önemli nokta, bu dönemden sonra Müslümanlık açısından ülkenin "homojen"leşmiş olmasıdır, yani 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi sebebiyle zaten çoğu göç etmeye zorlanmış gayrimüslim nüfusun kalanı da ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır,

133 Osmanlılarda Batılılaşma hareketlerinin başlamasından sonra, kısa dönemler dışında, hep muhalefette olan "İslamcılar"ın oluşturduğu önemli ilk siyasal örgüt olan Milli Nizam Partisi 26 Ocak 1970'te kuruldu, (Gözaydın, *Diyanet*, 41). İslamcı kadınların kamusal alandaki mücadeleleri de 1960'ların ikinci yarısında görünür oldu, örneğin Şule Yüksel Şenler 1968'de etekli olmaya başlamıştır. Alevilerin kimlik mücadelelerinin somutlaşması olan Birlik Partisi 1966'da kurulmuştur. Türkiye İşçi Partisi 1965 seçimlerinde meclise 15 milletvekili göndermeyi başarmıştı. Öte yandan 1961'de kurulan Adalet Partisi'nin başına 1964'te Süleyman Demirel'in gelmesiyle İslam vurgusu artmıştır. 1966 seçimlerinde Demirel şöyle ilan etmişti: "Artık her Müslüman Türk, Müslüman olduğunu gururla söyleyebilir.," Toprak, *Islam and Political Development in Turkey* (Leiden: Brill, 1981), 92-93. Kürt hareketinin de 1970'lerde başlaması eklenmelidir.

134 1950-60 arası DP'nin iktidarda olduğu dönemde görece baskı azalsa da laiklik söylemi devamlılık arz eder. 1960 ihtilalinin "irtica"ya karşı (da) yapıldığı söylemi, DP'nin laikliği korumak konusundaki hassasiyetini ortadan kaldırmaz. Azak'ın belirttiği üzere, çok-partili dönemde "Kemalist laiklik" hükümetle özdeşleştirilen bir ideoloji olma özelliğini kaybetmiş olsa da resmi ve anayasal bir prensip olmaya devam etmiştir, Azak, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, 300.

ki 1965 İstanbul Rum göçü bunun sadece bir göstergesidir.¹³⁵ Öte yandan 1965'ten sonra, hurafeler konusunda 40 yıllık halkı *aydınlatma* çabalarının sonuç vermeye başladığı da gözlemlenebilir. Yani bu dönem hurafelerin hâlâ yaşadığı, paylaşıldığı, buna dair endişenin tüm ülke için yüksek sesle dile getirildiği, olayların baskı ve yasaklarla kontrol altına alınmasına gayret edildiği için görülebilir olduğu bir dönemdir.¹³⁶

İçerik ve İddialar

Kitabın bölümleri kronolojik olarak değil tematik olarak düzenlendi. Hepsini ele aldığım döneme farklı bir odak noktasından bakıyor, fakat gerek söylem gerek belli türbelerde yaşanan olaylar açısından şüphesiz birbiriyle ilişki içinde bunlar. Geç Osmanlı ve cumhuriyet tarihini ayrı ele alan tarihyazımından da ayrılıyor ve ikisi arasındaki süreklilik ve kopuşları da görebilmeyi mümkün kılıyor. Örneğin her bölümde adına rastlayabileceğiniz, hurafelere dair hâkim söylemi üreten, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen İslamcı aydınlarından Şemseddin Günaltay erken cumhuriyette rejimin seküler bir savunucusu olmuş ancak 1950 seçimlerinden önce İsmet İnönü tarafından başbakan yapılmasında İslamcı kimliği rol oynamıştı; hurafelere dair söylemi ise cumhuriyet tarihi boyunca etkiliydi. Onun veya konu ile ilgilenen diğer aktörlerin 1. Bölümde tartıştığım argümanlarının 2. Bölümde türbeler özelinde nasıl müzakere edildiğini veya 3. Bölümde hurafelerin kadınsılaştırılmasında nasıl etkili olabildiğini görebiliyoruz. Üç bölümü birbirine bağlayan anahtar kavramın ise “müzakere” olduğu söylenebilir.

135 İ. R. Örs (ed.) *İstanbul Rumları ve 1964 Sürgünleri: Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası* (İstanbul: İletişim, 2019). Örneğin İstanbul'da 1960'ların ortasından sonra Rumca konuşanların sayısı neredeyse sıfıra düştü, H. Milas, “Cumhuriyet Türkiye'si Tarihyazımında Gayrimüslim Azınlıklar: Yunan Örneği,” *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarih Yazımı Tartışması*, ed. F. Adanır ve S. Faroqhi (İstanbul: İletişim, 2011), 185. Varlık Vergisi için bkz. R. Akar, *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Mephisto, 2006. 1955'teki 6-7 Eylül olayları da ülkenin homojenleşmesinde bir dönüm noktasıdır, bilgi için D. Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları* (İstanbul: İletişim, 2006).

136 Bu noktada, Türkiye'deki esas değişimin 1980 askeri darbesi ile başladığı söylemini de sorgulamak gerekiyor, 1965'teki dönüşüme daha yakından bakmak elzem. 80 darbesini toplumu “İslamileştirme” açısından milat kabul etmeyi gazeteci Ruşen Çakır eleştirir, bkz. R. Çakır, *Ayet ve Slogan* (İstanbul: Metis, 1990), 275-77.

Müzakere, Arapça “zıkr”den geliyor ve sözlük anlamı itibariyle, “bir konuyla ilgili fikir alışverişinde bulunma, oylasma” demek ve Türk Dil Kurumunun verdiği örnek manidar: “Cumhuriyet ilanına karar vermek için Ankara’da bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. – Atatürk.” En geniş anlamıyla hurafelere odaklanarak Türkiye’ye baktığımızda İslama dair neler konuşuluyordu, halkın talepleri neydi, devlet nasıl cevap veriyordu? Ya da devletin din alanındaki baskılarına halk nasıl tepki veriyordu? Örneğin 2. Bölümde ele aldığım, Hacı Bayram Veli Türbesi’nin onarılması için para toplanması hadisesinde dağıtılan, evliya/türbe ziyaretini iki ucta tanımlayan broşürler İslamda ziyaret olgusuna dair inanç ve ritüelleri müzakere ederken, mahkemenin istişare ettiği Diyanet hadiseyi mütalaa ediyor ve son sözü söylüyor. Veya 3. Bölümde değindiğim Ege Turizm Derneğinin Meryem Ana’da mevlit okutmak için ilk izin alma girişiminde Diyanetten hayır cevabı almasına rağmen farklı argümanlarla bir daha denemesi, İslama dair farklı yorumların da nasıl müzakere edildiğini görmemizi sağlıyor. Kitabın diğer bölümlerindeki halk inançlarına, kadınlara dair örnekler, bir yandan halkın diğer yandan farklı devlet kurumlarının İslama dair muhtelif fikir ve yorumlarını ortaya koyarak bize devletin laik olduğu dönemde dinin nasıl müzakere edildiğine dair geniş bir tablo çiziyor. Bir bütün olarak kitapta, Kemalist modernleşmenin halkı *medenileştirme* sürecinde, cinsiyet, etnik ve dini farklılığa ve bir arada yaşamaya daha fazla imkân tanıyan, bugüne göre daha çeşitli olan dindarlık biçimlerini zayıflattığını iddia ediyorum. Her bölümdeki argümanlar, temel iddiamı besliyor ve destekliyor.

1. Bölüm hurafenin Batı ve İslam dünyasında, oryantalizmi de içeren kısa bir incelemesiyle başlıyor ve imparatorluktan cumhuriyete dindar ve seküler aydınlar için taşıdığı anlamları tartışarak devam ediyor. Hurafelere dair çalışmalarda folklor ve ilahiyat disiplinlerinin ilişkisini göstermek için Abdülkadir İnan’a da (1889-1976) odaklanıyorum. Daha sonra modernleşme tecrübesinde İslamın “akıl dini” olarak inşa edilme sürecini ve halka dair üretilen temsilleri, hurafeye dair yazılmış temel kitapları inceleyerek tartışıyorum. Bölüm, halkın nasıl bir dindarlığa sahip olduğunu anlayabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığına sadece halktan değil, kendi

personelinden de gelen halk inançlarına dair sorular ve cevaplarla devam ediyor. Son olarak türbe ve evliyalarla ilgilenen farklı aktörlerin hurafesiz ziyaret kurallarını nasıl tahayyül ettiğini gösteriyorum. Bir bütün olarak bu bölümde iki argümanım var: hurafelerin, henüz vatandaş *olamamış*, bazen *cahil*, bazen *saf* olarak tanımlanan halk ile ilişkilendirildiğini, rasyonel bir dindarlıkla karşıt olarak konumlandırılarak ikisinin de değersizleştirildiğini savunuyorum. Ayrıca hurafelerin söylemsel düzeyde sadece ülke içinde *doğru* İslamın sınırlarını çizmek için değil, Batı dünyası ve dinleriyle Türkiye arasına sınır çizebilmek için de araç olarak kullanıldığını iddia ediyorum.

2. Bölüm başkent Ankara'nın eski merkezinde bulunan Hacı Bayram Veli Türbesi'nin kapalı olduğu dönemde yaşanan hadiselerle başlıyor ve CHP'nin 1950 seçimlerinin hemen öncesinde 677 sayılı kanunda yapılan değişiklikle İstanbul'da bazı padişah türbelerini açma hamlesini inceliyor. Bu hamlenin sebepleri kadar, belki de daha çok, sürecin ve sonuçlarının önemli olduğunu göstermeye çalışan bu bölümden sonra DP'nin iktidara geldikten hemen sonra açtığı Eyüp Sultan Türbesi'ni, açılışı ve İstanbul fetih kutlamalarındaki rolüyle tartışıyorum. Daha sonra Eyüp Sultan'da ve İstanbul'daki farklı türbelerde yaşanan olayları ele alıyorum. Türbelere ziyaretin ücret karşılığı olma(ma)sı meselesini Eyüp Sultan ve Hacı Bektaş Veli türbeleri örnekleriyle inceliyorum. Son alt bölüm özellikle Aleviler/Bektâşiler tarafından sevildiğine inanılan ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü bünyesindeki tek Alevi/Bektâşi türbesi olan Üsküdar'daki Karacaahmet Türbesi'ne ve açılışı için Cuma Ç.'nin on yıldan fazla süre verdiği çabaya odaklanıyor. Bölümde bir bütün olarak, devlet kurumlarının türbeleri "müzeleştirme" ya da "millileştirme" sürecinde, bu mekânlardan farklı siyasal amaçlar için istifade ettiklerini ve halkın taleplerini *duysalar* da pek itibar etmediklerini iddia ediyorum.

Kadınları 3. Bölümde ele alıyorum, çünkü kanımca hurafeler ve türbe ziyaretinin merkezine yerleştirilmiş olmalarındaki iktidar ilişkilerini, konunun bütününe gösteren bölümlerden sonra daha iyi kavrayabiliriz. Geç Osmanlı döneminden cumhuriyete dönüşte bir süreklilik olarak anneliği, anne-kız arasında bir kopuş olarak hurafe ve batıl inançları tartıştıktan sonra kadınların kapalı ve/ya açık olduğu dönemlerde türbelerdeki hurafe ola-

rak küçümsenen faaliyetlerine odaklanıyorum, ki birçoğuna erkeklerin de dahil olduğunu görebiliyoruz. Sonrasında kadınların gazeteci veya medyum olarak evlilarla ilgili yazdıklarını ve akislerini ele alıyorum. Efes Meryem Ana Evi ve ayazmalar örnekleriyle ortak ibadetlere yer veren alt bölümün devamında kadınların *doğru* dindarlık pratiklerinin nasıl yönetildiğini mevlit ayini örneğiyle gösteriyorum ve kadınların odaklandığım dönemde dini alandan ve camiden dışlanmalarını tartışıyorum. Son alt bölümde kadınları hurafelerle ilişkilendiren söylemin zaman içinde nasıl değiştiği inceleniyor. Bir bütün olarak bu bölümde iç içe geçmiş iki argümanım var: Hurafeler ve türbe ziyaretinin kadınsılaştırılması, değersizleştirme sürecinin esas dayanaklarından biriydi. 1970'lere kadar erkekler de türbeleri kadınlar kadar/gibi ziyaret ediyordu ancak kadınlar camilerden, erkekler türbelerden uzaklaştılar ve böylece türbeler kadınların "cami" sine dönüştü.

Sonuç bölümü tüm kitaba dair kısa bir değerlendirmeden sonra eksiklere ve görünmeyenlere dikkat çekiyor ve gelecek çalışmalara dair önerileri içeriyor. 677 sayılı kanunun kitapta yer vermediğim araştırma alanları, döneme dair eksik bilgilerimizin arşivlerle ilişkisi, kitapta Kürtlerin yokluğu, gayrimüslimlerin tarihi, *aşağıdan* tarihyazımının ne ölçüde başarıldığını tartıştıktan sonra duyguların nasıl farklı tasavvur edildiğini ele alıyorum. Türbelerin kadın-erkek ayrı ziyaret edilme talebini tartıştıktan sonra kitaptan çıkarılabilecek sonuçları açıklıyorum. Laik-dindar ikiliği Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca farklı şehirlerle karşımıza çıktı, çıkmaya da devam edecek gibi görünüyor. Umarım kitap okur için Kemalist modernleşmenin mirasına farklı bir gözle bakmaya ve yeni sorular sormaya vesile olur.

“HAKİKİ DİN”İN SINIRLARI: HURAFELER, HALK VE İNANÇLARI

HURAFELERİN KISA TARİHİ: BATI DÜNYASI, ORYANTALİZM VE OSMANLILAR

Hurafelere dair tartışmalar Batı dünyasında erken modern dönemde yaygındı ve ortaçağdan başlayarak hurafenin ne olduğu, sınırları ve insanların hurafeden nasıl uzak tutulacağı mevzuları yoğun ilgi görüyordu. Hristiyan düşüncesindeki yeni akımlar, ortaçağ ilahiyat okulları, Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma tartışmaya yeni alanlar ekledi. Protestanlar ve Katolikler birbirlerini hurafelerle suçladı, felsefeciler geleneksel kültürleri hurafe diyerek küçümsediler. Ulus-devletlerin kuruluşu ile birlikte popüler inanç ve hurafeye dair endişeler yatıştı ve folklor ve etnik miras olarak kayıt altına alınmaya ve korumaya dönüldü.¹

Türk modernleşmesinde bunun mümkün olmamasının önde gelen sebeplerinden biri kanımca oryantalizmin geç Osmanlı dönemi ve cumhuriyet aydınları üzerindeki etkisidir. 18. yüzyıl sonlarında başladığı kabul edi-

1 E. Cameron, *Enchanted Europe: Superstition, Reason, and Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2010). Ayrıca bkz. B. Naphy and H. Parish (ed.), *Religion and Superstition in Reformation Europe* (Manchester University Press, 2003). Batılı Aydınlanma düşüncesinin dünyanın sorunlarını çözmekten ziyade içinden çıkılmaz hale getirdiğinin kabul edildiği son yıllarda “Batılı aydınlar” tarafından giderek daha fazla ilgi gören felsefeci Baruch Spinoza’nın (1632-1677) düşüncesinde hurafe çok önemlidir, lakin özellikle kurumsal dinleri –İslam da dahil– batılılıkla suçlaması meselesi (ve bunun Türk modernleşmesinde hurafenin önemiyle ilişkisi) bu kitabın sınırlarını aşar, keza başlı başına bir çalışmayı hak eder. Mevzuya çok kısa bir giriş mahiyetinde, Spinoza için hurafenin, insanın korku duygusunu yenmek için sığındığı irrasyonel inançlar olduğu belirtilmeli, ki yöneticiler bu zaafı kullanarak kalabalıkları yönetir, B. Spinoza, *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. C.B. Akal ve R. Ergün (Ankara: Dost Kitabevi, 2016), 43-5. Spinoza’nın bu yaklaşımından yola çıkan İranlı tarihçi Rahnama, İran liderlerinin olağanüstü güçlere sahip olduklarını iddia ederek halk üzerinde hâkimiyet kurmalarını, hurafenin ideolojik olarak kullanılması bağlamında incelemiştir, A. Rahnama, *Superstition as Ideology in Iranian Politics: From Majlesi to Ahmadijehad* (New York: Cambridge University Press, 2011). İslam dünyasında hurafeye dair genel bir çerçeve sunan bir çalışmaya rastlayamadım, fakat Lapidus’un vurgusu ipuçları verebilir: 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı, Safevi, Babürlü gibi imparatorlukların çöküşü sürecinde evliya inancı ve türbe ziyareti gibi yerel senkretik inançlar hurafe olarak ötekileştirilmiştir, çünkü Müslüman reformcular İslamı yerel farklılıklardan azade bir din olarak yeniden inşa ediyorlardı; I. M. Lapidus, “Between Universalism and Particularism: The Historical Bases of Muslim Communal, National, and Global Identities,” *Global Networks* 1/ 1 (2001): 43-44.

len oryantalizm (şarkiyatçılık) Şark/Doğu/Orient'i araştırıp inceler, "tasvir ve tedris" ederken, "öteki"ni gelişmemiş, statik, miskin olarak betimleyerek kendi imgesini bunun tam tersi olarak kurguluyordu.² Hurafeler de bu kurgudan azade değildi: örneğin Doğu ne kadar hurafevi, irrasyonel ve karanlık ise Batı "öteki"nin zıddı olarak o kadar bilimsel, rasyonel ve aydınlanmıştı. İslam dinine dair temsiller de bu süreçte değişiyordu ve despotluk, fanatizm, bilime düşmanlık, gerilik gibi terimlere yaslanıyordu. 19. yüzyılda İslam ve modernitenin birlikte olamayacağı kabulü ve İslamın modernizm, aydınlanma ve ilerlemeye engel olduğu stereotipi yaygınlaştı. 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa ve İslam imgesi düzen-kaos, rasyonalite-irrasyonel, ilerleme-durağanlık, aydınlanma-cehalet gibi ikili zıt terimlerle inşa edilmişti.³

Genel olarak Osmanlılara "oryantalist" bakışa ve bu ikiliklere dair çarpıcı bir örnek, 19. yüzyılın önde gelen Avrupalı kadın gezgin/yazarlarından Julie Pardoe'nun İstanbul'u anlattığı ünlü kitabı *The City of the Sultan, and Domestic Manners of the Turks, in 1836*'dır (Sultanın Şehri ve Türklerin Yerel Özellikleri). Şehre babası Thomas Pardoe ile birlikte 1836'da gelen, Sultan II. Mahmud zamanında dokuz ay burada yaşayan Pardoe'nun 1837'de iki cilt halinde yayınlanan kitabı Avrupa'da büyük ilgi görmüştü çünkü Lady Mary Wortley Montagu'dan (1689-1762) sonra imparatorluğu ziyaret ederek yazan ikinci kadındı. Erkeklerle kapalı olan harem, hamam gibi kamusal alanları da anlatan, İstanbul'u ve sosyal hayatı betimleyen kitabında oryantalist söylem egemendi.⁴ Pardoe'ya göre Türkler tuhaf şekilde hurafelere düşkündü; Avrupa'dan yüzyıllar önce "kovulmuş" abes ve vahşi imgelere/hayallere hâlâ tutu-

2 E. Said, *Şarkiyatçılık* (İstanbul: Metis, 2016), 4. Oryantalizmin teorisyeni Said'in Osmanlı İmparatorluğu'nu çalışmasına dahil etmemesi şüphesiz mühim bir eksikliktir. Makdisi Osmanlı bağlamında literatüre "Osmanlı oryantalizmi" terimini kazandırmıştır, ki Osmanlı modern kimliği inşasında Batının Osmanlılara dair miskin vb. temsillerini kendi imgesinden sıyrarak Araplara yansıtmasını ifade eder, U. Makdisi, "Ottoman Orientalism," *The American Historical Review* 107, no. 3 (2002): 768-96. Bu anlamda Türk(iye) modernleşmesinde de bir yansıma olarak Garbiyatçılık, yani kendini Batı imgesine bakarak kurgulamak da söz konusudur; M. Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Özellik* (İstanbul: Metis, 2005).

3 F. Konrad, "From the 'Turkish Menace' to Exoticism and Orientalism: Islam as Antithesis of Europe (1453-1914)?" *European History Online*, 14 Mart 2011, 34, 37 ve 45.

4 Pardoe'nun oryantalist söylemi için bkz. A. Kutluk, "Dislocating Orientalism in Julia Pardoe's *The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks, in 1836*," *Crossing Borders in Victorian Travel: Spaces, Nations and Empires*, ed. B. Franchi ve E. Mutlu, 65-85 (Cambridge Scholars Publishing, 2018).

nuyorlardı; örneğin nazar boncuğuna saplantılı derecede tutkundular, keza ağaçlara veya evliya türbelerine çaput bağlamaya da.⁵

Pardoe'nun Türkiye'yi ziyaretinden üç yıl sonra imparatorlukta 1839 Tanzimat Fermanı ile Batılılaşma yolunda mühim bir dönüşüm başlayacaktı. Osmanlılarda hurafeleri ötekileştiren söylem özellikle II. Meşrutiyetle güçlense de kökeninde Tanzimat reformlarının getirdiği değişimler vardı.⁶ Osmanlı devlet kurumları ve askeriye Batılı modellere uygun olarak dönüş-türülürken Osmanlı Devleti'nde dini otoriteyi temsil eden ulemanın gücü azaltılıyordu.⁷ Tanzimat döneminin modern ve seküler okullarında yetişen ve 18. yüzyıl Batı Aydınlanmasının fikirlerine inanan aydınlardan oluşan Jön Türkler, ulemanın yerini almaya başlamış ve İslamı "sosyal bir mesele" olarak tartışmaya başlamıştı.⁸ Onlara göre İslam reforme edilmeliydi, akla dayalı, hurafelerden arınmış bir İslam, bilim ve materyalizmle barışabilirdi.⁹ Jön Türkler, İslamcılık, Türkçülük, pozitivizm, liberalizm gibi farklı düşünce akımlarına sahip kişilerden oluşan bir grup olsa da neredeyse hepsi için hurafeler Müslüman toplumların geri kalmasının sebebidir, örneğin sadece Ahmed Rıza ve Abdullah Cevdet gibi "Batıcı Jön Türkler" değil, Türk milliyetçiliğinin ideoloğu Ziya Gökalp da batıl inanç ve hurafelere değinir. "Modernist" İslamcılar için de hurafeler terk edilmelidir, ancak onlar "Peygamber zamanındaki 'gerçek' İslamı yaşatmak yoluyla ümmeti canlandırmak isterken, Türk milliyetçiliğinin meselesi ... Türk milletini canlandırmak-

5 J. Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* (Londra: Routledge, 1854), 105. Türkçede Pardoe'nun çalışması birçok kez yayınlandı, kapsamlı bir çeviri için J. Pardoe, *Sultanlar Şehri İstanbul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017). Sırp eğitimci ve yazar Joakim Vukic'in 1828'deki tespitleri de bu açıdan dikkat çekicidir: "Sırbistan'da geçirdiğim zamanda 437 yıl birlikte yaşadıkları Türklerden Sırlara geçmiş hurafe ve gelenekleri de gözlemledim. Türkler hurafe ve saçmalığa burunlarına kadar batmış,." J. Vukic, "Characteristics of the Serbian People (1828)," *Discourses of Collective Identity*, s. 116; aktaran S. Deringil, *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire* (New York: Cambridge University Press, 2012), 2.

6 Bu dönüşümün "sekülerleşme süreci" olarak özeti Umut Azak'ın çalışmasında bulunabilir, Azak, *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*, 16-22.

7 Ulemanın gücünün azalması, şüphesiz ortadan kalktığı anlamına gelmez, ki erken cumhuriyetin dini alanda etkin olan aktörleri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş ulema sınıfındandır, bkz. A. Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleniğin Muhafızları* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013). Diyanetteki aktörlere dair bkz. C. Lord, *Religious Politics*, 79-126.

8 Ş. Mardin, "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes," *Turkish Studies* 6/ 2 (2005): 151.

9 Ş. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (Oxford: Oxford University Press, 1995), 200-03.

tır.”¹⁰ Gökalp’e göre Türk milletinin ilerlemesi ve medenileşmesi için İslamı bozan hurafeler atılmalıydı.¹¹ İttihat ve Terakki Partisinin 1908 devrimiyle iktidara gelmesinden sonra sekülerleşme yolundaki politikalar hız kazandı, hurafe etrafındaki tartışmalar da arttı. Dönemin belki de iki temel sorusunu, “neden geri kaldık?” ve “memleketi nasıl kurtarabiliriz?”i hurafelere değinmeden cevaplayan neredeyse yoktu, fakat terimin çerçevesi ve muhtevası kişilerin ideolojik duruşuna göre değişiyordu.¹²

Örneğin Batılı modernleşmenin ateşli savunucularından, pozitivist Kılıçzâde Hakkı’ya (1872–1960) göre hurafeler İslamın tarihine, hatta Hz. Muhammed’in hayatına kadar sızmıştı ve ikisi de rasyonel olmayan, mitolojik öğeler çıkarılarak yeniden yazılmalıydı. Cumhuriyet döneminde 19 yıl süren milletvekilliği süresince “dini yaptırımların devlet hayatı içinde yer almaması için mücadele” eden, Kemalist reformları savunan Kılıçzâde Hakkı hakkında nedense etraflıca çalışma yapılmamış, literatürde ona sadece satır aralarında değinilmiştir. Oysa *İctihad* dergisinde Mart 1913’te yayınlanan “Pek Uyanık Bir Uyku” makalesiyle Kemalist reformların çerçevesini erken bir tarihte çizmiştir. Kılıçzâde, “Garpçların programı ve gelecekteki Atatürk

10 Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslam*, 22. Gelenekçi, modernist, İslamcı, Batıcı gibi tasniflerin problemleri üzerine bkz. Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 41–46.

11 K. H. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması* (İstanbul: Timaş, 2013).

12 Dönemin din anlayışına ve yaşanma şekline dair tenkitleri İsmail Kara şöyle özetler, ki kanımca bir bütün olarak oryantalistlerin söylemiyle benzerlik taşır: “Hurafelere, bätül inançlara, menkibelere, israiliyata bulanmış bir inançlar manzumesi ve din; b) Müstebit (otoriter/totaliter/despotik) bir siyasi rejim; buna karşılık itaatkâr, sesini yükseltmeyen bir toplum; c) Âtil, hareketsiz, vurdumduymaz, gözü ahirete dönük bir toplumsal yapı ve ilişkiler ağı, d) Kadınla erkeğin, müslimle gaynmüslimin, hürle esirin hukuken, siyaseten ve statü itibarıyla eşit olmadığı bir sosyal hayat; e) Sa’y u gayreti, ictihadı, iradeyi değil de pasif bir hat üzerinde cereyan eden tevekkül, sabrı, kaderi, kanaati, bir lokma bir hırkayı önce çıkaran bir zihniyet ve yaşama üslubu; f) İlmi ve felsefi gelişmesi XII. asırda durmuş; şerhlere, haşiyelere, tekrara, ezbere boğulmuş, taklitte yürüyen bir ilim anlayışı ve kendini yeniden üretemeyen, yeni meseleler vaz edemeyen, bu yüzden de geçmişte kalan bir tedris tarzı, Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 37–8. Aynı çalışmada Kara tarih ve hurafe ilişkisini ele aldığı zihin açıcı makalede genel olarak Türkiye’de, özel olarak İslamcılar arasında tarihin “hurafelerle ağzına kadar dolu bir alan”a dönüşmesine dikkat çekerek, ki bu dönüşümle tarihyazımı “tarihimiz nedir?”den “tarihimiz nasıl olmalıdır/olmalıydı?” sorusuna evrilmiştir; a.g.e., 75–125. Örneğin Cevdet Paşa (ö.1895) İslam dünyasında “hurafelerden arındırılmış ve dili sade” bir İslam tarihi yazan ilk tarihçilerden biridir. Bu çok mühim mevzu da ayrı bir çalışma konusudur. Tarih-i Cevdet’in mahiyeti ve ehemmiyetine dair bkz. C. K. Neumann, *Araç Tarih, Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

inkılâplarının taslağı”¹³ olarak nitelenebilecek bu makalesinde fesin kaldırılarak şapkanın getirilmesini, kadınların tesettürü atarak istediği gibi giyinmesini, Avrupa medeni kanununun geçerli kılınarak çekeşliliğin yasaklanması, görücü usulü evliliklerin son bulmasını ve Latin alfabesinin getirilmesini savunmuştur. Dahası 677 sayılı kanunun temel hükümlerini 12 yıl önceden belirleyebilmiştir.¹⁴ Kadınlarla ilgili olan bölümde tartıştığım, *İçtiḥad*’taki makalelerini topladığı kitabıyla batıl itikatlara *savaş* açan Kılıçzâde Hakkı için hurafe –belki de daha çok İslam– kamusal hayattan çıkarılmalıdır.¹⁵

İslamcılar için ise, (kuşkusuz koyu şeriat yanlısı olmayanlar),¹⁶ hurafeler daha çok türbeler etrafında yaşayan pratikler veya batıl halk inançlarıyla sınırlıydı ve İslamın özü mükemmeldi.¹⁷ Örneğin, 1908-1925 arasında İslamcıların fikir tartışmaları için mühim bir zemin oluşturan *Sebilürreşşâd* dergisinin kurucularından Mehmet Akif’e göre zamane Müslümanları onun temiz kaynağını hurafelerle kirlletmişti. “Vâiz Kürsüde” şiirinde bu tavır belirgindir:

Hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar;
Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar...
Atâletin o mülevves teressübâtı bütünü!
Nümûne işte biziz... Görmek isteyen görsün!
Bakın da haline ibret alın şu memleketin!

...

13 C. Pekdoğan, “Kılıçzâde Hakkı,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25 (2002): 415-6.

14 Kılıçzâde Hakkı, “Pek Uyanık Bir Uykı,” *İçtiḥad*, Mart 1913.

15 Kılıçzâde Hakkı, *İ’tikâdât-ı Bâtılaya İ’lân-ı Harb* (İstanbul: Sancıciyan Matbaası, 1331).

16 Bu konuda Peyami Safa’nın sözleri önemlidir: “İslamcılar ikiye ayrılırlar. Bir kısmı, Şeyhülislam Musa Kazım, Mahmut Esad ilâh... gibi koyu şeriatçidirler. Bunlar için “şeriat mahzı hikmet, mahzı hakikat ve mahzı adalettir. Ahkamı diniye ve şer’iyeden zerre kadar inhıraf caiz değildir.” Diğer kısmı da, Mehmet Akif, M. Şemseddin, Said Halim ... gibi, ecnebi bir dil bildikleri için, garp kültürüyle az çok temaslarından kazandıkları bir ten’it ruhuyla kaba sofılardan ayrılanlardı. Bunlar için babı içtiḥat kapanmamalıdır. İslâmın inhitâtı içtiḥat kapısı kapandıktan sonra başlar. Terakkimize mâni olan İslamiyet değil, bize öğretilen Müslümanlıktır. Yanlış ananeler ve hurafelerdir.” P. Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 83-4.

17 Bu anlamda Muhammed Abduh (1849–1905) ve Cemaleddin Efgâni (1838–1897) gibi reform yanlısı Müslüman aydınların geç Osmanlı dönemi aydınları üzerindeki etkileri göz önüne alınmalıdır çünkü bu iki isim Müslüman toplumların İslamın ilk dönemlerindeki ruhuna dönerek eski güçlerine kavuşabileceğine inanıyordu. J. L. Esposito, *Islam and Politics* (Syruse: New York University Press, 1984), 45. 1960’lardan sonra Pakistanlı Mevdûdî (1903–1979) ve Mısır İhvanı’l-Müslimin hareketi de Türkiye’de Müslüman aydınların üzerinde etkili olmuştur, Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, 127.

“Çalış!” Dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya,
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya!

...

Bakın ne hale getirmiş ki cehlimiz dini:
Hurâfeler бүrümüş en temiz menâbi’ini.¹⁸

Cumhuriyet tarihinde hurafenin çerçevesini belirleyen esasen Kılıçzâde Hakkı gibi aşırın modernleşme yanlıları değil, “ılımlı” İslamcılar olmuştur ve literatürde en çok değinilen isim şüphesiz II. Meşrutiyet’in İslamcı düşünürlerinden M. Şemseddin Günaltay’dır.¹⁹ Mehmet Akif’in yukarıdaki şiirinden de alıntı yaptığı, 1916’da yayınlanan *Hurafattan Hakikate* kitabının 283-295. sayfalarında yer verdiği “Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri” bölümünde tekke ve türbeleri birlikte ele alarak, ikisinin etrafında miskinlik, tembellik gibi terimlerle örülmüş olumsuz tavır belirginleştirir.²⁰ Günaltay’a göre peygamberin zamanındaki Müslümanlar “metin, faziletli, insaniyetli ve güzel ahlak üzereydiler,” cihad ve ilimle uğraşır, ziraat ve ticareti de ihmal etmezlerdi. Oysa o günkü Müslümanlar dini “putperestlik adetleri, İran ve Hind hurafeleri, Bizans ve Yunan an’aneleri ile karıştırarak acaip ve tuhaf şekillerin ortaya çıkmasına” sebep

18 M. A. Ersoy, *Safahat* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 226, 229 ve 236. *Sebilürreşâd* dergisi 1908’de *Sırat-ı Müstakim* adıyla yayınlanmaya başlamış, 183. sayıdan itibaren isim değiştirmiştir.

19 Cumhuriyet tarihinde etkili bir isim olan Günaltay erken cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi’ni savunmuştur, Y. Kabapınar, “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Cilt 1 (1992): 143-178. Hatta tezin resmileştiği 1937’deki ikinci tarih kongresinde, ilerleyen bölümlerde tartıştığım “akıl dini İslam” mevzuunda bir bildiri sunmuş, Türklerin “İslam akılcılığına ve İslamın dünyevi öğelerine yaptığı katkıları” vurgulamıştı, B. Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye’de ‘Resmî Tarih’ Tezinin Oluşumu* (1929-1937) (İstanbul: İletişim, 2008), 210. 1950 seçimleri öncesinde İslamcı kimliği hatırına İnönü tarafından başbakanlığa getirilmesini ve türbelerin açılmasındaki rolünü “Türbe Fobisi’ni Yenmek” bölümünde ele alıyorum. Ayrıca kadınlar bölümünde de değiniyorum. Günaltay’ın “hurafe” söyleminin sorunlarına dair zihin açıcı bir çalışma için bkz. H. F. Karpuzcu, “Late Ottoman Modernist/Rationalist Discourses on Islam: Superstition, Sufism and Şemseddin Günaltay,” *Master Tezi*, Sabancı Üniversitesi, 2008.

20 M. Ş. Günaltay, *Hurafattan Hakikate* (İstanbul: Tevsi-i Tabaat Matbaası, 1332). İlgili bölüm için şu makalenin sadeleştirmesinden yararlandım: A. Gökbel, “Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri,” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996): 187-191.

olmuştur ve çalışmadan para kazanmanın yolunu türbe ve tekkelere sığınarak bulmuştur. Mistisizm eleştirisi etrafında kurduğu bu anlatıda vatani kurtarmak endişesi belirgindir ve türbe ve tekkelere adak yoluyla bağışlanan paraların, örneğin donanma kurmak için harcanmasını önerir. Günaltay ziyaret geleneğini sertçe eleştirirken, bundan “ecdadın kabirlerine hürmet” edilmemesi anlamının çıkarılmamasına da dikkat çeker, yani 1950’de bazı türbelerin açılma kararının da dayanağını oluşturur, çünkü “ecdadın iftihar edilecek eserlerine ve kabirlerine hürmet etmeyen bir millet, gelecek nesillerinden emin olamaz. İnsanı, vatanına bağlayan önemli unsurlardan birisi de, ecdadının kabirleridir.” Kabirlere hürmet edilmeli fakat çare beklenmemelidir, çünkü “türbeler ve ziyaret yerleri İslama aykırı olan bid’atlardır.”

CUMHURİYET DÖNEMİNDE FOLKLOR VE İLAHİYAT: ABDÜLKADİR İNAN

Söz konusu kitabın yayınlanmasından dokuz yıl sonra yürürlüğe girecek olan 677 sayılı kanun, en azından tekkelere ve türbe ziyaretine getirdiği yasaklar açısından, Günaltay’ı sevindirmiş olmalıdır. Mustafa Kemal, kanundan üç ay önce 30 Ağustos’ta Kastamonu’da Cumhuriyet Halk Partisi binasında partililere yaptığı konuşmada “hurafelere dair misallerle tafsilât” vermiş, türbelerden, yalancı evliyalardan bahsederek şöyle demişti:

Ölülerden istimdat etmek medeni bir heyeti içtimaiye için şindir, dedi... Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkaliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline îsal etmektir, inkılâbatımızın umdei asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kamilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır.²¹

Kanun ile hurafeleri *uygulamak* veya bunlara *inanmak* konusunda yasaklar konulmuş olsa da erken cumhuriyetteki folklor araştırmalarının hurafelerin araştırılmasına olumlu etkisi oldu. Genel olarak cumhuriyet tarihinde

21 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri.

hurafelere dair araştırmalar ilki ana mecrada ilerlemiştir, folklor ve ilahiyat; ki ilk mecra erken cumhuriyette “Türk kùltürü” zeminini oluştırmaya yònelikti. Türkiye’de 1932’de Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun kurulması, Türklerin Müslüman olmadan önceki tarihine kıymet veren milli bir kùltürün tahayyül edilmesinde önemli adımlardı. İlkinin görevi Türkçeyi Arapça ve Farsça kelimelerden *temizlemek*, ikincisinin amacı ise Türklerin dünya medeniyetine katkılarını ispat etmektir.²² Bu süreçte folklor araştırmaları merkezi rol oynuyordu. Osmanlıların son dönemlerinde başlayan fakat kurumsallaşmamış olan folklor araştırmaları cumhuriyet döneminde devlet kurumları aracılığıyla desteklendi, çünkü “Türk halk kùltürü”nü araştırmak, Türklerin kökeninin Orta Asya’da olduğunu ve Müslümanlıktan önce şaman olduklarını kanıtlamanın bir aracı olarak görölüyordu. Bu amaçla 1927’de ilk olarak Anadolu Halk Bilgisi Derneği kuruldu. Derneğin ismi bir yıl sonra Anadolu yerine Türk’ü vurgulayacak şekilde Türk Halk Bilgisi Derneği olarak değiştirildi. Derneğin ilk icraatlarından biri halka dair bilgi toplayacaklar için bir rehber yayınlamak oldu.²³ Halk kùltürüne dair broşürlerin ardından 1928’de ÷lkedeki folklor araştırmalarına büyük katkı sağlayacak olan *Halk Bilgisi Haberleri* yayınlanmaya başladı. Bu dergi 19 sayı dernek bünyesinde yayınlandıktan sonra, derneğin Eminönü Halkevi’ne katılmasıyla halkevinin resmi yayın organı oldu. Bundan sonra da 1947’ye kadar 124 sayı yayınlandı. 1932’de kurulmaya başlayan Halkevleri de folklor araştırmalarına katkıda bulunuyordu.

Folklor araştırmalarında hurafe önemliydi, sonradan hurafelerle *mücadelede* öncü aktörlerden biri olacak Abd÷lkadir İnan’ın dediği gibi, hurafe ve mitler ulusun tarihini aydınlatıyordu:

Malumdur ki her milletin tarihi milli destan ve efsanelerle başlar. Büyük devlet kuran hakanların ve onlara yardım eden milli tanrıların menşe’lerine dair söylenen efsaneler, ayinlerde okunan dua

22 İ. Başgöz, “Folklore Studies and Nationalism in Turkey,” *Journal of the Folklore Institute*, 9/ 2/3 (Aralık 1972): 168.

23 *Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber, Halk Bilgisi Derneği Umumi Merkezi tarafından tertip ve İstanbul mümesilliğince neşr edilmiştir* (Ankara: Türk Halk Bilgisi Derneği, 1928).

ve ilahiler, kahramanların sergüzeştlerini terennüm eden epopeler, masallar, halk felsefesinden ibaret olan atalar sözü, *bugün bizim için manasız gibi görülen hurafeler...* Yalnız bir milletin değil, bütün beşeriyetin tefekkür tarihini ve onun muhtelif tekamül safhalarını öğrenmek için *çok kıymetli material teşkil eder.* (...) Arkeologların yaptıkları kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silah vesairenin parçaları muhtelif devirlerdeki maddi kültürün inkişaf safhalarını öğrenmek için yegane kaynak teşkil ettikleri gibi epope, hikâye, masal ve sair manevi kültür mahsulleri de o geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını aydınlatırlar. ... Bunlar *cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalar*dır. İnsan cemiyetinde en asri ve en mütekmil olduğunu iddia eden ferdin bile, binlerce senelik bir adeti, inancı ve etnografya maddelerini kendisi ile beraber yaşattığını görürüz.²⁴

Gerek *Halk Bilgisi Haberleri*, gerek Halkevi dergilerindeki makalelere²⁵ ek olarak bu alanda çalışanlara rehber olacak çeviriler ve kılavuzlar²⁶ ve köy tetkiklerine²⁷ veya halk inanmalarına²⁸ dair kitaplar da yayınlanıyordu. Sadi Ataman köy öğretmenlerine yönelik makalesinde bilhassa yaşlı

24 A. İnan, "Epopeler ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi," *Makaleler ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1968), 191-8. Makale ilk olarak Çığır dergisinde 1 Kasım 1938'de yayınlanmıştır.

25 A. S. İşgör, "Bir Köy Tetkiki - Alucra kazası Gicora Köyü," *Aksu*, 3-4-5-6 (Mart 1934): 29-32; Z. Refik, "Bursa'nın Keles Köyü," *Ülkü*, 15 (Mayıs 1934): 234-240; A. S. İşgör, "Bir Köy Tetkiki - Alucra Kazası Gicora Köyü," *Aksu*, 7-8 (Mayıs 1934): 26-28; A. İşsever, "Bir Köy Tetkiki Şebinkarahisar Kazası Anık Köyü," *Aksu*, 12 (Aralık 1934): 20-25; A. S. İşgör, "Giresun'un Çayır Köyü," *Ülkü*, 31 (Ekim 1935): 147-149; N. Ayas, "Zivari Köyü," *Ülkü*, 30 (Ağustos 1935): 232; B. Günay, "Köy," *Ülkü*, 37 (Mart 1936): 55-57; S. Aytekin, "Büyük Oyumca Köyü," 19 Mayıs, 8 (Haziran 1936): 23-24; A. S. İşgör, "Giresun Zihra Köyü" *Ülkü* 48 (Şubat 1937): 147; A. S. İşgör, "Lapa Köyü," *Aksu* 15 (Nisan 1937): 20-22; A. Altın, "Tarhala Obası Tanyalırm," *Gediz*, 9 (Ocak 1938): 8-9; A. Altın, "Tarhala Obası Tanyalırm 2," *Gediz*, 10 (Şubat 1938): 10-14; İ. Erenel, "Bulancağ Kazasının Şeyhmusa Köyü," *Aksu*, 21 (Haziran 1940): 3-7; A. Çakır "Aşağı Yanlar Köyü," *Ülkü*, 8 (Ocak 1942): 15; K. Pulat, "Bazı İnanışlar," *Gediz*, 65 (Haziran 1943): 40-42; T. Tıgılı, "İsparta ve Çevresi Köylerine Genel Bir Bakış," *Ün*, 114-115 (Ekim 1943): 1581-1584; T. Tıgılı, "İsparta ve Çevresi Köylerine Genel Bir Bakış II," *Ün*, 116-117 (Aralık 1943): 1610-1614.

26 Örneğin A. Gennep, *Folklor* (Ankara: Ulus Basımevi, 1939) ve H. Z. Koşay, *Etnografya ve Folklor Kılavuzu* (Ankara: Ulusal Matbaa, 1939).

27 R. Fethi, *Doğu Köylerinde Tetkikler* (İstanbul: Çığır Kitabevi, 1938); N. Berkes, *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Uzluk Basımevi, 1942).

28 M. H. Bayrı, *Halk Adetleri ve İnanmaları* (İstanbul: Burhanettin Basımevi, 1939); M. H. Bayrı, *İstanbul Folkloru* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947); Ali Haydar, "Batıl İtikatlar," *Halk Bilgisi Mecmuası Ankara*, 69-72 (Ankara: Halk Bilgisi Derneği Umumi Merkezi, 1928).

köylülerle konuşulması gerektiğini belirtiyor ve hatırlatıyordu: “Yaşlı köylülerimiz şehrin çenebaz ihtiyarları gibi geveze değildir. Çok söylemezler, hatta yabancıya hiç açılmazlar. Öğretmen köyün ulularına kendisini sevdirebilir, itimadlarını kazanırsa muvaffak olur. Hurafeye dayanan malzemeler köylüyü kırmadan derlenmelidir.”²⁹ Bütün bu çalışmalarda halkın hurafelere düşkün olduğu tespiti yapılır ama inançları olumsuzlanmadan, yargılamadan aktarılır.

1950’lerden sonra söylem değişir, mesela Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesinin folklor bölümünde yetişmiş Vedat Seyis Örnek, 1961-3 arasında 100’den fazla köyü gezerek yaptığı araştırmasında şöyle der:

Büyük bir çoğunluğu ile *halkımız, bâtıl inançların ve büyüsel işlemlerin etkisi altındadır*. Doğumdan ölüme dek, hayatın her safhasında ağırlığını ve gücünü duyuran, daha çok köstekleyici ve tutucu nitelikteki *bu inanç ve işlemler, halkı baskı altında tutmakta, âdeta gizli bir el gibi yönetmektedir*. ... Mahiyeti, kurumları ve misyonu bakımından her çeşit yanlış inancın ve büyüünün karşısında olması gereken din, pratikte bir sürü batıl inancın ve büyüsel işlemin güç kaynağını teşkil etmektedir. Kutsal Kitap, özellikle yazılı büyüde, büyük bir rol oynamakta, hatta gücünden yararlanılan tek kaynak olmaktadır. Hoca, dinsel misyonunun sınırı ile, büyücülüğün sınırlarını karıştırmakta, büyüsel işlemin uygulanmasında rol oynamakta, hatta ak büyü alanında, rahatlıkla büyücünün yerini almaktadır... Hemen hemen her ilçe ve köyde bulunan ocaklar, yatırlar, tekkeler birer “sinir ve ruh hastalıkları kliniği,” birer “sağlık merkezi,” birer “Hükümet tabipliği” gibi iş görmekte, sanıldığından da çok rağbet bulmaktadır.³⁰

Bu dönüşümü anlamak için hayatına ve çalışmalarına yakından bakmamız gereken aktörlerden biri, yukarıda hurafeler, milletin tarihini aydınlatan “kıymetli vesikalardır” diyen Abdülkadir İnan’dır. Rusya’da doğan ve

29 S. Y. Ataman, “Köy Öğretmenleri İçin Folklor Derleme Yolları,” *Türk Folklor Araştırmaları*, 1/ 2 (Eylül 1949): 21-23.

30 V. S. Örnek, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966), 129.

eğitim gören İnan önde gelen tarihçi Zeki Velidi Togan ile tanıştıktan sonra Türkolojiye yoğunlaştı. 1925'te Türkiye'ye geldiğinde bir başka önde gelen isim, Fuad Köprülü'nün asistanı olarak, Rusya kökenli Türk milliyetçilerinin toplandığı Türkiyat Enstitüsünde (bugün İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü) çalışmaya başladı. İnan, Fuad Köprülü Eminönü Halkevi'nin edebiyat şubesinin başına geçince şubenin resmi yayın organı haline gelen *Halk Bilgisi Haberleri*'ne de katkıda bulunuyordu ve özellikle Şamanizm konusunda uzmandı. Türk Halk Bilgisi Derneğinin 1929 ve 1931 yıllarında Anadolu'ya yaptığı iki araştırma gezisindeki varlığının, gezilerin "bilimsel kalite"sini artırdığını folklorcu Şakir Ülkütaşır vurgulamıştır.³¹ Mustafa Kemal'in desteğiyle Ankara'ya giderek Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde çalışmaya başlayan İnan, milliyetçilerin hükümeti komünizmi desteklediği iddiasıyla eleştirilmesiyle başlayan olayların neticesinde 1944'te profesörlük unvan ve kadrosunu kaybetti; yine de mütercim, okutman, öğretim görevlisi gibi adlarla 1955'e kadar ders vermeye devam etti.³² Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in komünizmle (Hasan Âli Yücel'in de onları korumakla) suçlandığı üç yıl süren "sol temayüllü profesörler" davası sırasında İnan, Boratav aleyhinde ifade vermişti: "Pertev milliyetçi karakter sahibi bir gençti... böyle sapık bir yolda yürüdüğüne ihtimal vermemiştim."³³ Üç hocanın fakülteden atılmasıyla sonuçlanan süreç folklor araştırmaları açısından bir kırılmaya işaret eder: "folklor araştırmaları Osmanlı İmparatorluğu mirası ve modern ulus devlet yaratmayı düşleyen Kemalist rüyanın arasında kalmış bir avuç devlet-destekli kişilerin elinde kaldı. Bu süreçte folklor hızla büyüyen halk oyunlarıyla (1950-1990) eşanlamlı hale geldi."³⁴

İnan örneğine yakından bakınca bu kırılmanın kanımca bir başka önemli sonucu vardır: Erken cumhuriyette toplanan folklorik bilgi 1950

31 A. Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik* (İstanbul: İletişim, 2009), 62-3.

32 Olaylar Nihal Atsız'ın *Orhun* dergisinde Mart ve Nisan 1944 sayılarında hükümeti suçlamasıyla başladı, bilgi için bkz. O. Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 4: *Milliyetçilik*, ed. T. Bora, 345-87 (İstanbul: İletişim, 2005). Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu 1948'de İnan'a fakültedeki pozisyonunu geri vermek için çabalamış ancak başarılı olamamıştır, TBMM Tutanakları 9, 2/42 (6 Temmuz 1948) 806.

33 Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, 158-9. Dava hakkında bilgi için a.g.e. 139-192.

34 A. Öztürkmen, "Folklore on Trial: Pertev Naili Boratav and the Denationalization of Turkish Folklore," *Journal of Folklore Research*, 42/ 2 (Ağustos 2005): 185.

sonrasında ilahiyat alanına aktarılmış, hem söylemsel hem de siyasal zeminde hurafelerle mücadele için kullanılmıştır. İnan'ın Ankara İlahiyat ve Diyanet İşleri Başkanlığıyla yakınlığı çalışmalarından gözlenebilir, zaten 1961'de aşağıda değineceğim hurafelerle ilgili önde gelen makaleyi yazan M. Hamdi Kasaboğlu ve A. Şevki Özmen ile birlikte başkanlığın müşavere heyetine seçilmişti. 1952'de Ankara İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanan makalesinde İnan Türklerin İslamlaşma tarihini ve Şamanizm kalıntılarını ele almıştı.³⁵

İnan'a göre "hicretin birinci asrından beri İslam memleketi" olan Türkiye "büyük fakihler, hadis alimleri, İslam mücahitleri, büyük mutasavvıflar yetiştirmiş" olsa da Şamanizm gelenekleri "yarı Şaman olan şeyhlerin kurdukları tekkelerde" veya "Müslüman velilerin uydurma mezarlarına sığınarak bin yıl" dır yaşamaktadır. Mezar ve ağaçlara paçavra bağlamak, kurşun döktürmek, kutsal sulara, ağaçlara, al karısına veya Yada taşına inanmak gibi adetlere de değindiği makalesinde, Türkiye'de folklor araştırmaları ilerledikçe İslam dini ile alakası olmayan ancak dini zannedilen adet ve geleneklerin meydana çıkarıldığını vurgular. İnan'a göre bunların çoğunluğu Orta Asya Şamanizminden gelmektedir, ki bir kısmı "cemiyyet için zararsız" hale dönüşerek dini inançla alakasını kaybetse de , büyük bir kısmı İslama ait zannedilerek "İslamiyetin saflığını lekeleyen, kirleten bid'atlar"e, "cemiyyet hayatı ve millî bünyemiz için de çok zararlı "müstehase"lere dönüşmüştür. İnan bu durumun sebep ve sonuçlarını şöyle açıklar:

İslam dininin gerçek talimatından habersiz olan halk kitlesi, *aydın din alimi* rehberler bulunmadığı için, manevi ihtiyaçlarını din perdesi altındaki Şamanizm kalıntılarıyla tatmin etmeğe mecbur oluyor. Üfürükçülük; kocakarı tedavileri, mezarlardan medet ummak, nezir olarak paçavralar bağlamak, doğum buhranlarını al karısının marifeti sanmak ve saire Şamanizmin en zararlı kalıntılarıdır. Cahiliyet devrinden kalma inançlarla ve İslam dininin talimatına aykırı görülen görenek ve geleneklerle din alimleri mücadele etmişler ve

35 A. İnan, "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1952): 19-30.

mücadele etmekte devam ediyorlar. Bu mücadelenin uzun tarihi ve cildler dolduran edebiyatı vardır. *Aydın genç din alimlerimizin önemli vazifelerinden biri*, belki birincisi İslam talimatına aykırı olan *Şamanizm kalıntılarıyla mücadele etmektir*. Türk halk topluluğunu bu zararlı “ictimai müstahaseler” den kurtarmıya fen mensuplarından ziyade *gerçek din alimleri* muvaffak olacaklardır.

İnan’ın söyleminden görülebileceği üzere, 1950’den sonra din konusunda yaşanan dönüşümün merkezinde yer alan “gerçek/aydın din alimleri” yetiştirmek gayesi, hurafelere dair söylemle iç içedir. Ayrıca bu tespitler, İnan’ın kendine Şamanizm konusundaki *uzmanlığını kullanabileceği* bir alan açma teşebbüsü olarak da görülebilir. Bu uzmanlığı, kalıntılara değil gerçekten Şamanizme odaklandığı, ilk kez 1954’te Türk Tarih Kurumu tarafından basılan *Şamanizm* kitabında gözlemlenebilir. Yine de kitabın 13., yani son bölümünde Müslüman Türklere Şamanizm kalıntılarına da değinmeden edemez. Buna göre Hristiyanlık “eski dinin geleneklerinden ayrılmayan halk tabakasının hoşuna gitmek için” putperestlikten kalma inançları “mukaddesatı arasına” almaya mecbur olmuştur; Türkler de eski gelenekleri “yeni dinlerine sokmaya muvaffak” olmuşlar ve Şamanizm geleneklerinin çoğu İslami zannedilerek yüzyıllardır sürmektedir.³⁶ İnan yedi yıl sonra yazdığı, türbelere paçavra bağlama ve mum yakma adetinin kökenlerini ele aldığı makalesinde bu hurafelerin bütün Türk dünyasında, “Altaylar’dan Anadolu’ya kadar uzanan sahada tespit” edildiğini, ancak “Müslümanlıkla hiçbir ilgisi”nin olmayıp “eski şirk ve küfür dünyasının kalıntıları” olduğuna dikkat çeker. Buna göre türbelere paçavra bağlama Şamanizmin kalıntısıdır, 1920-1922 yıllarında birçok vilayetini dolaştığı Kırgız-Kazak ülkesinde bu adet kalkmıştır, çünkü “Kırgız mollalarının bu müşrik adetiyle *başarılı mücadele* yapmış oldukları anlaşılmaktadır.” Mum yakma adeti Türklere Hristiyanlıktan, onlara ise “eski Roma ve Helen paganizminden geçmiştir.” Hristiyanlar Kırgızların aksine mücadelede başarılı olamamış, “ilk Hristiyanların katekomplarda ve karanlık mağaralarda gizli ayinler yaptıkları çağlarda kandil ve

36 A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar* (5. Baskı) (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 204.

meş'alelerin hatırası diye kitaba uydurmuşlardır.” Makalenin son cümlesinde yine “din adamları”na seslenir: “bu hurafelerle ciddi bir surette mücadele etmeleri önemli dini ödevlerindendir.”³⁷

İnan'ın hurafelerle *mücadeledeki* katkıları bir yıl sonra Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan kitabıyla sürer. Eseri inceleyen Müşavere Kurulu, “Hurafeler ve Menşe'leri adlı eser ilmi bir çalışma mahsulüdür” diyerek “eserden daha geniş bir kitlenin istifade edebilmesi için sonuna bir lügatca ilave edilmesi uygun olacağı mütalaasıyla yayınlarımız arasında yer alması muvafık olduğu”na karar verir.³⁸ Lügat eklenmeden yayınlanan 68 sayfalık bu kitap değindiğim iki makalenin biraz genişletilmiş halidir, ancak birkaç yönden de farklıdır: *cahil* halk vurgusu artar; hurafelere dair has-talık, mikrop gibi metaforlar çoğalır; büyücülük, üfürükçülük, tılsımlar gibi mevzular daha ayrıntılı ele alınır; hurafelerin kaynakları olarak ötekileştirilen kimlikler burada çok daha belirgindir. Diğer bir deyişle, cumhuriyet tarihinde hurafelerin siyasal olarak kullanıldığı alanlar belirginleşir. Altı sayfalık giriş kısmı “Büyük ve kitaplı dinlerin hiçbirisi eski cahiliyet devri dinlerinin bıraktıkları kalıntılardan kurtulamamışlardır” cümlesiyle başlar ancak esas olarak Hristiyanlığın eski inançları “kitaba uydurup” hurafelerle mücadelede nasıl başarısız olduğunun özetidir. Örneğin Paskalya Bayramı, İranlıların Nevruz, “bizim Türklerin Hızır-İlyas” bayramları “aynı kaynaktan” yani Paganizmden kalıntılardır. Hristiyanlık gibi İslam da çeşitli kavimlerin “eski dinlerinden getirdikleri” hurafelere “bulaşmış,” hurafeler “dinler tarihi araştırmalarından anlaşıldığına göre, ilahi gerçek din (İslam) için her devirde bulaşıcı “*ıçtimai hastalık*” olmuştur. 9-20. sayfalarında yer alan ilk bölüm “I- Eski Türk'lerde din (Türk'lerin cahiliyet devri)” başlığını taşır, su, ağaç kültleri gibi Göktürk ve Altay inançlarını özetler, mevzuyu Şamanizme getirir ve Aleviliğe değinir: “*Umumiyyetle Türk Aleviler eski Türk dini Şamanizmin miras bıraktığı hurafeleri İslama bulaştırmışlardır. Şamanizm geleneklerini bilhassa halkla sıkı temasta bulunan ve halkın manevi ihtiyaçlarını tatmin etmekle meşgul olan*

37 A. İnan, “Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşei,” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1961, 180–82.

38 Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA) 14 Haziran 1962. A. İnan, *Hurâfeler ve Menşeleri*. Batıl İnanışlar Serisi No: 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1962). DİB yayınlarında bu serinin devamı gelmemiştir.

cahil dervişler yaymışlardır.” Sarı Saltuk, Barak Baba, Hacı Bektaş gibi derviş şeyhler “Şamanist ve Budist Türkler arasında İslamiyeti neşir ederek dinimize büyük hizmetler” etmiş olsa da “menkıbelerinde Şamanizm unsurları İslam unsurlarından çoktur.” 20-36. sayfalar “II-Türklerin İslam Dünyası ile İlk Teması” başlığını taşır ve Hz. Ömer zamanından başlayarak bu tarihi ele alır. İnan için Türklerin “İslam hilafetini ve İslam dinini büyük felaketlerden” kurtardığı “tarihi bir gerçektir.” 37-66 sayfalardaki “Cahiliyet Devrinin Kalıntıları” başlıklı bölüm, 1924’te Fransa’da Hz. Meryem’i gördüğünü iddia eden kız çocuğunun köyünün ziyaretgâha dönüşmesi, 1925’te Berlin’de üfürükçülük yapan Hans Shermutsry’nin bir yıl hapse mahkûm olması, 1961’de İsveç’te büyücü kadının köylüleri tedavi etmesi gibi, Batı dünyasından haberlerle başlar. Hurafelerden “bugünkü ulusların hiçbiri tam olarak kurtulamamışlardır, mukaddes dinlerine bu hurafeleri de eklemişlerdir,” dahası hurafeler “*bulaşık hastalıklar* gibi bir din ehlinde başka bir din ehline çabuk ve kolay geçmektedir.”³⁹ Paçavra bağlama, mum yakma gibi adetlere de değinir, ancak esas olarak “halkın cehaletini istismar eden” büyücüler ve üfürükçüleri ele alır. “*Çağdaş Müslümanların cahil halk tabakası* içinde” faaliyet gösteren bu kişilerin kullandığı tılsımlara, hatta Urfa Valiliğince ele geçirilip tetkik için Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen bir muska-tılsıma çizimleriyle yer verir. Türkiye’nin “muhtelif” illerinde gerek Emniyet Genel Müdürlüğünün ele geçirdiği bu gibi belgeler, gerekse folklorcular tarafından tespit edilen inanç ve halk tedavilerinin “genel durumun çok korkunç olduğunu” gösterdiğini vurgular. İki sayfalık sonsözde de uyarır: “Topluluklarımızda hurafeler o kadar çoktur ki, *cahil kalabalığın* zihinlerini İslamiyetin ilahi talimatından ziyade işgal etmektedir.” Hurafeler, İnan’ın kitabında sadece *doğru* İslamın sınırlarını çizmek için değil, Batı dünyası ve dinleriyle Türkiye arasına sınır çizebilmek için de vesile olur, onlar hurafelerle mücadelede başarısız olmuştur, ancak Türkiye bunu başararak *modern ve dindar* bir ülke olacaktır.⁴⁰

39 “Mavi boncuk ve ‘Maşallah’ nazarlıklarının Rumlara Türklerden geçmiş olduğunu Pavlaki isminde aydın bir vatandaş söylemişti.” “Rumlara” kelimesindeki vurgu İnan’a aittir.

40 Bu başarılırsa Hikmet Tanyu’nun şu temennileri gerçekleşecektir: “Türk devleti, imanına, ülküsüne, şanına, ırkına ve tarihine layık bir millet olarak tekrar medeniyet, erdemlik ve iyilik, yardımcılık yolunda yeniden güneş gibi doğmalıdır. Geçmiş böyleydi, tarih böyleydi, gelecek de böyle olacaktır.” H. Tanyu, *Türklerin Dini Tarihçesi* (İstanbul: Türk Kültür Yayıncı, 1978), 146.

Aynı yıllarda Ankara İlahiyat Fakültesinde, Alman ilahiyatçı Anne-Marie Schimmel danışmanlığında yürüttüğü doktora tezinde adak geleneğini araştıran ve çalışmamda adı sıkça geçen Hikmet Tanyu, folklor-ilahiyat-hurafe ilişkisinde bir başka önemli aktördür, ki kendisi Abdülkadir İnan hakkında birçok makale kaleme almıştır.⁴¹ Folklor-ilahiyat-hurafe ilişkisine dair özellikle bir makalesi mühim ipuçları verir. Halk inançları üzerine olan makalede hurafe-batıl inanç terimlerini etraflıca tartışır, ülkede toplanan etnografik malzemeye kendisi de ekleyerek oluşturduğu 200 inançlık listeyi, dini otorite olarak sekiz bölümde sınıflandırır:

1- Hiçbir zararı olmayan inançlar; 2- Manevi telkinle ümit ve teselli vererek faydalı olabilecek, hayatı manalandıran, çeşitlendiren, güzelleştiren inançlar; 3- Ne zararı ne de faydası olmayan inançlar; 4- İslami temelle çatışmayan, ona aykırı olmayan inançlar; 5- İslami temelle uzlaşan, kaynaşan inançlar; 6- İslami esaslara aykırı düşen inançlar; 7- İlimle, ilmi verilerle çatışmayan inançlar; 8- İlmi temellere aykırı olan inançlar.⁴²

Tanyu'ya göre bu inançlar içinde, “İslamiyete ve ilme aykırı olanların kökü bilgisizlik, *cehalet* ise o halde bunu onaracak yol, İslam dini esasları hakkında gerçek olan, doğru olan bilgiyi yeterince vermek gerekir. İnsan varlığı, *İslamiyet ve ilimle aydınlandıkça*, karanlık ve boşlukta kalan inançlar gerilemeye yüz tutabilir.” Tanyu için İslam dışındaki dinlerde “büyüye, taşlara, ağaçlara, ölümlere, uğurlu uğursuz günlere, güneşe, aya, yıldızlara, fallara, aynalara, falcılığa, gaipten haber vermeye” sadece “yakınlık veya bağlılık” görülmemekte, “hatta bu gibi inançlar teşvik bile görmektedir.”⁴³

41 H. Tanyu, “Abdülkadir İnan,” *Türk Yurdu*, 6/ 12 (Aralık 1976): 8–10; H. Tanyu, “Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı,” *Vakitler*, 11 (1976): 343–62; H. Tanyu, “Prof. Abdülkadir İnan (1889–1976),” *Emel*, 17/ 97 (Aralık 1976): 33–36; H. Tanyu, “Prof. Abdülkadir İnan'ın Son Günleri ve Bazı Hatıralar,” *Töre*, 8/ 67 (Aralık 1976): 27–31; H. Tanyu, “Prof. Abdülkadir İnan (1889–1976),” *Türk Kültürü*, 169 (Kasım 1976): 13. Tanyu da İnan gibi Pertev Naili Boratav aleyhine ifade vermişti: “üniversite dışında yaptığı konuşmalarda, Boratav Türk destanlarını yoksulların burjuva sınıfına bir başkaldırısı olarak göstermiştir.” Öztürkmen, *Folklor ve Milliyetçilik*, 171.

42 H. Tanyu, “Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXI (1976): 142.

43 A. g. e., 131.

Oysa İslam dini “muhteva bakımından mukayese edilecek olunursa diğer dinlerin, inançların üstünde, *ilimci ve akılcı* bir anlayışa ve iman ve ahlak esaslarına sahip”tir; ki bu yaklaşım Türkiye-İslam ilişkisinde akıla verilen merkezi role işaret eder.⁴⁴

“AKIL DİNİ” İSLAM VE “CAHİL” HALK

Umut Azak'ın dikkat çektiği üzere, Kemalist laikliğin dini devlet eliyle şekillendirme gayretinde dayandıkları söylem, “özel alana ait, aydınlanmış, rasyonel ve milli bir ‘Türk İslamı karşısında siyasi, bağnaz, hurafelelere dayalı ve yabancı (Arap) kültürü etkisinde bir ‘gerici İslam (irtica) karışıklığı’dır.”⁴⁵ “Türk İslamı”nın rasyonel, yani “akıl dini” olduğu söyleminin hurafe söylemi ile iç içe olmasının kanımca en berrak görülebileceği mecra, Diyanet İşleri Başkanlığının ve ilişkili aktörlerin yaklaşımıdır.⁴⁶ Ahmet Yaşar Ocak'a göre devlet 1924'te Diyanet İşleri Reisliğini kurarak “cami hizmetlerine ve halkın diğer dini ihtiyaçlarına yönelik bütün kurumlaşma”yı kendi kontrolü ve takibi altına almıştır. Dahası, devletin “İslamı bir anlamda ‘Batılı Müslümanlık’ haline döndürmeye çaba sarf ettiği, yani bir bakıma Batılaşmış bir Türkiye’ye yakışır bir çeşit ‘reform ve medeni’ Müslümanlık biçimi oluşturma projesi geliştirmeye çalıştığı” da görülmektedir.⁴⁷ Ocak bu süreçte Atatürk'ün camileri kiliseye benzetme girişimlerine, ibadet ve ezanın Türkçeleştirilme gayretlerine, Dolmabahçe Sarayı'nda “incesaz refakatinde Türkçe Kuran tilaveti” denemelerine değinir.

Diyanet İşleri Reisliği kurulduktan üç yıl sonra Atatürk'ün isteği üzerine ilk reisi Rıfat Börekçi tarafından cuma namazları öncesinde okunacak hutbelere dair bir kitap hazırlanmıştı;⁴⁸ bu kitapta vatan müdafaası,

44 A. g. e., 130.

45 Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslâm*, 299.

46 İsmail Kara Diyanet İşleri Başkanlığını ve hurafe vurgusunu eleştirir; teşkilatın kurulduğundan beri “Müslümanların din işlerine bakmaktan çok ‘devletin din işlerine bakan,’ ... halkın din anlayışını, dini yaşam biçimini dönüştürmeyi amaçlayan bir kurum” olduğunu yazar, Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde*, 78. İlgili bölümler için bkz. 51-178.

47 Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, 109-110.

48 *Türkçe Hutbe / Diyanet İşleri Reisliği* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927). Kitap 1928’de de basılmıştır. Günümüz Türkçesiyle basımı için bkz. E. Ş. Usta, *Atatürk’ün Hazırlatığı Cuma Hutbeleri* (İstanbul: İleri, 2005). Usta buna dair şu hatırasını nakleder: “Rahmetli Hocam Selahattin Alpay’ın bana aktardığına göre, Atatürk bir gün Rıfat Börekçi Hoca’ya şöyle der: ‘Hocam, camilerimizde okunan

temizlik, iman ve amel, çalışma ve ticaretin önemi, içkinin kötülüğü, mevlit ve bayramlar gibi temalara değiniliyordu. Diyanet İşleri Reisliği özellikle ibadet ve ezanın Türkçeleştirilmesinde rol oynamıştı, yine de 1940'ların ortalarına kadar bir devlet kurumu olarak çok etkin değildi. Kendi arşivlerine bakıldığında 1933 öncesindeki yazışmalar çok azdır. Sonrasında da imam atamalarına dair kararlar ağırlıktadır. Örneğin 1937'de, imam tayinleri, kurban, talak, imam kursu, vaiz kitapları, namaz takvimi gibi konularda, 1939'da nezir kurbanı, vaizlerin irşat görevleri, 1940 ve 41'de müftülüklerin gönderdiği risalelere rastlanır. Mevzumuz olan hurafelere dair Diyanetin arşivlerinde ilk dikkat çeken belge, dönemin reisi Şerafettin Yaltkaya'nın 1944'te müftülüklere gönderdiği yazıdır, ki din ve halk üzerindeki devlet baskısının hâlâ güçlü olduğu dönemde yazılmıştır.⁴⁹ EK 1'de tam metnine yer verdiğim belge "din terbiyesinden mahrum kalmış, *saf* bazı" *adamlara* seslenerek başlar; bazı günleri uğurlu saymak, falcılık, efsunculuk gibi batıl inançlara "saplandıklarını," bunları "Müslümanlığın icapları gibi gösterek Müslümanlığın ülvîyet ve nezahetini ihlal ettikleri"nin haber alındığını vurgular. Muhtemelen Diyanet İşleri Reisliği bu gibi hurafelerin *devam* ettiğinden haberdardı ancak bu yazıya acaba hangi olay vesile olmuştu? Bunu bilemesek de mesela "filan gün veya filan ay içinde deprem olacak" söylentisinin yayılması yersiz değildi, çünkü bu yazışmadan iki hafta önce Bolu-Gerede'de 7.2 şiddetinde bir deprem olmuş ve 3,959 kişi hayatını kaybetmişti.⁵⁰ Keza, "Külahlı Baba, Örümcekli Dede gazaba geldi filanı çarptı" söylentisi kuvvetle muhtemel cumhuriyette türbeleri yıkılan evliyaların yıkanlardan intikam aldığına dair inançla ilgiliydi. Diyanete göre "Aziz Müslümanlığın *hakiki ve akla uygun esasları*" bu gibi batıl inançlardan "münez-

hutbelerden milletimiz tam aydınlanıyor mu? Senden isteğim ayetlere dayanan bir hutbe kitabının hazırlanması. Çünkü bizim dilimiz Türkçedir. Okunan hutbeler de siz daha iyi bilirsiniz ki Arapça aktarılmaktadır. Milletimiz bu yüce İslam dinini çok iyi anlamamaktadır. İyi anlaşılması için açık bir Türkçeyle hutbelerde vatandaşımıza seslenilmesini istiyorum. Bu büyük milletin diniyle, kültürüyle daha iyi büyüyeceğine inanıyorum. Yalnız dinimiz bilginin ışığında müspet ilimler yolunda ele alınmazsa vatanımız ve milletimiz için bir felakettir." İsmail Kara'ya göre bu kitabı Ahmet Hamdi Akseki hazırlamıştır, Kara, *Cumhuriyet Türkiye'si'nde*, 199.

49 BCA No: 051-0-000-000-000-4-30-7, 16 Şubat 1944.

50 "Türkiye'de 1900-2013 Yılları Arasında Can Kaybı ve Hasara Neden Olmuş Önemli Depremler," <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/tLargeo.htm>, erişim: 24 Eylül 2014.

zeh”ti. Birbirini sevmek, iyi muamele etmek, yardımlaşmak gibi erdemler öne çıkarılıyor, “büyüklerle saygı emir sahiplerine itaat”e ek olarak vatan sevgisi de vurgulanıyordu: “Vatanı sevmek imandandır. En yüksek mertebe Allah uğrunda vatan uğrunda can feda etmektir.” Bu açıdan yazının İkinci Dünya Savaşının son yıllarına denk gelmesi önemlidir. Ayrıca “müftülerimizin, vaizlerimizin ve imamların en mühim vazifesi”nin “batıl ve cahilane fikirler karşısında halkımızı *aydınlatmak*” olduğuna dikkat çekiliyor ve Batı dünyası ile farklılaşmamız gereken nokta şöyle açıklanıyordu:

Dünyanın dört bir tarafına göz gezdirelim ve ibret alalım; medeniyet büyük terakkilere ulaştığı halde maneviyat ve ahlak sahasında çok geridedir. Halkımızı ve köylülerimizi her iki sahada da uyandıralım ve bunları memleket ve devlete faydalı bir hale getirmeğe çalışalım. Ülkemizi nura, vicdanları huzura kavuşturmak için ilmi-irfan yolunda azmü-iman ile yürüyelim.

Halkı *aydınlatmak* hedefi Diyanet İşleri Reisliği için ilerleyen yıllarda giderek daha çok mümkün olacaktır. Özellikle 1947’deki CHP’nin VII. Kurultayı dönüşümün başlangıcına işaret eder. Kurultay genel açıdan CHP’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası güç dengeleri değişen dünyada milliyetçilik vurgusunun güçlendirilerek komünizmle mesafenin artırıldığı, din konusunda köklü değişikliklerin yapılmasının kararlaştırıldığı, devletçilik, milliyetçilik ve laiklik ilkeleri konusunda çetin tartışmaların olduğu bir kurultaydı. Özellikle laiklik tartışmaları çok uzun sürmüştü ve Türk milletinin ve gençliğinin “manevi gıda ihtiyacı” olarak din eğitimi ele alınmıştı. Diyanet de tartışılan kurumlardan biriydi ve özellikle imam ve hatip yetiştirilmesi mevzuu dile getirilmişti. Çorum Deleşesi Abdülkadir Güney’e göre bir diyanet işleri reisi mevcut olsa da “Diyanet İşleri dairesinin yetiştirecek olan nesle din öğretmek hususunda bir teşkilatı yoktur. Yalnız, inhilâl eden müftülük ve imamlıklara eskiden kalmış, mahdud kimseleri tayin etmekten başka bir vazife de ifa etmemektedir.”⁵¹ Kayseri Deleşesi Şükrü Nayman, imamlar ve hatiplerin “aç ve sefil bir halde” olduğunu söy-

51 Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı, Dokuzuncu Bileşim, (2 Aralık 1947): 449.

lediğinde salonda “Allah Allah sesleri” yükselmşti: “Evet, otuz lira maaşla imam ve hatip yetişir mi? ... Bütün bunlar bazılarının zannettiği gibi Diyanet İşlerinin iktidarsızlığından ileri gelmiyor, salâhiyet vermediğimizden, para vermediğimizden oluyor.”⁵² Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, gayrimüslimlerin vakıflarına el konulmadığına, ancak Müslümanlar için Diyanet İşleri kurulsa da reisinin “kolları bağlı olarak” bırakıldığına dikkat çekmişti: “Memleketin onda sekiz nüfusunu teşkil eden Türklerin, bir milletvekili sıfatıyla köylülerden aldığım ilham ile, onlardan işittiğim ibare ile söyleyeyim ki, köylülerin *ölülerini gömecek adamları yoktur*.”⁵³ Tekelioğlu devletin Türk dindarlarını da diğerleriyle bir tutmasını, Diyanet İşleri Reisliğinin devlet kadrosundan çıkarılarak, “ecdadımızın bu dini yürütmek için vakfetmiş oldukları paraların bütün varlığını toplayan vakıflar idaresinin başına geçirilmesini” istemişti: “Diyanet İşleri, vakıflar idaresinin paralarıyla mektep açsın, bize *asri ve medeni hoca* yetiştirtsin, bize ölü gömücü yetiştirtsin, bize telkin verecek imam yetiştirtsin.”⁵⁴

Din adamı yetiştirme ihtiyacı konusunda, hurafelerin arttığı söylemine ek olarak “ölülerini gömecek imam” kalmadığı söylemi güçlü bir meşrulaştırma unsuru olarak kullanılmıştır.⁵⁵ Üç yıl sonra Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle Diyanet teşkilatı için yeni bir dönem başlayacaktı ve imam ve hatip yetiştirme hususunda adımlar atılacaktı.⁵⁶ Başkan Ahmet Hamdi Akseki’nin 12 Aralık

52 A.g.e., 452.

53 A.g.e., 450.

54 Türbelerin açılmasında öncü rol oynayan Hamdullah Suphi Tanrıöver de köylerin imam ihtiyacına dair şu şahitliğini paylaşmıştı: “Altı tane meclis hademesi yanıma geldi, gözleri yaşlı olarak şunları söyledi: ‘Vallahi, billahi, altı köyümüzde bir tek imam kaldı. Ölülere nöbet bekletiyoruz. Ondan kalkıp bu köye geliyor ve boyuna köy değiştiriyor. Eğer, bize imam ve hatip vermezseniz ölülerimizi köpek leşi gibi toprağa gömeceğiz.’” a.g.e., 456-7. Tanrıöver aynı konuşmada, cumhuriyet kurulurken din teşkilatının da tababet ve ordu gibi “ıslah” edilmesi gerektiğini söyleyerek aslında Türkiye için kaybedilmiş bir fırsatı da dile getirmişti: “Avrupa’nın eski üniversitelerini ele alalım. Sorbon’dan başlayarak –ki sekiz asırlık bir tarihe malikdir– Cembriç, Oksford ve dokuz asırlık bir tarihe malik olan Almanya’daki Haydelbeg üniversiteleri ewelce birer medrese idi. Bu medreseler harekette önyak olmuş, mütemadiyen ıslahat yapılarak bugünkü üniversiteler halini almıştır. Onlar, bugün, dünyanın gençlerini her taraftan çekerek tedrisat yapıyorlar. Bizim tarihimize de bu medreselerin ıslahı yoluna gidilseydi, dokuz asırlık üniversitemiz vardır diye övünebilirdik.”

55 Cinsiyetçi bir söylem olduğu da malumdur, zira kadınları kadın “gassal”lar yıkardı. Bir başka çalışmamda sözlü tarih görüşmesi yaptığım halk ebelerinin çoğu aynı zamanda ölü yıkıyordu, Melahat Teyze bunun için müftüden *icazet* almıştı, bkz. G. Beyinli, *Elleri Tılsımlı* (Ankara: Ayızı, 2015), 202-3.

56 Din eğitimi ve “din adamları yetiştirme” hedefini kadınlara dair bölümde ele alıyorum.

1950 tarihli din tedrisatı ve kurumlarına dair raporu bir anlamda değişimin simgesidir ve çok önemlidir.⁵⁷ Akseki 29 yıldır başında bulunduğu dini müesseselerin geçirdiği merhaleleri özetlediği ve gelecekte nasıl olmaları gerektiğini anlattığı raporuna “Bilinen bir hakikattir ki din, insanlarda *fitri bir duygudur*” diye başlar ve İslam inancına ve felsefesine göre bu duygunun kaynağının “beşerin fıtratı ve akl-ı selimi” olduğunu söyler: “İslam düşüncesine göre din, hem nakli, hem de makuldür. Dinin *akla müstenit* olması, makul olmasına ve akla dayanmasına münâdi değildir. İslamda menât-ı teklifin akıl olması da bundandır. Ve yine bunun içindir ki, ortaçağda Avrupa’da görülen ilim ve din kavgası Müslümanlıkta yoktur ve olamaz.” Akseki, İslam tarihinde İbn Sina, Farabi, İbn Rüşd gibi filozofların “müsbet ve aklî ilimlerle, naklî ve nassî ilimleri hiç tenakuza düşmeden, kendilerinde cem” ettiklerine dikkat çeker. Fransız devrinde dinin tamamen terk edildiğini, ancak halkın dinsiz yaşayamayarak herkesin “kendine mahsus bir din ve mezhep icad” ettiğini, meşrutiyet ve cumhuriyetin ise dini Fransa’daki gibi ortadan kaldırmadığını belirtir.⁵⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı kurularak halkın din işlerinden ve dini kurumlardan sorumlu tutulduğu halde bunun için gerekli dini elemanları yetiştirmesine izin verilmediği için ülkenin birçok yerinde “*hakiki ve münevver* bir din adamı bulmak şöyle dursun, camilerde mihraba geçerek halka namaz kıldırarak, minbere çıkıp hutbe okuyacak bir imam ve hatip bile bulunamamaktadır.” Akseki ölü yıkamaya da değinerek bazı köylerde cenazelerin kaldırılmadan günlerce ortada kalmakta olduğu”nun yıllardır görülüp duyulduğunu söyler. Dahası “birtakım *bâtıl akide* ve yalancı tarikatlar sinsi sinsi fakat sistemli denecek surette” ülkenin tamamına “yayılmakta ve üremekte”dir. Akseki için “gittikçe çoğalan ve din namına uydurdukları *hurafelerle* köylü ve şehirliyi *istismar eden, saf halkımızın arasına tefrikalar* sokan, karıyı kocasından ayıran bu muzır unsurların tesirlerini” ön-

57 Raporun tamamı için bkz. Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde*, 138-152.

58 Akseki medreselerin meşrutiyet döneminde iyileştirildiğini, hatta Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Konya’da bir medreseyi ziyaret ettiğini ve çok beğendiğini, “daha yüksek bir terakkiye mazhar” olmaları için heyet kurduğunu, rahmetli Ağaoglu Ahmet Bey’in de buna taraftar ve heyetin üyesi olduğunu bildiğini yazar ve sorar: “Sonradan ne oldu, niçin oldu? Onu tarih araştırarak ve hükmünü verecektir...” Kanımca bu soru cumhuriyet tarihinde *bakılması* gereken alanlardan birine işaret ediyor. Meşrutiyet döneminde medreseler etrafındaki tartışmalar ve kapatılmalarına dair olumlu/olumsuz tepkiler için bkz. A. Yanardağ, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Medreselerin İslahı Tartışmasından Eğitim Birliğine,” *Turkish History Education Journal*, 5/ 2 (2016): 515-548.

lemenin çaresi din ve dünya ilimlerini okuyarak kendisinde birleştiren ve bu şekilde “*en münâver bir mürşit*” olabilecek din adamları ve vaizlerdir. Akseki Amerika’daki dini kurumlar ve din eğitimi uzunca incelediği raporunu, orta ve yüksek dereceli dini kurumların açılmasını ve bütün okullardaki din işleriyle ilgilenme sorumluluğunun Amerika ve Avrupa’daki gibi Diyanet İşleri Başkanlığına verilmesini önererek bitirir.

Görüldüğü üzere rapor bu kitaptaki birçok kavrama değiniyor, din ve akıl ilişkisine dair bir yıl önce *Sebilürreşad* dergisine yazdığı yazıda ise Akseki şöyle demiştir:

İslam akıl dinidir. İslamın gerek itikatlarında, gerek diğer hükümlerinde dayandığı en birinci esas, *akıldır*. Sahih ve sarsılmaz bir imanının ilk şartı da *akıldır*. Müslümanlık *akla* hitap eder. İnsanın gerek kendisinde, gerek yerde ve göklerdeki sun’i ilahiye anlayabilmesi de ancak *akıl* ile olur... İslamın *akla* verdiği büyük kıymet sadece ferdi düşüncülerde değil, ammeye taalluk eden işlerde de böyledir.⁵⁹

Diyanet İşleri Başkanlığı 1950’den itibaren bir devlet kurumu olarak giderek güçlenmiştir,⁶⁰ ancak Akseki’de gördüğümüz hurafelerle *mücadele*

59 A. H. Akseki, “İslam, Akıl Dinidir,” *Sebilürreşad*, 3/ 42 (Mayıs 1949): 262. Kara bir başka yerde 1947-50 arasındaki dini yayınlarda ve metinlerde “bilim merkezli, aklî ve ciddi ölçüde pozitivist bir bakış açısı”nın hâkim olduğunu belirtir ve bu tutumun halen sürdüğüne dikkat çekerek “bu dönemi, neredeyse tek başına taşıyan” Akseki’nin eserini örnek verir: “İslam Tabii ve Umumi Bir Dindir,” İ. Kara, “Cumhuriyet Dönemi Dini Yayıncılığın Arka Planı ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,” içinde *Türkiye I. Dini Yayınlar Kongresi: Tebliğler-Müzâkereler*, 31 Ekim-02 Kasım 2003 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 26. Akseki’nin eseri için bkz., A. Akseki, *İslam Fitri ve Tabii Umumi Bir Dindir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1943). Diyanet İşleri Başkanlığında bu hususta bir başka yayın için bkz. A. V. Ecer, *İmanın Akıl ve İlim İle Münasebeti* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963). Eski başkanlardan Mehmet Nuri Yılmaz için de “İslam dini, akla, mantığa yer veren bir dindir. Akıl olmayanın dini yoktur.” M. N. Yılmaz, “Hurafeler,” *İslam’ın Işığında Kadın: T.DV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri: 1996-97* (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 178. “Akıl Dini İslam” meselesine farklı bir bakış için bkz. Kısakürek, N. F. *Batı Tefekkürü ve İslam Tasavvufu* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1984).

60 Örneğin 1950’de üç milyon lira olan bütçesi, 1960’ta 40 milyona ulaşmıştır. Ayrıca 1950’lerden 1970’lere dek her yıl ortalama 1,500 cami yapılmıştır. Bütçe, cami ve Diyanet personel rakamları için Lord, *Religious Politics*, 93-5. Diyanet hakkında 1950’de ve 61 Anayasası’ndaki hukuki düzenlemeler şöyledir: “29/04/1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Reisliğinin adı “Diyanet İşleri Başkanlığı” olarak değiştirilmiş, Evkaf Umum Müdürlüğüne devredilen cami ve mescitlerin idaresi ve cami görevlileri (Hademe-i Hayrat) kadroları yeniden Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir. 1961 Anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığını Anayasal bir kurum olarak düzenlemiş, genel idare içinde yer

söyleminin 1950'li yıllarda devam etse de, başka bölüm(ler)de ele aldığım, hurafeler ve türbe ziyaretlerinin artmasından da görülebileceği üzere, gündelik hayata çok da sirayet ettiği söylenemez. Bu durum Demokrat Partinin, onu iktidara getiren *halkı* din konusunda daha rahat bırakmasının tezahürü olarak yorumlanabilir, dolayısıyla Diyaneti de bu *mücadele*de çok etkin kılmadığı düşünülebilir.⁶¹ 27 Mayıs 1960 askeri darbesi bu açıdan bir dönüm noktasıdır ve Diyanet İşleri Başkanlığı hurafeleri engellemek için bundan sonra daha etkin bir kuruma dönüşecektir.⁶² Başkan Ömer Nasuhi Bilmen 1 Aralık 1960'ta müftülüklere bir yazı göndererek "bütün camilerimizde 16 Aralık 1960'ta "Milli birlik ve kardeşlik," 23 Aralıkta "Çalışma," 30 Aralıkta ise "Müslümanlıkta hurafeler ve batıl inanışlara yer yoktur" mevzularında hutbe okunmasının uygun görüldüğünü ve hazırlanan metinlerin gönderileceğini belirtmiştir.⁶³ İlk hutbenin ülkedeki gerginliği yumuşatmak amacını taşıdığı tahmin edilebilir, ikincisi ise Türk modernleşmesinde mevzu İslam olduğunda *tembellik*'i yeren, çalışmayı yücelten söyleme uygundur.⁶⁴

Son hutbenin kaynağı ise Diyanet İşleri Başkanlığının kendi dergisinde 1956'da yayınlanan bir makaledir.⁶⁵ EK 2'de tam metnine yer ver-

vermiş ve bu kurumun, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirmesini öngörmüştür., " <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/1>. Erişim: 3 Mart 2020.

61 29 Nisan 1947'de göreve gelen Akseki'nin 9 Ocak 1951'de görevdeyken vefatı üzerine başkanlığa getirilen Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, 27 Mayıs askeri darbesinden kısa bir süre sonra, 10 Haziran 1960'ta emekliye ayrılmıştır ve yerine, bu kitapta ismi çok geçen Ömer Nasuhi Bilmen atanmıştır. 1960'larda Diyanet İşleri başkanları bir veya iki yılda bir değişmiştir, <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Kisi/Baskanlar/3>, erişim: 3 Mart 2020.

62 27 Mayıs ihtilali konusunda halkı *aydınlatmak* da Diyanetin görevlerindendi, bkz. BCA 051-0-000-000-000-4-33-29, 14 Haziran 1960, 12 Ağustos 1960 ve 12 Ekim 1960. Cemal Gürsel'in hurafelerden arınmış İslam vurgusu için bkz. Ü. Cizre, "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," *International Journal of Middle East Studies*, 28/ 2 (Mayıs 1996), 238-39. 1961'de Diyanete atanan, Arapça bilen ve Farsça bilen, ehl-i tarik emekli Tümgeneral Saadetdin Evrin'in dini alana dair raporlarını yayınlayan İ. Kara bu konuda şu tespiti yapar: "Türkiye'de askeri müdahaleler dini alanı sadece sınırlandırmak, aşağıya çekmek veya biçimsizleştirmekle değil, aynı zamanda hareketlendirmek ve canlandırmakla da ciddi olarak ilgilenirler., " İ. Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak: Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet* (İstanbul: Dergâh, 2017), 268. Raporlar ve değerlendirme için bkz. 267-291.

63 BCA 051-0-000-000-000-4-33-30, 1 Aralık 1960; DİBA 2 Haziran 1960.

64 Bu konuda Atatürk'ün *özlü* sözlerine bakmak sağlam bir çerçeve sunabilir. Çalışmanın aşırı vurgulanmasının kapitalizmle de ilişkili olduğunu hatırla tutmak gerekir, bkz. P. Lafargue, *Tembellik Hakkı* (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2016).

65 H. Kasaboğlu ve Ş. Özmen, "Hurafe ve Batıl İnanışlar," *Diyanet İşleri Reisliği Mecmuası*, 1/ 1 (Nisan 1956): 44-46.

diğim hutbe, İslamiyet öncesi dünyanın halini anlatan olumsuz tasvirlerle başlıyordu.⁶⁶ “*Cehaletin*, zulmün, vahşetin” hüküm sürdüğü zamanlarda doğan “İslamiyet güneşinin” insanlığı aydınlattığına, insanlığın “hakiki dini” bulduğuna dikkat çekiyordu. Aklın önemini ve hurafenin bununla ilişkisini şöyle ifade ediyordu:

İslâmiyet çok sâde bir dîndir. Fitrîdir; tabiidir. Dâimâ akla hitab eder; tefekküre, ilme en büyük kıymeti verir... Dînimiz, hurâfelere, bâtl inânışlara, esâtîre katiyyen yer vermez. Neyi teklif etmişse, neyi esir ve neyi nehy etmişse hep akıldır, mantıkîdir ve bir hikmete müstennidir. İslâmî îtikadlar arasında aklı zorlayan, ilmin mûtâlarile çatışan tek îtikad yoktur. Müslümanlıkta her teklif, her akîde ilmin ışığı altında, aklın süzgecinden geçtikten sonra kabûl edilir.

Daha sonra baykuş ötmesi veya köpek ulumasının uğursuz addedilmesi, iki bayram arası nikâh kıyılmaması, uğur için nal, korunmak için narzarlık kullanılması gibi “çeşit çeşit, yığın yığın, aklı durduran hurafeler, batıl inanışlar”ın “almış yürümüş” olduğundan bahsediliyordu. Hutbe, “bu gibi şeylerin İslamiyetle zerre kadar ilgisi yoktur” diyerek genel söylemi tekrar ediyordu fakat dikkat çeken birkaç ayrıntı da mevcuttu. Örneğin hurafelere

66 Bu metin bir hutbe olarak camide okunduğunda sadece vaizin hitap gücüne değil, seslendirme şekline de bağlı olarak –ki vaizin bahsedilen hurafelerle olan kişisel münasebeti her ilksini de etkileyecektir– cemaat üzerindeki tesiri farklılaşacaktır; dinlerken muhtemelen olumsuz tasvirler korku uyandıracak, belki de insanın adı geçen hurafeler veya kitaplarla olan ilişkisini değiştirecektir. Bu noktada bir metnin üç farklı şekilde kurabileceğimiz ilişki –sessiz okumak, sesli okumak ve dinlemek– metnin muhteviyatını algılayışımızı değiştirir diye düşünebiliriz. Makaleye ve hutbeye bu açıdan da bakabilmeme vesile olduğu için Cemal Kafadar’a teşekkür ederim. Kafadar kendisiyle yapılan bir sohbette, Hacı Bektaş Velayetnamesinden bir kısmın icra edilmesine dair son zamanlarda seminerlerinde yaptığı bir denemeden söz ediyor. Buna göre Hacı Bektaş-ı Veli Diyar-ı Rum’a yaklaştığında 57 bin Rum Ereni bir yerde toplanmış, cem halindedirler ve Hacı Bektaş onlara selam yollar. Ancak bu selam sadece topluluktaki bir kişiye, bir kadına, Fatma Bacı’ya malum olur. Fatma Bacı ayağa kalkar, elini göğsüne koyup üç kere “Aleykümselam, Aleykümselam, Aleykümselam” diye selamı alır. Bunu gören Rum Erenleri Fatma Bacı’ya “Kimin selamını aldın?” diye sorarlar. Kafadar seminer katılımcılarının her birine bu soruyu seslendirmelerini rica ettiğinde, söyleyiş farklılıklarının soruyu nasıl değiştirebildiğini fark ettiklerini belirtiyor: “şifahi kültürün icra edildiğindeki çağrışım zenginliği sessiz okumada kaybolabiliyor.” Kültür Tarih Sohbetleri: Cemal Kafadar ile İki Cihan Âresinde, 6 Ağustos 2019. [84](https://medyascope.tv/2019/08/06/kultur-tarih-sohbetleri-140-i-ki-cihan-aresinde-prof-cemal-kafadar-ile-soylesi/Ursula K. Leguin de bu mevzuya bir başka açıdan değinir ve ikisi birlikte gelişebilecekken yazılı metni sözlü metnin yerine koymuş olmamızı eleştirir, U. K. Leguin, “Metin, Sessizlik, Gösteri,” <i>Kadınlar Rüyalara Ejderhalar</i> (İstanbul: Metis, 2006), 42-51.</p></div><div data-bbox=)

inanan/yapanların “dindarlıklarından, imanlarından asla şüphe edemeyeceğimiz bir kısım Müslümanlar” olduğu belirtilmişti, yani halk için “dinsiz” iması yapmaktan imtina ediliyordu. Türbe ziyareti ve evliya inancı etrafındaki ritüeller ise “şirk” ile ilişkilendirilmişti: “Birtakım istismarcıların uydurmalarından başka bir şey olmayan bu saçma sapan şeylerin çoğu gülünçtür. Fakat bazıları –Allah korusun– insanı şirke kadar götürür. Bir dededen medet ummak ve bu maksatla onun türbesine, mezarı başına mum yakmak, oralarda horoz kesmek, koyun keçi kurban etmek... Bütün bunlar, geri ve dar fikirleri temelinden yıkan, putperestliği kökünden deviren, Allah ile kul arasında hiçbir vasıta kabul etmeyen İslamiyet nazarında şirktir, küfürdür.” Şirk vurgusunun türbe ziyaretine dair katı tutumla olduğu kadar bu geleneğin kamusal alanda vuku bulduğu için görünür olmasının etkisi olduğunu düşünebiliriz. Benzer şekilde kamusal alanda görünür olan kitaplara da değinilmişti. 50’li yıllarda tekrar basımları yapılan, sadece şehirlerde değil, seyyar kitap satıcıları vasıtasıyla köylere kadar ulaşan ve halk arasında rağbet gören “Muhammed Hanefi Cengi, Kesikbaş Hikâyesi, Döngel, Uğru Abbas, Ramazan duaları, Vasiyetnameler” gibi kitapların “bir kısım *bilgisiz, saf halkımızın dini duygularını istismar etmek* isteyenlerin ortaya sürdükleri varakpâreler” oldukları hatırlatılmıştı. “Bize şahdamarımızdan yakın olan Allah” ile aramıza kimseyi koymamamızı öğütleyen hutbe, Mehmet Akif’in kelimeleriyle son buluyordu: “İnmemiştir hele Kur’an şunu hakkiyle bilin/ Ne mezarlıkta okumak, ne de fal bakmak için.”

Diyanet İşleri Başkanlığına hurafeler hakkında sorulan sorulara verilen cevaplar da bize mevzuyu daha iyi anlama imkânı vermektedir. Örneğin, dinde reform tartışmalarının alevlendiği 1960’ların başında, Yüksek Mühendis Oğuz S. tarafından, dinde reform yapılması için Milli Birlik Komitesi Genel Sekreterliğine sunulmuş dilekçe, tetkik için başkanlığa gönderilmiş, başkanlık da şöyle cevap vermişti:

İslamiyet hurafi akidelerden uzak bulunan, *asrın icab ve ihtiyaçlarına uygun* kaideleri ihtiva eden bir din olması itibariyle bu dinin herhangi bir reforma ihtiyacı bulunmadığının, esasen anayasanın teminatı altında bulunan din ve vicdan hürriyetini tahdide kimsenin yetkisi olmadığından vatandaşların itikad ve ibadetlerine karıştırılmayaca-

ğının ve herkesin ibadetini dilediği gibi yapmakta serbest bulunduğu Yüksek Başkanlıktan da 11/5/961 tarih ve ... sayı ile vatandaşlara açıklanmış olduğunun, *münevver ve kültürlü din adamları* yetiştirilmesi konusunun ise zaten hükümetçe ele alınarak halledilme yoluna gidilmiş bulunduğunun bildirilmesi uygundur.⁶⁷

Üç yıl sonra doğrudan Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilen ve 28 sorudan oluşan dilekçeye verilen cevaplar arasında da ilginç ayrıntılar vardır. Örneğin üçüncü sorunun cevabında Einstein anılmıştır: “İslam diniyle kültür ayrı ayrı şeyler değildir ki biri diğerine tercih olunsun. Einstein’ın dediği gibi ilimsiz din total ise, dinsiz ilim de kördür.” 22. sorunun cevabında ise hurafeler, Batı dünyası ile olan *farkımızı* belirginleştiriyordu:

22-Hatırlarımız, vaizlerimiz hutbelerinde, va’zlarında sadece üfürükçülükle değil, aynı zamanda bütün hurafelerle, batıl inanışlarla da mücadele etmektedir. Camiye gelen Müslümanlar bunu bilirler. Üfürükçülüğün kaynağı ve destekliyi İslâm dini değildir. Dinimizde ancak makul olan şeyler yer alır. Fakat ilmi ve teknik gelişmede çok ileri gitmiş olan Batıda öğlesine hurafeler, batıl inanışlar vardır ki, Müslümanlar arasında ceryan edenleri gölgede bırakır. Üfürükçülük oralarda yasak dahi değildir. Bu gün Amerika’da ruh hekimliği ortaya çıkmıştır.⁶⁸

Soruda üfürükçülük dini/İslami bir meslek olarak mı sorulmuştu? Ya da Türkiye’de üfürükçülüğün durumu aşırı olumsuz değerlendirilmiş

67 DİBA 9 Haziran 1961. Reform tartışmalarında Diyanet daha önceki tavrını korumuştur, bkz. K. E. Kürkcüoğlu, *Dinde Reform Meselesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1957). Geç Osmanlı dönemi ve cumhuriyette dinde reform tartışmalarına dair bkz. İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam* 2 (İstanbul, Dergâh, 2017), 124-158.

68 DİBA, 25 Şubat 1964. İslam ve Batı dünyası ilişkisi Diyanet İşleri Başkanlığının her zaman ilgi duyduğu bir alandır, buna dair yayınları için bkz., M. R. Balaban, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim Ahlak- İman* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1948); İzmirli İsmail Hakkı, *İslam Mütefekkirleri ile Garp Mütefekkirleri Arasında Mukayese*, sad. S. H. Bolay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1952); Ö. N. Bilmen, *İslamiyetin Ulvi Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İ’tikadları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1956); M. B. Mahmud Ahmed, *İslamiyet ve Yeni Dünya Nizamı*, çev. Ş. Siber (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1959); M. Sadık ve D. Wright, *Hristiyanlık Karşısında İslamiyet*, çev. Ş. Siber (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1960).

ve Batı övülmüş müydü? Belki de başkanlığın *mücadelede* yetersiz kaldığı ima edilmişti? Bilemiyoruz, fakat aynı yıl kasım ayında Ezher alimlerinden Şeyh Ali Mahfuz'un *El-İbdi* kitabının "bizde bulunan hurafeler seçilerek tercüme" edilip yayınlanmasına karar verilmişti, çünkü "memleketimizde hurafeye dayanır inançlar pek yaygın" idi.⁶⁹ Bu kitap yayınlanmamış olsa da, yukarıda değindiğim Abdülkadir İnan'ın kitabından ilham alarak olsa gerek, hurafeler üzerine yazılan kitapların sayısı artıyor, bazıları başkanlığa da öneriliyor, fakat hepsi kabul edilmiyordu. Örneğin İstanbul Müftü adayı Osman F. D.'nin "İslam'a Mal Edilmek İstenen Bid'at ve Hurafeler" kitabı "metinlerinde noksanlık" olduğu ve "konuyu da gereği üzere incelemediği" için yeterli görülmemiş, "yeniden bir risale yazması"nın uygun olacağı belirtilmişti.⁷⁰ Benzer şekilde Malatya Müftü Yardımcısı Namık K. Y.'nin "Bid'at ve İslamiyete Giren Hurafeler" risalesi, "Türkçe imla kaidelerine uymadığı ve üslubunun da zayıf olduğu" şeklinde değerlendirilmiş, adayın usulüne göre yeni bir risale yazması salık verilmişti.⁷¹ Konya Merkez Vaizi Mustafa Uysal'ın "İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurafeler" kitabı hakkında, "konuya sathi olarak temas edildiği ve Arapça metinlerde hatalar bulunduğu cihetle tavsiyeye şayan görülmediğine ittifakla karar" verilmişti.⁷² Uysal yine de kitabını 1971'de, belki de kendisi, bastırmıştır ve kitaptan birkaç ayrıntı kanımca hurafe ve akıl vurgusunun dini söylemdeki hâkimiyetine dair iyi fikir vermektedir.⁷³ Ona göre İslam beldeleri geçmişte "birer medeniyet ve kültür merkezi" iken artık "yabancı tesirlerin, batıl ve hurafelerin merkezi"ne, İslam diyarı "geniş bir mezarlık"a, Müslümanlar ise "canlı ve miskin bir cenazeye dönüşmüş"tü; oysa "dinimiz aklın kavrayabileceği şekilde *akla hitab eden ilim dinidir*, hikmet ve fazilet dinidir. Aklın kavrayamayacağı, şura ve düşünceye sığmayacak şekilde olan, ilim ve hikmet anlayışına aykırı

69 DİBA 26 Kasım 1964. Böyle bir kitaba Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında rastlamadım. Ahmet Cevdet Paşa'nın "Faideli Bilgiler" kitabını yeniden basan Hakikat Kitabevi, "İlm Hey'etimizce Hazırlanmıştır" notunu düştüğü "Muhtelif Bilgiler" başlıklı ikinci kısımda, 1942'de vefat eden Câmî'ul-ezher ulemasından Şeyh Ali Mahfûz'un (El ibdâ') kitabının 1375 [m. 1956] de Mısır'da basıldığını not düşmüş, *Faideli Bilgiler, Muhtelif Bilgiler* (İstanbul: Hakikat, 2014), 64.

70 DİBA 3 Temmuz 1968.

71 DİBA 4 Kasım 1968.

72 DİBA 18 Ekim 1967.

73 M. Uysal, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurâfeler* (İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1971).

rı hiçbir hüküm mevcut değildir.”⁷⁴ Kitap hurafeleri ve kaynaklarını diğer çalışmalardaki gibi sıralıyor, Mehmet Akiî'ten alıntılar yapıyor, hurafelere inananların “kalpleri küfürle paslanmış hakikati göremeyen kafir kimseler” ve “şuursuz bedbaht insanlar” olduğunu iddia ediyordu.⁷⁵

1965'te basılan, Adana Merkez Vaizi Recep Aktaş'ın kitabı da aynı doğrultudadır fakat *cahilin* duygularına da değinir.⁷⁶ Önsözde hurafeleri yaşıyan kimselerin dine yaptıkları “ihanet”in, İslamiyeti “yıkmaya çalışın misyonerlerin hıyanetinden daha tesirli ve harap edici” olduğunu, bu risaleyi “İslamı böylelerinin elinden kurtarmak hakiki bir mücadele” olduğu için yazdığını belirtir. Aktaş için de “*dinimiz akıl ve mantık dinidir,*” batıl itikatlar ve hurafeler ise “mevcudiyetimizi kemiren, varlığımızın temelini sarsan, bizi feci çukurlara sürükleyen *hastalık*”tır. Aktaş'ın şu sözleri ise hurafeyi, cehalet ve halkın merkezine konumlandırır, dahası mevzuyla duyguları da katar:

Bir cincinin din kisvesine girerek bütün milleti kasıp kavuracak kadar bir iktidar ve nüfuz kazanması cehalet sebebiyledir. Birçok fikirler vardır ki esassız ve batıl oldukları halde *cahil halk* tarafından hakikat imiş gibi kabul edilmektedirler. Çünkü *cahilin ruhuna* uygundur. Bunların zararlarından bahsedince cahillerin ağına gider. Çünkü cahil daima kendi zihniyetine uygun olan şeylere tabi olur. Cahil her şeyin kendi arzusuna, kendi zihniyetine muvafık olmasını ister, hissine uygun görmediği şeylere, *zevkini okşamayan* hakikatlarla karşı derin bir *nefret* duyar. Bu his avamda kökleşmiş olan inançların mahsulüdür.⁷⁷

Bu ifadelerde “cahil halk” teriminin ayrılarak iki kelimenin eşanlamlı kullanılması dikkat çekiyor. Cahilin ruhu ve duygularının sanki aynı şeyler olduğu telakki ediliyor, bunlara uygun olmayan *hakikatin* ise nefret duygusu doğurduğu söyleniyor. Öte yandan kuşkusuz bir vaizin *aydınlanmış* olarak *cahil* halktan kendini ayırması da gözleniyor. Bu sert tavır iler-

74 A.g.e., 7-9.

75 A.g.e., 195-7.

76 R. Aktaş, *İslam Dininin Yasak Ettiği Batıl İnanışlar* (Adana: Gürpınar, 1965).

77 A.g.e., 100-1.

leyen yıllarda yayınlanacak çalışmalarda kaybolur. Örneğin konu üzerine olan çalışması Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulunun “09.08.1989 gün ve 961-9 sayılı kararıyla yararlı” görülen Kemalettin Erdil yumuşak bir dil kullanır.⁷⁸ Ona göre hurafelerin sebebi “yüce İslam dinini iyi bilmemenin, onun *gönül doyurucu, ruh okşayıcı akli* ilkelerinden uzak” kalmışlıktır, ki ifadelerinde rasyonel ilkelerin ruha ve duygulara da tesir edebileceği iması hissedilir. Cahil halk vurgusu yoktur, zaten amacının “kandırılmaya çalışılan masum insanlarınıza hizmet” olduğunu yazar. Hurafelerden kurtulmak için ilk önerisi, halka İslamın esaslarının “iyi ve doğru” öğretilmesidir. Ayrıca radyo ve televizyonlarda konu ile ilgili programlara daha çok yer verilmeli, Diyanet İşleri Başkanlığınca “geniş kapsamlı araştırmalar” yapılmalı, camilerde, vaaz ve hutbelerle halk *aydınlatılmalıdır*. Aydınlatma hedefi artık dini alana kaymıştır. İlahiyatçı Ramazan Altıntaş’ın vurgusu ilginçtir: “pozitivist, laik eğitim alanlar bile *türbe bağımlısı* olduysa meseleyi yeniden düşünelim.”⁷⁹ Hurafe bağımlılığının sebebi artık eğitim eksikliğinden çok din eğitimi eksikliğidir.

“HIZIR HAYATTA MI?” – HALKTA YAŞAYAN İNANÇLAR

Buraya kadar anılan, hurafe söylemini kuran/(yeniden)üreten aktörlerin halka dair hükümlerde bulunurken kendilerini halktan ayrı bir yere konumlandırıdıkları gözlenir. Bu tavırda devletin onlardan *aydın* duruşu beklemesi, hatta üzerlerinde medeni olma *baskısı* hissetmeleri, bir başka deyişle, kendilerini halktan *ayırmaları* beklentisi de muhtemelen etkilidir. Peki batıl inançlar açısından halk arasında/*seviyesinde* neler oluyordu?⁸⁰ Buna dair ipuçlarını Diyanet İşleri Başkanlığına sorulan halk inançlarına (şüphesiz kimden geldiklerine de dikkat ederek), yağmur duası gibi kültürel geleneklere ve her iki alanda yaşanan hadiselerle bakarak elde ede-

78 K. Erdil, *Yaşayan Hurafeler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991).

79 R. Altıntaş, “İslam Anlayışında Bid’at ve Hurafenin Çerçevesi,” 123.

80 Şerif Mardin’e göre halk inançları kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturur, yani hurafelerin bir sistemi vardır, sembolik fonksiyonları da halk arasında sürmektedir: “Dünyanın bir öküzü iki boynuzu üzerinde durduğu sembolü bütün anlamsızlığına rağmen kişiye ferahlık veren –üfürükçünün telkinleri gibi– fonksiyonlu bir kültürel yönelimle kavramlaştırılıyorsa o zaman fonksiyonunu devam ettirecektir. Yeni düzen kişinin ruhsal dengesini sağlayıcı yeni bir mekanizma sağlamadıkça, üfürükçü de, dünyayı boynuzunun üzerinde tutan öküz de halk inançlarından kalkmayacaktır.” Mardin, *Din ve İdeoloji*, 153-4.

biliyoruz. Örneğin 1954'te bir "mucize" söz konusuydu. 11 Ekim 1954'te Emniyet Umum Müdürlüğü Diyanet İşleri Başkanlığına yazarak Kırkağaç müftüsünü, "asli vazifesi dışında işlerle meşgul olup balık karnı üzerindeki çizgilerden manalar çıkararak efkârı umumiyeye ve matbuat arasında hoşla gitmeyecek münakaşalara vesile" olduğu için şikâyet etmişti.⁸¹ Müftü sorulanmış olmalı ki 14 Ekim'de Diyanete savunmasını içeren bir yazı göndermişti. Başkanlığın her iki yazıyı birlikte değerlendirdiği cevapta olayın ayrıntıları da görülebiliyordu. Buna göre müftü, "ellerinde balık bulunduğu halde halkın kendisine müracaatı üzerine balığın karnında yazılı görülen (Lâ) ve (Muhammed) kelimelerinin açıkça okunduğu halde bunlardan sonraki kelimelerin pek küçük yazılı olmasından ötürü okunamamış ise de bu kelimelerin kelime-i tevhid olduğuna hüküm edilmiştir" diye ifade etmişti. Başkanlık müftünün "böyle şüpheli görülmüş kelimeler hakkında" hüküm vererek "hadiseyi insanlara ve matbuata aks ettirmesi"nin doğru bir hareket olmadığını altını çiziyordu. Yine de konu adli bir vakaya muhtemelen dönüşmemişti, çünkü başkanlık "bu gibi hallerde gayet hassas ve ihtiyatlı hareket etmek lazım geldiğine dair kendisine şiddetli bir ihtar yazılması"nın uygun olduğuna karar vermişti.

Başkanlığa sıkça sorulan mevzulardan biri, iki bayram arası nikâhtı, ki soran kişiler devlet memurlarıydı. 1952'de Başbakanlık Yayın Müdürlüğü Musahhihi Vehbi Ö., 1961'de Diyanet İşleri Reisliği Mütercimi Orhan T., 1964'te ise TBMM Stenografi Üstün B. aynı soruyu sormuşlardı ve kullanılan kelimeler biraz değişse de, aynı cevabı almışlardı: "İslamiyet bilumum uğursuzluğu kaldırdığından iki bayram arasında vaki olan nikâhta dini bakımdan bir mahzur olmadığının dilekçe sahibine bildirilmesi uygundur."⁸² Bir başka sık sorulan soru, dünyanın öküzün boynuzu üzerinde durmasıdır. Örneğin Sincanlı'dan İlkokul Öğretmeni Süleyman B. gibi Ankara'dan Zekeriya Ö. de bu konuda başkanlığa dilekçe yazmıştı.⁸³ Başkanlık bu gibi sözlerin "Resulü Ekrem'e veya Ashabı Kirama isnadı"nın "iftira" olduğunu belirtmiştir, zaten "ne Bakara suresinde, ne diğer sureler-

81 DİBA 25 Kasım 1954.

82 DİBA 28 Şubat 1952, 14 Şubat 1961, 13 Ocak 1964.

83 DİBA 14 Nisan 1960 ve 21 Ağustos 1964.

de ne de sahih hadis-i şeriflerde dünyanın öküzü boynuzunda olduğuna dair bir kayıt, bir işaret yoktur. Bu inanç tamamen batıl ve eski milletlerin inançları bakiyeleri”dir.

Çok yaygın bir halk inancı nazar ise farklı muamele görmüştür.⁸⁴ Abdullah Z.’nin bu konudaki sorusuna şöyle cevap verilmişti:

İsabet-i ayn, El-Kalem suresinin 51. Ayeti ve muhtelif hadis-i şeriflerle sabit bir keyfiyet olup bugün fennen de kabul ve isbat edilmektedir. Keyfiyeti ne suretle olursa olsun *isabet-i ayn’ın varlığı bir gerçektir*. Kısakançlık, hased ve kin sebebiyle bazı kimselerin gözünden çıkan *keskin ve ağılı nazarlar, nazar edilen kimsede bazen zarar husule getirmektedir*. Bu kabil nazarlar, nimetleri ancak Allah’ın verdiğini düşünmeyen bazı hasûd ve kindarlara verilen bir hasedir. Cenab-ı Hak kendisine dua eden kullarını dilerse nazardan muhafaza eder. Hz. İbrahim (Aleyh-hisselâm)ın evladı İsmail ve İshak (Aleyhimesseleâm) ın okudukları şu duayı Peygamber Efendimizin de okuduğu rivayet edilmektedir. (...Duanın Arapça yazılışı) (Manası: Allah’ın noksansız kelimeleri (kitapları) ile her şeytandan, yakıcı ağıdan ve bütün kötü gözlerden sığınırım).⁸⁵

Yani nazarın varlığı bir “gerçektir,” fakat korunmak için dua okunmalıdır, daha önce değinilen nazar boncuğu gibi semboller ise hurafedir. Halk arasında hem nazardan korunmak hem de bereket için yaygın kullanılan bir başka dua, Karınca duasının da “Muhtevası itibariyle me’sur olmayan bir duadan ibaret” olduğu belirtilmişti; dua kitabını Ankara Cumhuriyet Müddeiumumiliği (savcılığı) göndermiş, Diyanet İşleri Başkanlığı da “kazanç temin etmek maksadiyle bu gibi şeylerin basılması”nın doğru olmadığını bildirmişti.⁸⁶ Bir başka ilginç soru, Elmadağ’dan köy imamı Yusuf M.’den gelmişti ve “sulardan, ağaçlardan ve saireden şifa beklenebilir mi?” diye danışıyordu.⁸⁷ Başkanlık da cevap olarak “her nevi

84 Nazara dair zihin açıcı bir çalışma için bkz. Ö. Taburoğlu, *Nazar: Başkası Nasıl Görür?* (Ankara: Doğu Batı, 2017).

85 DİBA 21 Haziran 1966.

86 DİBA 26 Şubat 1960.

87 DİBA, 19 Şubat 1958.

hastalıklara şifayı, ancak Allah'ü Zülcelâl ihsan eder. Doktor ve ilaçlar o şifanın sebepleridir. Şifayı Allah'dan başkasından bilmek ve dilemek şirk ve küfür"dür denilmişti.

Halk arasında yaygın olarak inanılan Hızır'ın hayatta olup olmadığı, Manisa'da bakkal Mehmet A. ile Manisa vaizi arasında münakaşa konusu olmuştu. Ahmet Yaşar Ocak Hızır'a dair çalışmasında, Hızır kültürünün İslam toplumlarında çok yaygın, köklü ve etkili olduğunu, onun halk arasında ölümsüzlük mertebesine erişerek bütün ümit ve çareler tükenmişken çağrılan ve mutlaka geleceğine inanılan "semavi bir kurtarıcı" olduğunu belirtir ve Türk inançlarında en çok Hızır, İlyas, ya da ikisinin özelliklerini birleştiren Hızır-İlyas olarak geçtiğini vurgular. Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı konusunun ise yüzyıllardır üzerinde en çok tartışılan konu olduğuna dikkat çeker.⁸⁸ Dolayısıyla Manisa'daki münakaşayı kanımca bu çerçeveye oturtmak gerekir. Başkanlık bu konuda şöyle yorum yapmıştır:

Hızır Aleyhisselamın halen hayatta bulunup bulunmadığı hususlarında İslam uleması ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı müteaddid mühaddislerin tahrir ettikleri hadislere istinaden hayatına kâil olmuşlar ve hemen hemen bütün mutasavvıflar dahi bunlara katılmışlardır. Diğer kısmını teşkil eden ve ehli tahkik ve muhaddis tanınan âlimler dahi bu husustaki hadislerin zayıf olduğunu bildirmekle beraber akli ve nakli olarak başkaca delillerle Hızır Aleyhisselamın hayatta bulunmadığını isbat etmişlerdir.

Ayrıca vaizin bu gibi tartışmalara girmesinin "iyi karşılanmadığı" da belirtilmiştir. Hızır, Mersin Belediyesi Sıhhat Kâtibi İsmail A.'nın dilekçesinde sorduğu sorular arasında da vardı ve başkanlık yine "Hızır AS.'mın hayatta olup olmadığı ihtilaflıdır" diyerek mevzuyu özetlemişti.⁸⁹

88 A. Y. Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü* (İstanbul: Kabalcı, 2006). Ocak söz konusu çalışmayı ilk kez 1985'te yayınlamıştır. Hızır'ın hayatta olup olmadığına dair tartışmalar için bkz. a.g.e., 66-72. Kahramanlarından biri Hızır olan güzel bir roman için bkz. S. Kaygusuz, *Yüzünde Bir Yer* (İstanbul: Doğan Kitap, 2009). Hızır'ın kurtarıcı olarak halk muhayyilesindeki yeri kanımca en iyi türkülerde anlaşılabilir, örneğin Dodan'ın "Yetiş Ya Hızır"ı güncel ve güzel bir yorumdur.

89 DİBA 12 Temmuz 1960. Diğer bazı sorulara verilen cevaplar şöyle idi: "İnsanların başından geçecek olan bütün olaylar levhimahtıfızda yazılıdır. Hayır ve şer Allah'dandır. Onun, halk ve icadı ile mevcuttur. Kul iradesi ile istediğini yapar. İradesinde serbesttir. İyiyi sarfederse sevap, kötüye sarfederse günah

Yağmur duası da müzakere edilen halk inancı ve geleneklerinden biriydi ve Menemen’de yaşanan bir hadise olduğu için adli bir vakaya dönüşme ihtimali dahi olmuştu.⁹⁰ Bilindiği üzere 1930’da yaşanan “Menemen olayı” İnkılap tarihi ders kitaplarında Şeyh Said İsyanından sonra cumhuriyet rejimine karşı ikinci mühim “irticai hareket” ya da “gerici ayaklanma” olarak nitelendirilir.⁹¹ Muhtemelen bu hassasiyet, Menemen müftüsünün yağmur duasına çıkmasını siyasal bir zemine itmişti. 1947’de Menemen Kaymakamlığı Diyanete yazarak Müftü Mehmet U.’nun “menfi faaliyetlere önyak olduğu kanaatine varıldığından muhtemel her türlü mahzurları bertaraf etmek için vazifesine son verilmesi”ni istemişti. Buna karşı müftü 6 Haziran’da Diyanet İşleri Reisliğine bir müdafaa göndermişti. Buna göre İmam Mehmet A. ile Hoca Ramazan Ç. “halktan topladıkları para ile fakirlere yemek yedirmeyi ve yağmur duasına çıkılmayı halk ile birlikte arzu etmişler” ancak kaymakamlık bunu “mahzurlu” görerek ellerindeki parayı emanete almıştı. Müftü “yağmur duası kılınmak ve mevlut okumak için Çalışlı Dere Köyü’ne davet üzerine” gidildiğini kabul ediyordu, lakin “görüşme sırasında Allah’ın varlığına dair soru sorulmadığından böyle bir bahsin geçmiş olduğuna dair sözlerin iftira” olduğunu da yazmıştı. Bu iftiranın ayrıntısı metinde açık değildir, çünkü belge müdafaanın kendisini değil özetini içeren değerlendirmedir. Bunun üzerine Diyanet yağmur duasını ve müftüyü savunmuştur:

Yağmur duasına çıkmak Sünneti Resulden ve dini merasimden-
dir. Her türlü dini ayinler yapılması serbest olduğundan müftü-
nün nezareti altında yağmur duasına çıkmak Teşkilat-ı Esasiye
Kanununun verdiği haklardandır. Nitekim bu yıl Ankara’da birkaç
yerde yağmur duasına çıkmış, dualar edilmiş ve fukaraya yemek-
ler yedirilmiş. Para toplamanın bir arfane ve imece şeklinde mi
yoksa başka bir surette mi ve kimin tarafından yapıldığı cihetleri-
nin incelenmesi ve köy eğitmeni Yusuf Y.’nin bahis mevzuu me-
sele hakkında yazılı ifadesinin alınması için karar suretinin kay-

kazanır. (...) Sağ, sol melekleri insanın ihtiyariyle işlediklerini yazmakla mükellef kılınmıştır. Bir kim-
senin yaptığı hayırdan bütün ölümler istifade eder. (...) İstihare her fert için mümkündür.”

90 DİBA, 4 Temmuz 1947.

91 Azak, *Türkiye’de Laiklik ve İslam*, 45. Menemen olaylarına dair bkz. a.g.e. 45-80.

makamlığa yazılmasının ve icabının ondan sonra düşünüleceğinin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.

Bahsi geçen yazışmalar takip edilemese de bir yıl sonra müftü hakkında kaymakamlıktan gelen tahkikat dosyasının değerlendirilmesinde yağmur duasının peygamberimizin zamanından beri Müslümanlar arasında yapılmakta olan bir “emri mesnun” olduğu, yapılmasının “kanunen memnu olmadığı gibi laiklikle ve rejimle de alakası” olmadığı belirtiliyordu.⁹² Ayrıca müftüye isnat edilen suçların “sabit” olmadığı, bu yüzden görevden alınmasının uygun görülmediğine, müftüye “şikâyeti mucip hallere sebebiyet vermesinin tenbih” edilmesinin yeterli olacağına hükmedilmişti.

1955'te *Sebilürreşâd* dergisine gönderilen, kimden ve nereden geldiği açıklanmayan bir mektup hem yağmur duasının ülkede yaygın olarak devam ettiğini, hem de dini alanda devlet katında olmasa da halk arasında şifacı kadınların itibarının sürdüğünü, sözünün dinlendiğini göstermesi açısından ilginçtir.⁹³ EK 3'te tam metnine yer verdiğim mektubun yazarına göre köylerindeki bir kadın hastalıkları “kitap açarak” teşhis, buna göre ya okuyup ya da muska yazarak tedavi etmektedir. Kadın köylülere “kitapta” gördüğünü, “geçen yıl falan dağdaki mezara kurban kesmediğiniz için yağmur yağmadı, eğer bu sene de kesmezseniz yine yağmur yağmaz” dediğinde halk inanarak para toplamış, köyün imamını da duasını etmek için çağırmıştır. Ancak imam “böyle şey olmaz. Mezara kurban kesilmez” diyerek gitmez, onlar da “kendilerine benzeyen birini bulup, imam yerine götürerek” kurban keserler, etini de köye getirip dağıtırlar. İmamın tavrını müftüye söylediklerinde “Müftü Efendi,” “İmam halkın dediğini yapmalı idi. Falan dedeye kurban keseceğiz dediler, gidip kestik, dua yaptık, yağmur oldu” diyerek mektubu yazanı hayrete düşüren bir tepki verir. Meğer müftünün köyünde de başka bir “mecnun” kadın varmış. Ona da rüyasına giren “yeşil sarıklı insanlar”ın vesilesiyle “dedeye” iki kurban kesmemeleri halinde yağmur yağmayacağı” malum olmuş, yakın çevresine “beni kimse dinlemez” diyerek anlattığında insanlar onu “sen illa söyle” diyerek cesaretlendirmiş ve köylülere söylemiş.

92 DİBA 9 Şubat 1948.

93 “Yağmur Duası,” *Sebilürreşâd* 9/ 203 (Ağustos 1955): 43-44.

Köylüler de ona inanarak *bir* kurban alıp, müftüyü de duası için götürerek kadının dediğini yapmış. Fakat kadın “ben size *iki* kurban dedim, siz bir kurban kestiniz. Bu olmadı” diye ısrar edince ikinci kurban da “Müftü Efendi”nin okuduğu yağmur duası eşliğinde kesilmiş. Üstelik yağmur bir kurban ile yağmış olmasına rağmen! Mektup yazarının “Müftü Efendi” tanımında, bahsettiği şifacı kadınlar gibi müftünün de Osmanlılar döneminde kalması gereken, *medenileşememiş*, hurafelere hâlâ inanan bir din adamı olduğu iması hissediliyor. Zaten yazar kendi köyündeki imamın ‘Sen müftüden daha mı bilginsin?’ diye eleştirilmesine alınmış gibi. Yazar ayrıca bir kadından daha bahsediyor: “Bundan yirmi sene önce de başka bir köyde böyle mecnun bir kadın vardı. Gördüğü rüya ile gününü ve yerini söyleyip falan günü falan yere varıp yağmur duası yapmayınca yağmur olmayacak... diyordu ve halk da dediğini yapıyordu.” Mektubun sonunda yazar dergiden, yağmur duasının “usul ve adabı”nın “salahiyetli bir kalem” tarafından açıklanmasını rica eder. Dergi de konuyu İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen’e sormuştur. Bilmen kadınlar hakkında tek kelime yorumda bulunmazken, “yağmur için onun bunun kabrine koşmak, onun bunun mezarına kurban kesmek gibi şeyler dinimizin ahkâmına dahil değildir” yorumunu yapmış, İslam ilmi haline dayanarak yağmur duasının nasıl yapılacağına dair uzun bir açıklama metni yazmıştır. 1960’ta Diyanet İşleri Başkanlığı, Söke Müftülüğünden gelen soruya verdiği cevapta Bilmen’in metnini özetler: “Yağmur duasında cemaat ve imam kibleye müteveccih oldukları halde imam ayakta dua edip cemaat de oturduğu yerden âmin diyecekleri, fıkıh kitaplarımızda beyan edildiğinin bildirilmesi uygun görülmüştür.”⁹⁴

“EVLIYANIN KERAMETİ HAKTIR,” TÜRBESİNE ADAK “BATIL”DIR

Yağmur duasına dair Bilmen’in yorumunda türbe ziyaretine dair imalar da vardır. *Doğru türbe ziyareti* mevzuuna yakından bakmak bu noktada kanımca gereklidir çünkü türbeler ve evliyalarını ziyaret konusunda tahayyül/arzu edilenle, gerçekte yaşanan arasındaki mesafeyi gösterir. Örneğin türbelerle ilgilenen *seküler* aydınlardan biri, Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü Hamit Zübeyir Koşay “Türkler, Buda, Mani ve İslam dini-

94 DİBA, 6 Ağustos 1960.

nin hizmetine girdikten sonra” unutulmaz eserler yaratmışlardır diyerek türbeleri Türk tarihi açısından ele almış, fakat “yatır”lara ve halkın türbe ziyaret usulüne karşı çıkmıştır:

Eski eserleri kurtarmak ve korumakla ödevli Müzeler İdaresi herhangi bir türbe veya tekkeyi ayakta tutmağa çalışırken yalnız ilim ve sanat endişesi ile hareket eder. Bir türbede yatan şahıs Türklüğe ve insanlığa büyük hizmetler yapmış ise, onu tanrılaştırmadan ve himayesini bir mum parçası veya kurban ile satın almağa kalkışmadan, pencere parmaklıklarına paçavra bağlamadan da huzurunda saygı ile eğilmek mümkündür. Fatih, Barbaros ve Sinan ziyaret olurken bu duygu ve görüş hâkim olmalıdır.⁹⁵

Koşay’a göre “öldürülmüş masum şehzadelerin mezarları Osmanlı tarihinin feci sahnelerini yeni nesle tanıtmak ve ibret dersi vermek için de ziyaret olunabilir;” türbeleri kapatan kanun da Türklerin yaptığı harika sanat eserleri olan türbelerinin yıkılmasını ve bakımsız kalmasını “emretmemiş, yalnız siyasete, cehalete ve taassuba alet olmalarına bir set çekmek istemiştir.”

O dönem türbelerin yönetiminden sorumlu Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz’e göre ise “dinde bile, zaman ile ahkâmın değişebileceği cihetle” 1950’de türbeler açılrsa da bu yeterli değildi, “ileride hepsinin açılması bir zaruretti,” çünkü “Karaca Ahmed Mezarlığında medfun bulunan bir zatın mezarı istenildiği zaman ziyaret edilebildiği halde, bir kubbe altına alınmış olan diğer bir şahsiyetin mezarının kapatılması bir tezat” oluştuyordu.⁹⁶ Sadece İstanbul’da 400’den fazla, “memleketin köşesinde bucağında” ise “her biri sanat bakımından, tarih yönünden hatta folklor cihetiyle birer hazine” olan türbeler bulunduğunu belirten Öz’e göre de “mimarimiz için bir servet” olan bu mekânları “bilerek ziyaret etmek bir kültür meselesidir ve tarih davasıdır.”⁹⁷

95 H. Z. Koşay, “Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra,” *Güzel Sanatlar Dergisi*, 6 (Ocak 1949): 1-5.

96 Karacaahmet Türbesini’ 2. Bölümde ele alıyorum, ki Öz’ün iddia ettiği gibi “istenildiği zaman” ziyaret edilemiyordu. Öz’ün talebini meşrulaştırmak için Alevi/Bektaşî bir türbeye dikkat çekmesi kanımca manidar.

97 T. Öz, “Türbeler Açılırken...,” *Tarih Dünyası*, 2 (1 Mayıs 1950): 47-9.

Resim 1. Eyüp Sultan Türbesi'nde asılı tabelada ziyaret kuralları belirtiliyor.

Peki dini açıdan türbeleri *doğru* ziyaret nasıl olmalıydı? Müftülüklerce ziyaret mekânı olan türbelerin girişine asılan tabela bu konuda bugüne dair bize yol gösterir, buna göre “türbelere mum yakmak, bez bağlamak, taş yapıştırmak, kurban kesmek” gibi ritüeller yasaktır ve günahtır, ki Eyüp Sultan Türbesi'ne ait Resim 1'deki fotoğrafta görülebilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı arşivlerinde türbelerdeki hurafeler ve 677 sayılı kanunun ihlaline dair belgeler çok azdır; 2. Bölümde ele aldığım Hacı Bayram Veli Türbesi'nde yaşananlardan başka bir istisnada başkanlık 1953'te Yozgat'ın Yerköy İlçesi Asliye Ceza Mahkemesinin Veysel adında bir vatandaşın “mezar yapıp türbe açtığı, ziyarete gelenlerin yel ve sızılarını para mukabilinde bağlaması”nın üfürükçülük veya muskacılık mahiyetinde mi olduğuna dair sorusuna şu cevabı vermişti:

677 sayılı kanunda memnu olan fiiller arasında üfürükçülük, bir şahsın müracaat eden hastalara okuyup üzerine üfürmesi demek ve nüshacılık da keza bir kâğıt veya bir cisim üzerine bildiğini yazıp maksadına kavuşmak üzere müracaat edenlere üzerinde taşımaları için yazılı şeyi vermekten ibaret olduğuna ve sanığın mahkemece alınan ifadesindeki fiil ve hareketini ise işbu memnu olan üfürükçülük ve nüshacılık mahiyetinde olmadığı gibi mezkur maddede memnu olan sair mesleklerle de temas etmediğine göre sanığın ilişik müzekkerede yazılı olan fiil ve hareketinde işbu maddede yazılı suçların unsurları görülmediğinin bildirilmesi uygun olacağı mütaaleası ile Yüksek Riyasete arzına karar verildi.⁹⁸

Bir başka istisna, 1957'de Çorlu Asliye Mahkemesinin, muhtemelen türbedar olan bir kadın hakkında başkanlığa danışmasıdır. Soruyu göremesek de başkanlık cevabında, mahkeme “mevcut türbe kendisi tarafından “ihtas” yani meydana getirilmişse ve mahkeme bununla “menfaat temin eylediğine” kanaat getirirse 677 sayılı kanuna göre suç teşkil edeceğini belirtmiştir.⁹⁹ Diyanet arşivindeki bu yoklukta, sadece devletin bu dönemde önce Topkapı Sarayı Müzesi, sonra İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü aracılığıyla *tanındığı* türbelerin İstanbul'da olması mı etkiliydi? Belki de Diyanet ve ona muhtelif konularda danışan devlet kurumları için türbelerde yaşanmaya devam eden Müslümanlık, adli bir vakaya dönüşmediği sürece, yeterince ciddiye alınacak bir mevzu teşkil etmiyordu. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü için ise, kitapta değindiğim örneklerin gösterdiği üzere, bu mekânlarda süren hurafelerin önlenmesi esas amaçtı. Diyanet İşleri Başkanlığının ilgilendiği ise, ona sorulan sorulardan da anladığımız kadarıyla, türbeler etrafında yaşayan evliya, adak gibi inançlar ve dini pratiklerdi.

Örneğin 1953'te Kemalpaşa Müftülüğü başkanlığa “Evliyayı Kırmanın kerametleri” hakkında danıştığında şu cevap verilmişti:

98 DİBA 6 Kasım 1953.

99 DİBA 4 Temmuz 1957.

Keramet harika âdettir, harika akıl değildir. Tehaddiye muharin olarak Nebiden sudur ederse mucize, tehaddi olmayarak Evliyadan sudur ederse keramettir ve haktır. Bir Müslüman için itikad etmek lazımdır. Fennin kabul ettiği kavanin ise bunlara İslam dininde sünen-i ilahiye denir. Bunlar da her ne kadar hal ve vukularında irade ve kudreti ilahiyenin taalluku hasebiyle bir zaruret var ise de bu zaruret zaruret-i vukuıyye ve tabiri ilmisile zaruret ve vucub bilgayrdır. Haddizatında mümkün olduklarından vücutlarına irade ve kudreti ilahiyenin taalluku hasebiyle vaki olmuşlardır. Bu vukuun aksine de iradei ilahiye taalluk edebilir. O halde bu durum dahi diğer bir adet ve sünneti ilâhiye olur. İşte keramet ve mucizeler de bu aksi vakalardan ibaret olup sünneti ilahiyeden hariç değildir. Ve aklen de mümkündür. Şu izahata nazaran bir vaızın ve bir ilim adamının ke-lam ve akaid ilmini okumayarak bu gibi yanlış fikirlere sahip olup cemaatı müslüminin itikadlarını bozar mahiyette fikir ve itikad sar-fetmesi esefle karşılanacak hallerden olduğundan bu fikir ve itikadı beyan eden vaız ve merakibin isim ve hüviyetinin bildirilmesi lüzumunun yazılması uygun olacağı mütaleası ile Yüksek Riyasete arzına karar verildi.¹⁰⁰

Bu cevaptaki dini hükümlerin tartışması odağımızın dışında olsa da toplumsal açıdan dikkat çeken husus, bir din görevlisinin keramet hakkında menfi fikir beyan ettiğini öğrenmemiz, Diyanetin ise bunu Müslümanların itikadlarını bozar bir beyanat olarak yorumlamasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı 1958'de Ankara Maltepe'den Osman Ş. Adlı vatandaşın dilekçesindeki "bazı ölülerin meşhut olan cesetlerinin" zaman içinde çürümemesinin se-bebinin "toprakların ihtilafına nisbet edilmeyerek ölünün salah ve ittikasına atfedilmesi" gerektiğini belirtmiş, yani peygamberlerin cesedinin çürüme-diği inancını doğrulamıştı.¹⁰¹ Diyanet için evliyanın varlığı da kerameti de tartışmasız bir olgudur, "Allah'ın Züht ve Takva sahibi sevgili kullarına Ev-

100 DİBA 22 Eylül 1953.

101 DİBA, 26 Şubat 1958. Ayrıca bkz. DİBA, 3 Temmuz 1963: "Enbiyanın cesedi çürümez."

liya denir.”¹⁰² Osmaniye Müftülüğünün gönderdiği sorulara verdiği cevapta belirtildiği gibi, “Evliyanın kerameti ayeti kerime ve hadisi kudsi ile sabit olduğu gibi, ehli sünnet akidesini toplayan fıkhi ekberde de İmam-ı Âzâm bunu tesrih etmiştir.”¹⁰³ Bu cevapta Hz. İsa’nın kıyamet alametlerinden biri olarak dünyaya geleceğine de dikkat çekilmişti: “Ehli Sünnet mezhebinin temsil eden kelimeler ulemasının ayeti kerime ve hadisi şeriflerden istidlal ettiklerine göre Hazreti İsa’nın nüzûlüne kâil olunmaktadır.” Erzincan’dan gelen suallere verilen cevapta da bu bilgiler verilmiştir.¹⁰⁴

Evliyalarla ilişkili olarak Diyanete danışılan başlıca konu adak idi. Orhanlı’ndan Veli B.’nin dilekçesine verilen cevapta, “Yatırın mezarı başında olmamak ve Allahdan başkasının rızası gözetilmemek şartıyla herhangi bir yerde Allah rızası için kurban kesmek, aşure çorbası pişirip fakirlere dağıtmakda dinen bir mahzur bulunmadığı” bildirilmişti.¹⁰⁵ Şereflikoçhisar’dan gelen dilekçede “Oğlum askerden gelirse bir kurban keseceğim diye nezir eden” kişiye “bayram günlerinde kesmesinin vacib olduğu,” Bakırköy’den gelen “Şu işim olursa Allah için bir kurban keseyim diyerek kurban adanmış olan” kişiye verilen cevapta da “bayram günlerinde kesmesinin evla olduğu” bildirilmişti.¹⁰⁶

Senirkent Müftülüğünün 24 Mayıs 1963’ta “Senirkent’ta Şeyh Ahmet Veli türbesinin ziyaretini” sorduğu dilekçeye verilen cevaptan *doğru* türbe ziyaretine dair Diyanetin fikrini elde edebiliyoruz. Başkanlığa göre “Dinimizin emirleri arasında, muayyen bir türbeyi, muayyen bir zamanda cemaat halinde ibadet gayesiyle bir ziyaret ve merasim yoktur. Böyle bir gayeyle yapılacak merasime müsaade edilip edilmemesi hususu, kanuni ve

102 DİBA 10 Ağustos 1963.

103 DİBA 3 Temmuz 1963.

104 “Erzincan’dan bazı dini suallerin cevaplandırılması hakkındaki 7 imzalı 18/12/952 tarihli dilekçe incelendi: Müslüman olan herhangi bir şahsın yaptığı dualarda Allahın zat ve sıfatını zikir ederek dua ve bu meyanda Enbiyayı İlam ve Evliyayı Kiramla tevessül etmesinde İslami hükümlere göre bir mahzur yok ise de “Enbiya ve Evliya ve Beyti Muazzam ve Meşari Haram hakkı için” gibi sözlerle dua etmesinde kerahat bulunduğu ve Evliyanın kerameti Ehli Sünnet mezhebinde hak olduğunun ve Sahihi Buhari’nin Kur’anı Azimüşşandan sonra dinen en sahih kitap olduğunun ve ve Hazreti İsa’nın nüzulü de kıyamet alametlerinden bulunduğu inandırılması lüzumunun bildirilmesi uygun olacağı mütalaası ile Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.” DİBA, 10 Şubat 1953.

105 DİBA, 18 Ağustos 1960.

106 DİBA, 1 Şubat 1960 ve DİBA, 15 Şubat 1961.

idari bir mevzudur.”¹⁰⁷ Eski başkanlardan Lutfi Doğan’ın adak üzerine kitabındaki yorumu daha geniş bir çerçeve sunar: “Adak, bir çeşit ibadet olduğu için Hakk Teala’dan başkası için caiz değildir. ... Ölüler için adak yapılmaz. Türbelere mum, para, şeker adamak, makara açmak, süpürge adamak sahih ve muteber olmadığı gibi, verilen adak parasını kabul edenler de *haram* işlemiş olurlar.”¹⁰⁸

Dindar bir insanın türbelere gittiğinde nasıl davranması gerektiğini ise yedi yaşındayken İstanbul’un 500. yıl fetih kutlamaları sırasında içine “evliyaların sevgisi düşen” ve bu mevzuda bir kitap yazan, türbelerdeki hurafevi ziyaret usullerini eleştiren Ayhan Yalçın’ın yaklaşımında görebiliriz: “Kabirler ölümü düşünmek, oradaki zatın hayatını öğrenmek ve ders almak için ziyaret edilir.”¹⁰⁹ Mevzuyu tamamlamak için İstanbul’un fethinin 550. Yılında Eyüp Sultan’ın nasıl ziyaret edilmesi gerektiği hususunda bir makale yazan, o vakit Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Başkanı olan Süleyman Toprak’ın çalışması son bir örnek olarak verilebilir.¹¹⁰ İslamda mezar ziyaretinin tapınıldığı, dertlere deva arandığı için Hz. Muhammed tarafından İslamın ilk yıllarında yasaklandığını, İslam anlaşıp batıl inanç korkusu ortadan kalkınca serbest bırakıldığını yazan Toprak, mevzuyu türbeden çok mezar ziyareti açısından ele alır. Ziyaret sırasında ölüye selam vermek ve dua etmek, ölü için sadaka vermek, Kuran okuyup sevabını ölüye bağışlamak, mezarı düzeltmek doğrudur. Yapılmaması gerekenler örneğin kabristanda kibirle yürümek, kabirleri çiğnemek, tuvaletini yapmak, kabirlere oturmak/dayanmak, yanında uyumak, yaş ot ve ağaçları kesmek, kabre karşı namaz kılmaktır. Yanlış hareketler ise uzun bir liste oluşturur: kabirleri süslemek, üzerlerini örtmek (ister bina ve kubbelerle, ister bazı türbelerdeki gibi bezle), kurban kesmek, bayram yeri haline getirmek, namaz kılmak, belli günler tahsis etmek, el bağlamak, diz çökmek, ziya-

107 DİBA, 27 Haziran 1963.

108 L. Doğan, *Adak Kitabı* (Ankara: Cami Kültür Serisi, 1966), 7-13.

109 A. Yalçın, *Gönül Sultanları İstanbul Evliyalari* (İstanbul: Çelik, 1996).

110 Toprak, S. “Fethin 550. Yılında Eyüpsultan Türbesi Nasıl Ziyaret Edilmeli,” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 9-11 Mayıs 2003*, 138-59 (İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2003).

ret için abdest almak, kadınların ziyaret için toplanmaları ve erkeklerle karışmaları, ağlamak, yüksek sesle zikir, dokunmak ve öpmek, etrafında dönmek, elbise veya mendil bırakmak, mum ve kandil yakmak, kabir başında Kuran okumak, çaput bağlamak, ağaç ve taşları kutsamak, toprağı şifa diye dağıtmak, hastalıklara şifasına inanmak, dilekçe yazıp kabre koymak, duada aracı kılmaktır. Toprak'ın çizdiği *doğru* ziyaret çerçevesi ve halkın ziyaret usulleri arasındaki mesafeye dair ipuçlarını, türbelere odaklandığım bir sonraki bölümde görebileceğiz.

“İRTİCA HORTLARSA?” HURAFE MEKÂNI TÜRBELER

“GAFİL BİR DERVİŞ” YA DA “ANKARA’NIN HAMİSİ” – HACI BAYRAM VELİ

1950 seçimlerinden yaklaşık iki ay önce, 1 Mart 1950’de, 677 sayılı kanun değişikliği mecliste görüşülürken söz alanlardan biri, dönemin Van Milletvekili İbrahim Arvas idi. Dindar bir aileden gelen Arvas, bazı türbelerin açılmasına dair taleplerini şöyle ifade etmişti:

Efendim, bu tasarıdan dolayı evvela hükümete teşekkürlerimi arzedeceğim. Bendeniz de ufak bir noktayı izah edeceğim. Bizim Güzel İstanbul’umuzun büyük türbelerinden birisi olan ve İstanbul’un fetihine gelen Şehit Hazreti Halid’in de türbesinin açılmasını rica ediyorum. İkincisi; Ankara’ımızda Türk Büyüklerimizden Hacıbayram Veli türbesi vardır, Hacı Bayram’ın şiirlerinin hepsi Türkçedir. O zaman Farsça devlette dahi rağbette idi. Mevlâna, Mesnevisini Farsça yazarken Hacı Bayram Veli Türkçe terennüm etmiştir. Bunun da açılmasını rica ediyorum.¹

1948’de İmam Hatiplerin açılma yetkisinin Milli Eğitim Bakanlığından Diyanet İşleri Reisliğine devredilmesini, İlahiyat Fakültesinin de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yeniden “tesis ve küşadı”nı teklif eden² Arvas’ın türbelere dair talepleri aslında makuldü, ilk türbe hakikaten İstanbul’un, ikincisi ise başkent’in “manevi” merkezi addedilir. Ancak zamansızlığı sez-

1 TBMM Tutanak, 1 Mart 1950 8. Dönem 25. Cilt 57. Birleşim, 35.

2 “Din Tedrisatına Dair Kanun Teklifi,” *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası*, 2/ 91 (Ocak 1948): 9. Arvas talebini köylerde imam-hatip kalmadığı için “cenazeler bekletilmekte” diyerek meşrulaştırmıştır. Ayrıca Arvas’a göre bu okulların açılmasıyla memleketin “masum” çocuklarını “iğfal ve ifsat eden solcu tesirlerin önüne de çelik bir duvar çekilmiş olacaktır.” Arvas’ın komünizm karşıtlığı güçlüdür: “Ben şahsen söylüyorum, bir tanecik oğlum var, o dahi komünist olsa alimallah bel kemiğini kıranım,” TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Cilt: 25, 20.03.1950, s. 62r; aktaran Özdemir, E. ve F. A. Şendil. “Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge olarak Türk Solu: Demokrat Parti’nin Sol Hareketlere Yaklaşımı,” *CTAD*, 12/ 23 (Bahar 2016), 343.

miş olmalı ki ilk talebini İstanbul'un fethi, ikincisini ise Türkçe yazma vurgusuyla meşrulaştırma ihtiyacı duymuştu. Sözleri mecliste cevaba dahi değer bulunmayarak sessizlikle karşılandı, çünkü henüz CHP iktidardaydı ve dini mahiyetteki türbelerin değil, bazı Osmanlı devlet adamları ve padişahların türbelerinin açılması söz konusuydu: oysa bu bölümün sonunda ayrıntılı ele alacağım üzere, seçim ertesinde Eyüp Sultan Türbesi Demokrat Parti iktidara geldikten hemen sonra açılacaktı. Peki Hacı Bayram Veli Türbesi?

Hacı Bayram Veli (ö. 1430), Padişah II. Murad'ın önce isyan örgüt-lüyor diye Edirne'ye çağırdığı, tanıdıktan sonra büyük saygı duyduğu bir velidir. Ankara'nın Solfasol Köyü'nde doğmuş, Ankara ve çevresinde büyük ün kazanmış, Ankara ve Bursa'da müderrislik yapmış, halk arasında Somuncu Baba olarak bilinen Ebu Hamidüddin Aksarayi'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir ve Bayramiye tarikatının kurucusudur.³ Ankara Savaşı sonrası dağılan Osmanlı birliğini tekrar kurmaya çalışmış, kendisi için "Şeyhü'r-Rum" (Rum diyarının şeyhi) denilmiş, Ankara'nın veya Anadolu'nun hamisi olduğuna inanılmıştır. Rivayete göre II. Abdülhamid, "Biz ordunun koruyucusunun Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu'nun koruyucusunun ise Hacı Bayram Veli olduğuna inanırız" demiştir; Yahya Kemal'e göre "Konya için Mevlana ne ise Ankara için de Hacı Bayram-ı Veli odur." İki halifesinden biri İstanbul'un fethinde mühim role sahip, Eyüp Sultan'ın mezarını bulduğu rivayet edilen Akşemseddin olan, Bursa'nın manevi koruyucusu sayılan Emir Sultan'ın cenaze namazını kıldırان, çok iyi bir şair de olan Hacı Bayram Veli,⁴ Ankara'ya döndükten sonra zaviyesini bugünkü Ulus semtinde, eski Hıristiyan mabedi Augustus Tapınağı'nın yanında kurmuş, tapınağı yıktırmayıp "Akmedrese" adıyla kullanmıştır. "Türk velileri

3 Somuncu Baba'nın, Kayseri'den Ankara'ya gönderdiği Şeyh Şücaî Karamanî ile "Müderris Numan," yani Hacı Bayram Veli'yi bu yola davet etmesini yazar Nezihe Araz şöyle aktarır: "Akıl ve bilgi yolu, güzel yoldur. Lakin kolay yoldur, her akli olan yapar, o daha yüksek mertebelerin adamıdır. Bilgisi onun ayaklarına bağ oluyor, ilerliyemiyor, gelsin de onu bilgisinden kurtaralım. O aşk ve safâ göklerinde uçsun. O bilginin esiri olacak adam değildir. Ona efendilik yaraşır.," N. Araz, *Anadolu Evliyaları* (Fatış Yayınevi, 1958), 137.

4 Tanpınar *Beş Şehir*'de bunu şöyle ifade eder: "Hacı Bayram'ın kâinatı ve insanı beraberce oluş halinde gösteren bir manzumesi vardır ki, bilhassa bir beyti bu XV. asır Türkiye'sinin âdeta manzarasını çizer: Nâgehan ol şara vardım, ol şarı yapılar gördüm / Ben dahi yapıldım, taş ve toprak arasında," Tanpınar, *Beş Şehir*, 20. "Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde" diye başlayan bu manzume, Cemal Kafadar'ın zihin açıcı çalışmasına da isim vermiştir, Kafadar, *İki Cihan Aresinde*.

Roma ve Bizans taşlarıyla sarmaş dolaş yatarlar” diyen Tanpınar bu duruma bir yandan hayran olur, diğer yandan merak eder:

Bitmiş veya tam diyebileceğimiz hiçbir eser bu toprağın macerasını bu kadar güzel hulasa edemez. Hacı Bayram’ı Roma kartalının bu mermer yuvasında çilehanesini seçmeye götüren gizli tesadüf nedir? Caminin altındaki dar çile odasında geçirdiği ibadet ve murakabe saatlerinde, yanı başında güneş vurdukça yaldızlı akislerle pırıldayan ve üstüne diz çöktüğü toprakta bir nevi iğva gibi gizlenmiş duran bu taştan dünya, kendisinininkinden büsbütün ayrı zaferleri terennüm eden bu iyi yontulmuş mermerler, o sert ve kibirli Roma hemşehrısı çehreleri acaba onu rahatsız etmiyor muydu?⁵

Ankara’nın yeni cumhuriyetin başkenti olarak inşasında bu meydanın isminin değiştirilmesi girişimine dair halk arasında dolaşan rivayetler ilginçtir. Buna göre bir devlet büyüğünün “artık caddelerimizin başından hacı külahını çıkaralım, buranın adı “Oğüst Meydanı olsun” önerisi bir “Hacı Bayram sevdalı”nın gücüne gitmiş, gece hiç uyuyamamış ve sabah erkenden türbe kapısına gitmiş: “Bir de ne görsün? Hacı Bayram Veli karşısında gülümser, memnun: ‘Ne üzülüyorsun be oğlum? Her kemalin bir zevali olduğu gibi, her zevalin de bir kemali vardır. Allah adildir, bağışlar ve affeder, sen işine bak!’ demez mi?”.⁶ Nezihe Araz da, Hikmet Tanyu da, o kişinin akıbetini şöyle aktarır: “yürekler acısı bir ölümle ölmüş, çoluğu çocuğu darmadağın olmuşlar,” Tanyu meydanın adının önündeki “Hacı” ibaresinin kaldırıldığını belirtiyor.⁷ Devletin her iki mekânı birlikte koruması, Resim 2’deki fotoğraftan görülebiliyor.⁸

Hacı Bayram Veli’nin manevi kudreti meclisin açılışında da önemlidir. Aydemir’in aktardığına göre Hacı Bayram Camisi’nde kılınan Cuma

5 Tanpınar, *Beş Şehir*, 17. Müzeci Koşay konuyu tarihsel açıdan ele almıştır, H. Z. Koşay, *Oğüst (Augustus) Mabedi: Hacı Bayram Camii ve Türbesi Kılavuzu* (Ankara: Maarif Vekaleti, 1956).

6 Araz, *Anadolu Evliyaları*, 147-8. Araz türbe kapatıldıktan sonra kilidin ve kapının her sabah açılmış olmasına, “dili tutulmuş” polise dair de rivayetler aktarır.

7 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak*, 68-9.

8 Y. Benekay, 1 *İlk Hacı İlk Kurban*, 2 *Veysel Karani*, 3 *Hacı Bayram-ı Veli* (İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1966), 91.

Resim 2.

Augustus Tapınağı ve yanına kurulan Hacı Bayram Veli Türbesi'nin koruması ortaktı.

namazından sonra düzenlenen, “ulema, şeyhler, sarıklı, kalpaklı, fesli mebuslar, ileri gelen idare adamlarıyla yüksek rütbeli askerler”den oluşan alay meclis binasına doğru yürür: “23 Nisan 1920 Cuma günü o güneşli öğle havasında, Millet Meclisinin önünde dualar okunup, tekbirler getirildikten, kurbanlar kesildikten sonra Mustafa Kemal” meclisi açar.⁹ Anadolu’yu dolaşarak ziyaret yerleri hakkında yazan yazar ve şair Benekay öncesini şöyle nakleder:

Hacı Bayram Veli'nin tarikat bayrağını çıkardılar. Sinop Milletvekili Hoca Abdullah Efendi de hemen çıktı başına bir rahle koydu. Rahlenin üzerine yeşil bir örtü serdiler. Sonra da üstüne Kur'anı Kerim ile Sakal-ı Şerif konuldu. Sonra Hoca Abdullah Efendi'nin başında

9 Ş. S. Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*, 2. Cilt (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 249-50.

bu rahle olduğu halde, böylece, hep birlikte hareket ettiler. Doğru Büyük Millet Meclisi binasına gelindi.¹⁰

Aydemir'e göre de "Hacı Bayram sancağı" meclis kürsüsünün arkasına yerleştirilmiştir. Aydemir meclis açılışında Mustafa Kemal'in hilafet ve saltanat arasına mesafe koyduğu konuşmasına değinip, İstanbul'la hâlâ temasta olan muhaliflerin "daha önce Hacı Bayram tekkesinde hazırlanıp cepte bekletilen takrir"inin böylece "sessizce yırtılıp, buruşturulup bir tarafa atıldığını" da yazar.¹¹ Meclisin açılış töreninin camiden başlaması bu açıdan da manidardır.

İlerleyen yıllarda cami faal olsa da aynı avluda bulunan türbe ülkedeki diğer yüzlercesi gibi unutturulmak istenecektir. 1924-49 yılları arasında Hacı Bayram semtinde ikamet eden Tanyu, türbenin kapalı olduğu dönemde ziyaretin kesilmediğini fakat insanların ziyaret için geceyi tercih ettiğini, "mümkün mertebe pek fazla dikkat" çekmeden çekingen ve süratli davrandıklarını aktarır ve 1938-41 arasında gerçekleştiği söylenen şu ilginç hadiseyi nakleder:

Bir ramazan günü öğleden sonra, yıllarca kapalı kalan türbenin içi-risi çok toz olduğundan silmek, temizlemek maksadiyle, türbeyi müezzin açınca, *halk* fırsattan faydalanarak *türbeye hücumla içeriye giriyorlar*. Baştan başa toz toprak olan bu yere hücum eden halk, bu tozları, sandukanın kenarındaki yüksekliği insan boyunu geçen demir parmaklıklara, ellerinin yetiştii yere kadar uzanarak aldıkları tozu ellerine, yüzlerine, üstlerine sürmüşlerdir. "*Onun mübârek tozu*" demişlerdir. Bekçiler, polisler, bazı şahıslar bağırarak, haykırmalarla önlemeye çalıştıkları halde bu büyük tehacüm önlenememiştir. Ramazan dolayısıyla çok kalabalık olan cemaatin arkası kesilmek şöyle dursun içeri girmek için hücum edenler artmıştır. Türbenin hemen karşısında polis karakolu olduğu ve polisler koşuştuğu halde buna mani olunamamıştır.¹²

10 Benekay, *İlk Hacı İlk Kurban*, 7.

11 Aydemir, *Tek Adam 2*. Cilt, 258.

12 Tanyu 69. Günümüzdeki ziyaretlere dair bkz. İ. Çapcıoğlu, "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri," *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu* (25-26 Mayıs 2016)

Tanyu hadiseyi ilk kez “61 yaşlarında İslamiyet hakkında bilgisi olan dindar,” yani kendi gözünde güvenilir bir hanımdan duymuş, “tahkik” edince doğruluğuna kesin kanaat getirmiştir. Olaya polis de müdahil olduysa olaydan farklı devlet kurumlarının bir şekilde haberdar olduğunu tahmin edebiliriz. Türbe ve caminin karşısında karakolun bulunması ise türbenin kapalı iken de devletin gözetimi altında tutulabildiğini gösteriyor. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivlerine ayrıntılı bir şekilde yansıyan, dönemin dergi ve gazetelerinde de yer alan, 1948’de vuku bulan bir olay ise evliya inancının ve 677 sayılı kanunun farklı aktörler tarafından ilk uçta müzakeresine örnek oluşturuyor.¹³

EK 4’te Diyanet İşleri Reisliği tarafından müzakeresinin tam metnine yer verdiğim hadise, 1946’da Ankara’da kurulmuş olan Tarihi Anıtların Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği türbenin onarımı için 1948’de Ankara Başbakanlık Devlet Matbaasında “Hacı Bayram Türbesi’yle Camisi Bize Emanettir” adlı dört sayfalık bir broşür bastırmasıyla başlamıştı. Broşürde Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli’nin hicri 753’t e Ankara’da Solfasol Köyü’nde doğduğu, tahsili ve tarikata girişi kısaca anlatılmış, tarikatını Ankara’da yaydığı vurgulanmıştı. Hacı Bayram Veli’nin şahsiyetine dair ise daha yaşarken “erenlerden sayıldığı ve veli” olduğuna, “on binlerce müridi”nin bulunduğuna dikkat çekilmişti. Bu durum II. Murad’ın tepkisini çekince “kerametli bir şekilde” saraya sorgu için getirilip “ikram” görmüş, hatta dervişlerinden vergi alınmaması emredilmişti. Broşüre göre buna dair mektup yazılınca Hacı Bayram Veli “yine kerametli bir şekilde korkunç bir imtihana çekerek bir buçuk dervişi kaldığı”nı, ayrıca Fatih’in İstanbul’u fethinde müritlerinden birinin orduda bulunmasını dilediği cevabını yazmıştı.¹⁴ Broşürde türbenin Milli Eğitim Bakanlığına geçtikten sonra

Bildiriler Kitabı, ed. A. C. Haksever, <https://www.kalem.org.tr/media/file/teblig.pdf> (Erişim 28 Kasım 2019).

13 DİBA 7 Şubat 1949. “Hacı Bayram Veli Hakkında Bir Dava,” *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1948; “Hacı Bayram Veli Hakkında Ankara’da Açılan Bir Dava,” *Sebilürrüşad*, 2/ 26 (Ocak 1949): 7; “Hacı Bayram Cami ve Türbesinin Tamirinden Çıkan Hakaret Davası,” *Akşam*, 6 Mart 1949.

14 Bu mevzuda Nezihe Araz rivayeti şöyle aktarır: vergi alınmamasına ek olarak tarikatın dervişleri askerlikten de muaftı. Bu “kulfetlerden” kurtulmak için herkes tarikata girmeye başladı ve Ankara’nın mali dengesi bozuldu. Bunun üzerine, ölümünün de yaklaştığını hisseden Hacı Bayram Veli, bir çadır kurdurarak dervişlerini sınava çekti. “Canını, malını, başını bana feda eden çadıra girsin” deyince sadece bir erkek ve bir kadın çadıra girdi. Yani “buçuk derviş” bir kadındı, Araz, *Anadolu Evliyaları*, 149.

tamir edilmiş ise de “türbenin içi harab olduğundan 20000 liralık masraf istediği”nden bahisle camiye kasa konulmasının sebebinin bu olduğu açıklanmış, “halk sahip çıkmazsa Hacı Bayram’a sevgi nerede kalır” denilmişti.

Bu broşüre cevap olarak Hoca Osman Güçlü 11 Ekim 1948’de Ankara Sümer Matbaasında “Hacı Bayram Bize Emanettir Sözü, Yazıların Reddi” adlı üç sayfalık bir reddiye yazıp bastırır. Hoca Osman’ın “Müslümanlık namına” yazdığı bu reddiyede eleştirisini üç farklı, fakat birbiriyle ilişkili tema üzerine kurduğu söylenebilir: Hacı Bayram Veli’nin şahsiyeti, türbesine ziyaret ve tarikatlar. Hoca Osman’a göre Hacı Bayram Veli’nin “imanlı mı imansız mı?” öldüğü meçhuldür, ayrıca dini eğitimini, “ilim ve irfanı” bırakıp “menfaatperest bir şeyh” olan “Şeyh Hamid’e intisab” ederek “ilme ihanet etmiş” “gafil bir derviş”tir. Kendi kitabında “bayrimiyen ben halikiyyem ben” diye sözleri vardır ve bu sözler “küfür”dür. Ayrıca onun hakkında yazılmış kitapların hepsi yalandır, dahası “bunlar halkın sırtından geçinen serseri dervişlerin propagandasıdır.” Hoca Osman ikinci tema üzerine yazarken, yaygın söylemi tekrar ederek türbelere adak adamak, kurban kesmek gibi inançların “cahiliyet zamanından kalma putperest inançlar” olduğunu belirtir. Ancak daha da ileri giderek mescit yanına, cami içine ve mezarın üzerine türbe yaptırmanın haram olduğunu iddia eder. Kaldı ki camisinin duvarındaki “Ya Hazreti Hacı Bayram Veli” yazısı da “küfürdür. Allah’a şirk koşturur;” tıpkı “Hacı Bayram Türbesi’ne karşı el açıp dua etmek haram ve küfür” olduğu gibi. Hoca Osman türbeyle ilgilenen kişileri “Ankara Velisinin başında bekleyen açığözler,” “hurafeleri koltuklayıp kürsiye çullanan bunaklar” gibi sert kelimelerle tanımlar, ki onlar “saf hal-kın muradları”nı bir anlamda sömürerek para kazanmaktadırlar, oysa bu paralarla “Hacı Bayram semtine ve Ankara şehrinin muhtelif yerlerine yüz numara” yaptırılmalıdır. Bu noktada aşırı uça dindar bir şahsın laik devleti övmesi dikkat çekicidir: “Cumhuriyet Hükümeti bu mel’un hurafe perestlerin kafalarına türbelerin kubbelerini geçirdi fakat, yine hortlamağa başladılar.” Hoca Osman, eleştirdiği son tema olan tarikatlar konusunda sadece, İran’dan geldiği için “Kızılbaşlığın Rafiziliğin özü” olduğunu iddia ettiği Bayramiyye tarikatını eleştirmez. Ona göre “tarikatlar Yahudi dönmesi İbni Sebe ve Batınilerin Şeyhi Hasan Sabbah’a mensubdur. Müslümanlıktan ha-

riçtir.” Tarikatlara dair kitaplar yalandır ve “bu derviş çeteleri yüzbinlerce Müslüman kanı akıtmışlardır.”

Aradaki anlaşmazlık büyümüşü, çünkü dernek üyesi, “Hacı Bayram Veli ahfadından” Beşinci Asliye Ceza Yargıcı Reşat Bayramoğlu, “ced-dine hakaret edildiğini” ileri sürerek Hoca Osman Güçlü aleyhine dava açmıştı.¹⁵ Ankara 1. Asliye Ceza Mahkemesi, 12 Ocak 1949’da Diyanet İşleri Reisliğine ve Ankara Cumhuriyet Savcılığının 14 Ocak 1949 tezkeresine ekli bir yazı gönderip danışır ve “bilhassa sanık Osman imzalı matbuanın dini ve ilmi bakımdan nasıl bir mahiyet taşıdığı”nı sorar. Diyanetteki müzakere sonucunda derneğin broşürü hakkında kısa bir yorum yapılır. Buna göre türbeden, onarımdan ve kanun dışı olduğu halde “tarikatchılık hallerinden” bahsedilmesi “tarikatchilerle muhalifleri arasında eski ve kötü atışma hareketini lüzumsuz yere yeniden uyandıрмаğa sebep olmuştur.” Diyanet İşleri Reisliği, Hacı Bayram Veli İstanbul’un fethinden yirmi beş sene evvel, 1428’de (H. 832) vefat ettiği için Fatih’in İstanbul’u fethetmeye giderken Hacı Bayram’dan bir mürit göndermesini istemesinin “tarihi hakikatlara aykırı” olduğunun da altını çizer. Hoca Osman’a ait ikinci broşürün değerlendirilmesi ise oldukça uzundur. Diyanet ilk temayı, yani “Hacı Bayram’ın imanlı mı imansız mı? öldüğü” iddiasını sertçe eleştirir, çünkü “doğrusunu Allah bilse de biz ‘La İlaheillallah Muhammedün Resulullah’ diyen kimseye mü’min ve müslim diye hükmederiz.” Hacı Bayram Veli’nin tarikat yoluna girmiş olmasının “mazide ilme hiyanet” sayılamayacağını belirten Diyanet İşleri, Gazali ve Molla Cami’yi örnek vererek “tedris hayatından sonra inzivaya” çekildiklerini vurgular. Üstelik bu gibi “zatlere” menfaat düşkünü denilemez, çünkü “bunlar bir lokma bir hırka yolunu güderlerdi.” Diyanete göre Hacı Bayram ve “diğer birçok erenler” hakkında yazılan kitaplarda abartmalar ve *hurafeler* olsa da hepsinin yalan olduğu söylenemez.

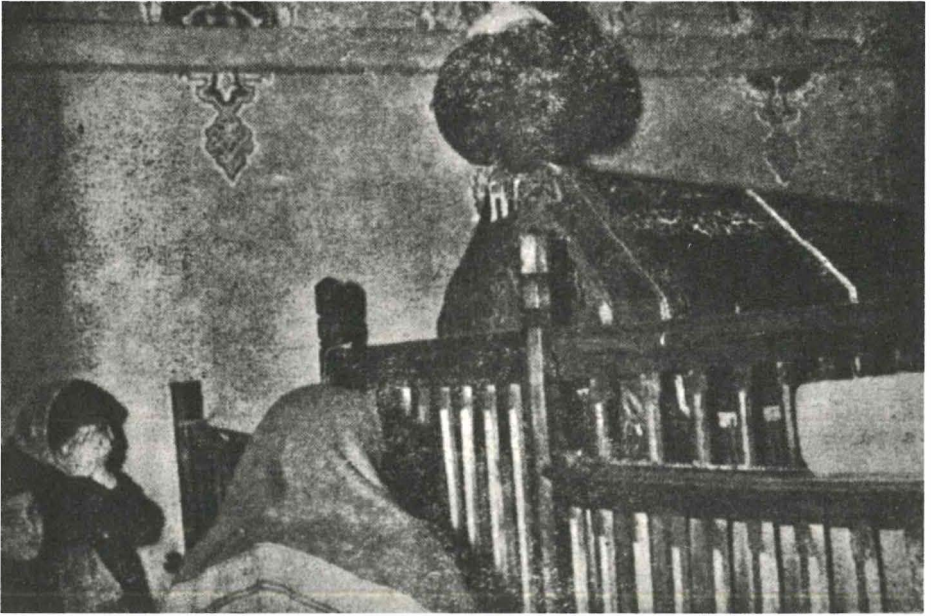
İkinci tema olan türbelere ziyaret konusunda Diyanet “Allah’dan başkasına” kurban adayıp kesmenin “Müslümanlık esasına aykırı” olduğu görüşündedir, ancak mezarların üzerine türbe yapılma yasağının Hz. Cabir’den rivayet edilen bir hadise dayandığını ve İslamın ilk döneminde

15 Aynı aileden Fuat Bayramoğlu, Hacı Bayram Veli ile ilgili çalışmalara kaynaklık eden bir kitap yazmış-tır, F. Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı Soyu Vakfı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

“şirkten ve kabirperestlikten halkı uzaklaştırmak” için olduğunu vurgular. Sonrasında bu yasak kalkmıştır, nitekim Hz. Muhammed de müsaade etmiştir, ancak “kabirlerden ve ölümlerden istiane etmek,” yani yardım dilemek putlara tapmaya ve “hurafata yol açtığı için fukaha tarafından red edilmiştir.” Diyanete göre Hacı Bayram’dan yardım istenilmediği sürece, “Hacı Bayram’ı Tanıyalım” sözü ve “Ya Hz. Hacı Bayram Veli” yazısı da küfür değildir. Keza türbe karşısında dua ederken Hacı Bayram’ın ruhu için dua okumak sevaptır. Diyanet, Hacı Bayram Veli’nin kurduğu tarikatın “Kızılbaşlığın ve Rafiziliğin özü” olduğu iddiasına da karşı çıkar. Kızılbaşlığın Şah İsmail devrinde, yani Hacı Bayram’ın ölümünden yüz sene sonra çıktığını, Rafiziliğin ise “Şi’ilikten azma bir taife” olduğunu vurgular. “Vahdeti vücud felsefesini işrab eden sözleri” olsa da Hacı Bayram Şii değildir; üstelik “Bayramiyyem Ben Halikiyyem Ben” gibi sözleri olsa da bu sözleri yorumlarken “hüsnü niyetle Müslümanlığa uygun tarzda anlamak” gerekir. Tarikatların “Peygambere, Ebu Bekir’e ve Ali’ye mensub” olduğu, onların gizli veya açık tarikat telkinlerinde bulundukları da ilmi ve tarihi olarak yanlıştır. Diyanet, bugün tarikatlar kanunen yasak olsa da tasavvuf ve tarikatların Hicri ikinci asırda görülmeye başladığı, “ilmi olanları” olduğu gibi *“avam arasında hurafelerle dolu”* olanları da olsa, hepsinin “Yahudi dönmesi İbni Sebe’e ve Batınilerin Şeyhi Hasan Sabbah’a mensub” olduklarının söylenemeyeceği kanaatindedir. “İbni Sebe ilk defa mezheb ihtilafı çıkaran adamdır,” Hasan Sabbah ise “batini tarikatlerin ikinci müceddidi,” yani yenileyenidir.¹⁶ Bayramiye tarikatı da ne onlarla, ne de Rafizilik ve Kızılbaşlıkla ilgilidir.

Hacı Bayram Veli’ye, tarikatına, türbe ziyaretine ve genel olarak tasavvuf ve tarikatlara dair bu uzun değerlendirme konuya dair bize kapsamlı bir çerçeve çiziyor. Diyanetin tarikatlara dair tutumunun, genel kanının aksine, her daim olumsuz olmadığını anlayabiliyoruz. Bu davanın nasıl sonuçlandığına ulaşamadım, ancak kanımca dikkat çekici bir nokta, 677 sayılı kanunun bazı radikal Müslümanlar tarafından da doğru bulunduğu-

16 Hasan Sabbah’ın “müceddid” olarak tanımlanması dikkat çekicidir; TDVİA’daki ilgili maddede Hasan Sabbah (1090-1124) “parlak bir zekâyâ, teşkilâtçılık vasıflarına sahip, basiretli, kabiliyetli, cebir, geometri, astronomi, sihir ve dini ilimlere vâkıf bir kişi” olarak tanımlanır, A. Özyayın, “Hasan Sabbah,” TDVİA (1997): 347-350.

Resim 3. Hacı Bayram Veli Türbesi'nin içi.

nu görebilmemiz; yani ülkede bu kanunu savunan ya da karşı çıkmayan kişilerin sebepleri, kanunu koyan devletten tamamen farklı olabiliyordu. Kanuna karşı çıkma gibi bir amacı olmayanlar, örneğin sadece türbeyi onarmak isteyenler, devlet kurumları tarafından kanuna aykırı davranıyor gibi algılanabilir. Madran gibi Tanyu da sonrasında türbenin dernek tarafından onarıldığını belirtiyor, bu da gösteriyor ki devlet, kaynakları yetmediği bazı durumlarda onarıma izin veriyordu.¹⁷

Peki türbe ne zaman resmen ziyarete açıldı? Bu konuda net bir tarihe ulaşamadım, fakat 1966'da türbenin içine girilebildiği Resim 3'teki fotoğraftan anlaşıyor.¹⁸

17 E. Madran, "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II," *MFD ODTU (Journal of the Faculty of Architecture)*, 17/ 1-2 (1997): 75-97. Devlet kurumları bazı durumlarda da onarıma izin vermemiştir; örneğin Merkez Efendi Cami imamı 1941'de Tahsin Öz'e bazı yardımseverlerin türbeyi onarmak istediğini yazmış, ancak Öz türbenin sorumlulukları altında olmadığını söyleyerek izin vermemiştir. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü Arşivi (İTMMA) 9 Eylül 1941 ve 16 Eylül 1941.

18 Benekay, 1. *İlk Hacı İlk Kurban*, 92.

Benekay türbenin “kadın erkek çocuk: her yaşta her türlü insan” tarafından “günün her saatinde” ziyaret edildiğini aktarıyor. Hatta Bayram Veli’nin, bizzat ziyaret ettiği Solfasol Köyü’ndeki “108 numaralı” evinin onarıldığını ve o tarihlerde Hacer Nine’nin baktığı bir ziyaretgâh halinde olduğunu öğreniyoruz:

Duvarlarda Arap harfleri ile yazılı yazılar, levhalar ve elle yapılmış kutsal yerlere dair resimler asılı idi. ... Eğilip ocağın içine baktım. İçinde kısa kısa dallara sarılmış, düğümlemiş renkli bezler vardı. Bunlar dilek ve adak sahiplerininmiş. Hacer nine anlatıyor hep: ‘Gelirler dilek ve niyet sahipleri, okurlar, dua ederler. ... Niyetleri olunca çıkar gelirler buraya teşekkür niyetine kapının önünde kurban keserler. Etini fakir fukaraya dağıtırlar. Kurbanın canını da yüreklerine koyar yanlarında götürürler. Kimi de gücü yetmez mum getirir, peşkir getirir. Geçen gün biri de şu halıyı getirdi. Hâkim imiş.’¹⁹

Muhtemelen Resim 4’teki evi, türbesi kadar devlet kontrolü altında değildi ve ziyaret gelenekleri halkın istediği şekilde devam ediyordu, dahası “hâkim” gibi *seçkin*ler de evi ziyaret ediyordu. 2 Temmuz 1966’da Emniyet Genel Müdürlüğü’nün Diyanete “cami avlusunda dağıtılan yazı” hakkında gönderdiği, EK 5’te yer verdiğim evraktan, türbenin o tarihte de polis gözetimi altında olduğunu anlıyoruz.²⁰ Avluda olup bitenlere dair bilgi de alabildiğimiz bu müzakereye Diyanet İşleri Başkanlığı, “dinimiz dünya ve ahirete ait bütün dileklerimizi Allah-ü Teâlâ’dan dilememizi emreder” diyerek başlar. Buna göre Allah’tan başkasına boyun eğmek, alçalmak, ibadet amacıyla yalvarmak “şirk”tir, zira her şey “O’nun iradesiyle vücûd” bulur ve “kulluk etmeye layık ancak O”dur. Diyanet İşleri Başkanlığı, dinimizin “Halik ile mahlûk arasına sokulmak istenen hurafelerin asılsız ve hükümsüz” olduğunu bildirdiğine dikkat çeker. Zira Allah’dan başka varlıklara “ulûhiyet isnat edilerek Tevhid üzerine düşürülmek istenen gölgeler, İslamiyet ile silinmiş atılmış ve insanlığın ufkunu Tevhid güneşi yeniden aydınlatmıştır.” Bu

19 A. g. e., 20.

20 DİBA, tarihsiz, ancak Yüksek Başkanlığın 6 Temmuz 1966 yazısına cevaben.

Resim 4. Hacı Bayram Veli'nin Solfasol Köyü'ndeki evinin içi.

açıdan kılınan namazlarda her rekat okunan fatiha suresindeki “Rabbimiz dünyevi, uhrevi bütün işlerimizde yalnız senden yardım isteriz” cümlesine dikkat çekilir. Aksini yapmak, yani Allah’tan başkasına sığınmak, Diyanete göre “Müslüman olarak her vakit okuduğumuz ve söz verdiğimiz bu büyük ahdi bozmak”tır ve bu durumun Müslümanlıkla “bağdaşmayacağını” bilmek ve “bütün kardeşlerimize telkin etmek,” tüm din görevlilerinin en önemli vazifelerindendir.

Bu vurgulardan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı, iplik düğümlemek, Zekeriya sofrası kurmak, “Saadet Zinciri” kâğıtları yazdırmak gibi hurafelere, “şuursuzca hareketler”e dikkat çeker. Üstelik bu gibi “asılsız şeyler ve hurafeler” cami çevrelerinde görülmekte, “dini bilgilerden yoksun birtakım kimselere satılmağa çalışılmakta”dır, ki Hacı Bayram Veli Türbesi civarı ve buna benzer ziyaretgâhlarda bu durum daha çok göze çarpmaktadır. İslamiyetle alakası olmayan bu durumun “yerli ve yabancı birçok kimselerin de” dikkatini

çektığı, İslamın bu gibi yanlış davranışlara göz yumduğu “hissini” uyandırdığı vurgulanır. Bu durumun önlenmesi için “müftü, vaiz ve hatiplerimizin, müsebbiplerini gördüklerinde ikna etmeleri, gerektiğinde resmi vazifelilere bildirmeleri, bu gibi sapıklık, hurafeler ve cehaletin maddi/manevi zararları hakkında halkımızı zaman zaman irşad etmeleri için durumun müftülüklerimize tamim edilmesinin uygun olacağına ittifakla” karar verilmiştir.

Bu müzakerenin bir başka ehemmiyeti kanımca o tarihlerde Türkiye’de yaşanan farklı dindarlıkları göstermesidir. Örneğin adak adayıp 41 çeşit yiyecek kurulan Zekeriya Sofrası, Tanyu’ya göre Ankara’ya 1923 veya 1925’ten sonra, “dışarılar tarafından” getirilmiş ve 1930 ile 1941 arasında “bir salgın haline” gelmiş.²¹ İstanbul’da veya Bursa’da Peygamber Sofrası da denen bu adet ufak tefek farklarla yaygınmış.²² Diyanet İşleri Başkanlığının değerlendirmesinde “tevhid” vurgusunun arttığı görülüyor; “yerli ve yabancı” kimseler vurgusu ise İslamın ülkedeki temsili konusunda hassas olduklarının altını çiziyor. Bu tarz olayların “Hacı Bayram Veli Türbesi civarı ve buna benzer ziyaretgâhlarda” sık görüldüğü tespiti, ilerleyen bölümde tartıştığım, türbeler açılırken yaşanan endişelere uygun düşüyor.

Bu yüzden ilk etapta padişah türbelerinin açılması öngörülmüştü. Planlanan listede 19 türbe vardı ve Hacı Bayram Veli Türbesi ilginç bir şekilde birinci sıradaydı: “1. Ankara: Hacı Bayram Veli, 2. Bilecik: Söğüt Ertuğrul Gazi, 3. Bolu: Göynük Akşemseddin, 4. Bursa: Osman Gazi, 5. Bursa: Orhan Gazi, 6. Bursa: Çelebi Mehmed, 7. Çanakkale, Gelibolu; Gazi Süleyman Paşa, 8. İstanbul: Fatih Sultan Mehmed, 9. İstanbul: Yavuz Selim, 10. İstanbul: Kanuni Sultan Süleyman, 11. İstanbul: İkinci Mahmud, 12. İstanbul: Mustafa Reşid Paşa, 13. İstanbul: Barbaros Hayreddin Paşa, 14. İstanbul: Mimar Sinan, 15. İstanbul: Gazi Osman Paşa, 16. Kırşehir: Aşık Paşa, 17. Konya: Selçuk Sultan, 18. Konya, Akşehir: Nasreddin Hoca, 19. Urfa Caberkalesi: Süleyman Şah.”²³ Ancak CHP bu liste içinden seçtiklerini açtı, Demokrat Parti ise listede olmayan Eyüp Sultan Türbesi’ni. Sonrasında 11 Mart

21 Tanyu, *Ankara’da Adak*, 61-63.

22 M. Abdülkadir, “İstanbul Adetleri: Peygamber Yahut Zekeriya Sofrası,” *Halk Bilgisi Haberleri*, 2/19 (Mayıs 1931): 152-155.

23 BCA 030-0-018-001-002-122-30-9, 30 Mart 1950.

1967'de Bakanlar Kurulu kararıyla I. Ahmed, II. Selim, III. Mehmed, III. Ahmed türbeleri açıldı. 16 Şubat 1990'da yapılan değişiklikle türbelerin açılması için Kültür Bakanlığı onayı yeterli görüldü. Devlet türbelerinde yaşananlardan haberdar olduğu için muhtemelen halk için ziyaret geleneği olarak önemli olan diğer türbeler –Eyüp Sultan Türbesi istisna olarak–bu tarihten sonra yasal olarak ziyarete açıldı.

“TÜRBE FOBİSİ”Nİ YENMEK: PADİŞAH TÜRBELERİ AÇILIYOR

CHP 14 Mayıs 1950 seçimleri öncesinde, 1 Mart 1950'de 677 sayılı kanunda değişiklik yaparak birinci maddeye “türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla, büyük sanat değeri bulunanlar, Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Buraların bakımı için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvib edilir” ibaresini ekledi.²⁴ Bu değişiklik seçilen türbelerin açılmasına imkân tanıdı. Konu hakkındaki az sayıdaki çalışmalardan birinde Mehmet Ö. Alkan 1950'de yapılan değişikliği sadece Anıtkabir inşaatı ve masrafları bağlamında ele alıyor. Alkan'a göre Anıtkabir'in “türbeler kanununa aykırı inşa edilmesi 1948'e kadar kimsenin aklına gelmemiştir;” bu konu 1948'den itibaren gündeme getirilmiş, “adeta Anıtkabir'in yapımının devamı, padişah ve Türk büyüklerine ait türbelerin açılması şartına” bağlanmış ve “‘padişah ve Türk büyükleri’ türbelerinin açılması için adeta bir pazarlığa dönüşmüştür.”²⁵ Anıtkabir üzerine doktora tezi yazan Tunç Boran ise bu konuda dönemin başbakanı Günaltay'ın açıklamasına dikkat çekiyor ve “bu açıklama ile birlikte muhafazakâr basında, türbelerin açılması yönünde yazılar yayınlanmaya başladı. Muhafazakâr basın, türbeleri Anıtkabir ile ilişkilendirerek meşruiyet zemini oluşturmaya çalıştı” yönünde çok doğru bir tespit yapıyor.²⁶ Bu açıklamada Günaltay İstanbul'da Süleymaniye Sağlık Merkezini

24 “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların menî ve ilgâsına dair olan 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco32/kanuntbmmco32/kanuntbmmco3205566.pdf, erişim 20 Kasım 2017.

25 M. Ö. Alkan, “Anıtkabir'in Tekke ve Zaviyeler Kanunu'na Aykırılığı: ‘Atatürk’ün Türbesi’nden Anıtkabir'e,” *Toplumsal Tarih* 251 (Kasım 2014): 24-37.

26 T. Boran, “Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir (1938-1973),” *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2011, 234.

ziyaret ettiği sırada Mimar Sinan'ın eserlerinin hepsinin restore edileceğini, hakkında Türk Tarih Kurumu tarafından kitap hazırlandığını ve "Mimar Sinan gibi büyük bir dahinin türbesinin kapalı kalmasına Türk vicdanının razı olamayacağını ve bu nev'i Türk büyüklerinin türbeleri için bu türbelerin açılması hakkında Meclise bir kanun tasarısı sevkedileceğini" söylemiştir.²⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, aynı gün bu açıklamaya dair bir açıklamada bulunarak gazetelerde haberi gördüğünü, lakin türbelerin "mer'i kanun gereği" kapalı olduğunu, Sinan'ın türbesinin açık bir türbe olduğu için zaten dışarıdan da ziyaret edilebileceğini vurgulamış, içinin ziyareti için ise "her zaman orada bir bekçi bulundurmak imkânı olamayacağından evvelce idaremize müracaat edilmekte olduğunu arz" eylemiştir.²⁸

Öz'ün açıklamasından yaklaşık bir yıl sonra sırayla Mustafa Reşid Paşa (13 Mart 1950), Gazi Osman Paşa (5 Nisan 1950), Barbaros Hayreddin Paşa (18 Nisan 1950), Kanuni Sultan Süleyman (19 Nisan 1950) ve Yavuz Sultan Selim (21 Nisan 1950) türbeleri halkın ziyaretine açıldı. İlk bakışta basit bir seçim hamlesi olarak görülebilecek bu değişikliğin sebep, süreç ve sonuçları karmaşıktır. Yasa değişikliği konusu, ilk defa 1947'de CHP'nin VII. Kurultayında gündeme gelmişti. Bu süreçte CHP'nin "halk"tan kopukluğu ve gerek halkın, gerek bizzat CHP'lilerin dini konulara dair şikâyetleri de belirleyiciydi. 21 Temmuz 1946'da gerçekleşen ve şaibeleriyle de anılan ilk çok partili seçimlerin öncesine dair durumu yansıtmaları açısından, İsmail Kara, Tahsin Banguoğlu'nun 18 Mayıs 1988'deki sohbetlerinden şu sözlerini aktarıyor, ki bazı türbelerin açılması da bu bağlamda zikrediliyor:

CHP milletvekillerinin seçim bölgelerine gitmeleri ilk defa 1946 seçimleri arifesinde gerçekleşti. (...) Halkın en yaygın *şikâyetleri ve istekleri dini konular etrafında toplanıyordu*. Camiler bakımsızdı, imam yoktu, cenazeleri kaldıracak kişi bile bulunamıyordu. Çocuklara en iptidai dini bilgileri verebilecek insanlar kalmamıştı. Seçim sonrasında milletvekilleriyle bir araya geldiğimizde bu şikâyet ve isteklerin bütün Türkiye çapında geçerli olduğunu gördük. DP bu konu-

27 "Başbakan İstanbul'da-Sinan'ın Eserleri Bakımsız Kalmayacak," *Zafer Gazetesi*, 13 Mayıs 1949.

28 İTMM, 13 Mayıs 1949.

lara el atmıştı ve halktan büyük ilgi görüyordu. CHP bu konuyu ele almak zarureti gördü, yoksa netice çok kötü olabilirdi.²⁹

Banguoğlu CHP'nin 1947 kurultayında laiklik ve din eğitimi konularına önem verilmesini ve din derslerinin ilkokullara konulması, bazı türbelerin açılması, Kuran kurslarına ve hacca gitmeye izin verilmesi ve ilahiyat fakültesi açılmasını da bu durumla açıklıyor. *Sebilürreşad* dergisinde de türbelerin açılması, değişen din politikalarının bir parçası olarak görülmüş ve CHP "din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş, bağrına hançer saplamıştır. Müslüman toplumla bağdaşmasına imkân yoktur" yorumunda bulunulmuştur.³⁰ CHP kurultayında, Trabzon Delegesi Kemal Kefeli CHP'nin partilikten çıkıp devlet olması sorununa değinerek "devlet kapılarına giden vatandaşlar fena muamele görmek korkusu ile tir tir titemişlerdir" sözleriyle *vatandaşın duygularını* dile getirmiş,³¹ Kocaeli Delegesi Cevdet Baykal ise şöyle demiştir: "*Halkın düşünce ve ruhunu duymadıkları, anlamadıkları içindir ki Halk Partisi karşısına muhalif bir parti çıkınca, saklanamaz, inkâr edilemez bir buhranla başbaşa kalmıştır. (...) bu memleketin ve bu sevgili halkın dertleri, ihtiyaçları, ıstırapları pek çoktur. (...) Millet bize küstür ve yaralıdır. Vesikalar saltanatı, karaborsacıların muhterem zevatın arasına girmesi, devlet malını yiyenlerin derhal yakalanıp darağacına çekilmemesi halkı ümitsizliğe sevk etmiştir. (...) halkın gönlüne girmek ve misyoner gibi çalışmak zorundayız.*"³² Edirne Delegesi Sami Tütün ise kadın temsilcilerinden faydalanmıştı: "Şu muhakkak ki halkımız partiye karşı küskünlük göstermektedir. Halka hiç kıymet verilmediği ileri sürülmektedir. *Halk, partisinin evladıdır. Bir anne çocuğuna meme vermediği zaman çocuk nasıl ölürse partimiz de evladı ile meşgul olmadığı takdirde o evlat ölür. Bu itibarla esas davamız bu olmalıdır.*"³³ Halkevlerinin konuşulduğu beşinci bileşimde, İstanbul'dan Abdülkadir Karamürsel halk ve evleri arasındaki mesafeye dikkat çekmişti: "Hayyama 'neden camiye gel-

29 İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 106-110.

30 T. Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı III* (İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998), 28.

31 Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı, 123.

32 A. g. e., 124

33 A.g. e., 131.

miyorsun diye sormuşlar, o da cevap vermiş: ‘camide ne yapayım? Orada, cemaate arkasını dönen bir imam vardır’, demiş. Arkadaşlar, halkevlerimiz de böyledir, cemaate arkasını dönmüştür. Halkı oraya bağlamıyor, halk içine girmiyor. (...) *Halkevleri cemaatin ruhuna bigânedir*, asıl ruh haleti buradadır. Bunun nazara alınmasını bir partili, bir delege, bir vatandaş, bir millet evladı olarak yalvıyorum. (Bravo sesleri, alkışlar)”³⁴ Bu bağlamda özellikle gençleri partiye çekmenin önemi vurgulanmış, hatta parti programının belirlendiği sekizinci bileşimde Tanrıöver, “halkevlerini Türk milliyet ocağı yapalım. Türk gençlerine teslim edelim” demiştir,³⁵ ancak söylemleri kongrede “aşırn” bulunmuş ve önerileri oylamaya dahi sunulmamıştır.

En sert tartışmalar laiklik ilkesi etrafında yaşansa da, tartışmalar laikliğin derecesi, devletin dine ne derece müdahale etmesi gerektiği meselesi etrafında yoğunlaşmıştı, fakat Türk milletinin dininin İslam olduğu konusunda fikir birliği mevcuttu.³⁶ Dönemin Milli Eğitim Bakanı ve Sivas Milletvekili Reşat Şemsettin Sirer’e göre Türkiye’nin iki önemli vasfı vardı: dünyadaki “en insan ve en Müslüman millet” ve laikliği ilke edinmiş bir memleketti. Sirer laikliği, “Tanrı ile kul arasındaki münasebetleri, itikatları ilmin gidişi ile çıkmazlardan kurtararak Tanrıya açılan geniş vicdan sahası içinde, vicdan tahtında tutmak” olarak tanımlamıştır. Ona göre Türk milleti Müslüman bir millet olduğuna göre, bu dinin kurallarını öğrenmek ve öğretmek, “vatandaşlar” için doğal bir haktır. Parti ve hükümet olarak onların görevi ise laiklik çerçevesinde ve “vicdan hürriyetlerinin hudutları içinde” bu ihtiyacın karşılanmasını sağlamaktır. Sirer konunun 1946 haziran ve temmuz ayında parti divanında ele alındığını söyleyerek hazırlıkları şöyle ifade etmişti:

Hükümet, laiklik esaslarımız ebediyyen mahfuz kalmak şartıyla çocuklara din akideleri öğretmek isteyen vatandaşlara bu dini nasıl ve

34 A.g. e., Beşinci Bileşim, 27 Kasım 1947, 212.

35 A.g. e., Sekizinci Bileşim, 1 Aralık 1947, 404. 1912’de kurulan Türk Ocakları’nın kurucusu Hamdulah Suphi Tanrıöver olduğu için bu teklifi şaşırtıcı değildir, Türk Ocakları’na dair bkz. F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)* (İstanbul: İletişim, 1997).

36 Demokrat Parti’nin 1949’daki İkinci Büyük Kongresinde parti başkanı Celal Bayar da aynı fikri dile getirmiştir: “Türk milleti Müslümandır, Müslüman kalacaktır,” T. Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952* (İstanbul: Arba Yayınları, 1995), 681.

ne gibi şartlarla iktisap edeceklerini tespit etmek için çalışmasına devam etti. Bu çalışmalar içerisinde *özel din dersleri talimatnamesi* yapıldı, programları hazırlandı. Hatta kitapları da hazırlanmaktadır. Yine bu çalışmalar içinde, özel mahiyette, *din vazifelerini ifa edecek olanların*, okutulması gereken mevzularla birlikte, hangi şekil ve şerait altında yetiştirileceklerini tayin ve tespit eden esaslar da tanzim edildi. Bu arada parti divanının vermiş olduğu direktifler sayesinde, günün birinde, vatandaşların inisiyatifi ile teşekkül edecek *özel yüksek din bilginleri okulunun* hangi şekil ve şartlar altında kurulup hizmet edeceğini tayin ve tespit etmek iktiza etmektedir.³⁷

CHP'nin 1950 seçimleri öncesi din konusunda attığı adımları bir süredir planladığını gösteren bu sözlerde konumuz açısından dikkat çeken olan, Sirer'in türbeler konusundaki hazırlıklardan bahsetmemesidir. Oysa daha 1939'da başlayan hazırlıklar, *Tan* gazetesinde de "Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak" başlıklı haberle dile getirilmişti: "Marif Vekaletinin dini mahiyetleri olmıyan ve fakat mimari ve sanat tarihi bakımından yüksek kıymet taşıyan bazı türbelerin müze halinde halka açılması için tetkikat yaptığı öğrenilmiştir."³⁸ Laiklik politikalarının henüz gevşemediği 1939'da, haberde "dini mahiyetleri olmıyan"lara dikkat çekilmesi doğal karşılanabilir, fakat Banguoğlu'nun türbelerin açılması konusunu CHP'nin din politikalarındaki tutum değişikliklerine dair anması, anlamlıdır. Durum böyleyse, Sirer'in türbeler konusundaki sessizliğinin sebebi ne olabilir? Belki CHP bu konuyu seçimlerin hemen öncesinde "sürpriz" yapmayı planlayarak saklamayı tercih etti. Kanımca kurultayda Tannöver'in konuşmasının partililerden çok tepki görmesi de etkili olmuş olabilir; Sirer kurultay sonunda, Tannöver'in istediğini yapıyor imajı vermemek için bu konuyu gündeme getirmemiş olabilir.

Bazı türbelerin açılması teklifi Milli Eğitim Komisyonunda görüşülürken bazı CHP milletvekilleri teklifin inkılaplara aykırı olduğunu belir-

37 Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı, 513-4.

38 "Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak," *Tan*, 13 Kasım 1939. Gazetenin görselini şahsen gönderen Tunç Boran'a teşekkür ederim.

terek reddini istemişler, M. Raif Ogan *Sebilürreşad*'da bu tavırlarını eleştirmişti. Ogan'a göre açılacak türbeler Fatih, Yavuz, Süleyman gibi "Türk tarihinin öğünme örneklerinden büyük şahsiyetlere" ait olduğu, "isimleri ne devlet, ne de ilim tarihinde yer almamış meçhul evliyaların türbeleri söz konusu olmadığı için sorun yoktu. Evliya türbelerine dair "şimdilik söz söylemek" istememiş, ancak "üzerinde bulunduğumuz toprakları bize bırakan, dünya camiasında varlık sağlayan büyük fatihlerin" türbelerini açmanın değil kapalı bırakmanın inkılaplara aykırı olacağını belirtmişti:

Allahın rahmetine erişmiş mübarek büyüklerimizin ölülerinden ve türbelerinden inkılap prensiplerinden hiçbirinin zedelenebileceğini hatıra getirmek şöyle dursun, böyle bir şeyin olma ihtimalini düşünmek dahi inkılap kanunu hakkında kötü zan beslemek ve hiç değilse onun yirmi beş küsur sene sonra dahi sun'î şekillerle korunmayınca hemen yıkılabilecek bir hafiflik ve zayıflıkta olması gibi yersiz ve manasız bir vehme bağlanmaktadır. Tarihi büyüklerimiz dirilikleri zamanlarında nasıl hayırlı oldularsa, onların ruhaniyetinden ve türbelerinden de ancak hayır beklenir. *Türbeler, millî terbiyenin kuvvet kaynaklarıdır.* Kendi elimizle körletmek hem nankörlük hem de terbiye vasıtalarını ihmaldir.³⁹

Seçim sürecinde türbelerin açılması bir yandan Osmanlı tarihi ile koparılan bağın milliyetçilik üzerinden yeniden kurulması, öte yandan da cumhuriyetin kuruluş yıllarında dışlanan İstanbul'un yeniden devletin makbul bir şehri olarak kabulüydü.⁴⁰ Bu süreçte öncü rol oynamış Hamdullah Suphi Tan-

39 M. R. Ogan, "Mübarek Büyüklerimizin Türbelerini Açtırmıyan Milletvekilleri," *Sebilürreşad*, 3/ 7. (Ocak 1950): 323-4.

40 G. Beyinli, "Reframing Turkey, Istanbul and Turkish National Identity: Ottoman History, 'Chosen People' and the Opening of Shrines in 1950," *Nations and Nationalism*. Bu makalede bazı türbelerin 1950'de açılma sürecini, kültür politikaları, tarihyazımı ve Türk dış politikasındaki değişimlerle birarada inceliyorum. Seçilen türbeler aracılığıyla Osmanlı ve İslam, Türk ulusal kimliğinin yeniden bir parçası olmuş, erken cumhuriyette ihmal edilen eski başkent İstanbul itibar kazanmış ve Türkiye yeni global düzende kendini güçlü bir ülke olarak konumlandırmıştır. Osmanlıların Türk kimliğinin bir parçası olması genel olarak 1970'lerden sonraya, Türk İslam sentezinin egemenliğine atfedilmiştir, örneğin bkz. E. Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)* (İstanbul: İletişim, 2013) ve G. Çetinsaya, "Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of 'Turkish-Islamic Synthesis', *The Muslim World*, 89/ 3-4 (Temmuz-Ekim 1999): 350-376. Örneğin Çınar'a

növer anılarında, 1925'te "tarihimizi yapmış olanların türbeleri"nin kapatılması konusunda Mustafa Kemal'e direndiğinden bahseder, çünkü "memleketin gençlerine o memleketi bir devlet olarak, bir vatan olarak kendisine verenlerin kim olduğunu öğretmek için" türbelere ihtiyaç vardır; Hamdullah Suphi, İstanbul'da misafir ettiği Yugoslav şaire türbelerin neden kapatıldığını da "“Bir müddet mazi ile alakamızı kesmek istedik, onun için türbeleri kapattık” diye açıklamıştır.⁴¹ Bu konularda Tanrıöver'in *Tasvir* gazetesine verdiği mülakattan bölümleri yayınlayan *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası*'nda türbelerin açılması, değişen din politikaları ve din eğitiminin yeniden başlaması bağlamında zikredilmiştir ve Tanrıöver şu yorumda bulunmuştur:

Din yalnızca bir ibadet ve itikat meselesi değil, aynı zamanda bir medeniyet meselesidir. Onu anlatabilmek ve duyurmak lazımdır. Engin bir İslam tarihi olduğu gibi bir de İslam medeniyeti vardır. Din tedrisatımız ancak bunlarla tamam olur. *Çocuklarımıza* mensup oldukları *dini aşk ve hürmetle telkin edebilmek* için en müessir vasıtalarlardan biri onlara İslam büyüklerini, İslam meşhurlarını tanıtmaktır. Mabedlerimiz boşalıyor, çünkü orada cazip kutuplar hizmetini görecek büyük vaizlerimiz, büyük din hatiplerimiz eksilmiştir. ⁴²

Türbelerin açılması için 1948'de, sahibi olduğu *Türkiye* gazetesinde art arda dört makale yazan Tahsin Demiray da, "herhalde yirmi beş yıllık bir

göre 1994'ten beri 29 Mayıs'ta İslamcı gruplar tarafından İstanbul'un fethinin her yıl kutlanması, Ankara merkezli laik ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin zıddı olarak İstanbul merkezli Osmanlı ve İslamcı bir millî kimliğin inşasıdır. A. Çınar, "National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation," *Comparative Studies in Society and History*, 43/ 2 (Nisan 2001): 364-91. Copeaux İstanbul'un fethini etraflıca ele alır, fakat Kemalist ideolojinin Osmanlı mirası ve İstanbul'u reddetmesinin sonucu olarak 1993'e kadar tarih kitaplarında yer almadığına dikkat çeker, Copeaux, *Türk Tarih Tezinden*, 244-66. İstanbul'un dışlanmışlığına dair ayrıca bkz. Cantek, "Yaban"lar ve Yerliler, 67-96.

41 M. Baydar, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları* (İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968), 171-174.

42 "Türbeleri Kapatmak Hatası, Lâikliğin Kör Müteassıpları, Şark Milletlerin Tesanüdü: Bu meseleler Hakkında Hamdullah Suphi Beyin Beyanatı," *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası*, 2/ 91 (Ocak 1948): 5-8. Tanrıöver o dönemde ilkokullara din dersinin konulması tartışmalarında din hakkında yazılar da yazmıştır, bkz. H. S. Tanrıöver, "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti," *Sebilürreşad*, 2/ 31 (Şubat 1949): 91 ve H. S. Tanrıöver, "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti," *Sebilürreşad*, 13/ 321 (Nisan 1961): 326-8. Aynı dergide Ogan tarafından eleştirilmiştir; M. R. Ogan, "Muhterem Hamdullah Suphi'nin Birbirleriyle Uyuşturulamayan Fikirleri," *Sebilürreşad*, 3/ 56 (Ağustos 1949): 83.

filiz değiliz” diyerek Osmanlı ile cumhuriyet arasındaki sürekliliğe dikkat çekmiş, türbeleri açmanın “tarihimize karşı bir borç,” “milletin büyükle-
rinin türbelerini metruk birer anbar sanan, kapılarındaki kocaman asma
kilitleri görünce de içlerinde canavarlar yatıyor vehmine düşen çocukları-
mız”a ve gençlere karşı bir görev olduğunu belirtmiştir.⁴³

Türbelerin açılması konusunda dönemin aydınlarının korkusu, bu mekânlardaki batıl inançların dirilmesi idi. İnönü tarafından 16 Ocak 1949’da İslamcı kimliği sebebiyle başbakanlığa getirilen Şemseddin Gü-
naltay CHP Meclis Grubu toplantısında “Bu memlekette artık bir daha
tekkeler, türbeler hortlayamaz arkadaşlar. Buna müsamaha edecek idrak-
li ve bugünün ve yarının ihtiyaçlarını kavramış bir vatandaş bulunamaz”
diyerek endişeleri yatıştırmaya çalışmıştı.⁴⁴ Hamdullah Suphi anılarında,
1946’da Eminönü Halkevinde verdiği kalabalık bir konferansta “Fatih’in,
Yavuz’un, Kanuni’nin” türbelerinin açılması gerektiğinden bahsedince
dinleyiciler arasında bulunan Orgeneral Fahrettin Altay’ın karşı çıktığını
aktarır; Altay’a göre “Buyurduğunuz cereyan başlarsa, bu memleketin ne-
reye gideceğini kestirmek kabil olmaz. Padişah türbelerinden sonra, evliya
türbeleri açılır, sonra halkın türbelere adakları başlar, gene bezler, paçavra-
lar sarılır, gene kapıların önü mezbahalara benzetilir, gene hacı hoca der-
viş, softa meydanı alır ve bütün inkılabımız tehlikeye düşer.” Hamdullah

43 T. Demiray, *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları: 1948-1950 Makaleleri* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955), 181-182. Demiray 1948 yılında yazdığı yazıları, önsöz ve konu ile ilgili makaleler ekleyerek bu kitapta toplamıştır, a.g.e., s. 175-186. Bu makaleler *Sebilürreşad*’da parça parça yayınlanmıştır, ancak ne-
denle Tahsin Demiray’a atfı yapılmamıştır, “Türbeler Kanununun Tadili Zaruridir,” *Sebilürreşad*, 1/ 11 (Ağustos 1948): 169-170; “Türbeler Kanunu Kalkıyor mu?” *Sebilürreşad*, 2/ 44 (Mayıs 1949): 397; “Türk
Büyüklerinin Türbelerindeki Kilitler,” *Sebilürreşad*, 2/ 44 (Mayıs 1949): 397.

44 “Başbakanın mühim nutku,” *Akşam*, 16 Şubat 1949. Günaltay’ın başbakan olmadan önceki ay yaz-
dığı makale dine karşı tavrını yansıtır; Ş. Günaltay, “Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır,” *Sebilürreşad*, 2/ 28 (Ocak 1949): 37. Günaltay’ın başbakan olmasına dair tartışmalar için, Eşref Edip, “Günaltayın Baş-
kanlığı ve Akisleri,” *Sebilürreşad*, 2/ 29 (Ocak 1949): 57. Peyami Safa’nın Günaltay eleştirisi manidardır:
“CHP kurultayında ortaokullarda din dersi aleyhinde konuşmuş ‘Zulmetten Nura,’ ‘Hurafattan Haki-
kate’ gibi eserlerin ‘müellifi ve eski *Sebilürreşad* muharriri din âlimi, şeriatçı ve laikliğin düşmanı M.
Şemsettin başka, eski CHP Başvekili, inkılapçı, laik ve bunlardan da fazla olarak din öğretimine aleyhtar
Şemseddin Günaltay başkadır. ... Bu iki zat aynı tarihte doğmuşlardır, aynı hayat yaşamışlardır, aynı
evde otururlar, hatta aynı vücudun içindedirler, aynı elbiseyi giyerler. ... birbirine zid fikirlere sahip
oldukları halde, aynı kafatasının, aynı kalbin içinde kırk yıldan beri birbirleriyle ihtilafsız ve kavgasız
yaşarlar. Hatta aralarında münakaşayı bile dışarı sızdırmazlar.” P. Safa, “Bir Vücutta Yaşayan İki Gü-
naltay,” *Sebilürreşad* 9/ 214 (Şubat 1956): 221 (Milliyet gazetesinden alıntı).

Suphi ise bu sözlere karşı çıkmıştır, çünkü ona göre millet “bu safhayı çoktan atlatmıştır, ... inkılapları benimsemiştir.”⁴⁵ Bu bağlamda, türbelerin açılması, halkın bu mekânlarla kurduğu “gönül bağı” çerçevesinde değil, farklı kurallarla ziyaret edilmesi anlamına geliyordu. Kanun değişikliğine dair meclisteki görüşmeler, bize türbelerin dini özelliklerinden sıyrılarak, gençliğin “Türk tarihi”ni öğrenmek için ziyaret edeceği “müze”ler olarak inşa edildiğine, açıldıktan sonra da “Anıtkabir” gibi ziyaret edilmelerinin hedeflendiğine işaret eder.

Kanun değişikliği görüşülürken dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, 677 sayılı kanunun “Türk büyüklerinin yüksek adlarının tebcilini ve yatıkları yerlerin ziyaretini menetmek kastiyle” çıkarılmadığının, “büyük adamlarımızın mübarek medarlarını bir nevi *hurafe kaynağı* haline getirmiş olan bir zihniyeti” ortadan kaldırmanın amaçlandığının altını çizmiş ve “çocuklarımızı da bilhassa o mübarek mezarlara götürerek, onları ziyaretlerini temin ederek, cetlerinin meziyet ve mefkurelerini almalarını temine çalışacağız” demiştir.⁴⁶ Buna göre türbeler geçmişte iplik bağlamak, mum dikmek, adak adamak gibi hurafe ve batıl itikatların kaynağı olmuştu, ancak açılacak türbeler bu şekilde ziyaret edilmeyecekti. Banguoğlu’nun, türbelerin “başlarına türbedar değil münevver adamlar koyacağız. Fatih’in türbesinde oturacak olan zat üniversiteden mezun bir tarihçi olmak gerektir” ve “Fatih Sultan Mehmet’in türbesini çocuklarımız, Atatürk Türbesi gibi ziyaret edeceklerdir” demesi de bu bağlamda anılmalıdır. Tartışmalarda söz alan Erzurum’dan Vehbi Kocagüney de Türk gençliğine dair umudunu bu bağlamda zikretmiştir:

Arkadaşlarım, 25 yıldan beri, Atatürk’ün dershanesinden yetişmiş olan *Türk gençliği*, onun nurlu izinden yürümektedir. O, toprak parçası önünde, *hurafeye sapacak durumu da çoktan kurtulmuştur*. Hurafeye sapan tek tük kalmışsa bile, gençliğin verdiği nurla yenileniyor ve medeniyet nuruna bürünüyor. O halde hurafe diye bir şey yoktur. Bu, çok hayırlı bir iş olacaktır.⁴⁷

45 Baydar, *Hamdullah Suphi*, 174-176.

46 TBMM Tutanakları, 8. Dönem, Sıra 10, Cilt 25, Birleşim 57, 1 Mart 1950, 35-36.

47 A. g. e., s. 37-38.

Bütün bu tartışmaları Peyami Safa “türbe fobisi” olarak kavramsal-laştırmış ve irtica korkusu ile ilişkilendirmişti:

Eğer bir inkılap, çeyrek yüzyıl içinde, büyük korkularından bazılarını eliyememişse, o, bir millet tarafından benimsendiğinden şüphe edilmesi gereken bir inkılaptır. (....) İnkılabın yetiştirdiği gençliği, inkılaba inandıramamışsak daha ileri yaşlardakilerin imanı büsbütün şüpheyeye düşer. Eğer böyle ise, türbelerin üstüne kilit üstüne kilit de vursak, onların kapıları bir gün gene açılacak ve *irtica sandukanının içinden dışarı fırlayan bir kuru kafa ordusu* halinde üstümüze saldıracaktır.⁴⁸

“Fobi”nin üstesinden gelinerek, bakımsızlıktan “harap” ve “acınacak bir hale” düşmüş türbeleri açma hazırlıkları ise, yukarıda değindiğim gibi, seçimden 11 yıl önce başlamıştı ve bu hazırlıklar, ülkenin kültür mirasına sahip çıkma girişiminin, esas olarak ise Hasan Âli Yücel’in Milli Eğitim Bakanı olmasıyla eğitim ve kültür alanında yaşanan değişimlerin bir parçasıydı.⁴⁹ “Türk kültürü”nü yaşatmayı amaçlayan Yücel’in döneminde birçok şehirde yeni müzeler kurulmuş, Türk kültürünün simgesi olarak görülen tarihi yapılar ve türbeler de restore edilmeye başlanmıştı.⁵⁰ Önemli bir gelişme 18 Temmuz 1944’te “Eski Eserler ve Müzeler”in bir genel müdürlük haline getirilerek 15-23 Şubat 1945’te “Eski Eserler ve Müzeler Birinci Danışma Komisyonu”nun toplanmasıdır. Bu toplantıda Eski Eserler ve Müzeler Müdürü Hamit Z. Koşay ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz bulunmuştur.⁵¹

Henüz Eylül 1940’ta, dönemin Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz talep üzerine İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni heyeti için Maarif Vekaletinde bulunan türbelerin listesini hazırladı;⁵² 128 tür-

48 P. Safa, “Türbe Fobisi” *Ulus Gazetesi*, 2 Şubat 1950.

49 Belki türbelerin tamiratının Hasan Âli Yücel’in döneminde başlaması kültür politikalarından öte Yücel’in dindarlığıyla alakasız değildir; Yücel’in bu yönüne dair bkz. İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih*, Dergâh, 288-294.

50 Hasan Âli Yücel ve kültür alanındaki uygulamaları için bkz. İ. Tekeli ve S. İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si 3. Cilt* (İstanbul: İletişim, 2014), 73-84.

51 Age, s. 80.

52 İTMM 23 Eylül 1940.

belik bu listeye ek olarak bir ay sonra iki liste daha vererek, bir numaralı listedekilerin tarih ve sanat yönünden “muhafazaya değer” olup olmadıklarının tetkik edilmesini, iki numaralı listedekilerin “birçoğunun tarihi ve mimari kıymeti olmadığı aşikâr” olsa da kararı heyetin vermesini istedi.⁵³ 1941’de bu listeler devam etti, İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünün talebi ile İstanbul Kadıköy ve Beyoğlu’ndaki türbeleri ayrı ayrı listeledi.⁵⁴ Bu yazışmalardan ne sonuç çıktığı ve yazışmaların yeniden çoğaldığı 1945’e kadar ne olduğu arşivlerde belirgin değil, İkinci Dünya Savaşının zor koşulları muhtemelen belirleyici olmuştur. Ancak İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünün türbelerle ilgilenmesi istisnai bir durum, çünkü mülkiyetlerinden vazgeçmemiş olsa da bu müdürlük türbelerin korunması için çaba göstermemiştir. Öz, açılmaları söz konusu olunca bir anda devletin ilgisini çeken İstanbul’daki “acınacak bir hale düşmüş” ve “harap” türbelere dair iki gün içinde fotoğraflı listeler hazırlar.⁵⁵ Dönemin Vakıflar Müdürü Fahri Kiper, bazı türbelerin Vakıflardan devir alınması için Maarif Vekaletine cevap olarak yazdığı yazıda tüm suçlamaları reddeder ve sorumlulukları üstlenmezken,⁵⁶ Tahsin Öz sadece türbeleri korumak için elinden geleni yapmakla yetinmez, vuku bulan onlarca hırsızlık olayını da çözmeye çalışır. Sadece sorumlu olduğu 70 türbeyi değil, hazırladığı listedeki “pek harap ve perişan” 305 türbenin ne olacağını dert ettiği, türbelerin mülkiyetinin vakıflardan alınarak Milli Emlaka devredilmesini öneren 1945 tarihli bir yazısı ise CHP’nin hangi türbeleri açacağını en az beş yıl önce seçtiğini kanıtlar niteliktedir: “bu türbeler arasında bulunan Gazi Osman Paşa ve Büyük Reşit Paşa türbelerinin tez durumları dolayısıyla keşifleri hazırlanmış olup onarımlarına başlanmak üzeredir.”⁵⁷

Seçilen türbelerin hepsinin dönemin İstanbul Valisi Fahreddin Gökay tarafından, “ünlü ve seçkin” davetliler ve “kalabalık bir halk” kitlesi önünde törenle açılması elbette CHP’nin seçim öncesi puan kazanma stratejisinin bir parçasıdır. Lakin gazetelerde yazılanlara biraz daha yakından

53 İTMM 7 Ekim 1940.

54 İTMM 2 Temmuz 1941; İTMM 5 Temmuz 1941.

55 İTMM 15 Mayıs 1945; İTMM 17 Mayıs 1945.

56 İTMM 12 Temmuz 1945.

57 İTMM 4 Eylül 1945.

bakarsak Osmanlı tarihiyle kurulan “seçici” bağın türbeler ve şahsiyetler üzerinden inşası daha da anlaşılır olur. İlk açılış için bir devlet adamının, “Tanzimatın yaratıcısı” Reşid Paşa’nın seçilmesi, modernite yolunda taviz verilmeyeceğinin bir işareti gibidir. Gökay bu açılışın büyük anlam taşıdığını, inkılap “her zamandan fazla olarak kendine güven” duyduğu için cumhuriyet hükümetinin uygulamaya geçtiğini söylemişti. İstanbul’daki diğer 125 türbenin de Tahsin Öz’ün “değerli çalışmaları” ile onarıldığını ve hepsini gençlere tanıttıklarını belirtmiş, ancak hiçbirinde “hurafe ruhu”nun hâkim olmayacağını da eklemiştir.⁵⁸

İkinci açılan türbe bir askere, “Plevne kahramanı” Gazi Osman Paşa’ya aitti ve Gökay şu sözlerle onu “Türk milleti”ne mal etmişti: “Plevne’nin şanlı müdafiinin ruhuna fatihalar. Türk milleti vefalıdır, kahramanların hatırasına saygı göstermesini bilir. Tarihimizi kahramanlık menkıbelerile süsleyen memleket evladlarının mezarlarını, türbelerini halkın ziyaretine açmağa devam edeceğiz.”⁵⁹ Üçüncü türbenin ait olduğu şahsiyet, Barbaros Hayrettin Paşa, “Büyük Türk amirali” olarak gazeteci Abidin Daver tarafından uzunca övülmüştü.⁶⁰ 1938’de, Barbaros’un Preveze Zaferinin 400. yıldönümü vesilesiyle “büyük Türk amiralinin” türbesinin onarılması için çabalamış, “onun adına bir abide dikilmesi için büyük gayretler sarfetmiş bir gazeteci” olarak açılış töreninde bulunan ve “büyük bir vicdani haz” duyan Daver, türbeleri açarak “tarihimize karşı işlediğimiz hatanın tamiri yolunda bir adım daha” atıldığını belirtmiştir.⁶¹

58 “Mustafa Reşid Paşa Türbesi dün açıldı,” *Cumhuriyet*, 14 Mart 1950. *Yeni İstanbul* gazetesi de valinin konuşma metnini tam olarak vermiştir, “Mustafa Reşit Paşa’nın hatırası dün anıldı; merhumun türbesi de valinin hitabesiyle açıldı,” *Yeni İstanbul*, 14 Mart 1950. Ayrıca bkz. “Büyük Reşit Paşa Türbesi dün açıldı,” *Yeni Sabah*, 14 Mart 1950. Türbenin açılmasına dair bakanlar kurulu kararı için bkz. BCA 030-0-018-001-002-122-30-10, 30 Mart 1950.

59 “Gazi Osman Paşa’nın türbesi dün açıldı,” *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1950; “Gazi Osman Paşa’nın türbesi dün açıldı,” *Yeni İstanbul*, 6 Nisan 1950 ve “Gazi Osman Paşa’nın türbesi dün açıldı,” *Yeni Sabah*, 6 Nisan 1950.

60 “Barbaros’un Türbesi Dün Açıldı,” *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950; A. Daver, “Hem Nalına Hem Mihına: Barbaros’un Türbesinde,” *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950. Ayrıca bkz. “Barbaros’un türbesi dün törenle açıldı,” *Yeni Sabah*, 19 Nisan 1950.

61 Daver’in yazısının devamı şöyledir: “Malta gibi bir kaya parçasının üstünde bir avuç şövalyenin istiklal bayrağı çektiği bir derebeylik devrinde Barbaros’un, Cezayir’de kurduğu devleti, bir sancak beyi tevazu ve mahviyetle Türk imparatorluğuna takdim etmesi, onun en büyük meziyet ve faziletidir. Bu

Dördüncü açılan türbenin şahsiyeti Kanuni Sultan Süleyman da Vali Gökay için Türk tarihinin kahramanlarından biridir:

Türk milleti büyük imparatorluklar kurmuş ve medeniyetler yaratmış ve hakanlarını, hükümdarlarını, kahramanlarını başında taşıyan bir millettir. Kanuni Süleyman imparatorluk tarihinde şanlı bayrağımızı Tuna kıyılarında ve Macar ovalarında dalgalandırmış bir hükümdardır. Kanuni, imparatorluğun yüksekliğini sadece dünyaya tanıtmakla kalmamış, aynı zamanda Türkün medeni kudretini yanındaki Sinan'ı ile ilim adamları ile dünyaya göstermiş bir kahramandı. Halkın ihtiyacını en esaslı ve en geniş bir görüşle halleden bir baştı. Türk milleti gittiği yerlerde birçok medeniyetler vücutte getirmiş ve eserler bırakmıştı. Türkün eserleriyle daima iftihar ediyoruz.⁶²

İki gün sonra açılacak olan son türbe, Yavuz Sultan Selim'e aittir ve Gökay konuşmasında yine kahramanlığa vurgu yapar. Buna göre milletler kahramanlarına "hürmet etmekle" ilerler; Türk tarihi de "onu yaratan" kahramanlarla doludur. Türk milleti onları hiçbir zaman unutmasa da Türk inkılabının ülkeye yerleşmesi için türbelerinin bir süre kapalı olması bir "zaruret" idi. Bu süre zarfında onlar Türk milletinin "vefalı göğsünde" yaşamıştı ve Türk milleti gelecekte de onları "aynı şerefle" yaşatacaktır.⁶³

Tüm bu söylemlerde dikkat çeken, Türklüğe, kahramanlığa yapılan aşırı vurgular ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkleşmesidir, ki İnönü döneminde tarihyazımında yaşanan değişimlere uygundur.⁶⁴ Önemli bir

yazımı, 1938 eylülünün 27. günü, etrafı temizlenip açılmış olan Barbaros'un türbesi önünde, Preveze Zaferinin 400. yıldönümünü kutlarken söylediğim şu sözlerle bitiriyorum: 'Milliyetperverliğin revacda olmadığı, her kudretli şahsiyetin kendi başına buyruk olarak hükümrân ve hükümdar olmak sevdasına kapıldığı bir devirde, Barbaros Türklüğe öyle candan bağlı idi ki damarlarındaki temiz ve asil Türk kanının emrine itaat ederek kaptanı deryalık tuğunu, hükümdarlık taç ve tahtına tercih etti. Türklük adına gönül rızasıyla sevine sevine yaptığı bu fedakârlık, Barbaros'u diğer meşhur Türk serdarlarının ve amirallarının hepsinden çok sevdirmiştir.' Barbarosun hayatından bugün en çok ders almamız lazım gelen şey, onun bu feragat ve fedakârlık faziletidir."

62 "Sultan Süleyman'ın türbesi dün açıldı," *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950. Ayrıca bkz. "Kanuni Süleyman türbesi dün açıldı," *Yeni Sabah*, 20 Nisan 1950 ve "Kanuni'nin türbesi dün açıldı," *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1950.

63 "Yavuz Sultan Selim'in türbesi dün açıldı," *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1950; ayrıca bkz. "Yavuz Selim'in türbesi dün açıldı," *Yeni Sabah*, 22 Nisan 1950 ve "Yavuz'un türbesi," *Yeni İstanbul*, 22 Nisan 1950.

64 A. E. Erdal, "History and Education in the İnönü Era: Changes and Continuities on Perceptions of

başka değişim de Demokrat Partinin iktidara gelmesi, tek parti döneminin sona ermesi ve bu doğrultuda bambaşka bir zihniyeti ve dindarlığı temsil eden, Hacı Bayram Veli'nin iki halifesinden biri olan Şeyh Akşemseddin'in fetihten sonra bir rüya üzerine mezarını bulduğu rivayet edilen Eyüp Sultan'ın türbesinin açılmasıdır.

“TÜRK VE MÜSLÜMAN” İSTANBUL’UN FETHİ: EYÜP SULTAN TÜRBESİ

14 Mayıs 1950’de yapılan seçimlerde DP yüzde 52,6, CHP ise yüzde 39,4 aldı ve iktidar değişti. Din politikalarında, ezanın Arapça okunmasının önündeki yasağın kaldırılması, hacca gideceklerle döviz tahsis edilmesi, radyoda Kuran okunmasına izin verilmesi gibi mühim değişimlerden önce Demokrat Partinin sembolik bir hamlesi, açılması planlanan türbeler listesinde bulunmayan Eyüp Sultan Türbesi’ni ziyarete açmasıydı. Osmanlı padişahlarının kılıç kullanma törenlerinin mekânı olarak Osmanlı hanedanı için önemli olsa da,⁶⁵ padişah türbesinden ziyade dini bir ziyaret mekânı olan Eyüp Sultan Türbesi 22 Mayıs’ta hükümetin kurulmasından yaklaşık üç ay sonra, 1 Eylül 1950’de açıldı. Türbenin yasal olarak açılması kararı 20 Eylül’de Bakanlar Kurulundan çıkacaktı.⁶⁶

Bu acelenin sebebi muhtemelen ülkede gerçekleşen değişimi güçlü bir simgeyi canlandırarak ilan etmektir, ki açılış sürecine yakından baktığımızda bunu görebiliyoruz. Özellikle üç yıl sonra İstanbul’un fethinin kutlanacak olması, o yıllara kadar ihmal edilmiş İstanbul’un “Türk ve Müslüman”lığını vurgulamanın önemini artırıyordu. Aslında İsmet İnönü henüz 1939’da bu kutlamaları planlamaya başlamış ve Koşay ve Öz hazırlıkları, yukarıda bahsettiğim 1945’te yapılan toplantıda tartışmıştı.⁶⁷ Ancak dini mahiyeti olmayan padişah türbelerini açan CHP, Eyüp Sultan’ın sembo-

History and Its Reflections on Educational Practices,” *Doktora Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2012.

65 Cemel Kafadar, “Eyüp’te Kılıç Kuşanma Törenleri,” *Eyüp: Dün / Bugün*, 11–12 Aralık 1993, ed. T. Artan, 50–61 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).

66 BCA 030-0-018-001-002-123-72-19, 20 Eylül 1950.

67 Tekeli ve İlkin, *Savaşın İçinden Geleceğine*, 81. Seçimlerden kısa süre önce Mart 1950’de CHP’nin desteğiyle “İstanbul’un Fethinin 500. Yılı ve Müteakip Fethi Yıllarını Kutlama Derneği” kurulmuştur. Derneğe ve 500. Yıl kutlamalarına dair bkz. Ç. D. Tağmat, “Fethi Derneği ve İstanbul’un Fethinin 500. Yılı,” *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 3/ 4 (Aralık 2004): 46–60. Yakın dönemde Aktar, AK Parti’nin fethi kutlamalarını *hurafe* ile dolu olmakla suçlamıştır, C. Aktar, “Fethi Kutlamaları,” *Vatan*, 30 Mayıs 2006.

lik gücünden belki de ürkererek türbeden uzak durmuştu. Oysa Eyüp Sultan Türbesi kapandıktan sonra dahi ihmal edilmeyen, açıldıktan sonra da devletin ilgilendiği nadir ziyaret mekânlarından biriydi. Örneğin türbeler kapandığında türbedarların birçoğu işini kaybetse de, Eyüp Sultan türbedarları istisna teşkil etmişti. Eyüp Camisi emekli imamı ve Türkiye'nin halen yaşayan son "Reisü'l-kurra"sı olan Ahmet Arslanlar bu konuda bize ipuçları veriyor.⁶⁸ Buna göre Eyüp Türbesi kapatıldığı sırada türbede on türbedar ile on kayyum çalışıyormuş ve maaşlarını Evkaf İdaresinden alıyorlarmış.⁶⁹ Türbe kapanınca, türbedar ve kayyumlar, imam, tahsildar gibi başka vazifelere verilmişler. İki türbedar, Ahmed Efendi ve Recep Efendi, "biz Hz. Halid'i bırakmayız" deyip gönüllü olarak türbedarlığa devam etmişler, bir süre sonra da devlet onlara maaş bağlamış. 1935'lerde onlar vefat edince türbeye iki bekçi tayin edilmiş. Resim 5'teki fotoğrafa "Başımam Sakıp Günay ve Baştürbedar Ali Efendi torunlarıyla (1933)" notu düşülmüş.⁷⁰ Bu fotoğrafın önemi, bence Türbedar Ali Efendi miydi, yoksa Ahmed Efendi ve Recep Efendi mi, sorusundan çok, gayet modern giydirilmiş, muhtemelen kız çocukları olan torunlarla ve dedeler arasındaki *dünya farkını* görünür kılması.

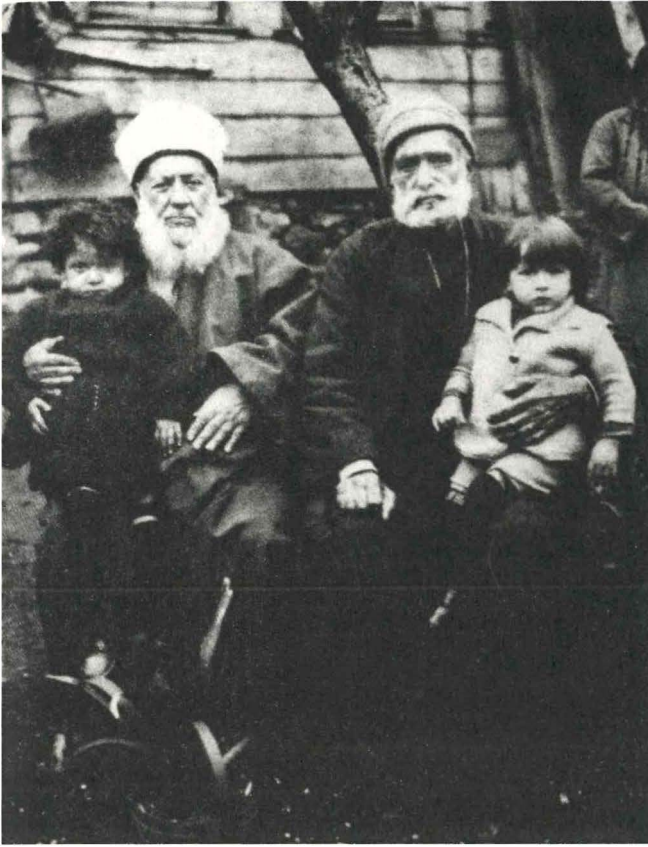
Bu fotoğraftaki çocuklar tahminen 20'li yaşlarına geldiklerinde gerçekleşen türbe açılışına dair *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan haber ülkedeki değişimi ve türbenin sembolik gücünü gösterir.⁷¹ Buna göre açılış, "ekserisini kadınların teşkil ettiği kalabalık bir halk kütlesi" önünde yapılmıştı. Fahreddin Kerim Gökay törenden önce Eyüplülerle yaptığı "hasbıhal"de semtin imarı için birçok planları olduğunu söylemişti, bir Eyüplü de bu düşüncesinden dolayı Gökay'ı tebrik ederek bir belediye başkanının vaktiyle "Eyüb ölüler diyarıdır. Ben yaşayanlar diyarı dururken ölüler diya-

68 A. Arslanlar, Kişisel Görüşme, 16 ve 17 Temmuz 2013. 1918 doğumlu Ahmet Arslanlar, 1930'lu yıllardan 1984'te emekli olana dek Eyüp Camii'nde imam olarak görev yapmıştır. "Reisü'l-kurra" makamının önemi için bkz. Y. Alemdar, "Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2011): 25-40.

69 Reşat Ekrem Koçu da 1922 yılına kadar türbede biri baş olmak üzere 10 türbedarın görevli olduğunu belirtir, R. E. Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi, Eyyübsultan Türbesi*, 9-10/ 136 (İstanbul: Koçu Yayınları, 1968), 5465-8.

70 Ş. Türkmenoğlu, *Eyüp: Bir Semte Gönül Vermek* (İstanbul: abc Yayın Grubu, 2005), 73.

71 "Eyüp Türbesi Dün Açıldı," *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1950; "Eyüpsultan Türbesi Dün Törenle Açıldı," *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1950; "Eyüp Türbesi Dün Açıldı," *Yeni İstanbul*, 2 Eylül 1950; "Eyüp Türbesi Dün Açıldı," *Akşam*, 2 Eylül 1950. Resim 6'da görülen fotoğraf *Yeni Sabah* gazetesinden alınmıştır.

Resim 5.

Eyüp Sultan Camisi
Başımamı Sakıp Günay ve
türbenin Baştürbedanı Ali
Efendi torunlarıyla (1933).

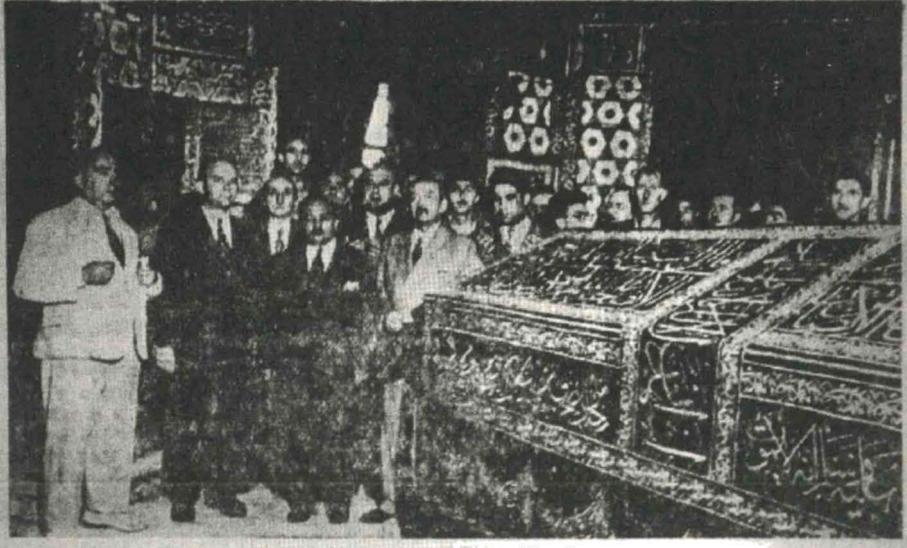
nı ile uğraşamam” dediğini hatırlatmıştı. Yani erken cumhuriyette *ihmal* edilen Eyüp semtinin *halkı* da artık cumhuriyet hükümetinin koruması altına giriyordu. Cuma namazı öncesinde Gökay, Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Hüsnü Yaman, evkaf müdürü ve diğer bazı kişilerle birlikte türbenin önüne gelmişti ve yüksek bir yere çıkarak halka hitap etmişti. Hitabına “Muhterem Eyüblüler!” diyerek başlayan Gökay “din ve sanatın kucaklaştığı bir eserin” önünde “hürmet” töreni yapacaklarını, “Türkün vefakâr ve kadirbilir bir millet olduğunu” ilan edeceklerini söylemişti. Gökay “bütün Müslümanlar için uğurlu bir gün” sözleriyle açılış için Cuma gününün özellikle seçildiğini

ima etmişti. Buna göre Başbakan Adnan Menderes İstanbul'a gelip kendisini ziyaret ettiğinde "Diyanet İşlerinin çok kıymetli ve faziletli başkanı sayın Ahmet Hamdi Aksekili" ile birlikte "halkın manevi gıdası olan bir ihtiyaçtan" bahsederek "tarihin maruf mücahidlerinden Eba Eyübül Ensarinin" türbesinin açılmasını rica etmişlerdi. Orada "Türk büyüklerinden Kuşçubaşı"nın da yattığına dikkat çeken Gökay için Eyüplüler büyüklerini "sinesinde" besleyen "iftihara layık" insanlardı ve gelecekte onların derdlerle alakadar olmayı en büyük vazife telakki" edecekti.

Cumhuriyet gazetesindeki bu haber, açılıştan sonra türbenin içine girilerek ziyaret edildiğini, Diyanet İşleri Başkanının da katıldığı cuma namazında "görülmemiş bir kalabalık"ın bulunduğunu iletir. Haberdeki kadınların çoğunluğu oluşturduğu vurgusuyla, aynı gün türbenin içinde çekilen fotoğrafta (Resim 6) tek bir kadın bulunmaması tam bir tezat oluşturuyor. Gökay'ın söylemi daha önceki açılışlarda milliyetçi iken dini bir mahiyet almış, açılışa kendisi ve Diyanet İşleri Başkanı Akseki'nin önyak olduğunu belirtiyor, ancak Akseki'nin bu konudaki dahline dair ipuçlarına sahip değiliz. Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaretin "halkın manevi gıdası olan bir ihtiyaç" olarak dillendirilmesi başta halkın hurafevi türbe ziyaret usullerinden rahatsız olan devletin değişeceğini düşündürebilir. Fakat ilerleyen yıllara dair, İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivinden ipuçlarını elde ettiğimiz, aşağıda ayrıntıyla ele alacağım gelişmeler, devletin din politikaları değişse de türbe ziyaretine yaklaşımının aynı kaldığını gösteriyor. Gökay'ın, semtte onca türbe ve şahsiyet varken neden "Kuşçubaşı"nı andığını da aynı arşivden öğrenebiliyoruz. Buna göre Gökay Topkapı Sarayı Müdürü Tahsin Öz'den Eyüp Sultan ve türbe hakkında bilgi istemiş, açılıştan bir gün önce Öz "Eyüp Sultan Türbesi hakkında emir buyrulan notları takdim" etmişti. EK 6'da görülen belgede müzeci Öz muhtemelen Eyüp Sultan hakkında tarihi gerçek ve menkıbelerin iç içe geçtiği bilgilerin verildiği kitaplara/kişilere danışarak şöyle yazmıştı:

Eba Eyyubül-Ensari Halit Binni Zeyit, Hazreti Peygamber Mekkedden Medineye hicretlerinde Eba Eyyubun hanesinde misafir olduklarından mihmandar Resulüllâh şerefini kazanmışlardır. ... Hicretin 51.

Eyüb Türbesi Dün Açıldı

Dünkü açılış töreninden bir görüntü

Resim 6. Eyüp Sultan Türbesi'nin açılışı, 1 Eylül 1950.

senesinde (671 milâdi) İstanbul muhasarasına gelmiştir. Bu muhasara İstanbul'un zaptı için İslamlar tarafından yapılan ilk teşebbüstür. Halit Bin Velid pek yaşlı olmasına rağmen bu uzun sefer ve muhasarada bulunmuş ve nihayet hastalanarak vefat etmiştir. Fatih tarafından İstanbul'un zaptını müteakip yani bu İslam mücahidinin vefatından 806 sene sonra, Fatih'in yanında bulunan mazanneden Akşemseddin bu zatın kabrini keşfetmiş ve İstanbul Fatih-i Sultan Mehmet bu türbeyi ve camii şerifi yapmıştır. Binaenaleyh bu manzume, İstanbul'u zapta gelen ilk İslam mücahidi ile, bu şehrin fatihinin bir hatırasıdır.

Öz devamında türbenin içi ve dışındaki çinilerin “pek nefis parçalardan mürekkep zengin bir Türk çini koleksiyonu” olduğunu ve türbenin

“Türk sanatları yönünden bir müze” olduğunu da vurgulamıştı. Türbenin haziresinde ve etrafında yatan “birçok tanınmış âlimler, devlet adamları,” Öz’e göre “uzun bir tarih devrini canlandıracak halde” idi, ki “dünyaca bir şöhrat olan Ali Kuşçu’nun” da mezarı burada olsa da zamanla taşı kaybolmuştu. Eyüp Sultan’a ve onun İslam, Türk ve İstanbul tarihindeki önemine dair genel bir çerçeve çizen, alıntıladığım bilgilere uzun eklemeler yapılabilir çünkü Eyüp Sultan ve türbesi üzerine hem Türkiye’de hem de oryantalist yabancı literatürde çok zengin bir malzeme mevcuttur.⁷² İstanbul evliyalarına dair yazan gazeteci Aysel Okan’a göre Eyüp’ta “İstanbul’un kalbi atar,” Nezihe Araz için “Eyüp gezintisi küçük bir İstanbul fetihidir.”⁷³ İsmail Habip Sevük’ün *Cumhuriyet* gazetesindeki makalesi Eyüp Sultan’ın hayatı, İstanbul’un ilk kuşatmasına katılması, 1453’te mezarının bulunması ve fethin tarihini, Fatih Sultan Mehmed, Hz. Muhammed ve Şeyh Akşemseddin’i de dahil ederek ayrıntıyla anlatır; türbe bu “kahramanlık” tarihinin bütün unsurlarının simgeleştiği bir mekâna dönüşür.⁷⁴ Rüya üzerine keşfedilen mezara Fatih Sultan Mehmed’in cami ve türbe yaptırmasıyla, sur dışında ilk yerleşim olan Eyüp’ün merkezi oluşmuştur. Sevük’e göre türbenin açılışı “tek başına bir hadise değil, onüç asrı yirmi

72 Eyüp Camisi’nden okunan ezanın eriştiği topraklarda gömülü olanların cennete gideceği inancı yaygındır, fakat erken cumhuriyette buna dair kontrol sıkıdır, örneğin Sultan Reşad’ın eşi Nezpervar Sultan’ın Eyüp’ta defnedilmesine izin verilmemiştir, BCA 030-0-010-000-000-193-321-12, 23 Şubat 1929. Eyüp Sultan’ın hayatı hakkında bir inceleme için bkz. H. C. Ögüt, *Eyyûb Sultan: Hz. Hâlid Ebu Eyyûb El-Ensârî* (İstanbul: Eyüp Belediyesi, 1998). Bu çalışma ilk olarak 1955 ve 1957’de iki cilt olarak yayınlanmıştır. Eyüp Belediyesi tarafından düzenlenen ve 10 yıl süren Eyüp Sultan sempozyumlarına dair kitap haline getirilen bildirilerde 400’den fazla makale yer almıştır, bir özet için *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu I-X: Seçki Tebliğler, Seçilmiş Metinler* (İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2008). Oryantalistlerin yazdıklarından bazıları için bkz. M. C. Phillips, *My Constantinople* (Constantinople: Rizzo & Son, 1922); A. Goodrich-Freer, *Things Seen in Constantinople: A Description of This Picturesque Outpost of the Orient, Its History, Mosques & the Life & Ways of Its People* (Londra: Seeley, Service & Co. Limited, 1926); M. Pereira, *İstanbul: Aspects of a City* (Londra: Geoffrey Bles, 1968).

73 A. Okan, *İstanbul Evliyalari* (İstanbul: Yeni Gür Matbaası), 8; Araz, *Anadolu Evliyalari*, 126. Halide Edip de anılarında her yıl Kurban Bayramından bir gün önce Eyüp Sultan ziyareti yaptıklarını, babasının Halide Edip erkek olursa adını Halid koyacağına dair bir adak adadığını, kız olunca Halide koyduğunu aktarır; H. E. Adıvar, *House with Wisteria: Memoirs of Halide Edib* (Charlottesville, Va.: Leopolis Press, 2003), 79.

74 İ. H. Sevük, “Eyüp’teki Veli,” *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1950. Fethi için Danişmend de şöyle demiştir: “İstanbul’un fethi 8 buçuk asırlık millî bir ideal uğrunda devir devir ve dalga dalga dökülmüş Müslüman ve Türk kanlarının temin ettiği çetin bir netice demektir.” İ. H. Danişmend, “İstanbul’un Yedi Muhasarası,” *Milliyet*, 7 Haziran 1952.

sekiz yıl aşan” bir maceradır: “Din vecdiyle gaza destanlarının birbiriyle kaynaşıp on dört asrın koynundan akmaya başlayarak İstanbul’da kesa-fetleşen heybetli bir macera. ... On üç buçuk asırdan beri ruhlar alemini kudsiyet seyyalesiyle dalgalandırıp gelerek istikbalin, ebediyete doğru da öylece devam edip gidecek bir maceranın heybetli destanıdır.” Makalesinde İstanbul’un fethini uzun tasvirlerle metheden Sevük, Yahya Kemal’e ve “İstanbul’u Alan Yeniçeriye Gazel” şiirine de değinir.⁷⁵ Buna göre “Vur Pençe-i Âlî’deki şemşir aşkına/ Gülbang-ı âsmânı tutan pîr aşkına” dize-lerindeki pir, Akşemseddin’dir.

Eyüp söz konusu olduğunda Yahya Kemal’in erken bir katkısı, ilk kez 5 Mart 1922’de *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yayınlanan “Bir Rüya da Gördüğümüz Eyüb” makalesidir. Yahya Kemal makalesine “Eyüb, Türklerin ölüm şehri Eyüb, Avrupa toprağının bittiği sahilde İslam cennetinin bir bahçesi gibi yeşil duruyor” diyerek başlar, ki yukarıda bahsedilen “Eyüb bir ölümler diyarıdır” diyen belediye başkanını hatıra getirir. Eyüp Sultan’ın hayatını ve fetihî şairane bir üslupla tasvir ettikten sonra makalesini şöyle bitirir:

Fetihten sonra, sahâbî Halid’in kabri etrafına ilk şehitler gömüldüler. Akşemseddin’le fetih askerlerinin, muhasara günlerinde gözlerine görünen sahâbî Hâlid, bir timsâl iken toprakta bir makam oldu, o makam bir şehitlik oldu, o şehitlik bir ölüm şehri oldu, ölüm şehri Avrupa toprağında, İslam cennetinin, yeşil ve rûhânî bir bahçesi oldu. Fetihten beri, yumuşak bir Türk söyleyişiyle “Eyüb” dediğimiz bu cennet bahçesine, en büyük sadrâzamlardan en fakir mü’minlere kadar kaafle kaafle ruhlar girdiler. Bütün o kabirlerin aralarından geçtiğim bir gün sahâbî Halid’in yanında fetih askerlerinden birinin burma kavuklu taşına vecidle uzun uzun baktım; tiryakî bir ocak ihtiyarın vücûdunu haber veren o metin

75 Tanpınar henüz 28 Temmuz 1942’de, “İstanbul’un fethinin beş yüzüncü yıldönümüne ait bahislerin gazetelerde sıkı sık yer aldığı” günlerde *Cumhuriyet*’te yazdığı makalesinde mütareke İstanbul’unda Yahya Kemal’in öğrencisi olduğu yılları ve İstanbul’un fethini anlattığı makalesinde bu şiire değinir, 16 Eylül 1946’da da aynı gazeteye “Türk İstanbul”u yazar; A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi* (İstanbul: Dergâh, 2019), 203-214. Muhtemelen Sevük ve Tanpınar arasında 1938’de Beyoğlu’ndaki Abdullah Efendi lokantasında yaşanan tartışma Sevük’ün Tanpınar’ı anmamasında etkilidir; A. T. Tanpınar, *Hep Aynı Boşluk* (İstanbul: Dergâh, 2017), 443-454.

taş, ölümün ortasında kavuğu yıkmış, hâlâ fetih rü'yâsını görüyor gibi dalgın duruyordu. Zâten Eyüb, o rü'yânın toprakta mücessem bir devamı değil mi?⁷⁶

Yahya Kemal'in tasavvurunda Osmanlılar ve İstanbul fetihle Türkleşir, Eyüp Sultan'ın manevi kudreti türbesine kök salar, çevresini sarar ve sarmalar. Akşemseddin'in rüyasında keşfettiği türbe, "İslam cenneti"nde "Türklerin ölüm şehri"nin merkezini temsil eder. Türbenin Avrupa yakasında olması önemini artırır, çünkü bir anlamda İslam ve diğer Avrupa dinleri arasındaki sınırı çizer. Ayvazoğlu'nun belirttiği üzere, Yahya Kemal için Müslümanlık Türk milletinin milli kimliğinin ayrılmaz bir unsurudur ve malum, Mustafa Kemal ile görüş ayrılığına düşüp yurtdışına gitmek zorunda kalan aydınlardan biridir.⁷⁷ Atatürk'ün ölümünden sonra ülkeye döner, Hamdullah Suphi'nin desteğiyle "sofra"ya kabul edilir; 1942'de Eminönü Halkevi'nde "Türk İstanbul" başlıklı bir konferans verir;⁷⁸ Yahya Kemal'in Osmanlı tarihine, fethi, İstanbul'a bakışı fethin 500. yıl kutlama hazırlıklarında belirleyici olmuştur.⁷⁹

Eyüp Sultan ve diğer türbeler üzerine yazıp çizen bir diğer mütefekkir, tıp doktoru, ressam ve tarihçi Süheyl Ünver, İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından 1953'te yayınlanan kitabında hem yukarıda bahsedilen Danişmend'in "Eyüpteki Veli" makalesini aynen kitabına alır, hem de "usta Yahya Kemal'in 'Ölümler burada bir şehir yaptılar' mütaleası ne kadar yerindedir" diyerek şairi anar.⁸⁰ On yıl sonraki bir makalesinde Eyüp Sultan ve semtine dair şunları yazacaktır:

Bir Eyüb Sultan sitesi yaratmışız. Dünya deseniz dünyada değil. Ahiret deyin amma, dünyada olan. Bir mübarek yer ki, oraya muayyen

76 Y. K. Beyatlı, *Aziz İstanbul* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1985), 133-8.

77 B. Ayvazoğlu, "Yahya Kemal," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. A. Çiğdem, 416-21 (İstanbul: İletişim, 2006).

78 Metni için bkz. Beyatlı, *Aziz İstanbul*, 2-25.

79 Ayvazoğlu, "Yahya Kemal," 421. Babanzade Ahmed Naim'in Yahya Kemal'i, bu yazılarla İslam'ı "efsaneler üzerine kurulmuş bir din" gibi göstererek "zarar" verdiğini söyleyerek suçlaması, ancak yıllar sonra haksızlık ettiğini itiraf etmesine dair bkz. İ. Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, 40-1.

80 Ünver, *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*, 31-32.

zamanlarda gidenler adeta kendi ruhunda avdetlerinde bir ba'su baelmevt hissederler. Gider, gezer iz'anı varsa ruhunu diriltir, döner.⁸¹

Ünver'e göre sadece Eyüp Sultan değil, fetih sırasında şehit olanların kabirleri "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u derhal Türkleştirmesi ve İslamlaştırması siyasetinin icaplarıdır"⁸² ve onların unutulmaması için 500. yılda kitabını neşretmiştir. Dönemin aydınlarının çoğundan farklı olarak İstanbul'un fethinde şehit olanları "evliya gibi" görüp "türbeler yapmış, mumlar dikmişiz" der ve mezarlarının talan edilmesini eleştirir; ona göre "Türk İstanbul'u bekleyen bu ölümler"dir.⁸³

Şehrin fethine bu kadar önem verilirken ve 500. yıla üç yıl kalmışken DP'nin, İslamcı ve milliyetçi aydınlardan büyük ilgi gören Fatih Sultan Mehmed Türbesi'ni (de) neden açmadığı sorusu akla gelebilir. *Sebilürreşad*, henüz 1949'da Fatih'e dair hayranlığı aşıkâr eden iki makale yayınlamıştı,⁸⁴ ve aşağıda ele alacağım üzere, fethin 500. yılında ve sonrasında Fatih ve fetih giderek daha çok ilgi gören konulardı. İktidara henüz gelmiş DP acaba söz konusu çevreler ile mesafesini korumak mı istiyordu? Kanımca alıntıladığım söylemlerin gösterdiği üzere Eyüp Sultan'ın zamana ve mekâna yayılan manevi gücü bu kararda daha çok etkilidir, Eyüp Sultan Türbesi İstanbul'un "Müslüman ve Türk" bir şehir oluşunun sembolüdür. Üstelik DP'yi iktidara getiren "halk"ın da gönülden bağlı olduğu bir ziyaret mekânıdır. Ünver "Eyüb Sultan civarını halk kudsileştirmiştir" diyerek bu gerçeğin altını çizer. Lakin türbeyle gönül bağı, halk ve değindiğim birkaç isim için

81 A. S. Ünver "Eyüb Sultan," *Selamet*, 12 (1963), 3.

82 A.g.e., 9. Ahmet Hamdi Tanpınar için de fetih ordusunun şehitleri "Türk İstanbul'un tapu senetleridir," Tanpınar, *Beş Şehir*, 149.

83 A. S. Ünver, İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 92. Diyanet, Ünver'in dünya tasavvurunu onaylamaz; "Avrupa İzlenimleri" (Ankara: Önasya Yayınları, 1969) kitabını, "gezdiği memleketlerde gördüğü İslam-Türk sanat eserlerini ve manevi değerlerini tanıtan yazar, raporda gösterdiği gibi eserinde yer yer okuyucular tarafından yanlış anlayışlara sebep olabilecek ibareler ve bazı aşırı ifadeler kullandığından" satın almayı reddeder, DİBA 12 Eylül 1969. İstanbul evliyalari hakkındaki çalışmalarda Süheyl Ünver'inkine benzer yaklaşımlar bulunur; örneğin Çalıkoğlu'na göre İstanbul evliyalari İstanbul'un Türk ve Müslümanlığına sadece kanıtlamaz, ilelebet Türk ve Müslüman kalacağını gösterir; M. A. Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Hayatı ve Hüviyetleri* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1957).

84 "Fatih Sultan Mehmed Hazretleri," *Sebilürreşad*, 2/ 46 (Mayıs 1949): 322 ve "Fatih Sultan Mehmed İhtifali," *Sebilürreşad*, 2/ 47 (Mayıs 1949): 350.

söz konusudur. Örneğin dönemin İslamcı dergilerinde genel olarak Eyüp Sultan ve türbesi, özel olarak açılış neredeyse hiç ilgi görmemiştir. Bir istisna türbenin açılması vesilesiyle *Hakka Doğru* dergisinde yayınlanan bir şiiirdir.⁸⁵ *Ehli Sünnet* dergisinde kasım ayında “Ziyaret” başlığıyla yayınlanan imzasız yazıda Eyüp Sultan Türbesi’ne değinilmez, ancak sanki ziyaret usullerinin hatırlatılması, bu ve açılan diğer türbelere dairdir:

Manevi kıymetleri olan mezarları ziyarette Müslümanlıkta mühim bir şart mevcuttur. O da, böyle bir kabri ziyaret eden Müslüman eğer dileklerini o kabirden isterse *küfürdür*. Onu vasıta yaparak Allah’dan isterse caizdir. ... Bir kabrin önünde eğilmek küfür ifade eder, bundan sakınlım. Fatihâ okumakla iktifa edelim.⁸⁶

Eyüp Sultan Türbesi’nin açılışına ilgi göstermeyen İslamcı çevreler, konu fetih olunca tam tersi bir yaklaşım içindedir. İstanbul’un fethinin 500. yılına özel Diyanet İşleri Başkanlığı hem Fatih ve dönemine dair ilk kitap yayınlamış, hem de bir bir hutbe⁸⁷ hazırlamış ve bunu 29 Mayıs 1953’te ülkedeki bütün camilerde okutturmuştu. *Sebilürreşad* da bu hutbenin tüm metnine yer vermişti.⁸⁸ “Cihan tarihinde ve bilhassa İslâm âleminde yeni bir çıkış açan Fatih Sultan Mehmed, o kahraman askeri ile, Hazret-i Peygamber’in: ‘Konstantiniye elbette fetholunacaktır, onu fethetmeye muvaffak olan hükümdar, ne güzel hükümdar ve asker ne güzel askerdir’ mealinde Hâdis-i Şeriflerine mâsadak olmuşlar” diye başlayan hutbede fethin hikâyesi anlatılıyor, İstan-

85 M. Sertel, “Eba Eyüp El-Ensari Türbesinin Açılması Münasebetiyle,” *Hakka Doğru*, 9/ 215 (2 Ekim 1950): 4. Türbenin açılmasından bir yıl önce “Eyüp Sultanı Ziyaret” başlıklı bir şiir yayınlayan *Sebilürreşad*’da 1958’de, Fatih camisi vaizi Hacı Cemal Öğüt’ün Eyüp Sultan kitabına dair N. Ü. imzalı değerlendirmede “eser bütün kuvvetli kaynakları inceleyerek zengin, özlü, me’ hazlı, mesnedli ve şimdiye kadar bir eşi olmayan kıymetli bir abide” denmiş, iki cildin on liraya, 60 kuruş posta ücretiyle *Sebilürreşad* “idarehanesi”nden alınabileceği belirtilmiştir; C. O. Öcal, “Eyüp Sultanı Ziyaret,” *Sebilürreşad*, 3/ 58 (Eylül 1949): 118; N. Ü. “Çok Kıymetli Bir Eser: Eyyub Sultan,” *Sebilürreşad*, 11/ 270 (Haziran 1958): 315. 86 “Ziyaret,” *Ehli Sünnet*, 4/ 92 (Kasım 1950): 2.

87 *Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yetişen İlim Adamları* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953); *Konstantiniye Fatihî Fatih Sultan Mehmet* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953); *İstanbul’un Fethinin 500. Yıldönümünde Okunan Hutbe (Fetih Hutbesi)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953). Kaynak: M. Bulut, “Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi,” *Diyanet İlmî Dergi*, 30/ 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1994): 91-128.

88 “İstanbul’un Fethi,” *Sebilürreşad*, 7/ 151 (Mayıs 1953): 2-4.

bul'un İslam ve Türkler için önemi şu sözlerle ifade ediliyordu: "Dünyanın tek incisi olan İstanbulu muhtelif milletler birçok defa muhasara ettikleri halde, Allah onu Fatih'e ve Fatih'in kahraman askerlerine müyesser kılmış, bu zaferi Türk milletine saklamış ve ona hediye etmiştir. İstanbul, bu sevinçli kubbeler şehri, o muhteşem camileriyle Allaha şükredip Lâhuta uzanan minareleriyle Türk milletinin gözbebeğidir. Şanlı Türk milleti Allah'ın bahşettiği bu lütfunu, Fahri kâinatın haber verdiği bu müjdeyi, ecdadın bu hediyesini ebedi bir armağan olarak saklıyacaktır." Hutbede Fatih'in, "korkusundan kaçacak delik arayan" İstanbul halkına "herkes işine baksın, malından, canından, ırzından emin olsun, huzursuzluğa meydan verilmeyecek" diyerek kalpleri de fethettiğine, çünkü "maddi kuvvete dayanan hâkimiyetin, uzun zamanlar insanlar üzerinde yaşayamayacağını, sürekli saltanatların ancak adaletle devam edebileceğini" bildiğine de dikkat çekiliyordu. İslamcı çevrelerin bu ilgisine rağmen fetih kutlamaları sönük geçmiş, *Sebilürreşad*'da yayınlanan "Ey Büyük Fatih" başlıklı imzasız yazıda, fetih kutlamalarına Ankara'nın "alakasızlığı"nın ülke-de "büyük bir teessür" uyandırdığı belirtilmişti:

Zaten böyle olacağı belli idi. İstemiye istemiye, gönülden gelmeksiz yapılan merasim başka türlü olamazdı. Kutlama programının en canlı ve heyecanlı kısımları kırpıla kırpıla kuşa döndürülmüştü. Dolmabahçe sırtlarından Kasımpaşa'ya aşırılarak indirilecek tarihi kadirganın üç bin levent tarafından ihtişamla nakli, kalabalık bir kütle tarafından tekbirlerle surlara yapılacak hücumlar, bütün minarelerde getirilecek salâtü selâmlar, tekbirler programdan çıkarılmıştı. Fatih'in yüksek ve muallâ türbesine çelenkler koymak gibi hafiflikler hadisenin azameti ile adeta istihza gibiydi.⁸⁹

Makalede Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın "kutlamaya katılmaktan çekinmesi"nin özellikle tepki topladığı da belirtiliyordu. Kutlama programının tekbir, salâtü selâm gibi dini öğeler içermesi Ankara'nın bu tavrında etkili miydi, bilemiyoruz. Lakin fethin 502. yılında Milliyetçiler Derneği

89 "Ey Büyük Fatih," *Sebilürreşad*, 7/ 151 (Mayıs 1953): 5. Düş kırıklığına dair ayrıca bkz. "Fetih Bayramı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı* (İstanbul: Tarih Vakfı, 1993).

29 Mayıs 1955'te Eminönü öğrenci lokalinde 'Fetih Toplantısı'" düzenledi. "Çok kıymetli İlmî ve Tarihi nutuklar"ın verildiği bu toplantı dönemin İslamcı ve milliyetçi aydınlarını bir araya getirdi. Dernek adına Celal Erçika'nın açılış konuşmasından sonra İsmail Hami Danişmend fethin insanlık tarihindeki önemini, Alpaslan Türkeş Fatih'in askeri cephesini, Sedat Çetintaş sanatseverliğini, Bekri Berk fetihten sonra patrikhanenin durumunu, Nurettin Topçu Fatih'in kişiliğini anlatmış, Laika Kara yönetimindeki Türk Musikisi Konservatuvarı Korosu kısa bir konser vermiş, dört saat süren toplantı Fatih'in ruhuna fatihalar okunarak sona ermişti. *Sebilürreşad* bu konuşmaların metinlerini sırayla yayınladı, ilk metin açılış konuşmasıydı, sonra yayınlanan metinlerin kime ait olduğu açık değildir.⁹⁰ Mevzuya dair makaleler sonraki yıllarda da devam etmiştir.⁹¹

Fatih'e bu ilginin halka ne kadar sirayet ettiğini bilmek zordur, lakin Eyüp Sultan'a dair gönül bağı her daim canlıdır. Türbesinin özel durumu, açıldıktan sonra türbede neler yaşandığını arşivlerden daha ayrıntılı anlamamızı sağlar.

"İŞÇİLER VE SAİR HALK"IN AYAKKABISIZ TÜRBE ZİYARETİ

Halkın Eyüp Sultan Türbesi'ne açılıştan sonra da devam eden ilgisi, hemen bir yıl sonra ek ziyaret günlerinin açılmasını gündeme getirecekti. Buna göre 25 Ocak 1951'de Eyüp zabıta amiri türbenin sadece cuma günleri halkın ziyaretine açık bulunduğu, aynı gün semtte pazar da kurulduğu için aşırı kalabalık olduğundan ek olarak salı günleri de ziyarete açılmasını teklif eder, Eyüp Kaymakamlığı da bunu uygun bularak valiliğe bildirir. İstanbul vali yardımcısı, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne bir yazı göndererek "bu talebi uygun gördüğünü" belirtir.⁹² İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü de 2 Şubatta Milli Eğitim Bakanlığına yazıp türbenin "salı günleri de açılmasının uygun görüldüğü"nü iletir.⁹³ Bakanlığa bağlı Eski Eserler ve Müzeler Genel

90 "Fetih Toplantısı: Milliyetçiler Derneği Adına Celal Erçika'nın Açış Nutku," *Sebilürreşad*, 8/ 198 (Haziran 1955): 367-9; "İstanbul Fethi," *Sebilürreşad*, 8/ 199 (Haziran 1955): 378; "İstanbul Fethi," *Sebilürreşad*, 8/ 200 (Temmuz 1955): 397; "Fatih'in Şahsiyeti," *Sebilürreşad*, 9/ 203 (Ağustos 1955): 35- 40.

91 "İstanbul Fethinin Manevi Cephesi," *Sebilürreşad*, 9/ 224 (Temmuz 1956): 271. A. H. Berki, "Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih-i Sultan Muhammed Han," *Sebilürreşad*, 12/ 282 (Aralık 1959): 105.

92 İTMM 16 Şubat 1951.

93 İTMM 2 Şubat 1951.

Müdürlüğü, bu iki belgeyle Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne görüşünü sorar.⁹⁴ Tahsin Öz 10 Mart'ta yazdığı cevabında Eyüp Türbesi'nin cuma günleri sabah dokuz buçuktan beşe kadar açık olduğunu, "yaptırılan tesisat sayesinde" halkın "muntazam surette" girdiğini söyler. Sadece bir bekçisi olan türbede "inzibat ve intizamı temin" için cuma günleri dört memur ve civar türbelerden iki bekçi gelmektedir, ancak devamlı çalışacak ikinci bir bekçi kadrosu lazımdır. Öz, Eyüp zabıta amirinin "salı günü de açılsın" teklifi için "bir fayda melhuz değildir" demektedir:

Halk bu türbeye cuma günleri gitmekte, hatta Arabi ayın ilk cuması fazla tehacum olmaktadır. Binaenaleyh *garip itikatlarla* yapılmakta olan bu ziyaretler için buna mahal olmadığını evvelki gün ziyaret ettiğim sayın İstanbul Müftüsü de muvafık buldular. Binaenaleyh cuma günleri Türbenin içine girilebilmesi, diğer günler asırlardan beri mutad olduğu veçhile hâcet penceresinden ziyaret yapılması yerindedir.⁹⁵

Öz "garip itikatlar" derken ileride değineceğim bebek eşyası bırakma, mum atma gibi adetleri kastediyor olmalıdır, son sözü söylerken müftünün de rızasını almış olması devletin dini ve seküler kurumlarının, türbelerdeki hurafeler söz konusu olduğunda işbirliği yaptıklarına işaret ediyor. Türbenin ek bir gün açılmasının istenmemesinin nedeni, hem "garip itikatları" engellemek hem de müdürlüğü süresince sıkıntısını çektiği kadro eksikliği olabilir.

Bir ay sonra Milli Eğitim Bakanı adına H. Ö. İstanbul Valiliğine "Eyüp türbesi halk tarafından umumiyetle Cuma günleri ziyaret edilmekte olup Salı günleri de açık bulunmasının izdihamı azaltacağı umulmamaktadır. İliniz müftüsünün de bu fikirde olduğu anlaşılmıştır" diye yazarak bir yandan Öz'ü destekler, öte yandan "durumun yeniden incelenerek sonucunun bildirilmesini rica ederim" diyerek açık kapı da bırakır.⁹⁶ Belgesini göremesek de geçen iki ay içinde valilik Öz'e yeni bir talepte bulunmuş olmalı, çünkü haziran ayında Öz yine Ankara'ya, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne yazar:

94 İTMMA 28 Şubat 1951.

95 İTMMA 10 Mart 1951.

96 İTMMA 5 Nisan 1951.

Bu defa İstanbul valisi yine salı günleri Eyüp Türbesi'nin açılmasını istemektedir. Türbenin açıldığı günler, Topkapı Sarayı Müzesi'nden sekiz on memur ve hademe gönderildiğinden külfetli bir mesaiyi mucip olmaktadır. Bu kerre gümüş şebekelerde bulunduğundan inzi-batı mes'elesi daha ziyade dikkate layıktır. Eyüp kaymakamı iki ma-halle bekçisini de yardımcı olarak vereceğini bildirmekte olduğun-dan idaremiz bu hususta muzdar bir mevkiye kalmıştır. Salı günleri öğleden sonra açılıp açılmaması hakkında yüce bakanlığın emir ve kararlarının alınmasına delaletlerini rica eylerim.⁹⁷

Aynı gün Eyüp Kaymakamlığı ve Belediye İşleri Müdürlüğüne de yazarak konuyu bakanlığa sorduğunu belirtir. Arada muhtemelen belgeler eksiktir çünkü yaklaşık bir yıl sonra mayıs ayında Milli Eğitim Bakanı İstanbul Valiliğine, türbenin cumaya ek olarak pazar ve çarşamba günleri de açıl-masının uygunluğunu ileterek ziyareti ayarlamak ve inzibatı sağlamak için gerekli elemanların valilikçe sağlanmasını rica eder. Vali Fahreddin Kerim Gökay da altı gün sonra bu emri “gereği yapılsın” diyerek Topkapı Müzesi Müdürlüğüne bildirir.⁹⁸

Ek ziyaret günleri koymak kalabalığı azaltmak açısından kuşkusuz makul görünüyor. Eyüp Kaymakamlığı ve İstanbul Valiliği bu konuda ısrar-cıyken, üstelik bakanlık da onay vermişken Öz neden karşı çıkıyor? Perso-nel eksikliğinin bu noktada artık bahane olamayacağı düşünülebilir, ancak türbedarlara dair makalemde dikkat çektiğim üzere devlet “türbelerden so-rumlu birimlere yeterli bütçe ayırmayarak, türbelerin yönetimini kurumlar arasında karmaşıktırarak ve sorunlarla mücadele için ilgili kuruma yeter-li otoriteyi vermeyerek, “tarihi ve mimari” değeri olduğu için “millileştire-rek” devir aldığı türbelere dahi iyi bakamadı, ayrıca hırsızlık vakaları da çok yaygındı.⁹⁹ Öz'ün amacı hırsızlığı mümkün merteye engellemek olabilir,

97 İTMMA 20 Haziran 1951.

98 İTMMA 16 Mayıs 1952 ve 22 Mayıs 1952.

99 Beyinli Dinç, “677 Sayılı Kanun,” 134-5. Yüzlerce hırsızlık vakasından çarpıcı bir örnek için bkz. A.g.e. 122-5. Türbelere dair istimlak örnekleri de çoktur. Örneğin 1929'da Çorum'daki Piri Baba Kabristanı ve dahilindeki cami ve türbe 1050 liraya istimlak edilerek bir kısmı belediyeye verilmiş, bir kısmına ise mu-allim mektebi yapılması kararlaştırılmıştı; BCA 030-0-018-001-002-6-58-9, 27 Kasım 1929. 1938'de Çan-ırn'da evkafa ait, ismi belirtilmemiş türbe yeri ücretsiz olarak belediyeye verilmişti; BCA 030-0-018-001-

fakat 1959 tarihli başka bir belge, Gökay'ın 1952'deki son yazısından sonra tam olarak nasıl geliştiğini bilemediğimiz bu durumu daha iyi anlamamızı ve başka bir gözle değerlendirmemizi sağlıyor:

Türbenin ziyarete açık olduğu günler 24 Ağustos 1954'te onaylanmıştı. Keyfiyet beş seneye yakın bir zamandan beri bu şekilde cereyan etmiş olduğundan Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu bültenindeki malumatın yeni bir malumat olarak addedilmemesi lazım gelirdi.

Turing kulübü bültenindeki bahsedilen *Cuma günlerindeki tehacum* diğer günlerin kapalı olmasından değil fakat *cuma gününün müslüman dininin mübarek günü olmasından ve halkın bu gün yapılacak ziyaretin sevabına inanmış olmasındandır*. Bilhassa Arabi ayların ilk cuması bu tehacum görülmemiş bir kesafet kesbetmektedir.

Esasen başta Eyüb Türbesi olmak üzere *türbelerimizin ziyareti herhangi bir sisteme bağlanmış değildir*. Türbeler bir müze, bir hatıra yeri gibi gezilmemekte ancak dini kaidelere de uyulmamaktadır. Nitekim Eyüp Türbesi ekserisi abdestsiz olan üstleri başları temiz olmayan işçiler ve sair halk tarafından geliş güzel gezilmekte, ayakkabılar da çıkarılmamaktadır.

Bu ziyaretleri *dinin ve milli terbiyenin icaplarına uydurmak ve dinimize tarihimize gösterilmesi gerekli hürmeti sağhyabilmek* gayesi ile günler tahdit edilmiş ve bu ziyaretler daha ziyade dini günlerimize inhisar ettirilmiştir.

Vekâletimizce de müsade edildiği takdirde Eyüp Türbesi'nin ziyaretini asırlardan beri olduğu gibi dinimizin ve milli geleneğimizin icaplarına uygun, *hürmetkâr bir ziyaret halinde* devam ettirmenin doğru olduğu mütalaasında bulunduğumuzu saygı ile arz ederim.¹⁰⁰

Anlaşılan, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu¹⁰¹ bir bülteninde türbedeki izdihamdan bahsetmiş. Turizm alanında faal bir dernek olarak

002-82-5-1, 15 Ocak 1938. 1939-1941 arasında istimlak edilen İstanbul'daki Horoz Baba Türbesi için bkz. BCA 030-10-192-318-14. Bu dosyada belirtilen döneme dair farklı tarihli sekiz belge vardır.

100 İTMM 20 Ekim 1959.

101 1923'te turizm ve otomobil alanlarında faaliyet göstermek üzere kurulan kurum, 1930 yılında kamu yaranna çalışır dernek olarak tanınmıştır, <https://www.turing.org.tr/tarihce/> (Erişim 24 Ekim 2019).

türbe ziyaretini İstanbul şehir turizmi bağlamında ele aldığını tahmin etmek zor değil. Öğreniyoruz ki 1959'da türbe hâlâ sadece cuma günleri ziyarete açık. Türbe farklı aktörlerin idealindeki gibi ziyaret edilmiyor, ilginç olan başka ayrıntılar da var. Mesela "üstleri başları temiz olmıyan işçiler ve sair halk," devletin, en azından kendisine ait olduklarını ilan edip yönetmeye talip olduğu türbeleri alt sınıfa mensup kişilerin "gelişigüzel" ziyaret etmesinden çok rahatsız olduğunu gösteriyor. Eğer türbe tarihimizi öğrenebileceğimiz bir tür "müze" ise bunları ancak orta-üst sınıf kişilerin ziyaret etmesi arzu ediliyor. Öte yandan türbenin dini bir mekân olduğu kabul ediliyor, hatta bir "cami"ye de benzetiliyor, çünkü ziyaretçinin abdest alması, hatta ayakkabılarını çıkarması isteniyor. 1950'lerden bir fotoğraf da (Resim 7) ayakkabı çıkarmanın beklendiğini kanıtıyor.¹⁰²

"Türbeye sıralanarak girilmesi" levhasının altındaki levhada zor da olsa "ayakkabı ile girilmemesi rica"sı okunabiliyor, yaşlı adamın önündeki eğilmiş kadınların girişte ayakkabılarını çıkardığı belli. Koçu'nun çalışmasından 1960'larda dahi bu kuralın devam ettiğini öğreniyoruz: "Abdestini alan ziyaretçi ayakkabısını çıkararak hacet penceresi yanındaki kapudan tâzimle medhale girer, burada üç ihlâs bir fatiha okuyarak, sükûn içerisinde diğer kapudan çıkar."¹⁰³ Başka türbelerde de bu kuralın konup konmadığını arşivlerden öğrenemiyoruz. Bu kural Eyüp Sultan Türbesi'nde belki de denendi, lakin zaman içinde kaldırılmış olması "baş edilemedi mi?" sorusunu akla getiriyor.

Devlet kurumlarının ziyareti yönetmek için kullandığı bir başka politika, giriş ücretiydi. 1950'deki açılışlarda ücret talep edilmemişti, fakat 1957'de ziyaret için 30 kuruşluk bir meblağ belirlendi.¹⁰⁴ Eyüp Sultan Türbesi üç ay sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından ilginç bir biçimde bu kuraldan istisna edilince türbe girişi ücretsiz oldu.¹⁰⁵ 1965'te İstanbul'daki tüm açık türbeleri ziyaret yeniden ücretsiz yapıldı.¹⁰⁶ İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü türbeleri "müzeleştirme"

102 Ünver, *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*, Resim 2.

103 Koçu, "Eyyübsultan Türbesi," 5468.

104 İTMM 7 Şubat 1957.

105 BCA 030-18-01-02-146-27-16, 25 Mayıs 1957.

106 İTMM 28 July 1965.

Resim 7. 1950'lerde Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret ederken ayakkabıların çıkarılması gerekiyordu.

isterken ve müzelere giriş ücretli iken neden böyle farklı bir karar alınmıştı? Bu kararın yine de türbeleri müzeleştirme politikasıyla alakası olduğunu düşünüyorum. Bu açıdan iki nokta önemli: Halk türbeleri müze gibi ziyaret etmiyordu. Öte yandan ziyarete açık Osmanlı padişahlarına ait türbeler de ziyaret mekânları değildi. Kanımca İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü padişah türbelerini ziyareti teşvik etmek için giriş ücretini kaldırmıştır. Eyüp Sultan Türbesi'ni *doğru biçimde* ziyaret ise sıkı gözetim yoluyla sağlanmak istenmiştir. Ziyareti yönetmek için giriş ücreti politikasının en etkili biçimde kullanıldığı örnek ise, Hacı Bektaş Veli Türbesi'dir, ki devletin Alevi/Bektaşilerin kıymet verdiği türbeleri, sonraki bölümde Karacaahmet Türbesi örneğinde de gösterdiğim üzere, *farklı* yönettiğini gösterir. Dergâhın müze olarak açılışı 1960'ta planlanmıştı. 3 Mart 1960'ta Maarif Vekili Atıf Benderlioğlu başvekaletle yazarak türbenin 16 Eylül 1925'te Etnoğ-

rafya Müzesine alınan eşyasının iade edilmesini, bir süredir “halkımızın istifadesine” açılma hazırlıklarının yapıldığını ve tamiratı Vakıflar Umum Müdürlüğünün yürüttüğünü söylemişti.¹⁰⁷ Bir ay sonra Celal Bayar ve Adnan Menderes de benzer bir talepte bulunarak eşyanın iadesini ve türbenin “tanzim edilerek umuma açılmasını” talep etmişlerdi.¹⁰⁸ Ancak, açılışa dair hatırasını yazan Dr. Mehmet Önder’in belirttiği üzere kapatıldıktan sonra kendi haline bırakılan türbe ve dergâhta “çatılar akıyor, bazı bölümlerinin duvarlarını süsleyen çok değerli kalem işi nakışları dökülüyordu.”¹⁰⁹ Vakıflar İdaresi tarafından onarımı uzun sürmüş olmalı ki 16 Ağustos 1964’te açılması kararlaştırıldı. Konya Mevlana Dergâhı müze olarak açıldıktan sonra müzenin müdürlüğünü yapan Önder’in anıları, açılış sürecinde yaşananları aydınlatıyor. Önder’i açılışı yapmak için dönemin Milli Eğitim Bakanı İbrahim Öktem görevlendirmişti. Açılışa olaylar olmaması için gayret etmesini salık vermiş, “biz Bektaşî Dergâhı değil, müze açıyoruz” diyerek uyarılmıştı. Önder açılıştan bir gün önce ilçeye gelmiş, kaymakam ve belediye başkanı ile “tören programı”nı gözden geçirmişti. Ancak gece hiç uyuyamaz, çünkü gece yarısı ilçede kamyon, otobüs, at arabaları, kağı gürültüleri başlar. Sonrasında olanlar uzun bir alıntıyı hak ediyor:

Yüzlerce, binlerce insan, Hacıbektaş ilçesine akın ediyordu. Meğer Hacıbektaş’taki çelebiler, her tarafa haber salmış: (16 Ağustos günü ceddimizin Türbesi ve Dergâhı açılacak. Herkes davetli, Çelebi’nin evindeki lokmaya buyurunuz). Hediyesini alan Hacıbektaş’a koşmuş. Sabah Müze Müdürü Ali Sümer geldi: (Efendim, köylerden,

107 BCA 908-41-76-168, 3 Mart 1960.

108 BCA 030-18-01-02-154-84-5, 2 Nisan 1960.

109 M. Önder, “Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1 (1994): 34–39. Bu anılardan Mevlana Müzesi’ne dair de bilgi edinebiliyoruz. Önder, Hacı Bektaş’ın öneiminin *tarikatından değil*, “bir Türk düşünürü ve mutasavvıfı olarak tarihi kişiliği, Türk düşünce hayatına hizmetleri ve yüceliği” olduğunu belirtir ve ekler: “Biz Konya’da Mevlâna’yı bu yönleri ile dünyaya mal etmiştik. *Mevlâna’dan sonra kurulan Mevlevilik, sadece araştırma alanımızdı.*” İsmail Kara, Kudsi Erguner’in *Aktüel* dergisinde 20-26 Ocak 1994’te yayınlanan “Paris’te Bir Mevlevî” başlıklı röportajından şu alıntıyı yapar: “1958-9 seneleriydi. Konya’da ilk kez Mevlevî ayını düzenlenecekti. Onca yıl üstüne gidilen bir konu olduğu için büyük heyecan yaratmıştı. Hatırlıyorum rahmetli babam (Neyzen Ulvi Erguner) ve bütün zevat trenlere binip gittiler. Orada vali hepsini toplayıp ‘*bu yaptığınız yalnızca bir gösteridir, birinin, içinden Allah dediğini hissedersen hem yasaklarım’* demiş.” Kara, *Cumhuriyet Türkiye’si’nde*, 237.

kentlerden en az on beş bin kişi Hacıbektaş'a geldi. *Müze kapısına dayandılar. Zor durumdayım) dedi. Hemen kaymakamı aradım. Bir manga jandarma kapıyı tuttu.* Tören yapmanın, törende konuşmanın imkânı yoktu. Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Nuri Kodamanoğlu da Hacıbektaş'a gelmişti. Durumu o da yerinde gördü. *Kalabalık müzeye girecek olursa ne vitrinler, ne de müze kalırdı.* Nevşehir'den gelen *Jandarma da yetersizdi.* Çaresiz Kayseri valiliğinden yardım istendi. Oradaki Yurtiçi Komutanlığı'ndan kamyonlara bindirilmiş yüz kadar asker getirildi. Bunlar *müzeyi kuşatarak koruma altına aldılar.* Kalabalığa sık sık anonslar yapıldı. Müzenin cümle kapısının bulunduğ u birinci avlu önünde iki sıra halinde sıraya girmezlerse, açılışın yapılamayacağı duyuruldu. Öğleden itibaren jandarmanın gözetimi altında sıralar yapıldı. Dergâh'a içeride hiç durulmadan cümle kapısından girilerek, arka kapıdan çıkmak suretiyle bir ziyaret düzeni kuruldu. Geç saatlere kadar süren ziyaret yavaş yavaş hafiflemeğe başlamıştı. Bu önlemler alınmasaydı, *kalabalık birbirini çiğneyecek, müze eşyaları, hatta bina tahrip olacak, bazı ölümler olabilecekti.* Ertesi gün ziyaretçi sayısı azaldı. O gün giriş ücreti alınmaya başlanmıştı.

Hacı Bektaş Veli Dergâhı/Türbesi'ne dair arşivlere ulaşamadığımız için başka neler olduğunu veya öncesi/sonrasını bilemiyoruz. Eyüp Sultan Türbesi arşivinden ise türbe ziyaretine dair, daha önce bahsettiklerime ek olarak farklı müzakere şekillerini de öğrenebiliyoruz. Örneğin 1953'te Nazmiye isminde bir kadın, adağı yerine gelince "Hazreti Halit Türbesi'ne yayılmak üzere bir adet 161/75 ebadında koyu kayısı zemin üzerine üç tarafı beyaz beneklerle mihraplı Isparta dokuması yetmiş lira kıymetinde halı seccade"yi türbe memuruna teslim etmiş ve "gereken muamelenin ifa buyrulmasını" rica etmişti. Fakat o güne dek bu tür eşyalar türbelere kabul edilmediği, edilirse "adet haline gelerek" türbeleri kısa bir zaman içinde "eşya deposu" haline getireceği için, dahası "bunların tesellümü, muhafazası ve türbelerin mistik havasına uymayacak bir teşhir keşmekeşi de yaratacağı taktir buyrulacağından" reddedilmişti.¹¹⁰ Ama söz konusu kişi başbakan

110 İTMMA 6 Haziran 1953 ve 8 Haziran 1953.

olursa durum farklıdır. Adnan Menderes'e dair bu örnek Eyüp Camii'ni konu alsa da, Eyüp Sultan'ın seçilmesi açısından önemli ve sıradan bir insanın dahi devleti hesap vermeye zorlayabileceğini göstermesi açısından ilginçtir.¹¹¹ EK 7'de yer verdiğim belgeye göre 27 Mayıs 1960 darbesinden yaklaşık bir ay sonra, 30 Haziran'da Söğüt İcra Memuru Basri Öztürk, Cemel Gürsel'e bir mektup yazar:

Muhterem bey efendi, sabık iktidar zamaninde adnan menderes tayyare kazasından kurtulduktan sonra istanbul eyyub sultan camisine hali ve kilim aldı ve koydurdu. pırasinide evkaf bankasına verdirmiş. fekat evelki eski antika hali ve kilimler ne oldu aceba, onların içinde çok kıymetli seccadeler ve yuz senelik halılar var idi.

Mektuptaki soru ciddiye alınır ve araştırılır. Vakıflar Umum Müdürü, eski halıların “teberrükât ambarında” olduğunu belirtir; sahibi onlar olsa da “ziyedi Diyanet İşleri Reisliğidir. Muhafazası da hademelere aittir. Bu hususta kanunda madde de vardır.” 6 Temmuz'da Başbakanlık Hususi Kalem Müdürü, “1959 yılında 119 076 lira değerinde 595,38 m2, 1960 yılında 47 803,35 lira değerinde 238,06 m2 ve 1641,60 lira değerinde Sümerbank Hereke Fabrikasına 835,60 m2” halının dokutulup camiye serildiğini, kaynağın Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1959 ve 1960 bütçelerinden alındığını belirtir. Diyanet İşleri Başkanlığı ise kaldırılan halıların 277'sinin diğer camilere, 2'sinin İstanbul Müftülüğü'ne, 213'ünün evkaf deposuna verildiğini, 77'sinin ise mahfel kısmında Eyüp'de durduğunu yazar. 17 Şubat 1959'da meydana gelen kazada Adnan Menderes'in Londra'ya giderken bindiği uçağı Gatwick Havaalanı'na inişe geçerken düşmüş, 14 kişi hayatını kaybederken Menderes hafif yaralı olarak kurtulmuştur.¹¹² Eyüp Camii'ne yeni halı almanın, bir şükran ifadesi olduğu aşikâr; ilgili kurumların hesap vermesi ise takdire şayan.

III BCA 030-0-001-000-000-88-553-17, 6 Temmuz 1960.

112 Bu kazadan sağ kurtulmasından sonra Menderes'in “evliya olduğu,” “ilahi dokunulmazlık” kazandığı gibi iddialar dile gelmiş, Türkiye'nin birçok yerinde kurbanlar kesilmiş, Menderes için camilerde dualar okunmuştur; L. Kırkpınar, “Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVIII/36 (Bahar, 2018): 349-359.

Devlet kurumlarının hayli ilgili olduğu bir başka konu türbe etrafındaki dilencilerdir. Ünver bu durumdan bahsetmiş, dilencilerin “şerrinden” kaçılmadığını ve “manevi huzura manî” olduklarını belirtmiştir.¹¹³ Topkapı Sarayı Müzesi müdürü de 1954’te İstanbul Valiliğine, Eyüp’teki Hazreti Halit Türbesi’nin açık olduğu günlerde türbe kapılarına kadar sokulan ve ziyaretçileri rahatsız eden çok sayıda dilenci görüldüğünü yazar ve “sık sık turistler de geldiğinden çirkin bir manzara tevhit eden bu dilencilerin her iki türbenin civarından uzaklaştırılması hususunda devamlı bir takibe ihtiyaç” duyulduğunu belirtir.¹¹⁴ Vali yardımcısı da “gerekli tedbir aldırılmış işin da-imi surette gözönünde tutulmakta olduğu anlaşılmıştır” cevabını vermiş, belgeyi Emniyet Müdürlüğü de damgalamıştır.¹¹⁵ 1958’den, türbe memurunun valiliğe gönderdiği bir başka yazışma, dua okuyanlara dairdir:

Eyüpsultan’daki Hazreti Halit Türbesi’nin bilhassa halkın ziyaretine açık olduğu günlerde Türbenin giriş ve çıkış kapısı önlerinde ellerinde kendileri tarafından yazdırılıp tabettirilmiş ayet ve hadis bulunan kâğıtları dağıtmak ve bazıları ise yine *ellerinde süpürge ve bez parçaları* olduğu halde, *güya Türbenin vazifeli müstahdemleri* imiş gibi birtakım sözlerle *alenen dilenmek suretile yerli ve yabancı halkı rahatsız etmekte* ve hiçbir suretle dini bilgi ve salahiyeti olmadığı halde *sünnet çocuklarına yüksek seslerle dua okuyarak* ziyaretçilerin huzurunu selbetmekte bulunan ve yegane emelleri dilencilikten başka bir şey olmayan bu kimselerin buralardan uzaklaştırılarak bu çirkin halin önüne geçilmesi hususunda alakalılara gereken emrin verilmesine müsaadelerinizi saygı ile arz ederim.¹¹⁶

Bu yazışmadan, Eyüp Sultan Türbesi’ne sünnet çocuklarını götürme adetinin devam ettiğini anlayabiliyoruz.¹¹⁷ Geçmişte sünnet çocuklarına türbedar okurken anlaşılan ortaya çıkan boşluk farklı kişiler tarafından dol-

113 Ünver, *İstanbul’da Sahabe Kabirleri*, 35.

114 İTMMA 25 Ağustos 1958.

115 İTMMA 9 Kasım 1954.

116 İTMMA 22 Eylül 1958.

117 M. H. Bayrı, “İstanbul Sünnet Düğünü,” *Halk Bilgisi Haberleri*, 11/ 121 (Kasım 1941): 14-16.

duruluyormuş. Süpürge ve bez parçalarını acaba adak için mi satıyorlardı? 1944'ten Sümbül Efendi Türbesi'ne dair bir belge, adak için türbeye ve sahibine süpürge hediye etmenin yaygın olduğunu gösteriyor.¹¹⁸ “Ayet ve hâdis bulunan kâğıtları” muhtemelen satıyorlardı, ki daha önce değindiğim, Hacı Bayram Veli Türbesi'nde yaşananlara benziyor.

Türbede olan bitenlere dair değineceğim son hâdise, 1971'de yaşanmış. Buna göre türbeler şefi, o dönem türbelerden sorumlu Türk İslam Eserleri Müzesi müdürlüğüne, hırsızların türbenin hacet penceresindeki “bakır işleme pencere muhafazasından kıvrık dal çiçek süslemeler arasındaki yıldız şeklinde süslerin tamamını (63 adet) kesmek suretiyle” çaldığını, “bu yıldızlar halk arasında Yahudi Yıldızı tarzında mütalaa edildiğinden çalınmanın ideolojik maksatla” olduğunu tahmin ettiklerini, semt karakoluna durum bildirilmesine rağmen ilgi gösterilmediğini yazar.¹¹⁹ Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürü Can Kerametli, gereği için İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığına, bilgi için Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Eyüp Kaymakamlığına gönderdiği yazıda şöyle demektedir:

Müzemize bağlı Eyüp Sultan (Hz. Halit) Türbesi “Hacet Penceresinin” tunç döküm şebekesinde bulunan “Mührü Süleyman motifleri” 23 Ekim 1971 cumartesi günü sabah namazından sonra bilinmeyen kimseler tarafından kesilmek suretiyle koparılmış ve tarihi değer taşıyan şebeke zedelenmiştir.

Mührü Süleyman motifinin (Altı Şualı Yıldız) halk nezdinde daha çok Musevilikle ilişkili olduğu zannedildiğinden ve ayrıca tahribin Ramazan ayına rastlaması sebebi ile “dinsel” düşüncelerle yapılmış olabileceği kanaatindeyiz. Oysa ki altı şualı yıldız Türk folklorunda ve Türk klasik san'atında “kem gözden korunma” sembolik manası ile geniş bir uygulama sahasına sahiptir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'in kaftanında, Kanuni Sultan Süleyman'ın Topkapı Sarayı'nda bulunan giysilerinde, Barbaros Türbesi'nde, Yenicamii'de,

118 İTMMMA, 22 Kasım 1944.

119 İTMMMA 25 Kasım 1971.

Resim 8. Eyüp Sultan Türbesi, 1950'ler.

Topkapı Sarayı Harem Dairesinde görülebileceği gibi Eyüp Sultan Türbesi'nin iç çini süslemeleri de aynı örneğe sahiptir.

Müzemize bağlı gerek diğer abidelerin, gerekse Eyüp Sultan Türbesi'nin benzer bir amaçla yeniden herhangi bir tecavüze uğramamaları için *durumun sayın halkımıza müftülükler vasıtası ile duyurulması* ve bilgi verilmesi müdürlüğümüzce uygun mütalea edilmektedir.

Durum bilgilerinize ve tensiplerinize sunularak gereği için emir ve müsaadelerinize saygı ile arz olunur. ¹²⁰

Bu hadisede Yahudi düşmanlığı söz konusu olabilir mi, yoksa para amaçlı basit bir hırsızlık olayı mıydı? 12 Mart Muhtırasından sonra 17 Mayıs'ta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Ephraim Elrom'un kaçırılıp öldürülmesini takip eden tutuklamalarla bir ilgisi var mıydı? Bilemiyoruz, ancak

¹²⁰ İTMM 26 Kasım 1971.

Resim 9. Eyüp Sultan Türbesi 1960'lar. Fotoğrafta kadınların giyimlerindeki değişim gözden kaçmıyor.

Mührü Süleyman motifine dair halkı bilgilendirmenin özellikle müftülüklerden rica edilmesi dikkat çekiyor. Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde buna dair bir belgeye rastlanmıyor, rica belki de iletilmedi; hırsızlık olayı ciddiye alınmamış da olabilirdi.

KARACAAHMET TÜRBESİ'NDE BİR "MECZUB"

Buraya kadar adlarını andığım türbeler açıkken diğerlerinin kapalı olmasına dair halkın verdiği tepki neydi? Bu konuda arşivler maalesef bize çok az bilgi veriyor. Daha yakın bir tarihte, 1990'da, Mehmet M. adında bir "vatandaş"ın düzgün bir Türkçe ve elyazısı ile İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğüne yazdığı dilekçesi o yıllara dek yüzlercesi hâlâ kapalı bulunan türbelere dair bakış açısını yansıtabilir:

İstanbul'da ziyaret yerlerini gezerken, türbelerin büyük bir kısmının ziyarete kapalı olduğunu görmek bizleri üzmektedir. Hele bu türbelerin içinde Merkez Efendi, Ramazan Efendi, Yahya Efendi, Karaca-

ahmet türbelerinin de bulunması bizleri *hem manevi hem de kültürel yönden etkilemektedir*.

Eyüp Sultan hazretlerinin ya da I. Ahmed'in türbesini ziyaret ederken duyduğumuz *hazzi ve mutluluğu*, Merkez Efendi, Ramazan Efendi, Yahya Efendi, Karacaahmet gibi zatların da türbelerini ziyaret ederek tatmamızın hakkımız olduğu aşikârdır. Bu türbelerimizin ziyarete açık olmasının, *hem dini vecibelerimizi yerine getirmek hem de Milli kültürümüze sahip çıkmamız bakımından gerekli olduğuna inanıyoruz*. Bu nedenlerle bu türbelerimizin kısa zamanda ziyarete açılmasını bekliyoruz.¹²¹

Türbeleri dini ve kültürel boyutlarıyla bir arada görebilen bu “vatan-daş”ın talebinin kısa sürede karşılığını bulduğunu tahmin etmek zor değil, çünkü dilekçe türbelerin açılma kararının Kültür Bakanlığına bırakıldığı yılda iletilmişti. 1990’da ülke genelinde resmi olarak ziyarete açılan birçok türbeden biri de İstanbul’da bulunan, halk arasındaki ismiyle, Karacaahmet Türbesi’ydi. Üsküdar’da, içinde türbe ve tekkesinin, hatta Horasan’dan binerek Anadolu’ya geldiğine inanılan atının mezarının/açık türbesinin de bulunduğu “şehrin en eski ve en büyük mezarlığı”na adını veren Karacaahmet,¹²² Orhan Gazi devrinde yaşamış Horasan erenlerinden, bazı kaynaklara göre Rum abdallarından bir “Türkmen dervışı”dır.¹²³ Rumeli fetihlerine katılmış, Anadolu’yu dolaşarak tekkeler kurup dervişler yetiştirmiş bir halk hekimidir. Son durağı muhtemelen Akhisar’dır, ancak Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki türbe ve makamlarında ve İstanbul’da halkın şifa amaçlı, özellikle ruh hastalıklarını iyileştirdiğine inanarak ziyaret ettiği bir velidir. Hacı Bektaş Veli’ye intisab ettiğine, Abdal Musa ile de görüştüğüne inanılan Karacaahmet’in İstanbul’daki türbesi özellikle Alevi/Bektaşiler için mühim bir ziyaret mekânıdır. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü’nün yönettiği tek Alevi/Bektaşî türbesi olması açısından özel bir konuma sahiptir, müdürlükte en kalın dosyaya sahip olması da dikkat çekicidir.¹²⁴

121 İTMMMA 20 Kasım 1990.

122 N. İşli, “Karacaahmet Mezarlığı,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24 (2001): 375-377.

123 H. Şahin, “Karaca Ahmed,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24 (2001): 374-375.

124 Bu durum Nezihe Araz’ın Anadolu Evliyaları’nda Karacaahmet’in şahsı etrafındaki rivayetleri anlat-

Türbe 1945'te İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğünün sorumluluğu altına girdiğinde Eski Eserler ve Müzeler umum müdürü, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne, "açık bir halde bulunan ve belediye mezarcuları tarafından depo olarak kullanılan" Karacaahmet Türbesi'nde "kumaş üzerine işlenmiş yazılar, elliden fazla yazma Kuranıkerim, yazılı şamdanlar ve su taslarıyla birçok etnografik eşya" bulunduğunun öğrenildiğini yazmış ve eşyanın incelenerek neticenin bildirilmesini talep etmişti.¹²⁵ Arşivde bu yazının cevabına ulaşamadım ancak bir yıl önce, yine arşivde ulaşamadığım 16 Eylül 1944 tarihli bir yazıya verilen cevap konu hakkında fikir veriyor. Buna göre Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğü, türbenin kendilerine intikal etmediğini ve Vakıflar Müdürlüğünün sorumluluğunda olduğunu ancak onların da ilgilenmediklerini iddia etmiş ve şunları eklemiştir:

Türbenin methali ile odaları ve bahçesi mezarcular tarafından işgal edilmiştir. Türbeye (*okunamadı*).. açılan penceresinden girilebilmektedir. Mevzubahis edilen hırka kolsuz olup kalın işlerden örme garip bir işdir. Bundan başka türbede bazı levhalar, Kelam-ı Kadim ve cüzler, rahle ve şamdanlar bulunmakta ise de hiçbirinin sanat, kıymet ve değeri yoktur. Bu hırka ile külahının lağvedilen tarikatlar dolayısı ile bir ifadesi olsa bile müzelerimizde bu gibi eserler bulunmadığından bunların alınmasına lüzum görülmemektedir.¹²⁶

Yüzyıllardır faal olan tekke ve türbede kalan eşyanın hiçbir "değeri"nin olmadığı tespiti ilk bakışta şüpheli görülüyor. Karacaahmet'in hırkası ve külahı, tarikatla ilgili olduğu için müzeye konmaya layık görülmemiş, belki de diğer yüzlercesinde olduğu gibi, türbedeki eşyalar "talan edildikten" sonra gerçekten değersiz olanlar kalmıştı, bilemiyoruz. Aysel Okan türbeyi Gülfem Hatun'un bir rüya üzerine yaptırdığını belirtir ve bu konuda ipucu verebilecek, 1960'lardaki gözlemlerini aktarır:

masının ancak İstanbul'daki türbesine değinmeyerek, şıfacılığına ve kendi adını taşıyan köye yoğunlaşmasının sebebi olabilir, Araz, *Anadolu Evliyaları*, 417-424.

125 İTMM, 30 Kasım 1945.

126 İTMM, 28 Eylül 1944.

Şânına, şöhretine hiç de uygun olmayacak şekilde gösterişsiz bir türbede yatıyor Karacaahmet. ... Koyu pembe badana boyanmış türbede sancağı, deve yününden örülmüş hırkası ve zikir tesbihleri onu bütünlümeye kâfi gelmekte. ... Zikir tesbihleri üzerinde dolanan eller, deve yününden örülmüş hırkaya gidip murat dileyenler hiç eksik değil. Akşamları dört bir yanında yanan mumlar da Karacaahmet'i yüz defa, bin defa getirip veriyor insana.¹²⁷

Türbenin içine girilerek ziyaret mi ediliyordu? Karacaahmet'in hırkası müzeye alınmasa da türbesine konmuş muydu? Bilemiyoruz, ancak emin olduğumuz bir husus, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğünün sorumluluk alanına girdiği dönemde türbe odalarının "mezarcılar" tarafından "işgal" edilmiş olduğu, bahçesinin de "malzeme deposu" olarak kullanıldığıdır. Tahsin Öz, Üsküdar Kaymakamlığına yazarak durumun polis soruşturmasıyla araştırılmasını ve neticenin kendilerine bildirilmesini talep etmiştir.¹²⁸ Neticeyi arşivden takip edemiyoruz, lakin işgalin sona erdiğini tahmin edebiliriz, çünkü müdürlük tamir çalışmalarına hemen ertesi yıl başlamıştır, kaynak ise halktan gelen yardımlardır. 24 Kasım 1946'da Emine A. "bakımsızlık yüzünden pek fena bir durumda olan" türbeyi tamir etmek istediğini yazar; Tahsin Öz'ün hazırlattığı keşfe göre tamirat masrafı "1696 lira 53 kuruş" olarak belirlenir ve "mimarlarımız nezaretinde yapılsın" talimatı verilir.¹²⁹ 13 Temmuz 1953 tarihli bir başka talepte Enver H., türbeye elektrik bağlatmak ister; aynı kişi daha sonra Aziz Mahmut Hüdai Türbesi'nin onarımına da katkıda bulunmuştur.¹³⁰ 1962'de ise Ahmet Ö. türbeye şehir suyu bağlatmak ister.¹³¹

1969'da Karacaahmet Sultan Derneğinin kurulmasıyla türbeye deyim yerindeyse sahip çıkılır, aşağıda yeniden değineceğim üzere bakımı sürekli bir hal alır. Lakin 1958'den itibaren türbenin açılması için farklı devlet kurumlarına dilekçeler yazan Cuma Ç.'nin çabası türbenin aradaki on bir yıl-

127 Okan, *İstanbul Evliyalari*, 73 ve 80.

128 İTMMA, 6 Aralık 1945.

129 İTMMA, 18 Kasım 1946.

130 İTMMA, 10 Ağustos 1953.

131 İTMMA 6 Ağustos 1962.

lık dönemine dair tarihini de aydınlatıyor. Cuma Ç.'ye arşivde ilk kez 3 Mayıs 1958'de İstanbul Maarif Müdürlüğüne türbenin bakımsız kaldığını ve tamir edilmesini istediği dilekçesiyle rastlıyoruz. Müdürlük bu dilekçeyi 9 Mayıs'ta Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğüne iletir ve gereğinin yapılmasını talep eder. Saray müdürlüğü Cuma Ç. hakkında tahkikat yaptırır. Türbeler Memuru H. G.'nin raporuna göre Cuma Ç. Fatih'te kullanılmış elbise alıp satarak geçinmektedir, "ara sıra türbeyi ziyarete" gider, dahası "türbenin müze haline getirilmesi ve ziyarete açık bulundurulması için halktan imza toplayarak vekalet müracaat edeceğini" söylemiştir. Türbe hakkında da bilgi verilen rapordan Cuma Ç.'nin türbenin tamir edilmesini istediğini, "zira bu ciheti rüyasında gördüğünü beyan ve ifade eylediğini" de öğreniyoruz. Rüya malum İslam tasavvufunda, âşıklık geleneğinde, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda merkezi öneme sahiptir lakin Cuma Ç.'nin rüya üzerine bu taleplerde bulunması devlet kurumları için kabul edilebilir bir şey değildir.

Cuma Ç. 1959'da taleplerine devam eder. 28 Şubat'ta İstanbul Valiliğine bu türbenin ziyaretçilere "yasak edildiğini" yazar, diğer türbeler açık iken "gerek muhit hallının, gerekse hariçten vaki olacak ziyaretçilere karşı acaba ne sebeple bu ulu zata karşı saygı töreni tatbik edilmiyor" diye sorar ve diğer türbeler gibi haftada bir cuma günleri ziyarete açılmasını "umumi arzuya dayanarak" rica eder.¹³² Mart ayı sonunda bu kez İstanbul Maarif Vekaletine yine benzer taleplerle, "mübarek bir yer" olan türbenin onarılması ve cuma günleri ziyarete açılması için "vatandaşlar adına Karacaahmet Sultan Türbesi alakadarlarından" olarak yazar.¹³³ Maarif vekili bu dilekçeyi iki hafta sonra "bu hususta mütalaanızın bildirilmesini rica ederim" diyerek Topkapı Saray Müze Müdürlüğüne iletir.¹³⁴ Müze Müdürü Hayrullah Örs'ün hemen ertesi gün vekalet verdiği cevap şöyledir:

Müzemize bağlı Karacaahmet Türbesi hakkında tebliğ edilen yazı örneği hayretle okunmuştur. *Hangi türbelerin hangi mucip sebepler içinde ziyarete açıldığı malumdur.* Karacaahmet Türbesi'ni ziyarete açmak ben-

¹³² İTMMA, 28 Şubat 1959.

¹³³ İTMMA 31 Mart 1959.

¹³⁴ İTMMA, 14 Nisan 1959.

zeri diğer türbelerin de ziyarete açma isteklerini yerine getirmek mecburiyetinde bulunduracaktır. Tezveren Sultan, Merkez Efendi, Baba Cafer, Zembilli Ali Efendi, Elekçi Baba, Örümceksiz Dede, Selami Baba, Lohusa Kadın, Telli Baba, Tuz Baba türbeleri *hakkındaki istekler de bunu takib edecektir*. Dilekçe sahibi evvelce müzeye müracaat etmiş fakat bir *meczub* olması dolayısıyla istekleri üzerine durulmamıştır.¹³⁵

Bu cevapta bir önceki bölümde tartıştığım mevzu, yani bazı türbelerin devletin siyasi amaçlarına uygun olarak açılması doğrulanıyor. Kara-caahmet Türbesi'nin adı anılan evliya türbeleri ile –Merkez Efendi Türbesi dışında– karşılaştırılması, açılmamasını bir anlamda meşrulaştırıyor, ki meclisteki açılma tartışmalarında böyle türbelere “türbe” dahi denilemeyeceği zikredilmişti. Cuma Ç. için kullanılan “meczub” tanımlaması ise dikkat çekiyor. Türk Dil Kurumuna göre “meczub”un iki anlamı var: Tanrı aşkıyla aklını yitirmiş kimse ve aklını yitirmiş kimse, deli. Müdürün daha çok ikinci anlama işaret ettiğini tahmin edebiliriz, ancak gayet düzgün bir Türkçe kullanarak, üstelik taleplerini meşru zeminlere oturtarak –örneğin müzeleştirme– dilekçeler yazan Cuma'nın bu şekilde tanımlanması, yine rüyayı düşündürüyor. Cuma'nın sadece şahsı için değil, “umumi arzu” için talepte bulunduğunu yazması, hatta imza toplaması da kanımca kurumu rahatsız ediyor, ki altı yıl sonra müdürün aşağıda alıntılacağım bir başka cevabı bu rahatsızlığın boyutlarını ortaya koyuyor.

Bu arada Cuma Ç., Hayrullah Örs'ün cevabından bir gün önce yine İstanbul Valiliğine yazmış, 28 Şubat'ta yazdığı dilekçeyi Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne bizzat teslim etmesine rağmen “hiçbir ilgi gösterilme”diğini belirtmiş, taleplerini yinelemiş ve eklemiştir: “Büyük bir kıymeti maneviyeye haiz bu mübarek makam bakımsızlık yüzünden harap bir hal almakta ve günbegün bu harabiyet artmaktadır. ... Bendeniz yalnız bu türbenin değil daha diğer birçok türbelerin maneviyatına hayatını vakf etmiş küçük bir esnaf olduğumdan bu isteklerimin kabul ve yapılması hususunda yüksek emir ve müsaadelerinizi derin hürmetlerimle arz ediyorum.”¹³⁶

135 İTMMA, 18 Nisan 1959.

136 İTMMA 17 Nisan 1959.

Sonuç alamayınca Cuma, Başbakan Adnan Menderes'e yazmaktan çekinmemiştir; muhtelif tarihlerde yaptığı müracaatlarla İstanbul'da valilik ve müdürlüğün "hiç alakalanmadıklarını," oysa bu türbenin de müze olarak turist ve vatandaşlara açılması gerektiğini yazdığı mektubunu "kalbi aşkınızla atan ve çırpınan" Cuma Ç. olarak imzalar.¹³⁷ Konu Topkapı Sarayı Müze Müdürlüğüne iletilir, müdürlük Maarif Vekaletine 27 Mayıs ihtilalinden dört gün önce verdiği cevabında idareye "birkaç defa şifahen ve yazılı olarak" müracaat eden Cuma Ç.'nin "Karacaahmet'ten rüyasında emir aldığını iddia eden bir meczup olduğu"nın anlaşıldığını yineler.¹³⁸

Konu hâlâ kapanmaz çünkü Cuma Ç. vazgeçmez. 1960'ın Eylül sonunda Dahiliye Vekaletine bir dilekçe ile başvurur, aynı dilekçeyi dört gün sonra Emniyet Umum Müdürlüğüne de gönderir. Eyüp Sultan, Mevlana Celaleddin türbeleri nasıl "kanun yolu" ile açıldıysa Karacaahmet Türbesi'nin de açılması gerektiğini vurgular ve dilekçesini şöyle bitirir: "Bir vatandaş olarak birçok türbelere hizmetim vardır ve hürmetim vardır. Vicdan üzerine bu vaziyeti yüksek makamda bulunan büyüklerimize saygı ile ve hürmetle arz ediyoruz. Dilekçemin neticesinin cevabını gözlüyorum."¹³⁹ Emniyet Müdürlüğü müdür yardımcısının Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğüne ilettiği dilekçeye müdürlük yine aynı cevabı verir: "Cuma Ç. muhtelif tarihlerde muhtelif mercilere müracaatlar yapan, zaman zaman Karacaahmet'i rüyasında görerek ondan talimat aldığını ifade eden bir meczuptur."¹⁴⁰ Fakat bu cevapta türbe bekçisi N. S. ve eşine dair Cuma'nın şikâyetlerinin yersiz olduğu da vurgulanır. Bu bilgi Cuma Ç.'yi salt türbenin açılması için mücadele eden sıradan bir insan olarak romantikleştirme tuzağına düşmek için önemlidir, belki de Cuma muhtelif kurumlara türbenin tamiri ve açılması için müracaat ederken kendini öne çıkarıp belki bir gün türbe bekçisi olarak devlet memuru olmayı da amaçlıyordu ya da hayal ediyordu.

Cuma Ç.'nin adı, devam eden beş yılda arşivde geçmez; belki bir "mezcub" olduğuna ilgili tüm kurumlar ikna olmuştu ve dilekçeleri işleme

¹³⁷ İTMM 3 Şubat 1960.

¹³⁸ İTMM 23 Mayıs 1960.

¹³⁹ İTMM 30 Eylül 1960 ve 4 Ekim 1960.

¹⁴⁰ İTMM 20 Aralık 1960.

konulmamış, dolayısıyla arşive de girmemişti, ya da Cuma pes etmese de bir süre sessiz kalmıştı. Ancak 1965 yılında yine ortaya çıkar, 2 Nisan'da Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'ye, 10 Mayıs'ta ise Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne müracaat ederek “aynı arzuları izhar” eder. Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Hayrullah Örs'ün İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğüne hitaben yazdığı cevap meseleyi Cuma Ç.'nin çabaları ötesinde, türbeler ve Alevi/Sünni farkı çerçevesinde görmeyi mümkün kıyor:

Karacaahmet Türbesi'nin geniş bir sahayı kaplaması, bulunduğu mahallin hâli bir yer olması ve *türbeye mânen bağlı bulunanların oldukça fazlalığı* ve bunların türbeyi ziyaret etmek veya *burada toplanarak âyinlerde bulunmak arzularının önlenebilmesi* ve lüzumlu temizliği ile yukarıda açıklanan kanunsuz hallerin vuku bulmaması ve gerekli emniyetinin sağlanabilmesi için sözü geçen türbede biri fahri diğeri sorumlu türbedarı olmak üzere iki elemanımız oturtulmaktadır.¹⁴¹

Örs türbenin “harabiyeti” konusunda müdürlüğe bağlı 126 türbenin hemen hemen hepsinin tamire muhtaç olduğunu, bütçe müsaade ettikçe ufak tamiratlar yapıldığını, Vakıflar Müdürlüğü'nün tamiratlarla ilgilenmediğini, türbelerin ziyarete açılmasının ise Bakanlar Kurulu kararına bağlı olduğunu da eklemiştir, ki bu durum türbelere dair muhtelif yazışmalarda dile getirilir. Bu cevapta asıl dikkat çeken “mânen bağlı” olanların bir araya gelerek “âyin” yapmasından duyulan endişedir. Bu kitapta değindiğim, örneğin Eyüp Sultan, Hacı Bayram Veli türbelerine de *gönülden* bağlı olanların sayısı fazladır, ancak söz konusu olan bir Alevi/Bektaşî türbesi ise, onlarcası için bir tek görevli dahi atanamazken bu türbeye iki eleman tahsis edilmesi endişenin boyutunu da açıklıyor. Toplanıp âyin yapmaktan Karacaahmet Türbesi bağlamında Cem ayınının kastedildiğini tahmin etmek zor değil, ancak 60'lı yıllarda bunun ve diğer tarikat âyinlerinin türbelerde/yakınında mümkün olamayacağını da tahmin edebiliriz.¹⁴² Karacaahmet Türbesi üzerindeki kontrolün daha sıkı olduğunu da bu cevaptan anlıyoruz, türbenin arşiv dos-

141 İTMM, 1 Eylül 1965.

142 Tek Parti döneminde yasaya aykırı âyin yapanların tahkikata uğramasına dair örnekler için bkz. Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 239-244. Bu örnekler arasında Alevi/Bektaşî âyinleri de mevcut.

yasında veya ikincil kaynaklarda 677 sayılı kanunu ihlal eden hiçbir vakaya rastlanmaması da bu tahmini güçlendiriyor.¹⁴³

Cuma Ç.'ye ise arşivde üç yıl sonra son kez rastlıyoruz. Üsküdar Kaymakamlığına verdiği, bu kez sadece türbenin onarılması talebini içeren dilekçeyi kaymakam İstanbul Valiliğine yazdığı yazıya ilişik olarak iletmış, büyük ve tarihi mezarlığa gelen ziyaretçi ve turistlerin bu türbeyi de ziyaret ettiğini, dolayısıyla acıklı durumunu gördüklerini, türbenin bu durumdan kurtarılması ve acele onarılması gerektiğini bildirmiştir.¹⁴⁴ İstanbul Milli Eğitim Müdürü adına müdür muavini de bu yazıyı ve Cuma Ç.'nin dilekçesi-ni türbeler müdürlüğüne iletmıştır.¹⁴⁵ Yazıda ziyaretçilere ve özellikle turistlere değinilmesi, daha önce de değindiğim türbelerin imajını korumak mevzuunu akla getiriyor. Cuma Ç.'ye sonrasında arşivde rastlanmıyor, belki de türbenin açılması konusunda çabalamaktan vazgeçmişti. Tamirat konusunda ise müdürlük, belki de Cuma Ç.'ninkilere benzer şikâyetlerden yorularak, bu türbeye özel bir politika güderek, 1969'da kurulan Karaca Ahmed Sultan Türbesi Koruma Derneğinin 1973 yılında türbe içinde faaliyet göstermesine ve her yıl çeşitli onarımlar yapmasına izin verdi. Hatta İstanbul Büyükşehir Belediyesinin izniyle türbenin arkasına Cem Evi yapıldı.¹⁴⁶ Bu gelişmeler kuşkusuz 1965'ten sonra Alevi/Bektaşî kimliğinin kamusal alanda görünür olması çerçevesinde görülebilir. Türbe resmi olarak 14 Haziran 1991 gün ve 2933 sayılı onayla ziyarete açılmıştır.¹⁴⁷ Daha önce değindiklerime ek olarak Cuma Ç. örneği türbelere ve ziyarete *sadece* kadınların ilgi göstermediğini de açığa çıkarıyor. Türbelerin nasıl olup da kadınların "camisi"ne dönüştüğünü bir sonraki bölümde ele alıyorum.

143 Bu durumun elbette devletin kontrolünden uzakta, Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Alevi/Bektaşî türbeleri için geçerli olduğu söylenemez. Örneğin 2018 yazında ziyaret ettiğim Abdal Musa Türbesi'nin bulunduğu Antalya-Elmalı-Tekke Köyü'ndeki sözlü tarih görüşmelerimde, ziyaretin yasak olduğu yıllarda türbenin bahçesinde Cem ayınlarının gece gizlice ve dört bir yana gözetmen koyarak mümkün mertebe sessiz yapıldığı söylendi.

144 İTMMA, 21 Haziran 1968.

145 İTMMA 1 Temmuz 1968.

146 İTMMA, 29 Kasım 1990 ve 2 Haziran 1997.

147 İTMMA 8 Temmuz 1991.

TÜRBELER, CAMİLER VE ERKEKLER ARASINDA: HURAFELERİN “TAŞIYICISI” KADINLAR

“BATIL” ANNELERİN “MODERN” KIZLARI:

GEÇ OSMANLI DÖNEMİNDEN CUMHURİYET DÖNEMİNE

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kadın-hurafe-batıl inanç ilişkisine dair söylem değişkendir. Örneğin Mehmet Akif bu konuda ketumdur. Şemseddin Günaltay ise “kabirleri ziyaret eden kadınlar ile kabirler üzerine mescid yapanlara, kandil yakanlara Allah lanet eylesin” hadisini kadınlara doğrudan seslenmeden alıntılar ve ekler: “Herhangi bir hastalık oluşunca; haydi filan türbeye bir kurban! mesela, sıtma tutar, tedavisi için bilmem hangi babanın dergâhına koşularak kapısına, penceresine bezler ve iplikler bağlanır. Türbeye mumlar yakılıp türbedara hediyeler nezredilir. Sara tutar, ölülerden medet umulur, yardım istenir. Kız evlenemeyip evde kalınca tekkeden tekkeye dolaşılır. Kadının çocuğu olmaz, *türbelerin eşikleri aşındırılır*. Bir işe girebilme veya herhangi bir işin istenildiği gibi olması için tespihler çekilir, adaklar adanır.¹ Günaltay tekkeye, türbenin evliyasına adak adamanın “yalnız kadınlarımıza has bir şey” olmamasına dikkat çeker. Ona göre bu zihniyeti taşıyan, “devlet dairelerinde oldukça önemli mevkileri işgal eden düşüncesiz insanlar,” yani erkekler dahi çoktur. Metinden, kitabın erkek okurlara hitap edeceğinin resen kabul edilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu kitabı kadınlar okudu mu bilemiyoruz. Aslında Günaltay’ın kitabını yazdığı II. Meşrutiyet döneminde kadınlar için birinci dalga feminizme ait meselelerin hararetle tartışıldığı birçok kadın mecmuası yayınlanmıştı, ancak din ve kadın ilişkisi yoğun olarak ele alınan konulardan değildi. Hurafelere dair bir ipucu, *Hanımlar Dünyası* dergisinde vardır ve egemen söylemi tekrar eder. Buna göre hurafeler atılarak, yerine yeni fikirler yerleş-

1 Gökbel, “Ölüleri Kutsallaştırma,” 189.

tirilmeli, “evlenmemiş kızlara, evlenmelerini gerçekleştirmesi için bir kadının evliyanın dergâhına gidip adak adamalarının yanışığı” anlatılmalıdır.²

Kadınlara yönelik dergilerdeki bu *yokluk*, şüphesiz kadınların dini alandan dışlanmasıyla da ilgilidir ve kanımca meseleye daha geniş bir açıdan bakarak anlaşılabilir. Kadınlar hem Osmanlı hem de cumhuriyet eliti için modernleşme projeleri ve ulus-inşa çabalarında merkezi role sahiptiler ve bu çabalar kadın meseleleri ve temsillerinin “sembolik manipölasyonu” ile yürütüldü.³ Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi tarihi uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’ndan “kopuş” olarak ele alındığı için kopuş söylemi Türkiye’nin kadınlarının tarihi için de geçerliydi. 1980’lere kadar hâkim olan bu söylemde ülkenin “kurucu baba”sı Mustafa Kemal Atatürk kadınları *kurtararak* onlara hak ve özgürlükler *vermişti*. Feminist tarihyazımı bu söylemi sararak süreklilik ve kopuşları gösterdi. Süreklilik özellikle kadınların annelik ve üreme rollerinde belirgindi. Osmanlı modernleşmesinde kadınlar “nüfusun üreticileri” olarak görüldü ve kadın bedeni “annelik görevi ve üreme kabiliyeti” çerçevesinde tanımlandı.⁴ Benzer şekilde cumhuriyet döneminde de kadınlar “ulusun tohumlarını üretecek ve bakacak aktörler”di, ülkenin sembolleriydiler ve milletin sınırlarını teşkil ediyorlardı.⁵ Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ve sonrasında, kadınlar sosyal veya politik rolleriyle değil, ancak cinsel ve üreme yetenekleriyle yer bulabildiler.⁶ Bu durum kuşkusuz Türkiye’ye özgü değil, evrenseldir; ulus devletler için egemen güç “erkeksi bir yüz”e sahip olabilir, fakat ulus, millet ve vatan çoğunlukla kadınsı, anne, sevgili olarak temsil edilir.⁷ Dahası, modern ulus devletlerde ulus “modern” bir annedir ve cumhuriyeti beslemek ve onu büyütmeyle sorumludur.⁸

2 S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis, 1996), 173.

3 Z. F. Arat, “Introduction: Politics of Presentation and Identity,” *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, ed. Z. F. Arat, 1–36 (Londra; New York: Palgrave Macmillan, 1998).

4 G. E. Balsöy, *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeğe Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları* (İstanbul: Can Yayınları, 2015).

5 D. Cindoğlu ve F. Sayan-Cengiz, “Medicalisation Discourse and Modernity: Contested Meanings Over Childbirth in Contemporary Turkey,” *Health Care for Women International* 31/ 3 (2010): 225.

6 R. A. Miller, “Rights, Reproduction, Sexuality and Citizenship in the Ottoman Empire,” *Journal of Women in Culture and Society* 32/ 2 (Kış 2007): 347–73.

7 J. B. Elshtain, *Real Politics: At the Center of Everyday Life* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997), 137.

8 N. Yuval-Davis, *Gender & Nation* (Londra; Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1997).

Arat'ın dikkat çektiği üzere Türk modernleşmesinde Batı modernleşmesi hayranları, Batılı misyonerler, İslamcılar, Osmanlıcılığı savunanlar, sosyalist reformcular ve devrimciler gibi gruplar, çok farklı ideolojilere sahip olsalar da kadın meselesini dert edinmek konusunda benzerdiler.⁹ Geç Osmanlı döneminde erkeklerin kadınlara dair tartışmalarında başat konular erkek egemen aile yapısı, çok eşlilik, sosyal hayatta haremlik selamlık ayrımı veya kız çocuklarının eğitimi idi. Eğitim ve evlilik konusunda Batılı normlar birçoğu tarafından kabul görse de kadınların fazla modernleşerek yerel değerlere tehdit oluşturmamasından korkuluyordu.

Millet/ulus inşası ve modernleşme sürecinde kadını annelik rolü üzerinden tanımlayarak aslında erkekler bu korkunun üstesinden gelmişlerdir ve annelik inşası, kadın-hurafe ilişkisine dair bize mühim ipuçları sunar. Annelik ve millet/ulus ilişkisi mevzubahis olduğunda farklı söylemler dolaşımdaydı. Örneğin Mehmet Akif, cumhuriyetin ikinci Diyanet İşleri Başkanı Şerafeddin Yaltkaya, Ferid Vecdi gibi İslamcılar için kadın yaratılış açısından erkekten farklıydı: erkek zekâ ve fizik, kadın ise “his” açısından kuvvetli, hem de “şefkatli ve merhametli”ydi çünkü anneydi.¹⁰ Batıda kadınlar erkekler tarafından doğru “terbiye” edilmemiş, Doğuda ise yeterince eğitilmemişti, yine de evi geçindirmek aslen erkeğin göreviydi, kadın erkeğin “himayesine muhtaç” olduğu için kadınların çocuk yetiştirecek kadar eğitim görmesi yeterliydi.¹¹

Türkiye Komünist Partisi kurucularından Ethem Nejat'ın eğitim meselesine dair söyledikleri, kadın-millet/ulus-batıl inanç ilişkisine dair zihniyeti yansıtmaları açısından önemlidir. Nejat'a göre “yalnız erkekler tarafından ilerleyen terbiye ve terakki dipsiz ve boştur ve koftur. Kadınları mazhar-ı terbiye olmamış bir milletin, bir ırkın, bir unsurun çocukları; kadınları güzel terbiye olmuş bir milletin, bir ırkın, bir unsurun çocukları kadar kolay ve iyi terbiye edilemez. *Vâlîde terbiyesi*, terbiyenin temeli ve en esaslısıdır. ‘Beşiği sallayan el cihana hükmeder.’”¹² Nejat annelerin o gün-

9 Arat, “Introduction: Politics of Presentation and Identity.”

10 K. Bayram, “II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından *Sırat-ı Müstakim*'de Kadın ve Aile,” *Master Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010), 19-22.

11 A. g. e. 22-27.

12 Ethem Nejat, “Neden Muallime Yetiştiremiyoruz,” *Sırat-ı Müstakim*, 155 (28 Eylül 1329): 390. Et-

lerdeki hali için de üzgündür, çünkü çocuklarını “kör körüne,” “*câhilâne usûller*, koca karı tellânatıyla” büyütmektedirler. Kadınlar annelerinin batıl usullerini devam ettirerek Osmanlı memleketini “mahv” etmektedir: “Es-kiden dillere destan olan Osmanlı, Türk kuvveti, vücudu bugün yok oldu. (...) hâlâ kadınlarımızı adam etmenin yolunu aramıyoruz. Osmanlılık cihanı çocukların adem-i terbiyesi yüzünden yıkılıyor da, o cihanda oturanlar, akıl ve fikir taşıyanlar pek yazık ki, mışıl mışıl uyuyorlar.”¹³

Annelere çocuklarını “terbiye” ederken yöneltilen “cahil” ve “batıl” suçlaması Mustafa Kemal’in yaklaşımında da görülür. “Anaların bugünkü evlatlarına vereceği terbiye, eski devirlerdeki gibi basit değildir” diyen Mustafa Kemal’e göre kadınlar “hakikatten milletin anası olmak istiyorlarsa” erkeklerden “daha çok münevver, daha çok feyizli,” daha bilgili olmak zorundadırlar.¹⁴ Faliş Rıfki ve Mahmut Bey’e verdiği, *Milliyet* gazetesinde 13 Mart 1926’da yayınlanan mülakatta “Selanik’te komitacılık yaparken” arkadaşlarıyla evinde toplandıkları bir geceye dair şunları anlatır:

İttihaz edilen mukarrerattan sonra arkadaşlar beni terkettiler, müteakiben, uyumakta olduğunu zannettiğimiz anam yanıma geldi, bana dedi ki: “Çocuğum, bir şey anlamak istiyorum, sen ve senin arkadaşların yedi evliya kuvvetindeki padişaha isyan mı ediyorsunuz?” Anama ne düşündüğümü, ne yaptığımı söylemek istemiyordum. Fakat bizim o akşamki içtimamızı görmüş, her şeye vâkıf olmuş olduktan sonra, artık annemden ve kardeşimden hakikati gizlemeye lüzum görmedim, bilâkis onları tenvir etmeyi tercih ettim: –Evet anne, dedim, senin yedi evliya kuvvetinde farzettiğin adam hiçbir kuvvete malik değildir. Biz burada toplanan insanlar, memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz. *Senin aklın buna ermiyebilir*, yahut evlâdın olduğumu unutarak, gider, evliyalara kavuşursun!¹⁵

hem Nejat, 21 Ocak 1921’de, ünlü komünist Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla birlikte Sovyetler Birliği’ne gitmek üzere bindikleri teknenin Sürmene açıklarında batmasıyla boğularak öldü, M. S. Erkek, *Bir Meşrutiyet Aydını*, *Ethem Nejat 1887-1921* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012).

13 Ethem Nejat, “Çocuğun Terbiyesinde Valide,” *Sırat-ı Müstakim*, 157 (14 Eylül 1329): 13-14.

14 “Konya Kadınları ile Konuşma,” 21 Mart 1923; *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 319.

15 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, 478. Bir yıl sonra, 1919’dan beri İstanbul’u ilk ziyaretinde Dolmabah-

Geride bırakılması, unutulması istenen bir geçmiş, bu geçmişin parçası olan bir yönetim biçimini “manevi güç” (evliya) ile ilişkilendiren bakış açısı, bu dünya görüşünü –Weltanschauung– bir kadına yükleyerek aslında erken cumhuriyetin kadın-modernleşme ilişkisine dair bize çok şey söylüyor. Buna göre, padişahın yedi evliya kuvvetinde olduğuna inanan Osmanlı kadını, Osmanlı geçmişi gibi geride bırakılacak bir figürdür; Osmanlı döneminde de, cumhuriyette de temel görevi “annelik” olarak görülen kadın, yeni cumhuriyette modern bir “ulus annesi” olmalıdır.

Batılı modernleşmenin ateşli savunucularından Kılıçzâde Hakkı için de anneler mühimdir, üstelik onlara özgürlükleri buna karşı çıkan “softa”lara, hatta kendilerine rağmen verilecektir, çünkü hayatları yalnız kendilerine ait değildir.¹⁶ Daha önce de değindiğim kitabının sonunda yer alan bir hikâye ise kadın-hurafe-din ilişkisine dair ilginç ayrıntılar sunar.¹⁷ Buna göre II. Abdülhamid dönemi İstanbul’unda “dinsiz” bir ailenin mahalleye taşınmasından sonra camiye yardımlar, özellikle türbeye bağlanan bezler, “yağ, mum parası” azalır. Mahallenin türbedarı ve imamı bu durumun sebebinin, ailenin Robert Koleji’nde okuyan kızı ve annesi olduğunu soruşturarak öğrenir. Anne ve kızına göre evliyalara mum adamak, bez bağlamak faydasızdır çünkü “Allah’ın kulu” olan evliyaların buna ihtiyacı yoktur. Kızın “sarıklı ama âlim ve fâzıl bir sarklı zât”tan

çe Saray’nda konuşurken yine bu noktaya değinir: “Bu noktai nazarı size, aziz İstanbul halkına, sekiz sene evveline kadar içinde yedi evliya kuvvetinde bir heyula tasavvur ettirilme istenilen bu sarayın içinde söylüyorum. Yalnız artık bu saray, zilüllâhların değil, zıl olmiyan, hakikat olan milletin sarayıdır. Ve ben burada milletin bir ferdi, bir misafiri olarak bulunmakla bahtıyırım.” İstanbul Halkı Temsilcileriyle Konuşma, 1 Temmuz 1927 (*Hâkimiyyeti Milliye*, 2 Temmuz 1927), a.g.e. 374. Bazı yazarlara göre Atatürk’ün 2 Şubat 1923 gününde İzmir’de halka yapmış olduğu altı saat süren konuşmanın tamamı “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri”ne alınmamış; konuşmanın 85 sayfalık tam metni *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*’nin 70, 71 ve 72. sayılarında (Temmuz-Eylül 1973) yayınlanmıştır. Buna göre Mustafa Kemal şunları söylemiştir: “Arkadaşlar, yüzyıllardır sürüp gelen zihniyetleri, âdetleri ve gelenekleri kökünden çıkarp atabilmek itiraf etmelidir ki, kolay bir şey değildir. Güç bir meseledir. Örnek: Ben kendimden bahsettım. Benim rahmetli anam beni terbiye ederken bana dedi ki, “*Padişah’ta ve halifede yedi evliya kuvveti var.*” Ben zaten evliyanın ne olduğunu, büyük ve üzeri yeşil örtülü birtakım metfonlere bakarak öğrenmek istiyordum. *Her halde büyük bir şey, gökten inmiş bir şey gibi hatırıma gelirdi.* Ve bunun yedi tanesinin kuvvetine malik olan insan ne olacaktır? Dehşet veren bir şey! Ve böyle bir büyüklük korkusunun ve büyüklüğü belirten hakkında söz söylemek de güçtür. *Annemin de bana verdiği terbiye bu idi.* He hiç şüphe etmem ki, çoğumuzun aldığı terbiye budur. Annemin de kabahati yoktur. Çünkü ona da annesi aynı terbiyeyi vermişti.” <http://www.kemalizm1938.org/pdf/demecleri.pdf> (Erişim 28 Ekim 2019).

16 Kılıçzâde Hakkı, *İ’tikâdât-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, 32.

17 A. g. e. 92-107.

باطل اعتقادلره بایروس بوروسی !

مثال: افشوب و تکیله و شومره ، باطل اعتقادلره بایروس بوروسی مایروس
 کرمه دن و هیچ شایرمان بونکاه یون اوزونک
 یوردیجه کن و بالکن مذهب طریقت سرمدایت
 ایره چاکر .
 آرقی طریقت آتده بالکن مذهبک پارلا
 و باران کونش وارده . شیشو اوله .
 آرقی یوله دسورکه نه تکیله کونش وارده
 باعصاقلری نه آیتلرک حلق و ذکای کورنه
 کوزوشو آیتلری نه شور و ارشاددن زود
 عریت طریقتی

Resim 10.

Cumhuriyet gazetesinde 677 sayılı kanuna dair haberin görselinde, "Batıl itikatlara paydos borusu"nu modern bir kadın çalıyor.

dinlediğine göre bu adetler halkın sırtından para kazananların uydurmasıdır. Kızın annesi ise Ramazan'ın bütün İslam dünyasında aynı tarihte bitip başlaması gerektiği üzerine muhtarın karısına ders verir; telgraflar, telefonlar dünyayı örümcek ağı gibi sarmıştır, fakat "karanlık beyinlerden hakkiyet nûru tulû' edemez." Ailenin padişaha jumallenerek mahalleden atılmaya karar verilmesiyle sonuçlanan hikâyede genç bir kız ve annesinin dini konularda mahalle kadınlarını ve onların uzantısı olarak erkekleri eğitmesi oldukça ütöpik, zira ileride ele alacağım üzere, din eğitiminde 1960'ların sonlarına dek erkeklerin önceliği vardır, erkekler dahi dini eğitimi 1940'ların sonlarından itibaren alabilecektir.

Genç kızın söylemi, gençliği ve Robert Kolejliliği açısından anlaşılabilir fakat annesi istisnadır, çünkü annelik Osmanlı ve cumhuriyet arasında bir süreklilik, anne-kızlar arasında ise bir kopuşu simgeler. İran'da olduğu gibi, modern bir Türk kadını olmak "unutmayı, kadınlığı yıkmayı da içeren bir yeniden öğrenme, inşa" sürecidir.¹⁸ Bu açıdan bakıldığında, cumhuriyetin kızlarının eğitiminden annelerin değil, Kemalist devrimlerin savunucusu modern babaların sorumlu tutulması şaşırtıcı değildir.¹⁹ Üstelik hurafelere *inan*an annelerin *modern* kızları erken cumhuriyette, sembolik de olsa, hurafelerle mücadele ile görevlendirilmiştir. 677 sayılı kanunun yürürlüğe girmesinden kısa süre önce *Cumhuriyet* gazetesinde "Batıl itikatlara paydos borusu" başlıklı yazıda kullanılan karikatür bu durumu iyi yansıtır.²⁰

Resim 10'daki karikatürde gayet modern giyimli, cumhuriyeti temsil eden bir genç kadının çaldığı "boru"dan din adamları, şeyhler, dervişler dökülüyor. "Yeni Türkiye"de devlet, modernleşme ve din hakkındaki kararları erkek verir; geçmişte kuşaklar arasında hurafeleri taşıyan kadın ise, artık cumhuriyet kadını olarak hurafeleri de *temizlemekle* görevlidir.

Romanlar da kadın-hurafe-İslam konusunda bize farklı bakış açıları sunar. Örneğin geç Osmanlı döneminde Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında batıl inançları olan ve bunları uygulayanlar kadınlardır, kadın değilse "mutlaka kadınsılaşmış bir erkektir."²¹ Erken cumhuriyetin romanları, örneğin Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928) ve *Miskinler Tekkesi* (1946), bu temalara din adamları, *hurafe dolu* tekke ve tarikatları da ekler.²² Yakup Kadri'nin 1922'de yayınlandığında epey tartışma yaratan meşhur *Nur*

18 A. Najmabadi, "Crafting an Educated Housewife in Iran," *Remaking Women, Feminism and Modernity in the Middle East*, ed. L. Abu-Lughod (New Jersey: Princeton University Press, 1998), 111.

19 Z. F. Arat, "Educating the Daughters of the Republic," *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, ed. Z. F. Arat, 157-80 (Londra; New York: Palgrave Macmillan, 1998). Varlığını Atatürk'e borçlu hisseden Cumhuriyet kızlarının ve Atatürk'ün, bir sonraki kuşak kadınlar tarafından eleştirilmesi not düşülmelidir; Y. Arat, "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar," *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. R. Kasaba ve S. Bozdoğan, 96-114 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014).

20 İ. Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde*, 277.

21 E. Koşar, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Batıl İnançlar," *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2005, 79-80.

22 S. B. Uğurlu ve S. Demir, "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 6: 24 (Kış 2013): 367-379. Miskinler Tekkesi aynı zamanda Karacaahmet Dergâhı'nda cüzzamlıların tedavi edildiği merkezdir.

Baba romanında tarikat ve tekkelerin kapatılmasındaki yaygın bozulma/ yozlaşma söylemi ağırlıklı olarak kadınlar üzerinden temsil edilir. Roman “baştan başa ihtiras, baştan başa iştihâ olan,” “İstanbul’un sakin bir köşesinde, orta zaman masallarındaki gibi, ateşi hiç sönmiyen bir ocak üstünde, birçok ruhların kaynadığı şeytani bir kazanı, fasılasız karıştırmakla meşgul” bir Bektaşî babasının, evli bir kadın olan Nigâr’la aşkı ve etraflarındaki kadınların hikâyesidir.²³ Romanda Nasib Hanım için Bektaşîlik “bir çocuk eğlencesi,” dergâhlar ise “randevu mahalli”dir; Ziba Hanım’a göre “şimdiki hanımlar dergâhları sadece birer muaşaka” yani sevişme yeri zanneder.²⁴ 23 yaşında, “kadın arkadaşlarının ısrarına” dayanamayarak Çamlıca’daki Bektaşî tekkesine gitmeye başlayan, sonradan Yahya Kemal’i de buraya götüren Yakup Kadri romanı “Bektaşî dergâhlarının bugünkü dilhun halini tedavi etmek için” yazdığını söyler.²⁵

23 Y. K. Karaosmanoğlu, *Nur Baba* (İstanbul: İletişim, 2005), 107. Nigar Hanım’ı Bektaşîler için kullanılan “Kızılbaşlar” tabiri çocukluğundan beri korkuyla titretir, “‘cadı’, ‘hortlak’ vesaire gibi kelimelerin ifade ettikleri cehennemi mânâlarla” doludur; “Bektaşî denince hatırına Kızılbaş gelir ve bütün vücudu nefrette karışık bir korku ile ürperir.” a.g.e. 56.

24 A.g.e. 49-50. Safiye Erol’un 1930’larda geçen, ilk kez 1944 yılında basılan, son yıllarda Tanpınar’ın *Huzur*’u ile karşılaştırılan *Ülker Fırtınası* romanındaki esas karakter Nuran’ın Bektaşî babası, *Nur Baba*’nın zıddı gibidir, ki bir kadın yazarın *Nur Baba* gibi Bektaşî babalarına eleştirisi gibi de okunabilir, S. Erol, *Ülker Fırtınası* (İstanbul: Kubbealtı, 2019). *Huzur* ve *Ülker Fırtınası*’ndaki Nuran’ların karşılaşması için bkz. O. Akyıldız, “Bu ne aşktır, ne arkadaşlıktır,” <https://www.catlakzemin.com/bu-ne-as-k-tir-ne-arkadaslik-tir-yuzyillik-bir-yalnizlik-tir-olsa-olsa-ya-da-edebiyat-tarihinin-muammali-baglari/> (erişim 10 Haziran 2020). Safiye Erol, bir sonraki bölümde katkılarına değindiğim Nezihe Araz ile aynı tasavvufi gruptadır ve yakın arkadaşır.

25 İ. Soysal, “Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1: Bir Bektaşî Muhibbi Yakup Kadri,” *Milliyet*, 11 Ekim 1983 ve “İ. Soysal, “Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 4: İssiz ve Parasız,” *Milliyet*, 14 Ekim 1983. 5 bölümük bu yazı dizisinde Soysal birçok şair ve yazarın tarikat ehli olduğundan da bahseder, mesela Nureddin Artam bir Kadiri şeyhi imiş, şeyhliği babasından devralmış. *Nur Baba* romanıyla Mustafa Kemal da ilgilenmiştir: 1970 yılında Mustafa Baydar’ın *Milliyet Sanat Dergisi*’nde yayınlanan bir yazısında açıklandığı üzere, Yakup Kadri, bu konuda şunları yazmıştır: “Atatürk, *Nur Baba* romanının kahramanını görmek merakında idi, çünkü, bunun gerçekten mevcut bir Bektaşî şeyhi olduğunu kendisine söylemişlerdi. Çankaya’da oturan Dr.Ragıp adında bir Bektaşî de onu şahsen tanıdığını söylemiş ve bulup Atatürk’e takdim etmek görevini üstüne almıştı. Türk Dil Kurumu’nda da belirttiğim gibi bu, Kısıklı Dergâhı’nın şeyhi Ali Baba’ydı. Bahis konusu romanımın etrafında yapılan polemiklerde hep bu adamın adı geçmiştir. Sebebi şu; çünkü, ben yarı tasavvufa düşkünlüğüm, yarı Bektaşî sırrı denilen şeye karşı merakım saikasıyla tarikata girmek kararımı bu dergâhta gerçekleştirmiştim. Yani Ali Baba’dan, ‘Nasib’ almıştım. Fakat, ilk günden itibaren, Ali Baba başta olmak üzere orada herkes ve her şey beni bir hayal kırıklığıyla etkilendirmekten öteye geçememişti. Ali Baba, tasavvufa hiç alakası olmayan hatta okuyup yazması kıt bir adamdı. Kalıbının, çehresinin bazı niteliklerinden başka benim Nur Baba’ya benzer tarafı yoktur. (Kadınlara düşkünlüğünden ve kadınların ona kapılmalarından başka.) Nitekim, Atatürk onda Nur Baba’yı bulmak için hayli yoklama ve denemelerde bulunmuş, (mesela romanda güzel sesli

Refik Halid Karay'ın 1941'de duyduğu "gerçek bir vaka"ya dayandığını söylediği, ilk kez 1956'da yayınlanan *Kadınlar Tekkesi* romanındaki Şeyh Bâki de Nur Baba gibi kadınlara çok düşkündür. Kerametleri olsa da, görünüşü, kılık kıyafeti bir şeyhten çok "ecnebi bir diplomat"ı andırır; tarikati da "bir tarikat değil, bir mektep"tir, üstelik Bektaşî tarikatındaki gibi "rakı ve meze sofraları," "yün hırka, pos bıyık ve dağınık sakal kokulu kabab hırslar" yoktur.²⁶ Eğitimli, zengin kadınlar, "namaz, niyaz, cami ve türbe ziyaretleri"ne düşkün, "Sünnî Müslümanlığın bütün vecibelerini tam bir iman ve itikatla yerine getiren" Peryal Hanım gibiler dahi şeyhin müridi olur,²⁷ çünkü şeyh:

Kadınları hassas tarafından yakalamış. Malûm ya, kadın bir yaşa gelince aşkın yerini tutacak taviz arar, öyle bir taviz ki onunla övünebilsin, bir fevkaladeliği bulunsun. İşte mistik ve dini mahiyetteki şeyler bu tavizlerin başında gelir; her yerde böyledir: *Hıristiyanlarda papazlara, vaizlere, bizde şeyhlere, dervişlere, Bektaşî babalarına kadınlar dayanamazlar.*²⁸

Tarikatların, olumsuz şeyh temsilleri üzerinden itibarsızlaştırılmasına ek olarak tarikatların/şeyhlerin peşinden giden *cahil halk* sanki artık aydınlanmış, cumhuriyetin getirdiği değişimin yarattığı manevi boşlukta *zengin ve eğitimli* kadınlar ve az da olsa erkekler yozlaşmış tekke ve tarikatlarla tutunmuşlardır. Her iki romanda da şehrin İstanbul olması şaşırtmıyor; cumhuriyet döneminde bozulmuş/yozaşmış din ve hurafelerle ilişkilendirilen İstanbul'un eğitimli/üst-sınıf kadınları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında şehrin *bozulan* ahlakından sorumlu tutulmuşlardır.²⁹ Bu yaklaşımda

olarak tanıttığım için), 'şarkı söyle, nefes oku' demiş, karşılığını alamamış ve beni yanına çağırıp, onun işitemeyeceği bir sesle, 'Yakup Kadri, bu, senin anlattığın Baba'ya hiç benzemiyor' diye adeta yakını gibi olmuştu. İşte ben de bunun üzerinedir ki, paşam, demiştim, bu *Nur Baba*'nın ham maddesidir." İ. Soysal, "Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 5: 'Kadro'culuğun Sonu," *Milliyet*, 14 Ekim 1983).

26 R. H. Karay, *Kadınlar Tekkesi* (İstanbul: İnkılâp, 1999), 14.

27 A. g. e. 23 ve 16.

28 A. g. e. 69.

29 G. Beyinli, "At Liberty under Occupation but Bound Hand and Foot in the Republic: Istanbul Women, Corruption and Moral Decay after the First World War (1918–1923)," *International Journal of Regional and Local History*, 15/ 2 (Aralık 2019): 94–109.

kadın dindarlığından çekinme de belirleyici diye düşünüyorum. Zira *dindar* kadın, cumhuriyetin kadın idealinin dışındadır.

Kız çocukları ve kadınların eğitimi konusundaki cesaretlendirmeler ve yasal düzenlemeler, cumhuriyet tarihinde kadın hakları konusunda ilerleme sağladı. 1926'da yürürlüğe giren Medeni Kanun ile çökeşlilik ve çocuk yaşta evlenme engellendi; kadınlar hem miras hakkı hem de mahkemelerde şahitlik açısından erkeklerle eşit haklara sahip oldular. Kadınlara yerel seçimlerde seçme ve seçilme 20 Mart 1930'da, genel seçimlerde milletvekili seçme ve seçilme hakkı ise 5 Aralık 1934'te verildi. Fakat cumhuriyetin modern kadını erkeklerin izin verdiği zaman ve müsaade ettikleri kadar serbestleşti; yani "kurtulmuş" olsalar da "özgürleşmiş" olduklarını söylemek zordur.³⁰ Kamusal alana katılmanın koşulu, kadınlığını silen "cinsiyetsiz" bir görünümdü.³¹ Kadınlar için tevazu, kocasına itaat ve sadakat gibi "erdem"leri korumak, imparatorluktan cumhuriyete geçişte sürekliliğe işaret ediyordu.³² Hem kadınlar hem erkekler için kopukluk ise dini alanda yaşanacaktı. Bu kopukluğun türbe ziyareti örneğinde nasıl tecrübe edildiğine dair ipuçlarını ise aşağıda göreceğiz.

TÜRBELERDE ŞİFALANMAK, EVLİYALARLA İLETİŞİM KURMAK

Cumhuriyet'in *sıradan* erkekleri ve kadınları türbe ziyareti yasağından nasıl etkilendi? Tanyu'nun çalışmasında yasakların güçlü olduğu 1950'lere kadar ziyaretlerin çekingen ve gizli de olsa devam ettiğine dair örnekler boldur. *Halk Bilgisi Haberleri*'ndeki makaleler³³ ve arşivler de bize bilgi verir. Ör-

30 D. Kandiyoti, "Kurtulmuş ama Özgürleşmiş mi?" *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, 71-91 (İstanbul: Metis, 2007).

31 H. Özçetin, "Dressing Up Ahlak: A Reading of Sexual Morality in Turkey," *Doktora Tezi*, Simon Fraser Üniversitesi, 2015.

32 A. Durakbaşı, *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (İstanbul: İletişim, 2002). 1990 yılına kadar kadınlar çalışmak için kocalarından onaya ihtiyaç duydu. Falih Rıfkı Atay'a göre Mustafa Kemal'in kadın anlayışı "pek Garplı" değildi: "Son derece kıskançtı. Denebilir ki harem eğiliminde idi. Bu onun hissi, mizacı ve alışkanlığıdır. (...) Medeni kanunla Türk kadınına Garp kadınının bütün haklarını veren Atatürk, kendi münasebetlerinde, bırakınız ecnebi erkekle evlenen Türk kadını, ecnebi kadınla evlenen Türk erkeğine bile tahammül edemezdi. Devrimlerin büyük ve eşsiz kahramanı, kendi koyduğu kanunun sonuçları ile karşılaşmak lazım gelince, 'Bize göre değil ha çocuklar' derdi." Atay, *Çankaya*, 476. Mustafa Kemal'in Abdülhak Hamit ve "ecnebi" eşi hakkındaki yorumu için bkz. a.g.e. 613.

33 Musa Kazım, "Anadolu Hurafeleri," *Halk Bilgisi Haberleri*, 4/ 48 (9 Mayıs 1935): 314-20; M. Önus, "İstanbulda Bazı Ziyaret Yerleri," *Halk Bilgisi Haberleri*, 9/ 104 Haziran 1940): 207-8; M. Önus, "İstan-

neğin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinden İçel'in Tarsus İlçesi'nde Naime adlı bir kadının 5 Eylül 1940 günü kapalı bir türbede mum yakarken görül-
düğünü ve adliyeye sevk edildiğini öğreniyoruz.³⁴ Aşağıda ele alacağım üzere türbelerde mum yakılması devletin çoğu kurumunun engellemeye çalıştığı bir adetti. Eyüp Sultan Türbesi'nde 1944'te yaşanan, polise yansıyan ve İstanbul Türbeleri Müze Müdürlüğü arşivinde ayrıntılı bir şekilde görebildiğimiz Fatma'nın hikâyesi ilginçtir. 25 Ağustos 1944'te Fatma, belki de kocasına haber vermeden, türbeye giderek "9 parçadan ibaret" bir çocuk kundak takımını türbe bekçisi Rüştü Ü.'ye bırakır.³⁵ Sebebinin "çocuğum düşünüyordu, oraya bırakırsanız iyi olursun dediler" diye açıklar. Rüştü Ü. takımı birkaç gün durması için türbe bekçisi odasındaki dolaba koyar. Fatma S. 31 Ağustos'ta kundağı geri almaya geldiğinde odada bekçinin yardımcısı Halim K. vardır. İfadesine göre kundağı türbe bekçisine sormuştur, Rüştü Ü. kundağı "evvelce aldığını" söylemiş ve "dolapta duruyor kadın gelirse verirsın" demiştir. Halim K. ise kundağı kadına vermeyerek saklar ve "müze idaresini haberdar" eder. Olayla ilgili bu üç kişinin ayrıntılı ifadeleri, bize o dönemde 677 sayılı kanuna aykırı olarak türbelerde devam eden şifa ritüellerine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin polis "türbeler ziyarete kapalı olduğu halde" neden böyle bir şey yaptığını sorduğunda türbe bekçisi "bu gibi kundaklar bazen pek ısrar üzerine alınıyordu," "pek büyük bir ısrar karşısında kaldım" diye cevap verir ve kundağı türbenin içine değil, dolaba koyduğunu, hiçbir ücret de kabul etmediğini söyleyerek kendini savunur. İlk kez böyle bir şeyi kabul ettiğini söylese de, yardımcısının "bu gibi hallerin vukuundan evvelce haberi" vardır ve "idareye malumat vermiş"tir. Polisin "bu gibi şeyler için daha önce türbe bekçilerine müracaat ettiniz mi?", "türbe bekçileri bu işler için ne kadar para alırlardı?" gibi sorularını Fatma "müracaat edilmedi," "para almadılar. Ve istemediler" diye cevaplamış olsa da aksini düşünmememiz için sebep yoktur. Türbe bekçisinin "kundak bana tebliğden evvel getirilmişti" savunması, yaklaşık bir yıl önce Eyüp türbe bekçilerine, her ne sebeple olursa olsun ziyaretçi kabul edilmemesi, kabul edenlerin ilgili kanun gereği

bulda Bazı Ziyaret Yerleri," *Halk Bilgisi Haberleri*, 9/ 105 (Temmuz 1940): 218–25.

34 M. Bardakçı, "Tek Parti zamanında."

35 İTMM, 31 Ağustos 1944. Bu dosya olaya dair tüm belgeleri içermektedir.

cezalandırılacağı yönündeki uyarıyı kastettiğini düşündürüyor.³⁶ Yine de bu vaka, türbenin sadece ziyaret değil, şifa amacıyla da ziyaret edildiğine ve türbe bekçilerinin bunun bir parçası olduğuna dair ipuçları veriyor. Olayın sonunda türbe bekçisi Rüştü Ü. 20 Ocak, olayda adı geçmeyen Necip E. ise 27 Ocak 1945'te görevden alınmış ve ~~iki~~ yeni memur tayin edilmiş. Olayın polise intikal etmesine sebep olan Halim K.'nın ne olduğuna dair bilgi yok, lakin yeni atanan memurlardan biri o değil. Fatma ise, gayet masum addedilebilecek bir niyetle giriştiği edim sonrası başına gelenler karşısında muhtemelen büyük bir korku yaşadı. Kuşkusuz adak olmadan da kadınlar Eyüp Sultan'ı ziyaret etmekteydi; örneğin kadınların sokağa fazla çıkmadığı dindar ailelerde bile bazı kadınlar sadece kandillerde taksiyle Eyüp Sultan'ı ziyarete gidiyorlardı.³⁷

Arşivden bir başka örnek, 1944 yılındandır ve Sümbül Efendi Türbesi ile alakalıdır.³⁸ İstanbul vakıflar başmüdürü, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz'e, türbeye "hayır edilen süpürgelerden 50, 60 adedinin süpürgecilere satıldığı"nın öğrenildiğini yazar. Buna göre "türbeye bırakılan süpürgelerden fazla olanları hayır sahiplerinin arzuları yerine getirilmiş olmak için ötedenberi camilere verilegeliğinden," türbe bekçisinin süpürgeleri satması "tahkikat yapılmasını" gerektirmektedir. Tahsin Öz üç gün sonra yazdığı cevapta bekçiye savunur: "Müzemiz emrinde bulunan türbelere *batıl itikatlar* sevkile lüzumlu lüzumsuz eşyanın atılmamasını ve verilmemesini temin için uğraşılmakta olup hatta bu yoldan zabıtaya yazılmıştır. Sümbül Efendi Türbesi'nin pencereleri tamamen kapalı bulundurulduğuna nazaran içeriye süpürge atılmasına imkân bulunmadığı gibi türbeye getirilmiş ve satılmış süpürge olduğuna dair tahkikat netice vermedi." Öz'ün cevabı "idarenizde kanıt varsa müsebbibini cezalandıralım" diye biter. Arşivde yazışmanın devamı yok, fakat süpürgeleri sadece kadınlar mı veriyordu, yoksa erkekler de bu adağı devam ettiriyor muydu, cevabını bilemediğimiz bir soru. Ayrıca devlet kurumlarının eğer batıl itikat, süpürge gibi faydalı bir nesneyle ilişkiliyse bundan faydalandığını, süpürgeleri camilere dağıtmasından anlayabiliyoruz.

36 İTMM, 1 Eylül 1943.

37 Barbarosoğlu, *Cumhuriyetin Dindar Kadınları*, 96.

38 İTMM, 22 Kasım 1944.

Din politikalarının gevşemeye başladığı 1950'den sonra arşivlerde 677 sayılı kanuna dair ihlallere daha sık rastlanır. Örneğin 24 Eylül 1954'te Tahsin Öz Emniyet Müdürlüğüne, Merkez Efendi Türbesi'nde yapılan inceleme sırasında türbede demirbaş dışı "(138) parça örtü, yemeni ve saire gibi eşya tesbit" edildiğini, bunların idarenin "malumatı dışında türbedar tarafından teberru suretile kabul edildiği"nin anlaşıldığını yazar ve bu kabulün kanuna aykırı olduğunu belirterek araştırılmasını ister. Cevap alamamış olacak ki bu sefer 24 Aralık 1954'te İstanbul Cumhuriyet Müddeiumumiliğine başka bir yazı yazarak eşyaların "zaman zaman teberru maksadıyla pencereden atılan eşya olacağı ve türbeyi temizleyen türbedarın bu gibi eşyayı buldukça sandukalar üzerine serdiği tahmin olunmaktadır" diyerek tahkikat yapılmasını ister. Resmi bir cevap 14 Şubat 1955'te Akbıyık komiser muavininden gelir ve "delillerinin neden ibaret olduğunun bildirilmesi"ni talep eder. Öz dört gün sonra, 18 Şubat'ta "delil, fazla olan halen türbede mevcut ve demirbaşımızda kaydı bulunmayan 138 parça eşyadır. Bilgi edinilmesini rica ederiz." diye cevap verir. Arşivde olay nasıl sonuçlandı göremiyoruz, ancak devlet kurumlarının her daim türbeleri sahipsiz bırakmadığı da aşikâr, zira 138 adet "örtü, yemeni" gibi eşya tek tek sayılmış. Bunlar süpürge gibi *şaydalı* olmadıkları, belki de kadınlara ait oldukları için rahatsızlık yaratmış.

1961'de Helvacı Baba Türbesi'nde yaşananlar, türbelerdeki inançların yıkım veya taşınma durumunda da devam ettiğini göstermesi açısından ilginçtir. *Sebilürreşad* dergisinde yayınlanan habere göre Şehzadebaşı Camii'nin avlusunda bulunan Helvacı Dede'nin mezarı kaldırılmış ve mezar taşları da "civarda bir yere" götürülmüş.³⁹ Cami avlusunun dört giriş kapısında da nöbet bekleyen polis memurları, adak için helva paketleri ile gelenlere orada hiç kimsenin bulunmadığını ve şimdiye kadar "Helvacı Baba diye taş parçalarına hürmet gösterildiğini ve adaklar adandığını" söyleyerek gelenleri geri çevirmişler. Haber şöyle devam ediyor:

Helvacı Baba'nın türbesi ile dört aydan beri meşgul olan İstanbul müftüsü, "Araştırdık. Burada böyle bir kimsenin yatmadığını polise

39 "Helvacı Baba Türbesi," *Sebilürreşad*, 13/ 317 (Şubat 1961): 272.

bildirdik. Zaten *kadın, kız, çocuk, büyük çok kişi* bahis mevzuu yerde toplanır, adaklarda bulunurlardı. Bunlar dinimiz itibarıyla doğru olmayan şeyler. Kabrin yer değiştirmesi dinen de caiz olan bir şey. Kaldı ki burada yatan kimse yok” demiştir. Polis Helvacı Baba Türbesi için tarihçilerden de faydalanarak araştırma yaparken iki Helvacı Baba ile daha karşılaşmıştır. *Hakiki Helvacılar* bunlardır. Biri Bozdoğan kemerinin yanında eski bir evin zemin katında yatıyor, diğeri Sokullu Camii’nin avlusunda. Fakat ikisi de evliya değildir.

İstanbul müftüsü neden dört aydan beri türbeyle meşguldü, meçhul, ancak yorumu, polisin de dahil olduğu, tarihçilere sorulan “hakiki” Helvacı Dede arayışı ve hangisinin “hakiki” Helvacı Dede olduğu tespiti kuşkusuz ilginç. Bu dönemde türbe ziyaretinin ve görünürlüğünün artması, çeşitli gazetelerde yayınlanan bu gibi haberlerle de belirgindir.⁴⁰ Haberlerin ötesinde dönemin bazı gazeteleri artan ilgiyi fark etmiş, evliyaların ve türbelerin hikâyelerini de iki kadının kaleminden okurlarına aktarmıştır. İlki yazar ve Sufi Nezihe Araz’ın (1920-2009) 1956’da *Son Havadis*’te tefrika edilen ve büyük ilgi gördüğü için iki yıl sonra kitap olarak yayınlanan ve çok satanlar listesine giren *Anadolu Evliyaları* kitabıdır.⁴¹ İkincisi ise Türkiye’nin ilk kadın gazetecilerinden Aysel Okan’ın önce 1961’de *Akşam* gazetesinde tefrika edilen, büyük ilgi görünce kitap haline getirilen *İstanbul Evliyaları* adlı çalışmasıdır.⁴² Bu iki eser, dönemin genel yaklaşımının aksine, türbe ziyareti ve evliya inancına hurafe veya batıl itikat olarak yaklaşmamış, İstanbul’un ve Türkiye’nin önde gelen ziyaret yerlerini ve evliyalarını efsaneleriyle birlikte aktarmışlardır. Okan kitabına yazdığı kısa girişte şöyle der:

40 Örneğin bkz. Kandemir, “İstanbul’da Bir Panayır,” *İnci*, 21 (8 Eylül 1952): 43-5; A. Erten, “Meşhur Adak Yerleri,” *Hafta*, 4 Aralık 1953; Olcayto, “Merkez Efendi Türbesi,” *Hafta*, 30 Mart 1956; “Güzellik Kraliçesi Sevil Nayman Eyüp’te,” *İstanbul*, 3 Şubat 1957.

41 N. Araz, *Anadolu Evliyaları*.

42 Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları*. Kitap 2008’de yeniden yayınlanmıştır, Aysel Okan, *İstanbul Evliyaları: İstanbul Manevi Gezi Rehberi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008). Aysel Okan hakkında bkz. Ş. Silkım, “Öncü Bayan Gazetecilerden Aysel Okan’ın Hayatı Roman,” *Yeni Çağ*, 19 Aralık 2010, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/oncu-bayan-gazetecilerden-aysel-okanin-hayati-roman-16192yy.htm> (Erişim: 17 Eylül 2019).

Güzel İstanbul'u çepeçevre saran, çok renkli bir kuşak vardır. Hemen her mahallede, hemen her sokağın başında bu kuşaktan bir tutam, bu kuşaktan bir parça, şehrin o kendisine has havasına bir başka özellik verir, 'Hayal şehri' bütünler, onun insanlarını daha imanlı, daha kuvvetli yapar sanki... Bu çok renkli kuşak, Evliyalardır. Evliyaların çeşitli menkıbeler ve çeşitli rivayetler dolanır etraflarında.

Dindar kimliğiyle öne çıkmayan bir gazeteci "bu başka âlemden derlediği" hikâyelerde halkın renkli inanç ve geleneklerini aktarır. Araz'ın şu sözleri de akla dayalı İslam ve dindarlık vurgusundan farklı anlayışını gösteriyor:

Bugün, yeni bir anlayış ufkuna doğru gitmek, kendi kendimizi yeniden inşa etmek, yeni bir dünyaya varmak istiyorsak gelmiş geçmiş bütün velilerimizi anlamamız, sevmemiz, hayatlarını büyük bir dikkatle, adeta yeni baştan yaşarmış gibi yaşamamız lazım. Çünkü onların yolu, en güzel ve en doğru yol olarak önümüzde duruyor.⁴³

Araz'ın farklı dindarlık tasavvurlarına değişik tepkiler mevcuttu. Genel olarak devlet kurumları tarafından kabul görmediği söylenebilir. Araz'ın, Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından Diyanet İşleri Başkanlığına değerlendirmesi için gönderilen "Müminler Anası Hz. Ayşe" senaryosu, "genel olarak, Müslümanlar arasındaki birlik, beraberlik ve sevgi bağlarını kuvvetlendirecek yerde, tarihe mal olan bazı üzücü olayları taraf tutarak aksettir"diği için filme alınması uygun bulunmamıştır.⁴⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı Araz'ın "Çocuk ve İslam" kitabını da, "yanlışlar ve İslam dinine uymayan cümleleri ihtiva" ettiği için almayı reddetmiştir.⁴⁵ Aslında Araz o dönemde din adamları, din ve vicdan hürriyeti, din dersi gibi dini mevzularda da fikir beyan eden az sayıda kadından biridir ve *Sebülürreşad* dergisi de *Yeni Sabah* gazetesindeki bu yazıları aynen alıp yayınlamıştır.⁴⁶ Araz'ın

43 Araz, *Anadolu Evliyaları*, 479.

44 DİBA 22 Şubat 1967.

45 DİBA 17 Nisan 1968.

46 N. Araz, "Din Adamlarının Refahı Meselesi," *Sebülürreşad*, 11/ 259, (Aralık 1957): 140; N. Araz , "Amerikada Hristiyan Olmak İçin Annesi ve Dini Makamları Aldatarak Müslüman Vesikası Alan Bed-

babası bir CHP milletvekiliydi ve solcu çevrelere yakın olarak Ankara'da eğitim görmüştü. İstanbul'a doktora yapmak için geldiğinde tasavvuf şeyhi Kenan Rifai ile tanıştı ve müritlerinden biri oldu.⁴⁷ Bu durum onun İslamcı ve milliyetçi çevrelerle yakınlık kurmasını muhtemelen kolaylaştırdı.

Örneğin Nihad Sami Banarlı, Araz'ın Kasım 1955'te *İstanbul* dergisinde yayınlanan "Şehzâde Mehmed'e Ninni" şiirindeki "Edirne'de Güleşenî can/ Bursa'mızda Emir Sultan/ Himmetleri hazır olsun/Ankara'da Hacı Bayram" mısralarını "bir müjde" gibi görmüştü: "“Bir millet ve bir milletin büyükleri nasıl sevilir sorusuna içimdeki cevabı bulmuş gibiyim. ... Baştan sona yerli ve milli malzemeye, yerli ve milli kelimelerle, bu çeşit sesler ve kafiyelerle örülmüştür. ... Fatih'in zaferine yalnız kılıç kuşanmış kahramanların değil, Emir Sultan, Hacı Bayram Veli gibi büyük Türk evliyasının da katılacağını söyleyen mısralar, tamamıyla *halk ruhuna* ve halk geleneğine uygundur.”⁴⁸ M. Raif Ogan ise evliyalardan bahsederken yazılarını için şu yorumu yapmıştır:

Aziz kızım, Üslûbundaki seyyaliyet bana yazılarınızı zevkle okutturuyor. Bilmem inananları tatmin için mi, yoksa *binefsihi sen de evliyalığa her nisbet olunanın kerametlerine inandığından mı* 'Anadolu Evliyaları'na kerametler isnadında pek cömert davrandığınıza şüphe yoktur. Ben kerâmatı da, evliyayı da inkâr edenlerden değilim ama, birbirini tamamlayan bu iki vasfın nefislerinde tahakkuk etmek ihtimali bulunanları teşhisde acele etmem.⁴⁹

Buna göre Araz bahse mevzu olan bir yazıda "Bayezid-i Bistami ile İmam-ı Cafer-i Sadık'ı buluşturup" görüştürmüştür. Ogan, Araz'a bu rivayetin kaynağını nereden aldığını sorup, ister yazılı ister şifahi olsun, bunun

baht Türk Genci," *Sebilürreşad*, 12/ 293 (Mayıs 1959): 284; N. Araz, "Din ve Vicdan Hürriyeti," *Sebilürreşad*, 13/ 311 (Temmuz 1960): 166; N. Araz, "Maneviyatı Yıkılan Cemiyet," *Sebilürreşad*, 13/ 325 (10 Ağustos 1961): 396. Başka bir İslamcı dergi için bkz. N. Araz, "Acı Bir Olay ve Liselerde Din Dersi," *İslam'ın İlk Emri Oku*, 7/ 68 (Ağustos 1967): 15.

47 Kenan Rifai ve yolu hakkında bilgi için bkz. S. Ayverdi vd. (ed.) *Kenan Rifai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık* (Ankara: Hülbe, 1983). Nezihe Araz da bu kitabın editörlerindendir.

48 N. S. Banarlı, "Fatih'e Söylenen Ninni," *Sebilürreşad*, 9/ 212 (Ocak 1956): 191-2.

49 M. R. Ogan, "Anadolu Evliyaları Hakkında," *Sebilürreşad*, 10/ 244 (Mayıs 1957): 304. Daha eleştirel bir yazı için M. E. Çekmegil, "Sizden Bunu Mu Beklerdik? Nezihe Araz Hanım'a," *Sebilürreşad*, 12/ 280, (Kasım 1958): 73.

doğru olmadığını belirtir. Buna göre İmam-ı Cafer-i Sadık 148, Bayezid-i Bistamî ise 261'de vefat etmişti, yani "telâkilerine imkân yoktur." Ogan, belki de Araz'ın kamusal alandaki gücünden çekinerek, illa düzeltmesini söylememiş, bilgilendirmekle yetinmişti ve yazısını "Hürmetlerimi tekrarlar, muvaffakiyetlerinize dua ederim aziz kızım" diye bitirmişti.

Ogan'ın yumuşak üslubuyla örttüğü eril otoritesi, mevzu din olduğundan şaşırtıcı değildir. Bu otorite, mevzu kadınların evliyalara veya Mevlana gibi şahsiyetlerle medyumluk aracılığıyla bağlantı kurması olduğunda belirginleşir. Medyumluk, kadınların farklı dindarlıklarını göstermesi açısından ilginçtir. Aslında Diyanet İşleri Başkanlığının medyumluğa tamamen karşı olduğunu söylemek zor. 1966'da İstanbul'dan bir "vatandaş"ın konu hakkındaki sorusuna "Zamanımızda medyumluk, ilmi araştırma ve inceleme mevzuudur. Dini vazifeleri ihmal etmemek şartıyla, medyumluğun mahiyetini öğrenmeğe bir mani bulunmadığı, yalnız bunların sözlerine göre amel etmenin dinen caiz olmadığı" görüşünü belirtir.⁵⁰ 70'li yıllarda Atatürk'ten geldiğini iddia ettiği mesajlarla yazdığı kitapla ünlü olan Necla Çarpan'ın,⁵¹ bu defa Mevlana'dan aldığını söylediği mesajlarla yazdığı kitabı da şöyle değerlendirilir:

Adı geçen kitapta zikredilen hadiseler *metapsişik ve parapsikolojik olaylardan* olup müsbet olmaya yol tutan psikoloji ile henüz halledilmiş değildir. Fakat bu hadiselerin *vukuu da inkâr edilemez*. Bu hadiseleri, incelemeğe ve onların ruhun derinliklerindeki kaynaklarını elde etmeğe çalışan birçok araştırma merkezleri kurulmuştur. Halen halledilmiş olmayan *bu vak'aları inkâr etmemekle beraber henüz ilim sahasına girmediğinden İslami akideler ile telifine uğraşmağa lüzum hissedilmemiştir*. Çünkü bunları birtakım ilham ve keşiflerden ibaret saymak ta mümkün değildir. Esasen eser sahibi de bu fikri reddetmekte, eserin tamamının Mevlâna'ya ait tebliğler olduğunu söylemektedir.

Bununla birlikte eserde mevcut manzumeler üslup ve muhteva itibariyle edebiyatla ilgili bulunduğundan, başkanlıkça satın alınma-

50 DİBA 1 Temmuz 1966.

51 N. Çarpan, *Öte Âlemden Atatürk'ün Türk Milletine Seslenişi* (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1972).

sı gereken eserlerin teşkilat mensupları için daha ziyade *dini ve ilmi bir kaynak* olması zaruri görüldüğünden, sözü geçen eserin satın alınmasında bir faide mülahaza edilmemektedir.⁵²

Necla Çarpan'ın kitabının alımının “dini ve ilmi bir kaynak” olmadığı için reddi Diyanet İşleri Başkanlığı için anlaşılabilir bir tavır, ancak yumuşak üslup da dikkat çekiyor. Çarpan 1960'tan 1980'lere kadar “Senato Başkanı Kemal Arıburnu, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Sanayi ve Ticaret Bakanı Mesut Erez, Milli Eğitim Bakanı, Maliye Bakanı, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Jandarma Genel Komutanı, MİT Başkanı Fuat Doğu” gibi devlet adamlarıyla görüşmüş, hatta İran Şahı Rıza Pehlevi kendisini Tahran'a davet ederek yüklüce kitap da satın almıştır.⁵³

Onun kadar meşhur olmayan bir başka kadın, Fatma Fikret Arslaner de medyum olduğunu ve Eyüp Sultan'dan mesajlar aldığını iddia ederek bir kitap yazmıştı.⁵⁴ Arslaner, “türbeleri ziyareti kutsal bir vazife saydığı, içten bir arzu ile dua ettiği” için “mübareklerden bazıları”nın ona göründüğünü, Eyüp Sultan'ın türbesini ziyaret ettiğinde kendisine “bazı tavsiye ve ikazlarda” bulunduğunu, kitabındaki sözlerin onun değil “Eyüp Sultan Hazretleri”nin olduğunu iddia ediyordu. İstanbul Acıbadem'den bir kadının 25 Nisan 1968'deki şikâyeti üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı kitabı şöyle değerlendirdi:

- 1- Bu kitapta *medyumların* bazı ruhlardan aldıklarını iddia ettikleri *tebliğler, hakikî ve dindarlık* olarak gösterilmektedir.
- 2- “Kula kul olma” inancı telkin edilmektedir.
- 3- Aldığını ileri sürdüğü tebliğler (!) Kur'an-ı Kerim ayetlerine benzetilmeye çalışılmaktadır.
- 4- Kitabın, İstanbul'da medfun Sahabî Hz. Halid B. Zeyd Ebu Eyüp el Ensârî'nin emri ile yazıldığı hatta o'nun tarafından dikte

52 N. Çarpan, *Yeni Mesnevi* (Ankara: Özkaynak Yayınları, 1963). DİBA 4 Mayıs 1966.

53 T. Ural, “Öte Alem'den Yazılan Kitap,” *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2008; <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/ote-alemden-yazilan-kitap-119001> (Erişim 3 Ekim 2019).

54 F. F. Arslaner, *Eyüp Sultan'la Mülakat* (İstanbul: Can Basımevi, 1965).

ettirildiği idda edilmekte ve böylece yazar, büyük bir sahabi olan bu zatı şahsi nüfuz ve menfaatine âlet etmektedir.

- 5- “Yaz. Allah Teâlâ buyuruyor ki ...” diye başlayan ifadeler geçmektedir.
- 6- Yazar kendisine tevcih edildiğine inandığı büyük bir vazifeye layık kılınmasını ruhlardan istemekte, bir taraftan İslamiyete dayandığı iddia edilen eser, buna rağmen İslami inançlara tamamen zıt bir hava içinde işlenmektedir.

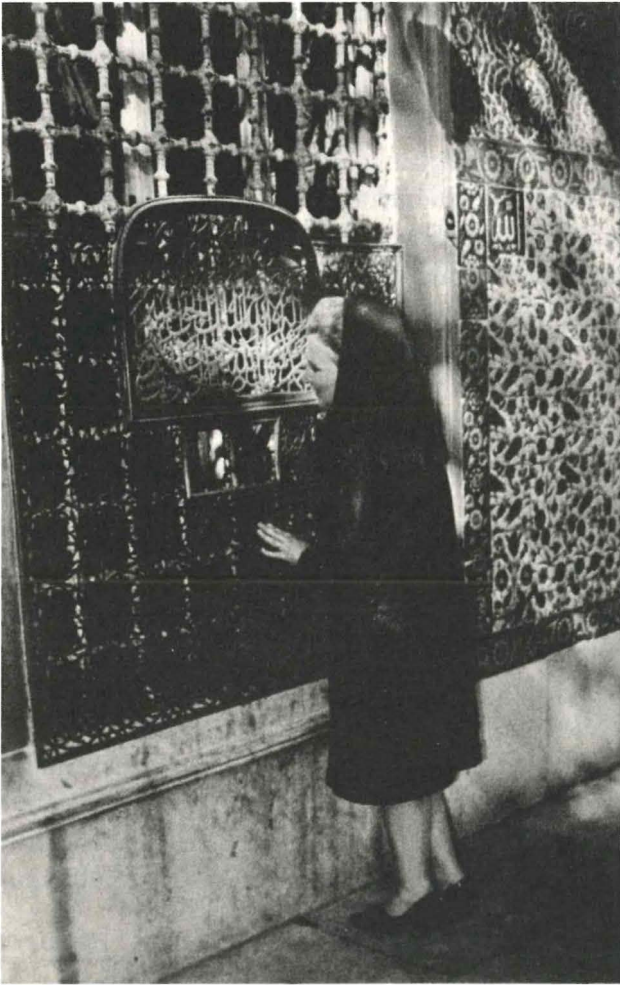
Yukarıya hulasatan dercettiğimiz fikirlerinden anlaşıldığına göre yazar, *İslam dinini ve dinimizce kutsal sayılan şeyleri şahsi menfaatine ve nüfuz teminine âlet etmiştir.*

Bu sebeple neşri dinen de, kanunen de sakıncalı ve zararlı bulunan bu eserin *toplatılması* cihetine gidilmesinin ve halkımızın uyarılması için de, ayrıca keyfiyetin müftülöklere tamim edilmesinin uygun olacağına ittifakla karar verildi.⁵⁵

Bu kitap ne kadar sattı, ya da toplatıldı mı, şikâyet eden kadın kimdi ve bunu niye yaptı bilemiyoruz ama iletişim kurulduğu iddia edilen evliyanın, halk ve devlet için merkezi önemde olan Eyüp Sultan olması tepki çekmiş olabilir. Kitabın girişinde Fikret Arslaner’in medyumluğu ve “tebliğleri” üzerine bir yazı yazan, Türkiye Metapsişik Tetkikler ve İlmi Araştırmalar Cemiyetinde 1962-64 arasında başkanlık yapan Dr. Ata Atalay, Arslaner’i medyumlara “musallat olan gurur ve kendini beğenme hislerinden uzak mütevazi, sabırlı, mütevekkil” olarak tanımlıyordu. Tebliğler hakkındaki yorumunda ise “hakiki” din ve dindarlığa değiniyordu:

Bunlar ne sağ veya sol bir ceryan ve düşünce, ne de koyu ve anlayışsız bir dindarlık övgüsüdür. Her satırında kitabi dinlerin, dört mukaddes kitabın ve bilhassa Kuran’ın çok zaman sembolik ve okuyanın anlayışına bırakılmış “iyi ve mükemmel insan olmanın, kendinden başkalarını sevmek ve onların iyiliğini kendi menfaatlerinden üstün görmeyen, doğru yolda yürümenin, iç ve dış birliğinin, yüze gülüp

55 DİBA 9 Ağustos 1968.

Resim 11.
Eyüp Sultan'la Mülakat
kitabının yazarı medyum
Fatma Fikret Arslaner.

arkadan vurmamanın" lüzum ve ehemmiyetini açıkça ifade etmek insanı, vicdanı ve zaman zaman üstün şuuriyle baş başa bırakarak yaptıklarının ve yapacaklarının iyi veya kötülüğü hususunda nefis murakabesine yönetmektedir. Hakiki din ve dindarlık ta budur.⁵⁶

⁵⁶ Arslaner, *Eyüp Sultan'la Mülakat*, 5-6. Bu Cemiyet 1950'de tıp doktoru ve keman virtüözü, Türkiye'de Neo-Spiritizm'in öncüsü Bedri Ruhselman tarafından kurulmuştur, <https://bilyayakademi.net/ta->

Buraya kadar verilen örnekler, Şerif Mardin’in, 1940’ların sonlarından itibaren belirttiğini söylediği “dine dönme” isteğinin farklı tezahürleri olarak görülebilir.⁵⁷ Mardin bu isteğin iki şekli olduğuna dikkat çekiyor: “Ortodoks, Sünni, Ulema-yı rusumun fikirlerini devam ettirenler”in “İslam dininin icaplarına toplum içinde daha geniş bir anlam tanımak” istemesi ve “geniş halk tabakalarının ‘hurafe’lere, ‘volk İslam’a dönüşü istemesi.” Mardin’e göre bu duruma “ilerici dindarlar,” “laikler” kadar “şaşırmışlardır,” çünkü “karşlarına hiç tanımadıkları bir İslamın şekilleri çıkmıştır.” 1952’de Meryem Ana Evi’nde yaşanan bir hadise, bu şekillerden birine çarpıcı örnek olarak gösterilebilir, ancak talep seçkinlere ait olduğu için hurafelere dönüşü sadece “geniş halk tabakaları”nın isteği olarak görmemeyi de mümkün kılmaktadır. Söz konusu hadise, Türkiye dindarlığında merkezi bir öneme sahip olan mevlitle ilgiliydi. Mevlit, Süleyman Çelebi’nin (ö. 825/ 1422), asıl adı Vesiletü’n-necât olan meşhur eserinin besteli veya kendine has bir şekilde irticalen okunmasını ve bu maksatla yapılan törenleri ifade eder. 1409’da Bursa’da tamamlanan bu eseri Süleyman Çelebi rivayete göre Ulucami’de imamlık yaparken, peygamberler arasında bir fark bulunmadığını, Hz. Muhammed’in Hz. İsa’dan ve diğer peygamberlerden üstün olmadığını savunan bir vaize cevap olarak “Ölmeyip İsa göğsü bulduğu yol/ Ümmetinden olmak için idi ol” beytini söylemiş, çok beğenilince Hz. Muhammed’in hayatını ve sevgisini anlatan Mevlid-i Şerifi yazmıştır. Halk arasında çok sevilen bir ayin olarak mevlit, Osmanlı ve cumhuriyet tarihinde siyasal anlamlar da kazanmış, özellikle 1950’lerde popülerleşmeye başlamıştı. Süleyman Çelebi’nin türbesi de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu aracılığıyla onarılmış ve açılış töreni için 14 Aralık 1952’de Bursa Ulucami’de bir mevlit okunmuştu.⁵⁸ Dönemin gazetele-

rihce.php Ruhselman ve çalışmaları üzerine Felsefe ve Din Bilimleri alanında yapılmış bir yüksek lisans tezi için bkz. M. H. C. Kestel, “Bedri Ruhselman ve Metafizik Görüşleri,” *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 2019.

57 Mardin, *Din ve İdeoloji*, 151.

58 A. F. Bilkan, *Mevlid: Değerden Ritüele* (İstanbul: İletişim, 2019), 147. Türbenin onarımı için öncül olan Kazım Baykal konuya dair 31 sayfalık kısa bir yayın yapmıştır, K. Baykal, *Mevlidi Şerifi Yazan Süleyman Çelebi Türbesi Münasebetiyle* (Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1952). Türkiye’de mevlid metinleri üzerine kapsamlı ilk çalışmayı bir kadın, Yüksek İslam Enstitüsünün ilk yıllarında tek kadın

rinde neredeyse her gün mevlit ilanları vardı ve âdet olduğu üzere ölenin 40. veya 52. gününde hangi camide mevlit okunacağı söylenerek halk davet edilirdi. Özellikle 9 Aralık 1951'de Şişli Camii'nde Arjantinli Eva Peron'un sağlığına kavuşması için okutulan mevlit tartışmalara sebep olmuştu. Bir gün önce *Cumhuriyet* gazetesine verilen ilanda mevlidi "Bayan Peron'un oradaki Türklere ve Müslümanlara yardımını yakından gören Kadri Türkmen'in tertib" ettiği yazılmış ve kendisini sevenler davet edilmişti.⁵⁹

Acaba kimler davete icap ederek bir Hristiyan için camide okunan mevlide gelmişti? Buna dair ayrıntılı bilgimiz olmasa da Meryem Ana Evi'nde düzenlenmek istenen mevlit hakkında Diyanet İşleri Başkanlığına danışıldığı için bilgi sahibiyiz. Buna göre 26 Mayıs 1952'de Ege Turizm Cemiyeti, İzmir Müftülüğü aracılığıyla Diyanet İşleri Başkanlığına "Hazreti Meryem'in son ikametgâhı olduğu iddia edilen makama bütün ziyaretçi Müslümanların saygı ve tazim göstermeleri ve Hazreti Meryem adına Mevlidi Şerif okumanın caiz olup olmayacağı hakkında" bir yazı gönderir, başkanlık da konuyu incelemesi için yazıyı 30 Mayıs'ta Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kuruluna iletir. EK 8'de görülebileceği üzere, kurul uzun bir değerlendirme yapar.⁶⁰ Buna göre Müslümanlar Kur'anı Kerimden ve bahsettiği peygamberlerden yola çıkarak Hazreti İsa ile validesi Hazreti Meryem'e Hristiyanlardan daha çok hürmet beslemektedir. Fakat bu saygı Hz. İsa'yı Tanrı mertebesinde değil de özel bir insan mevkiinde, Allah tarafından zamanındaki kullarına gönderilmiş bir peygamber olarak görmeyi içerir. Hz. Meryem de ilahi güçle hamile kalmış bir peygamber annesidir. Bu saygının sınırlarını aşarak ayrıca bir "zaman ve mekân ve merasim ve törene" gerek yoktur. Kaldı ki Hz. Muhammed'den başka hiçbir peygamberin mezarının nerede olduğu kesin değildir. Hazreti Meryem'in mezarının nerede olduğu da meçhuldür ve Efes'te

hocası olan, İslami Türk Edebiyatı, hitabet ve irşat hocalığı yapan Necla Pekolcay yapmıştır, doktora tezi olan bu çalışma için bkz. Süleyman Çelebi, *Mevlid*, Hazırlayan: Necla Pekolcay (İstanbul: Dergâh, 1980). MEB'in İslâm Ansiklopedisinde de çalışan Pekolcay, Yüksek İslâm Enstitüsünden öğrencileri olan İsmail Kara ve Selçuk Eraydın gibi öncü isimleri Saint Pulcherie Papaz Okuluna din öğretmeni olarak tavsiye etmiştir, F. H. Feriatoğlu, "İslami Türk Edebiyatını Dokuyan Zarif Hanımeli: Necla Pekolcay," *Diyanet Aylık Dergi*, 331 (Temmuz 2018): 42-44.

59 "Şişli Camii'nde Mevlid," *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1951. Tartışma için bkz. A. Kondumer, "Gayrimüslime Mevlüd Okutulabilir mi?" *Sebilürreşad*, 5/ 118 (Ocak 1952): 276.

60 DİBA, 5 Haziran 1952.

bulunması Katoliklerin dayanaksız bir iddiasıdır. Durum böyleyken, Katolik Hristiyanların tahminine istinaden Müslümanları Hristiyanlarla beraber o mekânda ibadet ettirmeye uğraşmak kadar “abes bir şey tasavvur olunamaz.” Mevlit, İslam camiasında Hz. Muhammed sevgisi için yapılan ibadetlerden biridir ama bunun evlerde ve camilerde yapılması dururken “Hristiyan ayinine katılması” doğru bir hareket değildir.

Bir peygamber annesi, bir kadın olduğu için bu bölüme dahil ettiğim bu hadisenin Diyanet İşleri Başkanlığını, Mardin’in ifadesiyle, oldukça “şaşırtmış” olduğu söylenebilir. Mevlidin, Hristiyanların Hz. Meryem’in mezarının bulunduğu yer olduğunu “iddia” ettikleri bir “kilise”de yapılmak istenmesi, Müslümanların da bu “ayın”e ortak edilmesi “abes” bulunmuş ve izin verilmemiş. 20 Kasım 1944’te Suad Yurtkoru önderliğinde, milletvekili, bürokrat, sanayici, tüccar, gazeteci ve işadamlarından mütevellit 74 üyeyle kurulan Ege Turizm Derneğinin amacı, “turizmin adı dahi telaffuz edilmezken, ülkenin turizm politikalarını belirleme, turizmin bilinçli yapılandırılması, turizm tanıtımının gerçekleştirilmesi ve en önemlisi de turizm değerlerinin ortaya çıkarılması” idi.⁶¹ Meryem Ana Evi’nin tanıtılması, derneğin ilk faaliyetlerinden biriydi ve o dönemde bu mekânın ülke turizmine kazandırılması için Başbakan Adnan Menderes’le de görüşülüp rapor verilmişti. Yani burada düzenlemek istedikleri mevlidin amacı tamamen turistikti. Buna güvenerek olsa gerek, aldıkları ret kararına iki hafta sonra bir cevap yazarak 19 Haziran’da Diyanet İşleri Başkanlığına gönderirler. Kurulun ikinci değerlendirmesi şöyledir:

Evvelce de beyan edildiği veçhile, ammei müsliminin örfüne göre mücerred Resulü Ekrem Efendimize tazim ve tekrim sadedinde evlerde ve camilerde velâdeti Nebeviyeye ait menkibei saadet kıraat edilmesi şeairi islâmiye meyanına girmiş bir âdeti hasene olduğundan, bu kıraatten husule gelen sevabın, okutturan şahsın akraba ve teallukatı ile bilumum mü’minin ve mü’minatın ve alelhusus kâffeî Enbiya ve Evliya ve salihin ve salihatın ervahına ihda edildiğine dair

61 <http://egeturizmdernegi.org/kurumsal.aspx?ID=6>, (Erişim 6 Eylül 2014).

dua ve niyaz etmek de mütearef olduğundan, bu duada Hazreti İsa ve Meryem aleyhimesselemin da sair enbiyai ızâm ve salihatinnisa hazeratı meyanında dahil bulunduğunun ve betahsis bunların ismi şerifleri ayrıca zikredildiği surette diğer Peygamberanı İzama bir hüürnetsizliği işrap eyleyeceği gibi, diğer mezahip erbabınca bu cihetin istismar edilmesi de pek muhtemel bulunduğu cihetle buna kat'iyen cevaz verilmediğinin izahen bildirilmesi uygun olacağı mütalaasıyla Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.⁶²

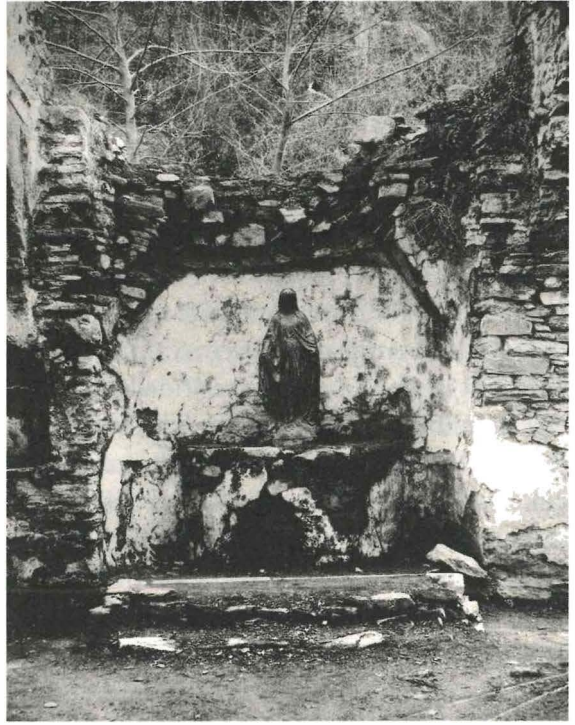
Kurul ikinci değerdendirmesinde de mevlidin Hz. Muhammed için yapılan İslami bir adet olduğuna dikkat çekiyor. Kaldı ki mevlidin sevabı okutturan şahsın akrabasına ve bilumum evliya ve peygambere de hediye ediliyordu, yani bu duaya Hazreti İsa ve Meryem aleyhimesseleam da dahil di. Fakat isimleri ayrıca zikredilirse hem diğer peygamberlere saygısızlık olurdu hem de diğer dinlere mensup insanlar tarafından istismar edilebilirdi. Bu yüzden buna kat'iyen cevaz verilmiyordu. Yazılı kaynaklardan ipucu edinemedim fakat 1950'lerden beri orada çalışan kişilerden edindiğim bilgi de bu mevlidin gerçekleşmediğini gösteriyor.

19. yüzyılın sonlarında, Alman Rahibe Katharina Emmerick'in "Hazreti Meryem'in Hayatı" kitabındaki tasvirlerle dayanarak keşfedilen Meryem Ana Evi aslında bu hadiseden bir yıl önce, 1951'de gündeme oturmuştu ve İslamcı basın, mekânın misyonerlik faaliyetleri için yeniden canlandırıldığını iddia ederek tepki göstermişti.⁶³ *Sebilürreşad* dergisi haziran ayında, ağustos-ta Efes'te "Hz. Meryem'in yeniden tesise başlanılan türbesinde büyük merasimi dini yapılacaktır" diye haber vermişti.⁶⁴ 19 Ağustos'ta yapılan törene

62 DİBA, 2 Ağustos 1952.

63 B. Z. Çoban, "Sebilürreşad Dergisinde Hristiyanlık ve Papalık (1948-1966)," *Tarih ve Gelecek*, 4/2 (2018): 8-26. Aslında Meryem'in bu evde yaşadığı ve vefat ettiğine halk ve Katoliklerin dışında kimse inanmıyor, lakin Meryem halk için bir "veli"dir ve gücü ve kutsallığının Anadolu'da belirdiği yer, evidir. Halk için bu evde gerçekten yaşamış olup olmamasından çok onun evi olduğuna inanılması önemlidir ve şifa dağıttığına (hâlâ) inanılır. Üstelik her dinden insan ziyaret etmektedir. Örneğin İzmir'de konuya dair Konak Belediyesi Türkan Saylan Kültür Merkezinde, 16 Aralık 2019'daki konuşmam sonrasında, İzmirli Yahudi bir aileye mensup bir hanımefendi 1950'lerden beri Meryem Ana'yı ailecek ziyaret ettikleri bilgisini paylaştı.

64 "Hadiseler: Hristiyan Türbeleri," *Sebilürreşad*, 5/ 104 (Haziran 1951): 62.

Resim 12.
Onarılmadan önce
Meryem Ana Kilisesi.

İstanbul'dan Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü Halim Alyot ile yerli ve yabancı basın mensupları, ayrıca İzmir valisi, jandarma komutanı ve diğer devlet memurları da katılmıştı.⁶⁵ İzmir Katolik Kilisesi Başpiskoposu "Mon-senyör Deskufi"nin başkanlığında ilk resmi ayin ise 20 Ağustos'ta yapılmış ve "iki binden fazla Hristiyan" papa adına takdis edilerek hacı olmuştu.⁶⁶ Eşref Edip, Efes'teki Meryem Ana Evi önünde yapılan ayine dair Başbakan Menderes'e seslendiği, 1951'de yayınlanan "İkinci Kudüs: Papalığın İzmirde kurduğu ruhani karargâh" başlıklı makalesinde bu olayın "bir turizm meselesi" değil, "Haçlı zihniyetinin devamı" olan "misyoner ve siyasi amaçlarla kurgulanmış bir oyun" olduğunu savunmuştu. Hz. Meryem'in mezarının

65 "Meryem Ana Kilisesinde: Gazeteciler, Meryem Ana Kilisesini ve Efes'i Gezdiler," *Akşam*, 19 Ağustos 1951.

66 "Meryem Ana'nın Evinde İlk Dini ve Resmi Ayin Düny Yapıldı," *Akşam*, 20 Ağustos 1951.

burada bulunmasının bir Katolik iddiası olduğuna katılan Eşref Edip, Diyanet İşleri Başkanlığını da “bu tür hadiselerde gerekli tepkiyi göstermediği” için eleştirmişti.⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının mevlide bu yazının yayınlanmasından bir yıl sonra kesinlikle karşı çıkması, bu açıdan da anlamlıdır.

Diğer bazı İslamcı dergilerde de tepkiler ifade edilmişti.⁶⁸ Nezihe Araz, Anadolu Ajansının “Atina Baş Piskoposu Hrisostomos”un, “Meryem Ana hayatının son yıllarında Kudüs’ten hiç ayrılmamış, Efes’te yaşamamış, orada ölmemiştir” haberine dikkat çekmişti.⁶⁹ Abdurrahim Zapsu Kur’an-ı Kerim’in Hz. Meryem’e verdiği ehemmiyeti anlatmak için yazdığı, ayetlerden deliller verdiği ve Meryem Suresi’ne dikkat çektiği makalesinde Hazreti Meryem’in Kur’anın himayesinde bulunan “kutsi bir şahsiyet” olduğu için her Müslümanın onun bütün hayatına inanmaya mecbur olduğunu vurgulamıştı.⁷⁰ Zapsu’ya göre onun mezarının İzmir’de bulunmuş olması gerek olsa da olmasa da, ona “isnad edilen bir yer” olduğu için Müslümanlar dini vazifelerini yerine getirmeliydi: “Onun namına bir cami yapmak bizim en mukaddes vazifemizdir. Ey İzmir halkı. Gayrete geliniz. Şereflediğiniz Hazreti Meryem namına bir cami inşa ediniz ve Efes ismini de (ziyaret) ismine tahvil ediniz. Bu hususta hükümetten de yardımlar isteyiniz.”

1955’te Meryem Ana Evi’ne dair tartışmalara kutsal su da eklendi. *Sebilürreşad*’a göre papalık bu şifalı suyun hastaları iyileştirdiğini “resmen ilan etmiş”ti.⁷¹ Kemalettin Şenocak, bu duruma “Allah aşkına bilenler varsa söylesin, bu ‘Mukaddes su’ da nereden çıktı başımıza. Şimdiye kadar melûl mahzun akıp giderdi de geçen yaz başında mı keşfedildi. ... İlmin,

67 Eşref Edip, “İkinci Kudüs: Papalığın İzmir’de Kurduğu Ruhani Karargâh,” *Sebilürreşad*, 5/ 108 (Ağustos 1951): 115-116. Çoban, devlet politikası olarak değilse de bazı devlet adamlarının beyanlarının bu endişenin “yersiz bir vehim” olmadığını gösterdiğine dikkat çekiyor: “Örneğin 1927-1938 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yapmış olan Şükrü Kaya’nın, zamanın İtalya Büyükelçisi Galli’ye şöyle dediği nakledilir: ‘İslam dinini etkisizleştirip Hristiyanlığın önünü açtığımız için siz Katolikler bize minnettar olmalısınız.’” Çoban, “Sebilürreşad Dergisinde Hristiyanlık ve Papalık,” 12. Çoban ayrıca 1960’ta Vatikan ile Türkiye arasında diplomatik ilişki kurulmasının ardından neredeyse Türkiye’ye gelen her papanın Meryem Ana Evi’ni ziyaret ettiğini belirtiyor.

68 Örneğin bkz. E. S. Sünbüllük, “Hz. Meryem’in Kabri ve Eshab-ı Kehf Meselesi Hakkında,” *Hakka Doğru*, 9/ 251 (5 Şubat 1951): 4; E. S. Sünbüllük, “Hz. Meryem’in Kabri, Kudsi Şerif ve Aslı Taş,” *Hakka Doğru*, 9/ 257 (27 Şubat 1951): 3; “Hazreti Meryem ve Müslümanlar,” *Sebilürreşad*, 12/ 292 (Mayıs 1959): 272.

69 N. Araz, “Efes Rüyası!..” *Sebilürreşad*, 14/ 343 (26 Kasım 1962): 285.

70 Abdurrahim Zapsu, *Ehli Sünnet*, 57 102 (Eylül 1951): 6-8.

71 “Meryem Ana Kilisesi,” *Sebilürreşad*, 8/ 193 (Mart 1955): 287.

kanunlarımızın, dinimizin, aklın ve mantığın kesin olarak men ettiği batıl ve saçma bir ifade: ‘Mucize yaratan mukaddes su’” sözleriyle tepki göstermişti.⁷² Şaşırtıcı olmayan, birçok kaynaktan bu “türbe”ye daha çok kadınların ilgi gösterdiğinin ifade edilmesidir. Örneğin *Vatan* muhabirine göre kiliseyi ziyaret edenler içinde “bilhassa dertlerinden şifa bulacaklarını ümit eden hastalarla kadınlar büyük ekseriyeti temin ediyorlardı. Küçük mahadiye içinde dört büyük meş’alenin etrafında mumlar yanmakta idi. Her ziyaretçi buraya dilediği kadar mum dikiyordu.”⁷³ *İslam* dergisinde, 1962 yazında mekânı ziyaret eden ve gördüğü şeylerden sonra “mütessir” ayrılan bir okurun gözlemleri yer almıştı. Buna göre kilise girişinin sağ tarafına konan satılık mumlar içeride yakılıyordu ve kilise “simsiyah is” olmuştu. Girişin solunda ise bir dilek defteri vardı. Kilisenin içinde, Meryem heykelinin sağında bulunan küçük odaya “birkaç *seccade* sermişler, *dekolte kıyafette açık saçık kadınlar* namaz kılıyor”muş. Lakin “namaz şöyle dursun 12 farzdan en mühimi olan tesettür bile” olmadan... Gözlemlerde şifalı sudan da bahsediliyordu; suyun yanında bulunan duvardaki çalılıklara eşarp, havlu, mendil ve “çeşitli bez parçaları, naylon çoraplar” bağlanmıştı. Ziyaretçi orada iken “kadınlı-erkekli bir grup” geldiğinde kadınlar üzerlerindeki giyim eşyalarından “birer parça çaput (bez)” koparmış, “niyet ederek arzularının olması için” bezleri duvardaki çalılara bağlamışlar, ki ziyaretçi “bu sahneyi” hem seyretmiş hem de acı acı düşünmüş:

Meğerse Müslüman Türk milleti ne *batıl itikatlara* sahipmiş. ... Bir zamanlar İslamiyet Bayrağı altında dünyanın en büyük ve kudretli devletini kuran atalarımızın torunları olarak bugün ne *acınacak hallere* düştük. Hükümetten imam hatip okullarının orta kısımlarını kapatmasından önce halkımızın yukarıda birkaç tanesini misal olarak verdiğim *batıl itikatlarını* *giderecek* ve onlara *hakiki İslam dininin* esaslarını öğretecek *münevver*, *bilgili din adamları* yetiştirmesini bekliyoruz.⁷⁴

72 Kasımoğlu Kemalettin Şenocak, “Misyonerlere Kısa Bir Ders!..” *İslam*, 6/ 61 (Ekim 1962): 3-7.

73 “Misyonerlerin Büyük Bir Muvaffakiyeti: İzmir’de Muazzam Bir Dini Merkez Kurdular,” *Sebilürreşad*, 5/ 108 (Ağustos 1951): 118.

74 İ. Soyer, “Okuyucunun Kaleminden: Meryem Ana’yı Ziyaret,” *İslam*, 6/ 61 (Ekim 1962): 7.

Kadın-batıl inanç ikilisi bir kez daha din adamları yetiştirmekle ilişkilendirilmiş. Benzer bir yaklaşım *Sebilürreşad*'da da mevcut. 1963'te kilise-de düzenlenen bir ayine Müslümanların da katılması eleştirilmiş, "İzmir'in aklı başında Müslümanları"nın bu "tehlike"ye karşı tedbir alması gerektiği vurgulanmış, ayrıca "müftüler, vaizler, Müslümanların Hristiyan ayinine iştiraklerinin küfür olduğunu halka bildirmelidir" denmişti.⁷⁵ Aslında o yılın başlarında bu sefer Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığına 2 Şubat'ta bir yazı yazmış ve mekândaki "kutsal" kabul edilen su ile ilgili görüşünü sormuştu; cevapta "batıl" vurgusu yapılıyordu:

Efes'de 'Meryem Ana Suyu' olarak tanıtılan ve 'kutsal bir şifa' hassasını ihtiva ettiği şeklinde ilgililerce yapılan *propaganda*, bir esasa dayanmayan *kasıtlı bir iddiâdan ibarettir*. Böyle *batıl bir fikre* inanarak, Efes'teki kiliseye gitmek ve içilmesi sağlık bakımından da mahzurlu görülen bir sudan şifa beklemek, İslamlıkla bağdaşmayan ve Müslüman Türke yakışmayan bir haldir. O civarda bulunan *cahil halkın saf inançlarının* bu şekilde istismar ettirilmemesi, üzerinde önemle durulmaya değer bir konudur. Halkımızın bu mevzuda, vaizlerimiz tarafından irşad edilerek gereken dini tetkikatın yapılmasının, radyo programında yer alan dini konuşmalar yolu ile de münasip bir lisanla uyarılmasının ve keyfiyetten adı geçen bakanlığa bilgi verilmesinin uygun olacağına karar verildi.⁷⁶

Tanyu da meseleyi misyonerlik açısından ele almış, Hristiyanların Efes'i "ikinci bir Kudüs"e dönüştürmeye çalıştığını yazmış, ayrıca Hz. Meryem'in mezarının Efes'te olmadığını kanıtlamaya gayret etmişti.⁷⁷ 1987 yılından bir gazete haberi, mekânın giderek popülerleştiğini gösteriyor: buna göre Meryem Ana Evi'ni o yıl bir milyon kişinin ziyaret etmesi bekleniyordu:

75 "İslam Türk Tarihinde Misli Görülmemiş Bir Facia," *Sebilürreşad*, 15/ 352 (Aralık 1963): 23-5.

76 DİBA 13 Şubat 1963.

77 Tanyu, *Dinler Tarihi Araştırmaları*, 126-134. Mevzu başka İslamcı dergilerde de ele alınmıştır, örneğin bkz. İ. Atis, "Meryem Ana Evi Uydurmadır," *Sönmez*, 3/ 33 (Haziran-Temmuz 1967): 3; H. Arı, "Efes Masalı," *Büyük Doğu*, 13/ 4 (9 Ağustos 1967): 6; İ. H. Konyalı, "Meryem Ana Evi Uydurması," *Büyük Doğu*, 13/ 5 (16 Ağustos 1967): 8.

“1987 yılında 500 bin kişinin gezdiği Meryem Ana Evi’ni, geçen hafta sonunda 10 bin kişi ziyaret etti. 1951 yılında restore edilerek bugünkü haline dönüştürülen Meryem Ana Evi, dini açıdan Ortodoksların önemli ziyaret merkezlerinden birisi olarak biliniyor. Bülbül Dağı zirvesinde bulunan Meryem Ana Evi’ne, her yıl 15 ağustos tarihinde gelen Ortodokslarca, “Meryem Ana’nın ölüm günü töreni” de yapılıyor.”⁷⁸ Bir başka ilginç örnek, daha erken bir tarihten, 1934’tendir ve İstanbul’daki Sent Antuan Kilisesi’ne dairedir. *Haber* gazetesinin “Tekkeler kapandı kiliselere mum” başlığıyla yer verdiği bu haberin alt başlığında söz konusu kilisede mum adağının uğurlu sayıldığı yazılmış, üstelik “buna Müslümanlar da rağbet ediyor!” diye eklenmişti. “İstanbulda yeni bir moda çıkmış” diye başlayan haberde “bilhassa küçük hanımların” bu modaya “rağbet ettikleri”ni ilk duyduğunda inanmak istemeyen gazete çalışanları, kiliseye bir muhabir gönderdiklerinde meselenin “tamamen hakikat” olduğunu öğrenmişlerdir. Muhabirin gözlemleri ise şöyleydi:

Saat onu çeyrek geçiyordu. Elhamra sinemasının pasajında kiliseyi gözetliyordum. Birdenbire Tünel tarafından ikisi çarşafli olmak üzere *dört Müslüman kadın* belirdi. Kapının önünde bir müddet konuştuktan sonra avluya girdiler. Ben de kendilerini takip ettim. Çarşafli kadınlar duvarın yanında kaldılar. Kendilerinden ayrılan *şapkalı* 18-20 yaşlarında bir genç kız mütereddit adımlarla kiliseye girdi. Ben de arkasından girdim. Sağ tarafta uzun *beyaz sakallı* mum satan adama yaklaştı. Camın üstüne iki on kuruşluk bıraktı ve *gayet açık bir Türkçe* ile: - Dört mum verir misiniz? Dedi. *Beyaz sakallı adam* dört tane ince uzun mum uzattı. Küçük hanım ilerledi ve Meryem ana timsali önünde yanan mumlardan dört mumu da yakarak kumun içine gömdü ve istavroz çıkarmadan hızlı hızlı dışarı çıktı. Ben de arkasından çıktım. Kadınlara yaklaştım: - Galiba sizin de adağınız var? Yüzüme şüpheli şüpheli baktılar. Ben de kendilerine emniyet vermek için: - Sent Antuant Kilisesi çok uğurludur. Bana da arkadaşlarım söyledi. Hastalığa, her derde bire birmiş dedim. Cevap verdiler: - Evet... Yedi Salı

78 “Meryem Anayı ziyaret,” *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1988.

arka arkaya mum yakılırsa her murat oluyormuş. Bu bizim kaçınıcı Salı idi hemşire? – Üçüncü ayol, unuttun mu? Kilisenin avlusundan çıkarken biri Greta Garbo'ya, öbürü Con Kرافort'a [Joan Crawford] benzien iki kızla karşılaştık. Greta Garbo diyordu ki: - Şükran bu altıncı Salı oluyor. Bir hafta sonra yılbaşı piyangosu bize çıkmazsa verdiğim 35 kuruşa acıyacağım doğrusu. Ne garip moda? Eski tekke-lerin, zaviyelerin yerini şimdi kiliseler mi tutmağa başladı.⁷⁹

Saint Antuan Kilisesi bugün de ortak ritüellere rastlanan bir mekândır. Bu haber ve gözlemlerde ise kanımca dikkat çeken başka birkaç nokta var. Öncelikle “çarşafalı” kadınlar ile “şapkalı” veya Batılı artistlere benzetilen genç kızlar arasında yaratılan ikilik, daha önce bahsettiğim “batıl” annelerin “modern” kızları ikilemine denk düşüyor. “Modern” olanların “gayet açık bir Türkçe” konuşması Rum olmadıkları imasını taşıyor. “Hemşire” vurgusu, muhabirin sorularına “çarşafalı” kadınların da cevap vermiş olduğunu düşündürüyor. Yani bir yandan kadınlar cumhuriyet ile değişmiş sanki fakat batıl inançlar hâlâ tüm kadınlara ait. Belki de genç kızların bu tarz dindarlıklar için kiliseleri tercih etmesi *doğal* addediliyordu, yani “yeni moda” bunu gerektiriyordu. Ancak gazetenin ve muhabirin atladığı mühim bir nokta vardı: bu tarz ritüellerin mekânı tekke ve zaviyeler değil, türbelerdi. “Hurafe mekânı” türbelere mahsus gelenekler kilise (veya ayazmalarda) devam edebilse de şüphesiz kiliselerin, tekke ve zaviyelerin yerini tutması mümkün değildi, “beyaz sakallı adam” vurgusu rahip kadar tarikat şeyhlerini hatırlatsa da. Bu açıdan bakıldığında haberin başlığı ve son cümlesi, 677 sayılı kanunun kapatıp yasakladıklarını itibarsızlaştırmanın bir unsurunun, (kadınlara ek olarak) Hristiyanlıkla ilişkilendirmek olabileceğini de gösteriyor. Yani bir yandan İslam ve Hristiyanlık arasındaki sınırların belirsizleşmesi farklı aktörleri rahatsız ediyordu (Meryem Ana Evi örneğinde olduğu gibi); öte yandan tekke/zaviye ve tarikatlar –temsilen de olsa– Hristiyanlık ve mekânları ile bağ kurularak gözden düşürülüyordu.

İki din arasındaki sınırların belirsizleşmesinin yarattığı rahatsızlık, söz konusu “Hristiyan türbeleri” ayazmalar olduğunda daha da belirginle-

79 “Tekkeler kapandı kiliselere mum,” *Haber*, 20 Birinci Kanun 1934.

şir. Daha çok antropoloji⁸⁰ alanında çalışılan bu temaya dair Osmanlı bağlamında bir örnek, mübadeleden önce Şile’de yaşayan Natalia Adamantidu’nun anılarında mevcuttur: Adamantidu Türklerle bir arada uyum içinde yaşadıklarını, Türklerin “Hıristiyan dinine saygılı” olduklarını, Ayios Eftimios’a inanıp mum yaktıklarını, ilkbaharda kutlanan Aya Yorgi Yortusuna Aya Yorgi’ye inanan Türklerin de katıldığını yazıyor.⁸¹

Cumhuriyet döneminde *İnci* dergisinde 1952’de yayınlanan bir makeden, Çengelköy’deki Ayios Pandleimon Ayazması’nda ağustos ayında bir panayır kurulduğunu, sadece Rumların değil, yürüyemeyen hastaların, “sapasağlam, hatta, hiç gam ve kasavetleri” olmayanların da akın akın ziyaret ettiğini öğreniyoruz.⁸² Tanyu’nun, Ağustos 1957’de ziyaret ettiği, 1950’de onarılmış olan Yeniköy’deki Panayia Ayazması’na dair gözlemleri konuya daha ayrıntılı bir bakış sağlıyor.⁸³ Evliyalara benzer şekilde Rum Azizi Panayia, mezarının yeri değiştirilince papazın rüyasına girmiş ve eski yerine dönmek istemiş. Bunun üzerine sekiz yıl öncesine kadar “harap bir ahır” olan ayazma onarılmış. Kilitli kapıyı onlar için açan “ihtiyar Rum kadını,” “bu bizim milletten” diyerek azizi över ve dilek tutarak mum yakmalarını söyler. Tanyu’nun gözlemleri uzun bir alıntıyı hak eder:

Benim girişimi gören 8 yaşında, ilkokul birinci sınıfından ikinci sınıfına geçmiş, Müslüman bir Türk kızı, o çevrede öğrendiği Rumcası ile:

80 Örneğin bkz. B. Fliche, “Participating without Converting: The Case of Muslims Attending St Anthony’s Church in Istanbul,” *Religious Conversions in the Mediterranean World*, ed. N. Marzouki ve O. Roy, 162–74 (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013). İlahiyat Fakültesi, dinler tarihi alanında ayazmalar üzerine yapılmış bir çalışma ortak ritüellere de yer veriyor, D. K. Çimen, “Halk İnançları Açısından İstanbul’daki Kilise ve Ayazmalar,” *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010. Courouclı ziyaret geleneğini Yunan kültürü açısından ele almıştır, M. Courouclı, “Başkasının Mekânına Gitmek: Yunan Toplumunda Ziyaret,” *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18.-20. Yüzyıllar)*, ed. F. Georgeon, P. Dumont ve M. Selen, 407–23 (İstanbul: İletişim, 2000). Osmanlı bağlamında Hasluck’ın ilk kez 1929’da yayınlanan çalışması alanında bir öncüdür, 83 yıl sonra Türkçeye çevrilmesi manidardır, F. W. Hasluck, *Sultanlar Döneminde Anadolu’da Hıristiyanlık ve İslam 1*, çev. T. Binder (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012) ve F. W. Hasluck, *Sultanlar Döneminde Anadolu’da Hıristiyanlık ve İslam 2*, çev. T. Binder (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013). Abdülbâki Gölpinarlı, Mevlana ve Şemsî Tebrizî’nin Hıristiyan olduklarını iddia ettiği için Hasluck’ı “uydurma rivayetler” kaydettiği yolunda sertçe eleştirir, A. Gölpinarlı, *Mevlana’dan Sonra Mevlevilik* (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983), 283-4.

81 N. Adamantidu ve Y. E. Papastratos, *Mübadele Öncesi Şile’de Yaşam*, çev. E. H. Kovi (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 34 ve 42.

82 Kandemir, “İstanbul’da Bir Panayır.”

83 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak*, 243–245.

“Burada Allah yatıyor,” dedi. Panayia Allah demekmiş. Onun hatasını düzeltiyorum O anlama gelirmiş. O sırada içeriye giren o semtten olup bunun methini duyan fakat bir fırsat zuhur edip içeriye girerek bakamamış olan elli yaşlarında kadar bir Müslüman kadın, *Rumların ve manzaranın tesiri* ile: “mum yakıp adasak mı?” diye sordu. Merak ederek içeri giren 60 yaşında bir diğer Müslüman kadın ise, günah işlemekten endişe ederek bana sordu: “acaba günah mı işlemiş olduk?” “Hayır, *tarihi bir eser, bir müze gibi ziyaret* ediniz” diyerek onu teselli ve tatmin ettim. Beraberce dışarı çıktığımız zaman bu kadınların İslamiyet ve diğer dinler hakkındaki bilgi durumunu inceledim. 60 yaşındaki hanım, “Ben İsa’dan bile dilekte bulunmam, peygamberdir. Dilersem Allah’ımdan dilerim” diyordu. Bu hanım *Yeniköylü değildi*. Orada bir akrabasına misafir olarak gelmiş. 50 yaşındaki *diğer hanım Yeniköylü* buraya yerleşmiş. Rumlardan buraların daima övüldüğünü işitmiş. Onların şifa bulduklarına, muratlarının olduklarına dair konuşmalarını dinlemiş. *Adak adamakta bir mahzur görmüyor. Fakat İslâmiyet hakkındaki bilgisi zayıf*. Hz. İsa ile Hz. Muhammed’i çağdaş sanıyor. 8 yaşındaki kız çocuğunun anneanesi de geldi; o bana bizim türbelerimiz mi daha güzel, bu mu? diye soruyordu. Bu ziyaret yerine nadiren de olsa *muhitteki Ortodoksların telkin ve tesiri* ile gelen Müslümanlar mevcutmuş. Bir adak adıyorlarmış. Yaptığım araştırmada, Romanya’dan göçmüş, üniversite tahsili olan bir Türk kadının ayazmalar hakkındaki şu gözlem ve düşüncesi ile karşılaştım: “Romanya Türkleri hiçbir ayazmaya gitmiyorlar. Burada ayazmalara gidip adak adayanlara şaşıyorum” dedi. Bir ayazma önünden geçerken bazı Müslüman olması muhtemel kadınların ellerini açıp dua ettiklerini, adak (mum) adadıklarını gördüğünü söyledi (Beşiktaş çevresinde bir ayazma).⁸⁴

Tanyu’nun ayazmayı “tarihi bir eser, bir müze gibi” ziyaret etme söylemi, türbelerin ziyaret kurallarını anımsatıyor. Ona göre, Boğaz’da Rum nüfusun yoğun olduğu Yeniköy’de yaşamak, “zararlı” etkilere maruz kalmak

84 A. g. e. 244.

anlamına geliyor. Örneğin misafir olan kadın eğitimli olmasa da doğru yolda; eğitimli Romanya Türk'ü kadın ise konu hakkında doğruya hâkim. Bu anlamda İstanbul, ülkenin diğer şehirlerinden fazla olan gayrimüslim nüfusuyla “zararlı” etkilere açık bir şehir ve onca ayrımcı politikalara rağmen 1957’de hâlâ yeterince “Türk ve Müslüman” olmamış sanki. Bunun elbette şehirdeki ayazmaların çokluğu ve 677 sayılı kanunla kapatılamamış olmalarıyla ilişkisi var. Metnin devamında Tanyu Ankara’da böyle şeylere rastlamadığına dikkat çekiyor, fakat Rum bir komşusunun dileği için mevlit adağında bulunduğu nu da ekliyor. Yine de Tanyu’nun İstanbul’u ortak ritüellerin hüküm sürdüğü bir şehir olarak küçümsemesi ve Ankara’yı yüceltmesi, erken cumhuriyette başlayan Ankara-İstanbul ayrımının hâlâ devam ettiğini gösteriyor.

Kadınların ortak dini ritüelleri ise sadece kilise ve ayazmalarda değil, türbelerde de sürüyordu. Akşit’in yakın tarihli çalışması Ankara örneğini ele alır.⁸⁵ Tanyu, Telli Baba’yı “her dine mensup insan”ın ziyaret ettiğini belirtir.⁸⁶ Okan’ın bahsettiği, Müslümanların da Hristiyanların da “onu kendilerinden bildiği” Ahmet Turâni’nin Dolmabahçe’de “Camlı Köşkün hemen karşısındaki küçük yokuşun başında” bulunan türbesi bu anlamda ilginç bir örnektir. Sultan Abdülmecid’in bir rüya üzerine yaptırdığı türbenin önüne her yıl mart ayında seyyar bir kilise kuruluymuş. “Binlerce Hristiyan” gelip “ayazmadan su içerek şifa dilemekte, türbe önünde saf saf dizilerek muratları için adak adamaktadırlar.”⁸⁷

Bu noktada mum adama ve yakmanın paylaşılan yaygın bir ritüel olmasına dikkat çekmek gerekiyor. Bugün kilise, ayazma veya Alevi ziyaretgâhlarıyla ilişkilendirilmiş mum ritüeli, 1970’lere kadar Türkiye’deki tüm türbelerde yaygındı, ki kitap boyunca değindiğim birçok kaynakta bu durum gözlenebiliyor. Osmanlı İstanbul’undan bir örneği Sermet Muhtar Alus verir, buna göre Bakırköy’deki Zuhurat Baba Türbesi’nde, karşısındaki karakolda görevli polisler her gece mumların sönmemesi için gayret ederlermiş.⁸⁸ Cumhuriyet döneminde mum ritüelini kont-

85 E. E. Akşit, “Çok Dinli Geçmişin İzleri ve Ziyaretgâhlar,” *Cumhuriyet’in Ütopyası: Ankara*, ed. F. Şenol-Cantek ve D. F. Türe, 97–112 (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 2012).

86 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak*, 240.

87 Okan, *İstanbul Evliyalari*, 138.

88 S. M. Alus, “İstanbul Kazan Ben Kepçe,” *Akşam*, 24 Ocak 1939.

rol ederek türbelerdeki “doğru” Müslümanlığın sınırlarını çizmek devlet kurumlarının öncelikli hedeflerinden biriydi, ki bu önde gelen Eyüp Sultan Türbesi’nde dahi bir sorundu. İstanbul Türbeleri Müze Müdürlüğü arşivine göre türbenin önünde çok sayıda mum satıcısı vardı ve ziyaretçiler mumları Hacet Penceresinden içeriye atıyorlardı. Tahsin Öz Eyüp Kaymakamlığına 22 Mart 1944’te yazdığı uyarıda “türbelerin seddi hakkındaki gayelere uygun görülmeyen bu gibi hallere meydan kalması için sözü geçen pencereye içeriden tel” koydurulduğunu belirtiyor ve kaymakamlığın da mum satılmasını engellemesini istiyordu. 1960’ta yayınlanan bir gazete haberine göre sadece İstanbul’da her yıl bir buçuk milyon mum yakılıyordu ve “450 bin liralık” bu masraf memleket kaynaklarının heba edilmesi anlamına geliyordu.⁸⁹ Tanyu, Hacı Bayram Veli Türbesi’nde pencere kenarında mum yakma adetinin, türbe kapandıktan sonra mumu pencere kenarına bırakmaya dönüştüğünü, fakat polislerin artık buna izin vermediğini, türbe penceresi üzerine “mum atmak yasaktır” diye bir levha konduğunu belirtiyor.⁹⁰ Yani mum yakma ve adamanın “doğru” Müslümanlık sınırları içinde olmadığı hususunda seküler ve dini devlet kurumları fikir birliği içindeydi.

MEVLİT İÇİN CAMİYE GELİP “PAZARYERİ”NE ÇEVİRMEK

Buraya kadar hangi dindarlık biçimlerinin “doğru” kabul edilmediğini gördük, peki kadınlar *doğru* dindarlıkları ifa etmek istediklerinde neler oldu? Bu soruyu, kadın-cami ilişkisi bağlamında ele almak, türbeler ve ziyaretin kadınsılaştırılmasını anlamak açısından önemlidir. Odaklandığım dönemde bu konuda bize bir çerçeve çizebileceği düşünülen Diyanet İşleri Başkanlığı arşivlerinde kadınlara dair belge çok azdır, ancak yine de ipuçları mevcuttur. Öncelikle 1950’lere kadar Diyanet İşleri Başkanlığı için kadınların *yokluğunu* belirtmek gerekiyor. Diyanetin kadınları *görmesi* o yıllarda kadınların mevlit için camiye gelmesi vesilesiyle başlar. Aslında 1950’lerden önce de kadınların camiye mevlit için gittiklerine dair ipuçları vardır. *Büyük Doğu* dergisinde 1943’te yayınlanan bir yazı bunlardan biridir; dahası

89 “İstanbul Adak Yerleri,” *Büyük Gazete*, 26 Mayıs 1960.

90 Tanyu, *Ankara ve Çevresinde Adak*, 71.

“çarşafı, feraceli” dindar kadınlar ve “modern” kadınlar ikiliği İstanbul Yedikule ve Florya’daki gözlemler üzerinden üretilir:

Yedikule’den Florya plajına gitmek için demiryolu durağına giderken küçük bir caminin kapısı önünde büyük bir kalabalık gördük. ... Orada yanık sesli bir genç mevlüt okuyordu. *Erkekten fazla kadın vardı. Kadınların çoğu çarşafı, feraceli idiler.* İçlerinden bazıları da hatta fazla tahassüslerinden ağlaşıyor, bağrıışıyordu. Orada fazla kalmadan Florya’ya varmak için acele ettik. Orada da kadınlar ve erkekler mayolarını giymişler, yani çırlı çıplak olmuşlardı.⁹¹

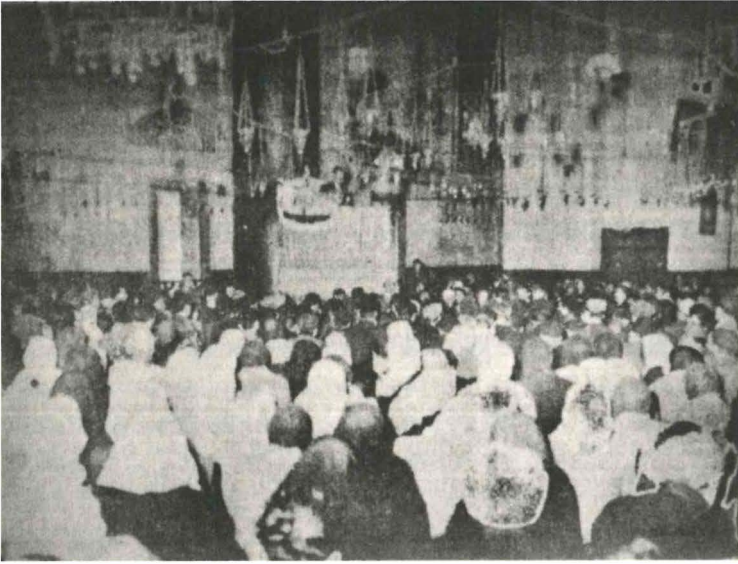
1950’lerde mevlidin popülerleşmesi ile camide kadın-erkek birlik-teliği de mevzuya eklenerek görünür oluyordu. Örneğin Sedat Simavi’nin vefatının 40. gününde Bayezid ve Kanlıca camilerinde 21 Ocak 1954’te düzenlenen ve “Merhum Başmuharririmizi sevenlerin ve bütün dindaşlar”ın “teşrifleri rica” olunan⁹² mevlitten bir fotoğraf (Resim 13), camide kadın-erkek birlikte katılımı göstermesi açısından anlamlıdır.⁹³

Arada paravan olmadan, kadınların erkeklerin arkasında oturması bugün için dahi sıra dışıdır, çünkü aşağıda bahsedeceğim üzere, kadınlar camilerde hâlâ sorunlar yaşıyor. Bu durumun ülkenin geneli, hatta İstanbul’u bile yansıtmaması ihtimali düşük değil, muhtemelen katılımcıların sınıfsal ayrıcalıkları, üst-sınıfa mensup olanların topluluğun çoğunluğunu oluşturması bir etkidir. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığının belgelerinden anladığımıza göre kadınların mevlit dinlemek için camiye gelmeleri

91 S. N. İleri, “Tezadlar Panoraması,” *Büyük Doğu*, 5 (15 Ekim 1943): 3.

92 “Sedat Simavi’nin Ruhu İçin Mevlid,” *Hürriyet*, 21 Ocak 1954. İlanda dönemin Esat Gerede, Zeki Sesli, Kâni Karaca, Mecit Sesigür gibi bazı ünlü hafız ve mevlithanları da zikredilir, ki ünlü mevlithanlar hep erkektir. Bu açıdan Halide Edip’in ilk kez 1936’da önce İngilizce, aynı yıl Türkçe de yayınlanan *Sinekli Bakkal* romanındaki, kendine has mevlit okuyuşuyla İstanbul’da ünlü olan Râbia, Halide Edip’in cesur bir karakter yaratımıdır; Râbia’nın Saffet Bey’in yalısında okuduğu ünlü mevlit için bkz. H. E. Adıvar, *Sinekli Bakkal* (İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984), 166-179. Romandaki Pembe karakteri ise dindar Rabia’nın aksine batıl inançlara düşkündür, istekleri olsun diye evliyalara adaklar adar, “dinin hurafe kısmını teşkil eder,” İ. Enginün, *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 255. Halide Edip mevlidi, “Müslümanların Noeli” olarak da tanımlamıştır, H. A. Adıvar, “Mevlud-Müslümanların Noeli,” *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1956.

93 “Beyazıt Camisi’ndeki Mevlid,” *Yeni Sabah*, 22 Ocak 1954.

Resim 13.
Sedat Simavi'nin
vefatının 40.
gününde
düzenlenen
mevlit,
21 Ocak 1954..

o yıllarda pek kabul görmüyordu.⁹⁴ Örneğin Kastamonu'nun Küre İlçesi müftülüğden Diyanet İşleri Başkanlığına 31 Mart 1953'te gelen bir yazıda "Küre Camii'nde Ramazanı şerifte haftada iki defa okunan mevlidi şerifi dinlemek için şehrin bütün kadınları beşikteki çocukları ile gelerek camii pazaryerine çevirdikleri ve çocuklarının camii telvis ettikleri," yani kirlettikleri söyleniyordu; yazıya Diyanet İşleri Başkanlığı şöyle cevap verdi:

Müftülerin kanunen bulundukları mıntikalardaki cami ve mescitlerin nazırları ve Hademeyi Hayratın da amirleri olmaları itibarile bu

94 Bu tavır Yıldız Ramazanoğlu'nun şu tespitleri bağlamında değerlendirilebilir: "Türkiye gariptir, farklı tecrübeler içinden taassubu, kadına sürekli yerini bildirip izbe yerlere sürüklemeyi tercih eden ülkelerden. Bunun sebebi Batıyla çok travmatik bir şekilde karşılaşmanın yarattığı korunma duygusu olabilir. Sanırım Müslümanların bu ülkede kendine olan, kardeşliğe olan duyguları aşındı. Birilerinin değerleri koruması gerektiği, bunun için uygun olanın kadınları mümkün olabildiğince gözden ırak tutmak olduğu düşünüldü. Yoksa bir kadın bir camiye adım attığı anda sanki birilerinin özel mülküne, tahsisli alanına, şahsi hanesine tecavüz edilmiş gibi bu teyakkuz neden? Ve hiç atlamadan daima bir müdahale edenin bulunabilmesi. Bu müdahaleler asla yöneticiler ve görevliler tarafından gerçekleştiriyor. Hemen herkes kadınları görünce en zayıf halkayı yakalamış olmanın özgüveniyle tekdir etme hakkını kendinde görebiliyor." Y. Ramazanoğlu, "Camiyle Kadın Arasında Kınlgan Tecrübemiz," *Diyanet Aylık Dergi*, 274 (Ekim 2013): 19-23.

mukaddes mahallerin maddeten ve rayihaten ne derece nazif ve tahir tutulmalarına ve içlerine kadın ve çocukların girip giremeyeceğine ve girebileceklerin de nerelerde oturup ne suretle hareket edeceklerine dair şer'î hükümleri bilmeleri ve ona göre Hademeyi Hayratın bu husustaki hattı hareketlerinin tanzimile icabının icrası zımında evamirilazımının itasına itina etmeleri icap ederken adı geçenin vazifesini müdrik olmayarak *bu hususlar hakkında yüksek makamı işgal etmesinin yersiz olduğunun* kendisine ihtar edilmesi uygun olacağı mütalâsı ile Yüksek Riyasete arzına karar verildi.⁹⁵

Diyanet İşleri Başkanlığı Zonguldak'tan bir cami müezzininin "camiye kadınların gelmesine" dair telgrafına ise şöyle cevap verdi:

İlişik telgraftaki imza sahibinin cami müezzini ve kayyımı olması itibarile dini mesail ve cami işlerinde resmen bağlı bulunduğu müftü ve Diyanet İşleri Yüksek makamına müracaat eylemesi muktazi bulunduğu halde bu makamlara müracaat etmeyip te tecavüzü merci ederek Yüksek Başvekâlete müracaat eylemesine bir sebep görülememekle beraber *yüksek makamları bilâ mucip işgal etmesi* mevki ve memuriyetine yakışan ağırbaşlılık ve terbiye ve nezaketle de telif edilemez bir hareket mahiyetinde görüldüğünden bu suretle müracaatının sebebini kendisinden istihazı ile müracaat eylediği hadisenin mahiyeti hakkında tetkikat yaparak iş'arı zımında mahalli müftülüğüne yazılması ve alınacak cevaba göre karar ittihaz olunması uygun olacağı mütalâası ile Yüksek Riyasete arzına karar verildi.⁹⁶

Bu cevaplardan Din İşleri Yüksek Kurulunun konu ile meşgul edilmek istemediğini anlayabiliyoruz. 29 Nisan 1947-9 Ocak 1951 arasında Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki'ye dair birkaç not bu tavrı aydınlatıyor. İstanbul Darülfünundaki İlahiyat Fakültesinin 1933'te kapanmasından 16 yıl sonra 21 Kasım 1949'da kurulan Ankara Üniversitesi İla-

95 DİBA 1 Haziran 1953.

96 DİBA 8 Haziran 1953.

hiyat Fakültesinin ilk kız öğrencilerinden olan ve hukuk eğitimini bırakıp buraya geçen Türkan Özkul “idealist” arkadaşlarıyla Akseki’yi ziyarete gittiklerinde “hiç beklemedikleri bir muamele” ile karşılaşırılar: “Ahmet Hamdi Akseki onları kovarak ‘Ne işiniz var burada? Ne yapacaksınız burada? Sizi harcayacaklar! Gidin, İngilizce öğretmeni olun’ der.”⁹⁷ Akseki gerçekten de kendi kızlarının ikisini de İngilizce öğretmeni olarak yetiştirmiştir.⁹⁸ Türkan Hanım ve kız arkadaşları ise okulu bitirince ne olacaklarını bilmezler; “Ölü yıkayıcısı mı olacaksın? Müftü mü olacaksın” sorularına Türkan Hanım “Dinini bilen biri olacağım” cevabını verir.⁹⁹ 1953’te mezun olan toplam 40 öğrenciden dokuz kız öğrenci,¹⁰⁰ öğretmen okullarına tayin edilmişler.

16 Haziran 1943’te İstanbul müftülüğüne getirilen, 1950’lerde Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği yapan Ömer Nasuhi Bilmen’in, önce 1947 ve 1948’de fasiküller halinde neşredilen, daha sonra tek cilt olarak birçok kez basılan *Büyük İslâm İlmihali* kitabındaki yaklaşımı da hem o döneme hem de bugün hâlâ yaşanan sorunlara ışık tutuyor:

Yalnızca yaşlı kadınlar, cemaate devam edecek olurlarsa camilerde kendilerine tahsis edilecek yerlerden ileri geçmemelidirler ve illa ki bekledikleri sevap işledikleri günaha tekabül edemez. Aslında birçok durumda *kadınların* cemaate devam etmeleri mecbur görülmemiştir; *mescitleri hanelerinin içerisidir*.¹⁰¹

1963’te İstanbul’dan bir “vatandaş”ın 24 Mart tarihli, camiler ve müezzinlere dair dilek ve temennilerini içeren dilekçesine Diyanet İşleri

97 Barbarosoğlu, *Cumhuriyet’in Dindar Kadınları*, 119-120.

98 Büyük kızı Naciye Akseki Öncül ile yapılmış sözlü tarih çalışması için M. G. Tan (ed.), *Cumhuriyet’te Çocuktular* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007), 360-8.

99 Barbarosoğlu, *Cumhuriyet’in Dindar Kadınları*, 120.

100 M. Koştas, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (1990): 14.

101 Ö. N. Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, Haz. Mehmet Talu (İstanbul, Çelik Yayınevi, 2013), 187. Bilmen 30 Haziran 1960 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığına tayin edildi ve henüz bir yılını doldurmadan 6 Nisan 1961’de emekliye ayrıldı. Bu kitabı, şimdiye kadar 2,5 milyonun üstünde basılarak erişilmesi güç bir rekor kırmıştır. Dönemin İslamcı dergileri de kadının yerinin ev olduğunu, enerjisini “evin iç idaresi, kocasının bakım ve saadeti, çocuk yetiştirme ve terbiyesi”ne harcamalarının doğru olduğunu düşünüyordu, S. Özdemir, “İslam ve Kadın Davası: İslam’da Kadının Mevkii,” *İslâm*, 1 (Nisan 1956): 15.

Başkanlığının verdiği cevaptan da *dindar* kadınların yerinin ev olarak görül-
düğünü anlıyoruz. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı “kadınların evde iba-
det etmelerinin daha faziletli olduğu hususunun” vaizleri tarafından “mü-
nasip bir lisanla bildirilmesi ve kadınlar için özel va’zlar tertip edilmesinin
uygun olacağı” yorumunu yapmıştır.¹⁰² 1957’de Eskişehir’deki bir camide
“kız hafızların mevlit ve dua okumaları” hakkında mayıs ayında yaşanan ve
müftünün Diyanet İşleri Başkanlığına bildirdiği hadise de ilginçtir:

Kadınların açık olarak camilerde cemaati müslimin içinde bulun-
maları ve orada seslerini cemaate işitdirmeleri İslami hukûmlere
göre tecviz edilemeyecek hallerden olduğu halde vakur ve temkinli
olması lazım olan bir imamın mahalli cemaatinin hazim edemeye-
ceği bu halleri bizzat işlemesi de tasvip edilemeyecek hususlardan
ise de nizamnamenin zikrolunan maddesindeki haller fuhuş ve sar-
hoşluğa mümasil işlere mazruf olup suiniyete makrun olduğu an-
laşılamayan bahis mevzuu hadisenin o maddenin şumülü dışında
bulunmasına ve adı geçen imamın hareketinin hatalı olduğunda da
tereddüt edilemeyeceğine binaen böyle cemati müsliminin nefretini
mucip hareketlerinin tekrür etmemesi hakkında kendisine ihtar
ve siciline kayıt edilmekle iktifa olunmasının bildirilmesi uygun ola-
cağı düşünülmüştür.¹⁰³

İmamın, kız hafızların camideki faaliyetlerine izin verdiği için müf-
tû tarafından “fuhuş ve sarhoşluk” ile ilgili tavrıları cezalandıran bir madde
ile suçlandığını anlıyoruz. Diyanet İşleri Başkanlığı buna cevaz vermemiş,
ancak imama “ihtar” vererek tavrını da koymuş. Sıradan kadınların cami-
deki mevcudiyetlerine dair “rahatsızlık”ın her daim geçerli olmadığını be-
lirtmek gerekir, örneğin *Sebilürreşad*’da Mayıs 1948’de yer alan kısa bir ha-
berde İzmit’te bulunan Sivas Çimento Fabrikası ressamı Ali Kılıç’ın kızı, 7
yaşındaki Aynur Kılıç’ın, “hususî bir hocadan aldığı dersle 9 ayda Kur’an-ı
Kerim’i tamamen yanlışsız olarak” ezberlediği, Fevziye Camii’nde “müm-
taz davetliler” huzurunda yapılan “hıfzını dinletme merasiminde” hafızası

102 DİBA 26 Nisan 1963.

103 DİBA 18 Ağustos 1957.

ve zekâsıyla dinleyicileri hayrette bıraktığı belirtilmişti. Dergi, “yaşının küçüklüğüne rağmen eski ve yeni yazıyı da bilen” küçük hafızı, anne ve babası ile hocasını tebrik ediyordu.¹⁰⁴ Yine de Aynur Kılıç'ı camiye dinlemeye gelenler arasında kadın olup olmadığı, varsa nerede/nasıl yer aldıkları üzerinde düşünülmesi gereken bir mevzudur. O yıllarda kadınların camiye gitmeleri konusunda İslamcılar arasında farklı bir tavrı da Esat Sezai Sünbüllük sergilemiştir. Sünbüllük iki hadise dikkat çekiyordu: “münafık olanlara en ağır gelen sabah ve yatsı namazıdır” ile “kadınlarınız gece vakti camie gitmeye sizden izin isterlerse onlara da izin veriniz.” Buna göre kadınlar sabah ve yatsı namazlarında camide cemaatle namaz kılabilirdi, hatta “İmam Yusuf hazretleri ihtiyar kadınlara beş vakitte camie cemaate gitmelerine ruhsat vermişti,” ki Şafii mezhebinde de böyle idi. Sünbüllük genç kadınların “ziynetli elbise ve süslü kıyafetle” olmadığı sürece camiye gidebilecekleri, camiye gitmelerinin “caiz olmamasına dair” Hazreti Muhammed'den bir hadis olmadığı kanaatindeydi:

Kur'an-ı Kerim'de de meneden ayet yoktur. Kur'an-ı Kerim'de yalnız örtünmeleri hakkında emir vardır. Buna riayetleri farzdır. Namazlarda şu halde kadınların da cuma namazından ve bayram namazlarından ve cenaze namazlarından başka namazlarda cemaatle kılmaları sevabına nail olabiliyorlar. (Buhari 277 hadisi şerif tercümesi) Diğer bir hadisi şerifde buyurulmuştur ki ‘Cemaata camie giden kimseye her adımda derecesi artar bir günahı üzerinden atılır, camie girince melekler o kimseye dua eylerler.’¹⁰⁵

Sünbüllük bu makaleyi belki de kadınların camiye gitmesini uygun bulmayan dini otoritelere bir cevap olarak yazmıştı, ancak azınlıktaydı. Bu mevzuyu daha iyi anlayabilmek için kadınların dini alanda var ol(a)mamaları ile birlikte düşünmek ve odaklandığım dönemde, özellikle 1940'ların sonlarından itibaren gelişen din eğitiminin tarihçesine de bakmak gereklidir.

104 “Yedi Yaşında Kuran'ı Hıfzeden Hafız Aynur,” *Sebilürreşad*, 1/2 (Mayıs 1948): 32.

105 E. S. Sünbüllük, “Cemaatle Kılınan Namazda İlk Safta Olanların Sevabı ve Kadınların Camie Gitmeleri,” *Hakka Doğru*, 6/ 146 (15 Aralık 1949): 5.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girdikten sonra Mart 1924'te 29 yerleşim merkezinde imam-hatip mektepleri açılmıştı, fakat zaman içinde bunlar birer birer kapanmış, 1930'da son kalan iki okul olan İstanbul ve Kütahya'dakiler de kapatılmıştı. CHP 1949'da sonradan iki yıla çıkarılan imam-hatip kurslarını başlattı, din derslerini ilkokula koydu ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini açtı. Tek Parti döneminde Kuran kursları gizli de olsa devam ediyordu fakat Demokrat Parti döneminde sıkı kontrol kalkınca 1950'de 144 olan kurs sayısı 1960'ta 326'ya yükselmışti. Din dersleri 1956'da ortaokullara da kondu.¹⁰⁶ Tamamen kapandıklarından 21 yıl sonra 17 Ekim 1951'de yedi ilde imam-hatip okulları açılmış, bunların sayıları yıllar içinde artmış, özellikle 1973'te Milli Eğitim Temel Kanunuyla okullar imam-hatip liselerine çevrilip mezunlarına üniversiteye giriş hakkı tanıdıktan sonra okul ve öğrenci sayısı artmıştır.¹⁰⁷ Yukarıda değindiğim Ankara İlahiyat Fakültesinden sonra 19 Kasım 1959'da İstanbul'da, imam-hatip mezunlarının yükseköğrenim yapabileceği Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Yüksek İslam Enstitüsü açılmıştır.¹⁰⁸ Tüm bu girişimlerde hurafelerle mücadele edecek "aydın din adamları yetiştirmek" gayesi vardı.

Peki bu tabloda kız öğrenciler ve kadınların yeri nedir? 1957'de Eskişehir'de kız hafızlar camide mevlit okuyorsa Kuran kurslarına, yasal olmayanlar da dahil, kız çocuklarının da gittiğini tahmin edebiliriz. Ankara İlahiyatta kız öğrenciler açılmasından itibaren, az sayıda da olsa vardı.¹⁰⁹ Barbarosoğlu'nun çalışmasındaki hikâyeler, kadınların kendi şartlarını zorlayarak da olsa faal olmaya gayret ettiklerini gösteriyor. Hatice Arpağuş konuya dair ilk çalışmalardan biri olan yetkin araştırmasında Türkiye'nin çeşitli illerindeki imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültelerindeki kız öğrencilerin deneyimleri-

106 Lord, *Religious Politics*, 184.

107 M. Öcal, "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/12 (2008), 404-5. Ayrıca bkz. İ. Özgür, *Islamic Schools in Modern Turkey: Faith, Politics, and Education* (Cambridge University Press, 2012).

108 Sayıları giderek artan Yüksek İslam Enstitüleri 1982'de İlahiyat Fakültesi adıyla üniversitelere bağlandı. Ankara İlahiyata benzer ilk fakülte, 1971-72'de Erzurum'da açılan Atatürk Üniversitesine bağlı İslami İlimler Fakültesidir, Öcal, "Türkiye'de Din Eğitimi," 403.

109 İlk mezunların verildiği 1953'te dokuz kız öğrenci sayısı, 1954'te beşe, 1955'te ikiye düşmüştür, 1956'da hiç kız öğrenci yoktur. 1988'e kadar mezun kız ve erkek öğrenci sayıları için bkz. Koştaş, "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi," 14-5.

ne de yer veriyor ve şu haklı tespiti yapıyor: “Kız öğrencilerin durumu erkek öğrencilerle mukayese edildiğinde başta kontenjan kısıtlaması ve başörtüsü yasağı olmak üzere daha sıkıntılı süreçlerden geçerek bugünlere geldiğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de din eğitimi kurumlarının kurulup gelişmesi sancılı süreçlerden geçerken, aynı tecrübenin kızlar açısından durumu ise, biraz daha çileli ve sıkıntılı olmuştur.”¹¹⁰ 1967’de İslamcılar arasında “kadın din adamı” yetiştirmek,¹¹¹ ya da “Türk ailesinin müstakbel selameti namına” Kız İslam Enstitüleri açılması gibi talepler dile getirilmiş ancak bu uzun yıllar devlet tarafından olumlu bulunmamıştır.¹¹²

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kadınların yer almasının tarihi ise henüz araştırılmamış bir konudur. 1955’te Diyanet İşleri Başkanlığı bir genelge yayınlarak bünyesinde çalışan kadın memurların başlarını örtmesini isteyince basında tartışmalar olmuştur.¹¹³ Bu genelgeye ulaşamadım, ancak

110 H. K. Arpağuş, “İslâmcılığın Türkiye Serüveni: Kadınların İlahiyat Tecrübesine Katkıları,” *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2016): 29.

111 “İmam Hatip Okulunda bir basın toplantısı yapan Adana hayırlı işler yaptırma ve devam ettirme cemiyeti başkanı Mehmet Musabalı, cemiyet ile ilgili çalışmalar ve ilk defa kadın din adamı yetiştirmek için İslam Kız Koleji ve Yüksek İslam Enstitüsünün kurulması için çalışmalarla başladıklarını söylemiştir.” “Adana’da Dünyada İlk Defa Kadın Din Adamı Yetiştirilecek Bir Kolejin Kurulması Düşünüyor,” *İlahi Işık*, 2/ 25 (15 Ekim 1967): 1.

112 “Türkiye İmam-Hatip Mektepleri mezunlarının üniversiteye ve fakültelere girerek yüksek tahsillerini de yapacakları imkânı memlekette büyük sevinç uyandırmıştır. ... *İslâm dininde ilim ve fen tahsili her Müslüman erkek ve kadınına farzdır*. Ancak bu tahsil daima ahlak ve fazilet, edep ve irfan, haya ve iffet kaidelerine harfiyyen riayet ve bunları tatbikle gerçekleşebilir. ... Gençlerin hem dünya kültürü hem de din ilimleri bakımından iyi ve kuvvetli yetişmeleri için bazı meslek mektepleri açılmıştır ve çok hayırlı neticeler alınmağa başlanılmıştır. Fakat bu husus biraz da tek kanatlı bir kuşun durumunu andırmaktadır. Müslüman ailelerinin genç Türk kızları da okuyacak, tahsil edecektir. Bunun için de, Türk kızları okuyup öğrendiklerini diye bazı mesleki kız mekteplerini suretle açmak zarureti vardır ve bu zaruret uzun müddettir kuvvetle hiss olunmaktadır. Yani *kuşun diğer kanadını da ihmal etmemek lazımdır*. Tıp, mühendislik, hukuk, iktisad, mimarlık, fen, eczacılık gibi meslek ve ilimler tahsil etmek isteyen lise mezunu kızlar bu imkânlarla sahiptir de hususi surette İslâm ilahiyatını öğrenmek isteyen Müslüman aile kızları için lüzumlu bir tek İslami Enstitü yoktur ve bu da tabiatıyla büyük bir boşluk meydana getirmektedir. ... Birçok tahsil müesseseleri, bilhassa kızlar için, mutlaka para kazanmak ve iş sahibi olmak gayesiyle kurulmuştur. ... eğer mecburiyetleri yoksa tahsillerini sadece ‘öğrenmek’ ve ‘cahil kalmamak’ gayesiyle yapmalı, dış hayatta erkeklerin karşısına birer ekmek rakibi olarak çıkmamalıdır. Yuvayı dışı kuş yapar. ... Türk ailesinin müstakbel selameti namına, kızlara mahsus İslam Enstitüleri açmak ... son derece faydeli olacaktır. Kuran kusları sadece ilk dini bilgileri verir ... Türkiye’yi böyle hayırlı bir teşebbüsün tahakkukunda İslam alemine güzel ve yapıcı bir numune olmalı, bir önder tavrı ve seviyesinde bunu başarmalıdır.” S. Taner, “Türk kızlarının tahsili: Kız İslam Enstitüleri kurulmalıdır!” *Sönmez* 3/ 35 (Eylül 1967): 13-4.

113 Aktaş, “Cemaatten Kamusal Alana,” 828. 1963 yılından bir belgeden Diyanet İşleri Başkanlığının kadınların örtünmesini doğru bulduğu anlaşılabilir; buna göre Osmaniye müftülüğünün bir sorusuna şöyle cevap vermiştir: “Yüzü, elleri ve ayakları hariç vücudun diğer tarafları mahremdir.” DİBA, 3 Temmuz 1963.

Diyanet İşleri Başkanlığının tavrı ilginçtir, acaba bünyesinde kaç kadın, hangi birimlerde çalışıyordu? Yine de Diyanetin İslamcı kadınların başörtüleriyle kamusal alanda görünmeye başladığı 1960'ların ortalarında camide kadınların yerine dair bir tavır yumuşamasına gittiği görülüyor. 1964'te Kığı müftüsünün "tahkikat evrakı"na Diyanet İşleri Başkanlığı şöyle cevap vermiştir:

Mevlit namaz vakitleri dışında okunur. Namaz vakti mevlit için caminin kapanması doğru değildir.

Kadınlar için camide namaz vakitleri dışında mevlit okunmasında bir mahzur yoksa da *kucakdaki bebekleriyle camiye gelmeleri doğru değildir*. Çünkü: secde edilen yerlerin kirlenmesi ihtimali vardır.

Hülâsa: *Dini heyecanı besleyen* ve kadınların Peygamberimize karşı bağlılıklarını artıran mevlitten onları mahrum etmek uygun olmaz. Evler ekseriya fazla insanı çekmez ve almaz, bu itibarla şerî hudutları da, *halkın his* ve prensibini de te'lif edecek bir tarzda hareket edilmesi gerekli olacağı mütalassıyla keyfiyetin Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.¹¹⁴

Diyanet İşleri Başkanlığının kadın konusunu ciddiye alıp müftüye doğrudan tavsiyede bulunması şüphesiz İslamcı kadınların o yıllarda kamusal alana açılmaya başlamalarıyla ilgisiz değildir. Kentleşmenin de etkisiyle başörtüsünün görünürlüğü de devletin rahatsızlığı da artıyordu. 1968'de başörtüsünü çıkarmadığı için Ankara İlahiyattan atılan Hatice Babacan basın gündemine girmişti.¹¹⁵ Ancak Diyanet İşleri Başkanlığının kendi bünyesinde kadın muhtemelen hâlâ çok azdı. Örneğin 1960'ların sonlarında Diyanete başvurup vaize olarak görevlendirilen ve bir süre çalışan Leyla Çonkar'ın deneyimi ilginçtir: "Bir oda dolusu erkeğin içinde çalışmaktan oldukça sıkılır. Diyanet İşleri Başkanı olan Lütfi Doğan'a çıkar. Fakat kendisine orada çalışanların kardeş olduğu, erkeklerle çalışmaktan sıkılmaması gerektiği yolunda telkin yapılır."¹¹⁶

1960'ların sonlarından itibaren muhazafazakâr/İslamcı basında kadın yazarların sayısı, Şule Yüksel Şenler'in faaliyetleri, kamusal alanda İs-

114 DİBA 23 Eylül 1964.

115 Aktaş, Cemaatten Kamusal Alana, 829.

116 Barbarosoğlu, *Cumhuriyet'in Dindar Kadınları*, 215.

lamcı kadınların görünürlüğünü artırıyordu. Diyanet İşleri Başkanlığının 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kadın meselesine önem verdiği, buna uygun olarak kadın vaizeleri de görevlendirdiği tahmin edilebilir. İmam-hatiplere 1973'teki Milli Eğitim Temel Kanunundan sonra kız öğrencilerin de alınmaya başlaması, tabandaki değişim taleplerine devlet kurumlarının olumlu cevabı olarak algılanabilir.¹¹⁷ Diyanet İşleri Başkanlığının kendi yayınlarında doğrudan kadınlar hakkındaki ilk yayını olan H. Tayyip Okiç'in *İslamiyet'te Kadın Öğretimi* kitabının 1978'de yayınlanması bu gelişmelere uygundur.¹¹⁸

Daha erken tarihlerde istisna kadınlar yok değildir. İlkine Diyanet İşleri Başkanlığının yayınlarında rastlıyoruz. Merzifon'da hukuk yargıcı olarak görev yapan M. Zerrin Akgün Ankara'ya atanınca hâkim olarak görev yapmış ve *İlim Bakımından İslamiyet* kitabı 1954'te yayınlanmıştır, ki kitabın konusu şaşırtıcı değildir.¹¹⁹ Daha önce 1948 ve 1949'da yazarın birçok şiirine de *Sebilürreşad*'da yer verilmiştir.¹²⁰

1940'lı yıllarda *Büyük Doğu* dergisindeki yazılarıyla Neslihan Kısakürek, 1950'lerde ise *İslam Dünyası* dergisindeki yazılarıyla Fatma Ogan,¹²¹ eşlerinin dergilerinde de olsa, dini alanda söz söylemiş kadınlardır, ancak her ikisinin de yazılarının muhtevasına dair çalışmalar mevcut değildir. Diyanet İşleri Başkanlığının kadın konusundaki yaklaşımı ise yıllar içinde olumlu yönde değişmiştir. Örneğin kadın vaizelerin sayısı 1991'de dört iken, 2018'de

117 M. Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dergâh, 2015), 227.

118 Tayyip Okiç Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hadis kürsüsü profesörüdür ve Hikmet Tan-
yu'nun adakla ilgili doktora tezinin üç jüri üyesinden biridir. Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarında
daha önce 1957'de Mustafa Runyun'un "Kadın ve Erkeğin Eşlerine Karşı Vazifeleri," 1974'te V. Birser
Türköz'ün "Zehra'nın Orucu," aynı yıl Hasan Demir'in "Köle Kadın" kitabı yayınlanmıştır. İlk kitabın
adından dahi kadını ele bağlamında ele aldığı bellidir, ikinci yayını bir çocuk kitabı, üçüncüsü ise bir
romandır; Bulut, "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları." Ayrıca bkz. Y. Salman "Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınlarında Kadın," *Türkiye V. Dini Yayınlar Kongresi: Kadın Konulu Dini Yayınlar*, 02-04 Aralık 2011,
399-407 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

119 M. Z. Akgün, *İlim Bakımından İslamiyet* (DİB 31/19, 1954).

120 Örneğin bkz. "Tanrı," *Sebilürreşad*, 2/ 37 (Mart 1949): 188; "Esrar-ı Kainat," *Sebilürreşad*, 2/ 40 (Ni-
san 1949): 228; "Din," *Sebilürreşad*, 2/ 43 (Mayıs 1949): 377; "Tarih ve Din," *Sebilürreşad*, 2/ 48 (Haziran
1949): 356; "Yüce Peygamber," *Sebilürreşad*, 3/ 54 (Ağustos 1949): 52.

121 Örneğin bkz. N. Kısakürek, "Eski Ruh," *Büyük Doğu*, 1/ 8 (21 Aralık 1945): 16; N. Kısakürek, "Dünya
Kadınlığı," *Büyük Doğu*, 1/ 9 (28 Aralık 1945): 16; F. Ogan, "İslâm Kadınlarında Ahlâk ve Vazife Anlayışı,"
İslâm Dünyası, 1/ 2 (4 Nisan 1952): 4; F. Ogan, "Merhamet ve Afif," *İslâm Dünyası*, 3/ 56 (17 Nisan 1953): 7.

850'nin üzerine çıkmış, 2005'ten itibaren kadın müftü yardımcılarını göreve başlamış (2018'den itibaren 61 ilde), 2017'nin sonuna doğru ise ilk kez bir kadın Diyanet İşleri başkan yardımcısı seçilmiştir.¹²² Bu gelişmeler Serpil Sancar'a göre Diyanet İşleri Başkanlığının "kadınlaşması"nın göstergesidir.¹²³

Diyanet İşleri Başkanlığının son yıllardaki bir başka önemli değişimi, kadınları camilere gelme konusunda cesaretlendiren tutumudur. Kadınlardan gelen taleplerin de etkili olduğu bu süreçte, caminin toplumsal hayattaki önemine dair vurgu artmıştır.¹²⁴ Örneğin 2013'te *Diyanet Aylık Dergi*'nin "Cami, Kadın ve Aile" sayısının başyazısında dönemin başkanı Mehmet Görmez şöyle demiştir: "Kadınları camiden ve cemaatten uzaklaştırmak, onları ilim ve irfan meclisinden, toplumsal hayattan da uzaklaştırmaktır. Kadınları camiden ve cemaatten uzak tutmak, aileyi cehaletin kucağına, *hurafe ve batıl inanışların kör kuyusuna* terk etmektir." *Diyanet Aylık Dergi*'nin 2019'daki "Cami ve Hayat" özel sayısında başkan Prof. Dr. Ali Erbaş, kendisiyle yapılan söyleşide "İslamda hayatın, şehrin ve medeniyetin merkezinde cami" olduğuna dikkat çekmiş ve eklemiştir: "Bütün camilerimizi kadınlarımızın da erkekler kadar rahat ibadet edecekleri mekânlar haline getirmeyi hedefliyoruz."¹²⁵

122 İ. Merçil, "Dini Kamusal Alanın Yeni İktidar Sahipleri: Kadın Vaizeler," *Turkish Studies: Current Debates in Social Sciences (CUDES-2018)*, 13/23 (Yaz 2018): 199. 1963 doğumlu, yirmi beş yıl evlerde ve camilerde vaizelik yapan Fatma Bayram'ın otobiyografisi bu konuda bir kadının deneyimini anlatması açısından ilginçtir, F. Bayram, *Bir Vaizinin Günlüğü* (İstanbul: Kaknüs, 2010). Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Huriye Martı, Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü'nden sorumludur ve hâlâ görevdedir.

123 S. Sancar, "Diyanet'in "Kadınlaşması": Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Kadın ve Aile Politikası" *Kadın Odaklı*, ed. Ç. Kağıtçıbaşı vd. 203-239 (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016).

124 Kadınların camilerdeki hak taleplerine dair bkz. Yılmaz, *Dişil Dindarlık*, "Erkek" Camilere Kadın Müdahalesi" bölümü, 207-220. Ekim 2017'de başlayan kadınlar camilerde kampanyası için bkz. <http://kadinlarcamilerde.com/> (erişim 31 Ekim 2019). Kampanyayı başlatan kadınlar şöyle demektedir: "Kadınların camilerdeki konumunu iyileştirmeyi dert edinen bir grup kadın olarak Ekim 2017'de "Kadınlar Camilerde" kampanyasını başlattık. O zamandan beri camilerde buluşuyor ve neler yapabileceğimizi tartışıyoruz. Niyetimiz; kadınların cami cemaatine daha etkin bir şekilde katılımının sağlanmasının yollarını açmak ve camilerin düzenlenmesinden sorumlu mekanizmaları bu talepler doğrultusunda harekete geçirmek."

125 A. Erbaş, "İslam'da hayatın, şehrin ve medeniyetin merkezinde cami vardır," *Diyanet Aylık Dergi*, 346 (Ekim 2019): 22-5. Aynı sayıda Diyanet İşleri Başkanlığı Cami Hizmetleri Daire Başkanı Dr. Neşet Bodur, şu yorumu yapmıştır: "Kadınların da camilerden yeterince yararlanması, özellikle cuma namazına katılması, ailece camiye gelmesi toplumun yararına. Her müminin bilhassa *annelerin dini bilgiyi sahih ve güvenilir kaynaklardan öğrenmeleri* önemlidir. Aile toplumun çekirdeği ve temel taşıdır. Aileyi oluşturan bireylerin hepsi saygıdeğerdir. Toplumun yarısı kadınlardan oluşmaktadır. Çocukların ilk öğretmeni daha çok annedir. Anneler camilerde yürütülen din hizmetlerinden yeterince istifade etmemelidir.

Kadınlar 1970'lere kadar bir yandan büyük oranda din eğitimi ve camilerden, yani dini alandan dışlanırken, diğer yandan hurafelerle ve türbelerle giderek daha çok ilişkilendirilmiştir. Kadınların hurafelere ve türbe ziyaretlerine daha düşkün olduğu iddiası, cumhuriyet tarihinde görünürlükten görünmezliğe evrilen, 1970'lerden sonra ise özellikle vurgulanan bir söyleme dayanır. Erken cumhuriyette hurafelerle mücadeleyle de görevlendirilen kadını bu dönemde folklor çalışmalarında hurafelerle ilişkilendirilerek görebiliriz. Dönemin halkevi dergilerindeki köy tetkiklerinde buna dair örnek çoktur ve Osman Nuri'nin yaklaşımı genel tavrı gösterir: “Kadınlar *cahil* oldukları için hurafelere pek inanırlar. Her çeşit hastalığın, yelin, sızının, baş diş ağrısının üfürükle geçeceğine inanırlar. Muska almayı, nefes ettirmeyi pek severler.”¹²⁶ Folklorist Şakir Ülkütaşır 1937'de yayınlanan çalışmasında adak ritüelinin “bir kısmının zamanla kendiliğinden, bir kısmının da devlet kanunları ile ortadan kalkmasına rağmen yine de halk arasında yaşamakta” olduğunu, adağın bilhassa kadınlar arasında önemli bir “özümlük” gösterdiğini belirtir ve ekler: “Esasen adağı yaptracak sebepler kadınları daha çok meşgul eden şeylerdir. Mesela, bir oğlan çocuğu olması, kalık bir kızın kısmeti çıkması, çocuğun yürümesi gibi işlerde yedi mahallenin yoksulunu doyurmak, yine yedi yoksulun sırtını giydirmek, yedi dedeye mum dikmek, hep kadınlar tarafından anılıp yapılan adaklardır.”¹²⁷ Ülkütaşır'ın vurgusu tamamen yersiz değildir, gerçekten de doğum ile ilgili ritüeller elbette kadınlarla ilgilidir; doğum sırasında şans getirsin diye Fatma Ana'nın eline dair bir sembolü hamile kadının karnına koymak, yukanda bahsettiğim düşük yapmaya şifa bulmak için türbeye bebek takımları bırakmak gibi.¹²⁸ Lakin kitabın başında bahsettiğim arzu hallerin gösterdiği üzere, iş bulmak, borçtan kurtulmak, bir ev satın almak/bitirmek, tayini çıkmak gibi dilekler de adağın konusuydu ve bunlar erkeklere de ait olabilirlerdi.

'Kadının camide ne işi var?' anlayışı büyük bir yanılgıdır. Hz. Peygamber (s.a.s), 'Kadınları Allah'ın mes-citlerinden alkoymayınız.' (Ebu Davud, Salat, 53.) buyurmuş ve Müslümanları uyarmıştır." N. Bodur, "Mabedin Gölgesinde Yaşamak," *Diyanet Aylık Dergi*, 346 (Ekim 2019): 10-17.

126 O. Nuri, "Haymana'nın Ahırlı Köyü," *Ülkü* (19 Eylül 1934), 78-80.

127 M. Ş. Ülkütaşır, *Türkiye Etnoğrafya ve Folklor Sözlüğü Üzerine Bir Kalem Tecrübesi* (İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1937), 23.

128 Örneğin bkz. E. Ertem, "Doğum İnanları," *Ün* 28 (Temmuz 1936): 395-397. Ertem bu makaleyi dört bölüm olarak izleyen üç ayda da aynı dergide yayınlamıştır. Ayrıca bkz. O. Acıpayamlı, *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etimolojik Etüdü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1961).

1950'lerden 1970'lere kadar hurafelerle ilgili çalışmalarda ise kadınlara dair vurgular ya azalır, ya da kadınların ve hurafelerin ciddiye alınmadığını hissettirir.¹²⁹ Mesela Tanyu onlarca türbeye dair gözlemlerinde kadınların çoğunlukta olduğundan bahseder ama, sanki çalışmasının ağırlığı ve önemini artırmak için, “erkeklerle ilgili dileklerin de toplamı az değildir” diyerek özellikle vurgular. Hurafe-Alevi ilişkisine dair yorumu bu açıdan anlamlıdır: “Üstelik Alevi, Bektaşî, vb. yatırırlarını, türbelerini ziyaret, adak hususunda erkekler kadınlara yakın bir seviyededir, denilebilir.”¹³⁰ Abdülkadir İnan, türbe ve ağaçlara “paçavra parçası bağlamak” adetinin “gerçek din adamları”nın yasaklarına rağmen “zamanımızda” bile görüldüğüne şaşıır ve şu anısını aktarır: “Erzincan’da Salahiye Camii imamı 8.10.1929 tarihinde bana yerli halkın inançları hakkında malumat verirken şöyle demişti: ‘Halkımız arasında şer’i şerife uymayan âdetler çok... Ağaçlara paçavra bağlama bu hurafelerden biridir. Ama bu âdet kadınlar işidir. Kulak asma!’ Hafız Hasan ile kuyumcu Mustafa Nuri ise bu âdet erkekler arasında da var’ dediler. Bu gelenek ve inanç Türkiye’nin muhtelif yerlerinde, hatta İstanbul gibi dini kültür merkezlerinde bile tespit edilmiştir.”¹³¹ Sanki kadınlar ve Alevilerin hurafelere düşkün olmasında şaşılacak bir durum *artık* yoktur da hurafelere inanan ve uygulayan *Sünni Müslüman* erkeklerin hâlâ kalmış olması şaşırtmaktadır. Adana Merkez Vaizi Recep Aktaş da özellikle “hasmından intikam almak için türbeler başında el kaldıranlar ve çocuk yapmak için karısı peşinde mezar mezar dolaşanlar” derken hayret eder ve ekler: “Çocuğu olmayan erkek karısını alıp bir yatıra gitmek ve orada karısını satmak, yani kendisi ‘ben bu karımı bu dedeye veya bu yatıra sattım’ demek sonradan o yatırdan çocuk beklemek bilahara çocuğu dünyaya geldiği zaman erkek ise ‘Satılmış’ kız ise ‘Satı’ ismi koymak adetleri bugün bile mevcuttur. ... Çürümüş insana karı satmak budalalıktan başka bir şey değildir.”¹³² Bu yazarlar için hurafelere inanmanın temel sebebi cehalettir,

129 Bu dönemde siyaset alanının da erilleştiği belirtilmeli, 1935’te mecliste 18 kadın varken 1946’da bu sayı dörde (465 toplamda), 1950’de üçe (487 toplamda) düşmüştür, ancak 1983’te ilk sayıya yaklaşmıştır ve 399 milletvekilinden 12’si kadındır, bkz. EK 10.

130 Tanyu, *Ankara’da Adak*, 9.

131 İnan, *Hurâfeler ve Menşeleri*, 41.

132 Aktaş, *İslam Dininin Yasak Ettiği Batıl İnanışlar*, 48-9.

şaşırmalarının nedeni ise sanki 1950'lerden beri *erkekler* için giderek daha fazla verilen dini eğitimin bazı erkeklere hâlâ ulaşamamış olduğunu görmektir. Elbette söz konusu olan sadece “din adamı” olmak için eğitilen erkek çocukları değil; kanımca, camiye devam eden erkeklerin, en azından cuma hutbelerini dinleyerek dahi olsa, hurafeler konusunda *aydınlanmış* olduklarını var sayıyorlardı.

1957'den türbelerdeki hurafeler ve kadınlar ilişkisinin görünür olduğu ender metinlerden biri, M. Raif Ogan'ın radyoda mevlit ve Kur'an okunmasına tepki gösterilmesine dair yazısında da ciddiye almama tavrı fark edilebilir.¹³³ Ogan kadınların evliyaya mum adama, iplik bağlama gibi adetlerini din özgürlüğünü meşrulaştırma bağlamında ele alır. Ogan'a göre 1950'lerde vicdan hürriyeti ve laiklik, ülkede dindarlara karşı “tehdit” olarak kullanılıyordu, oysa devletin görevi halkın dini inanç, adet ve geleneklerine uyması ve hatta kolaylık göstermesiydi. “Filan türbenin parmaklığına” bir kadının ip bağlamasını veya “falanca zavallının bir kabre mum” yakmasını “laiklik elden gidiyor” ya da “inkılap düşmanlığı” olarak yorumlamak manasızdır, çünkü bu adetler dini olmasa da “hatta bir bakıma menhî” yani dince yasak olsa da, “alışılmıştır, asırlardan beri süregelen adetlerdendir” ve her memlekette, hatta “İtalya ve saire gibi dünyanın en medeni memleket ve milletlerinde” bile devam etmektedir. Ogan'a göre bunları tartışmak anlamsızdı ve eğitim gibi daha ciddi konulara vakit ayrılmalıydı:

Oralarda hiçbir gazeteci hiçbir münevverin, hiçbir Fransız, Alman, İsveç profesörünün bunların men'ine uğraşmak, hatta gerilik midir, ilerilik midir diye düşünmek bile hatırından geçmiyor. ... *Sarmaşık mahallesinde Hatice nine evliyaya mum yaksa, bundan millete ve hükümete ne zarar vardır, yakmasa ne bâbında ilerilenmiştir?* Bunların ne tervici, ne de yasaklaması külfetine katlanmak beyhudedir. *Her memlekette vardır.* ... Yeniden kaç okul açabildiğimizin ve 25 milyonu aşan nüfusumuzun yüzde kaçını okutabildiğimizin üzerinde hassasiyetle duralım. *Hacı evliyanın türbesine bağlanmış bezlerle, yahut Fatma hanımın Uğraşan Dedeye adadığı mumlarla değil.*

133 M. R. Ogan, “Radyoda Mevlit - Ku'ran,” *Sebilürreşad*, 11/ 256 (Kasım 1957): 85-6.

Konuya dair Diyanet İşleri Başkanlığının tavrının aslında Ogan'ın yaklaşımına benzediği söylenebilir, ki arşivdeki *yokluk* bunu gösterir. 1970'lere kadar hurafe-kadın ilişkisine dair tek bir ilişkilendirme, Milli Eğitim Bakanlığı memuru Doğan Ç.'nin 12 Ekim 1964 tarihli dilekçesinde bidat ve iki hadis-i şerife dair soruları içeren dilekçeye verilen cevaptadır ve kadınlara cümle arasında değinilir:

Bid'at: dini meselelerde kitap, sünnet, icmâ'a muhalif olarak çıkan ashâbı kirâm'ın ve onlardan sonra gelen tâbii'nin kabul ve tatbikini uygun bulmadıkları ve şeri hükümlere uymayan sonradan icat edilmiş adet ve hareketlerdir.

Horoz kurbanı kesmek, türbelere mum yakmak kadınların kabir ziyâretini âdet haline getirmeleri bid'at kabilindendir.¹³⁴

Kadınların da dini eğitimin ve dini alanın parçası olmaya başladığı 1970'lerden sonra bir yandan ülkenin farklı bölgelerindeki evliyalar ayrı bir araştırma alanı olarak giderek erkeklerin ilgisini çeker, ki kanımca bu ilgi evliyalar ile -akla dayalı olmasa da- kadınların aksine "hurafesiz" bir ilişki inşa edilmesine ve bu *yeni* kültürün ülkede yaşanan İslama eklenme sürecine işaret eder.¹³⁵ Diğer yandan hurafe söyleminde kadınlar giderek

134 DİBA 19 Ekim 1964. Daha önce ele aldığım üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı küçük baş hayvan adağına karşı değildir, horoz kurbanına dikkat çekmesi ilginçtir. Horoz adağının sınıfsal bir yanı da şüphesiz vardır.

135 Örneğin bkz. N. Seçkin, *Edirne Evliyaları* (İstanbul: Ülkü Basımevi, 1971); M. Yaman, *Büyük Türk Akıncısı, Evliyası, Hekimi Karaca Ahmed Sultan Hazretleri* (İstanbul: Karaca Ahmet Sultan Türbesini Koruma Derneği, 1974); İ. Yardımcı, *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyaları* (İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım, 1976); M. N. Bursalı, *Allah'ın Arslanı ve Evliyalar Sultanı Hazret-i Ali* (İstanbul: Çile Yayınları, 1977); K. Büyükkasoy, *Hak Yolunun Önderleri: Yüce Veliler* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979); H. Turyan, *Bursa Evliyaları ve Tarihi Eserleri* (Bursa: Öner Matbaası, 1982); C. Anadol, *Anadoluyu Aydınlatanlar: Peygamber Mucizeleri, Evliya Menkıbeleri* (İstanbul: Melda Yayınevi, 1984); M. N. Bursalı, *İstanbul ve Anadolu Evliyaları* (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986); Ş. Gürel, *İstanbul'daki Eshab-ı Kiram İstanbul Evliyaları ve Fetih Şehidleri* (İstanbul: İstanbul'daki Tarihî Türbe ve Mescitleri İmar Vakfı, 1988); M. Silay, *Hatay Evliyaları* (Hatay: Hatay Yayınları, 1989); A. V. Kalkan, *İslam Evliyaları* (İstanbul: İtimat Kitabevi, [t.y.]); A. Eren, *İstanbul Evliyalardan Sünnül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri* (İstanbul: Merkez Efendi Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği, [t.y.]); İ. Apak (ed.), *Evliyalar Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992); Ş. Gürel, *Gönül Bahçesinin Solmayan Gülleri İstanbul Evliyaları* (İstanbul: Veysel Karani Hırka-ı Şerif Camii Hizmet Vakfı, 1998). Son yıllarda İslami TV kanallarındaki çeşitli evliya belgeselleri de bu açıdan ele alınabilir.

belirginleşir. Örneğin Mustafa Uysal'a göre hurafeleri yayan ve hurafelere inananlar "ekseriya kadınlar veya hastalanıp çaresizlik içine düşen insanlar"dır.¹³⁶ Doktor olup dini folklor araştırmaları da yapan, Süheyl Ünver'in "çalışmalarını görüp derslerini izleyen" Zeki Başar'ın 1966'da atandığı Erzurum'un 13 ilçesi ve köylerinde 2-3 yıl "gezip taramalar"dan müteşekkil iki çalışması ülkedeki genel yaklaşımı temsil eder. Ziyaret yerlerine dair kitabının giriş kısmında "konuya alerji duyan aşırıların" çalışmasını "anlamsız bulmaktan başka yereceklerini" söyler; "aydın" görüşlerine "kayılmaları beklenilmeyen" bu insanlara, eski insanların inanç ve adetlerini "gençlerimize ve gelecek kuşaklarımıza aktarmak değil de anlatmak" amacıyla olduğunu belirtme gereği duyar; halkı batıl inanışlara iten "yüzyıllar ve yüzyıllarla ilim ve irfan ışığından, aydın ve olumlu uyarmalardan mahrum bırakılmış" olmasıdır.¹³⁷ Bütün bunların "dinin yasak ettiği taraflarıyla özellikle kadınlar arasında hâlâ rağbet gördükleri çoklukla tespit olunmaktadır."¹³⁸

Diyanet İşleri Başkanlığında çeşitli kademelerde görev yapmış olan Kemalettin Erdil, 1973'te Ankara Gazi Çiftliği Lisesinde din bilgisi öğretmeni olarak görev yaparken "lise bir ve ikinci sınıf " öğrencilerine verdiği "halk inanç ve adetleri"yle ilgili ödevleri inceleyince çoğunun İslamla alakalı olmadığını gördüğünü belirtir. 20 Eylül 1985'te Ankara Radyosunda "Hurafeler ve Zararları" adlı konuşması "çok ilgi" görünce çalışmalarını sürdürmüştür. Muska ve tılsımlar, sihir-büyü, çaput bağlamak, mum yakmak, kabirlerde dua ve adak gibi hurafeleri ele alan kitabında şöyle der:

Birçok hurafe, dinimizin esas talimatı arasına zararlı bir "parazit" gibi karışmıştır. Maalesef okumuş-cahil, pek çok insan bu hurafelere inan-

136 M. Uysal, *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurâfeler*, 190. Uysal'a göre kadınların işledikleri bidatlar şunlardır: "Kadınların toplanarak yüksek sesle kelime-i tevhid getirmeleri, yabancı olan (nikâh düşen) kim-selere taziye ve ziyarete gitmeleri, kabir ziyaretine gayri meşru şekilde gitmeleri, (...) mevlidi erkeklerin duyacağı kadar yüksek sesle okumaları, erkeklerle karışarak zikrullah yapmaları, (...) bir hocanın veya şeyhin elini öpmeleri, efendisi veya mahremi olmadan hacca gitmeleri, bir erkekle bir kadının yalnız kalmaları." a.g.e. 155-6.

137 Z. Başar, *İçtimai Adetlerimiz-Inançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1972), Giriş.

138 A. g. e. 32. Mesela türbe ve ocaklarda mum yakanlar "günümüzde dahi görülmektedir" fakat "işaret etmek isteriz ki, bu şekilde mum yakanların büyük çoğunluğu bayanlarmarasında görülmektedir." 57.

maktadır. Özellikle *hanım Müslümanlarımızdan* inananlar daha da çoktur. O kadar ki bazıları, bu hurafeleri adeta dini bir hüküm zannediyorlar. ... Hurafelerin devam etmesi, *halkın çoğunluğunun İslâm Dini'nin emir ve tavsiyelerini iyi bilmeyişindendir*. Bizim *halkımızı iyi eğitemeyişimizdendir*. Gerekli kadar hizmeti veremeyişimizdendir.¹³⁹

1980 darbesinden sonra hız kazanan dini eğitimle elbette hurafelerle mücadele daha etkin bir şekilde yürütülmüş, özellikle kadınların dini eğitimine önem verilmiştir. 13 Mart 1975 tarihinde kurulan Türkiye Diyanet Vakfının kadın kolları da 1996'da kuruldu;¹⁴⁰ “dini ehil ağızlardan, sağlam kaynaklardan öğrenmeyi ve öğretmeyi hedefleyen” ilk konferans hurafeler üzerineydi. Konuk, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz, batıl inançların önde gelenlerinden birinin “Allah’la kul arasına bir vasıta koymak” olduğunu belirtmiş ve türbe-kadın ilişkisine dikkat çekmişti:

Türbelere prestijin artması da yanlış. Asr-ı Saadet’in yasakladığı, Hazret-i Peygamberimizin şiddetle reddettiği bir hadisedir. Diyor ki Peygamberimiz, o günkü Yahudileri kastederek Allah, Yahudilere lanet etsin. Onlar, Peygamberlerinin kabirlerini mescit haline getirdiler. Sakın öldükten sonra benim mezarımı mabet haline getirmeyiniz. Görüyoruz ki, özellikle kadınlar, türbelere çok düşkün. Sizleri bilmiyorum; ama, bizim yaptırdığımız istatistiklere göre, en fazla türbeleri ziyaret edenler *bayan*. Çaput bağlar, bez bağlar, adak adar; işte, kısmeti açılınsın diye türbeye gider, okulunu geçmesi için yatıra niyazda bulunur, yalvarır... Bunlar, hepsi, tevhit inancına zıt olan şeylerdir. “Benim mezarımı, öldükten sonra, zinhar mabet haline getirmeyin” diyor.¹⁴¹

2006'da Diyanet İşleri Başkanlığının aylık dergisinin bir sayısı “Hurafelerin Aldatıcı Cazibesi” başlığıyla özel olarak bu temaya ayrılmış-

139 K. Erdil, *Yaşayan Hurafeler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 6-7.

140 <http://tdvkagem.org.tr/tdv-kagem-hakkinda/> (erişim: 4 Kasım 2019). 2011 yılında yeniden yapılanarak ilgi ve sorumluluk alanlarını genişletti. KAGEM tarafından toplumsal bilgi seviyesinin geliştirilmesine katkı sunmak üzere genel ve özel gruplara yönelik din, düşünce, kültür, sanat ve edebiyat alanında çeşitli seviyelerde akademik, kültürel ve sosyal çalışmalar gerçekleştiriliyor.

141 Yılmaz, “Hurafeler,” 170.

tı.¹⁴² Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, hurafeyi “sahih bilgi” ile aşmanın önemini vurgulamış, konu dergide modern dünya, türbelerde sürdürülen hurafeler, fal, astroloji gibi başlıklar altında incelenmişti. İl müftülüklerinden gelen “verilere” göre 1380 farklı hurafenin Türkiye’de hâlâ yaşadığı belirtiliyordu. Sivas’ta 40 kadınla mülakat yaparak araştırma yürüten Fatma Yılmaz’ın çalışması son yıllardaki yaklaşımı çok iyi özetliyor. Buna göre kadınların yüzde 32,5’i “eğitimleri ihmal edildiğinden,” yüzde 17,5’i “akılları az, saf, aciz olduklarından,” yüzde 15’i “vakitleri boş olduğundan,” yüzde 10’u “dedikodu ve meraktan,” yüzde 7,5’i ise “duygusal yapıda olduklarından” hurafelere inanıyorlar.¹⁴³ Yazara göre “yüzyıllar boyunca eğitimi engellenen, ikinci sınıf insan gibi görülen, hatta zaman zaman insan olup olmadıkları tartışılan kadınlar, hurafelerin etkisinden kurtulamamıştır. Duygusal yönü daha kuvvetli olan kadın, hayatın her alanında hurafeleri doğruların yerine koymuştur” ve din eğitimi “yaygın ve örgün eğitimde ciddi olarak ele alınırsa, hurafelerin önüne geçerek gelecek nesillere aktarılmaması sağlanabilir.”¹⁴⁴ Gelecekte hurafelerle de *mücadele* adına kadınların dini eğitimine daha çok önem verileceğini, hem bu andığım çalışmalardan hem de Diyanet İşleri Başkanlığının kadın-cami mevzuunda değişen yaklaşımından tahmin edebiliriz.

142 “Hurafelerin Aldatıcı Cazibesi,” *Diyanet Aylık Dergi*, 186 (Haziran 2006).

143 F. Yılmaz, *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler* (İstanbul: Cihan, 2008), 62.

144 A. g. e. 167.

DİN VE DEVLET ARASINDA HALK

Bu kitapta Türkiye Cumhuriyeti tarihinde din üzerindeki baskının sürdüğü yıllarda genel olarak hurafeler, özel olarak türbe ziyareti ve evliya inancının farklı aktörler tarafından nasıl müzakere edildiğini inceledim. Kuşkusuz bunu döneme dair ulaşabildiğimiz arşivlerin izin verdiği kadar yapabildim ve mevzuyu, hurafeler ve halk inançları, türbeler ve kadınlar olarak üç bölümde ele aldım. Hurafe Türk modernleşmesinin din ile ilişkisinde çok geniş bir çalışma alanı açabilecek anahtar bir kavram ve kitabın odağını koruyabilmek için ilgili literatürden örnek de vererek dipnotlarda bazı alanlara kısaca değindim. Kitabın akışında arşiv belgelerini ikincil kaynaklarla desteklesem de yeterince derin işlenememiş kısımlar ve boşluklar mevcuttur, ki bunlar gelecekte muhtemel araştırma alanlarına da işaret eder.

Örneğin 677 sayılı kanunun tarikatlar ve tekkeler boyutu hâlâ muazam bir araştırma alanına işaret ediyor; keza tekke ve türbelerin temellük ve tasarruf hakları da. Hurafelerle ilgili olan üfürükçü, muskacı gibi unvanları taşıyan kişilerin faaliyetlerini araştırmak da hem devlet kurumlarıyla ilişkilerini hem de halk nezdinde farklı dindarlıkları göstermesi açısından toplumun tarihine ışık tutacaktır. Evliyalari, cinsiyetlerini de gözeterek siyasal tarih bağlamında tek tek ele almak da benzer katkılar sunabilir.¹

Hurafe söyleminin merkezinde yer aldıkları, yani haklarında çok belge olduğu için bu kitaba dahil etmediğim Aleviler/Bektaşiler ülkedeki Sünni/Alevi farkının temsilidir. Etnik farklılık, yani Kürtlük ise kitaptaki *yokluğu* üzerinden ele alınabilir. Hurafelere dair zengin literatürde (Alevi olmayan) Kürtlere dair tek bir kelimeye rast gelmedim. Bir kimlik olarak yüksek sesle söylenemediği yıllara odaklanmış olmam bunda şüphesiz bir etkidir. 677 sayılı kanunun müzakeresinde de değindiğim bu yokluk diğer yandan Sünni Müslüman olmaları ile de alakalı olabilir.² Hurafe söylemi

1 Kadın evliyalara dair güncel bir çalışma için bkz. G. Pınarbaşı, *Anadolu'nun Ermiş Kadınları* (İstanbul: Okurkitaplığı, 2011).

2 Bu konuda e-posta ile danıştığım Lale Yalçın-Heckmann, mevzuyu Türkler ve Kürtlerin aynı dinden (Sünni) olmaları ile açıkladı; ki ona göre bu ortaklık hem Türk devleti hem de Kürt politikacılar açısından siyasetin bir parçası olagelmıştır, L. Yalçın-Heckmann, "Kurds and Superstition," 31 Ocak 2015.

bağlamında olmasa da türbeler açısından cumhuriyet arşivlerinde bir ipucu mevcuttur. Buna göre 13 Aralık 1950'de Bitlisli Nakşibendi-Halidi Şeyhi Muhammed Küfrevî'nin torunu Nesimi Küfrevi, dedesinin türbesinin açılmasını talep etmiş ve bu talep önce karşılık bulamasa da bir yıl sonra Adnan Menderes tarafından onaylanmıştır.³ Kürtler türbeleri hurafesiz mi ziyaret ediyordu? Diğer bir deyişle, *doğru* ziyaret ettikleri için de mi arşivlerde/ikincil kaynaklarda yoklar, gelecek çalışmalar bütün bu mevzuları aydınlatabilir.

Aleviler hakkında çok belge olmasını, evliya inancı ve türbe ziyaretinin İran/Şii gelenekleriyle çok benzer olmasının yarattığı rahatsızlıkla açıklayabiliriz. Aynı benzerlik Ortodoks Hristiyanlık geleneklerinde de söz konusu olduğu için özellikle paylaşılan mekân/ritüeller bağlamında Türkiye'de yaşayan/kalan Rumlar kitapta *vardı*, ancak Türkiye'nin "öteki"lerinden Ermeniler yoktu. Bu durum, halk inançları ve geleneklerinin farklı olmasıyla mı, yoksa kimlikten öte, "Ermeni" kelimesinin dahi yarattığı rahatsızlıkla mı ilgili, ya da başka sebepler nelerdir gibi sorulara gelecek çalışmalar cevap verebilir.

Bazı belgelere *ashağdan* tarihyazımı açısından yaklaşısam da gündelik hayatta sıradan insanın sesini tam olarak duyabildiğimi/duyurabildiğimi de iddia edemem. Karacaahmet Türbesi'nin açılması için onlarca dilekçe yazan Cuma Ç. hariç, zira dilekçeleri arşivde mevcut, diğer çoğu örnekte sıradan insanların sesi devlet kurumlarının duyduğu kadar/şekilde yer aldı. Bu sesleri oldukları gibi duyabilmek sadece hurafe-türbe-evliya değil, camiler açısından da Türkiye tarihini aydınlatabilir. Kadınlara dair şikâyetler bağlamında yer verdiğim bu mevzu, yani odaklandığım dönemde camilerde neler olduğu, halk-din ve dahi devlet ilişkisinin görülebileceği mühim bir çerçeve oluşturabilir, ki kim hangi camiye neden gidiyordu/gidemiyordu, nasıl deneyimliyordu, cuma hutbeleri hakkında ne düşünüyordu gibi sorularla doldurulabilir.⁴

3 BCA 030-01-90-561-7, 13 Aralık 1950; BCA 030-0-018-001-002-124-98-8, 20 Ocak 1951.

4 Camiler üzerine yeni yayınlanan bir çalışma, devletin laiklik politikasını geç Osmanlı döneminden cumhuriyet döneminin başlarına kadar camilerin dönüşümü açısından ele almaktadır. Kitapta personel yapısı, kurumsal şekillenmesi, devlet kadrosunca ziyaretleri, camileri konu edinen demeçlerin ve vaazların içeriği, dini öğretim gibi konular "tartışılmalı da kadınlar birkaç yerde satır arasında vardır ve sıradan insanların deneyimleri sadece birkaç örnekle yer alır, D. Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler* (İstanbul:

Bir başka mühim tema duygulardır ki farklı bölümlerde hurafelerle ilişkili olarak, duygusal yapıda olanların hurafelere meyilli olması, “cahilin” veya kadının duygusal olması, hurafelerin (ve onlarla dolu kitapların) duyguları istismar etmesi gibi değersizleştiren söylemler açısından tartıştım. Türkiye sosyal bilimlerinde çok az gelişmiş bir alan olarak duygulara/tarihine dair çok önemli olduğunu düşündüğüm ilk örnek, belli durumlarda duygulara olumlu vurgu yapılmasıdır. Buna dair camileri de içeren, 1939’da Ankara’da yaşanan bir hadise ilginçtir.⁵ Buna göre Ankara Valiliği, Atıfbey Mahallesi’nde bir yerde öğle vakti vaaz verilmesine ve Akköprü’de İsviçre Hanının bir odasında teravih namazı kıldırılmasına, polisi de olaya dahil ederek engel olmuştu, çünkü valiliğe göre şehirde ibadet edilecek cami ve mescitler belliydi, “elverişli olmayan yerler” ibadete uygun değildi. Ayrıca devlet bütçesinden aylık alan imam ve vaizler mabetler yerine “şunun veya bunun alelittlak gösterecekleri yerlerde” vazifede bulunamazlardı. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi buna tepki göstermiş, başvekalet hitaben yazdığı cevapta kalabalığı camiler almadığı için böyle bir çözüme gidildiğini, üstelik bir Müslümanın namaz kılmak için ne onlardan ne de başka bir makamdan “vesika almağa veya izin istemeye ihtiyacı” olmadığını belirtmiş ve eklemiştir:

Bir müslümanın namaz için polise haber vermeye mecbur olduğu malumumuz değildir. Ve şimdiye kadar böyle bir şey de olmamıştır. Herhangi bir ma’zeretle camie gidememiş olan Müslümanların evlerinde veya bir han odasında cemaat olarak namaz kılmalarının meni suretiyle namaz ve ibadet işlerine karışmak, *halkımızın en mukaddes, en ulvi ve en nazik hislerini* rencide etmek olduğu gibi vazife ve salahiyeti kanunla tayin edilmiş bulunan Diyanet İşleri Reisliğiniz tarafından verilmiş bir vesikaya da ehemmiyet verilmemesi azîm teessürümüzü mucib olmuştur.

Börekçi yazısının devamında da “muhterem dindaşlarımızın böyle, mukaddes ve ulvi hisleriyle” oynanılmaması için başbakanın gerekli kişile-

İletişim, 2020).

5 BCA 030-10-26-151-14, 20 Ekim 1939.

ri uyarmasını rica etmişti. Farklı devlet kurumları arasındaki gerginlikleri ve dini baskının boyutlarını da gösteren bu olaya verilen cevaptaki duygular vurgusu, duyguların farklı bir bağlamda yüceltilmesine işaret ediyor. Öte yandan bazı duygular (örneğin vatan sevgisi) kutsal iken, bazıları (örneğin haset) kabul edilemez bulunuyordu; bazı duygular ise elzemdi. Örneğin Ahmet Hamdi Akseki daha önce değindiğim makalesinde şöyle diyordu:

Müslümanlığın esaslarından biri de şefkat ve merhamettir. ... Allahın yaratıklarına karşı şefkatli ve merhametli olmak İslamın esasını teşkil eder. ... Merhamet ve şefkat aynı zamanda umranın da esasıdır. Kalbinden bu his çıkmış olan fertler hunhar ve canavardır, herhangi bir kavmin kalbinden bu his silinirse, o millet yeryüzünün veba mikrobudur.⁶

Aynı makaleye Akseki “din insanlarda fitri bir duygudur” diyerek başlamıştı, yani dini, bir duygu olarak tarif etmişti. Yani hurafelerle ilişkili olarak değersizleştirilen duyguların, “milli” olanları da katarsak, din-halk-devlet ilişkisinde farklı tasavvurları vardı, ki kanımca bu cumhuriyetin “yeni siyasal tarihi” için mühim bir araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Kitapta türbelere dair verdiğim örneklerin neredeyse tamamı, Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivlerine yansınanlardı. Türbelerin, dini ve seküler iki devlet kurumu tarafından benzer politikalarla yönetilmesini ve sonuçlarını gördük. Türbelerle ilgilenen farklı aktörlerin zihniyetini ve halkın bu mekânlarla kurduğu muhtelif ilişkileri de... Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı belgelerinde ve İslamcı dergilerde türbeler ve ziyarete dair çok az bilgi var; ilkinde dair Hacı Bayram Veli, ikincisine dair Fetih kutlamaları, her ikisi için Meryem Ana Evi istisna olsa da. İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivinde sadece yönetiminden sorumlu oldukları İstanbul’daki türbelere dair kaynaklar var, ki bunun ekserisi onarım işleri veya hırsızlık vakalarına dair. Ülkenin diğer kesimlerindeki yüzlerce türbede neler olduğu konusunda ise, ancak bildiklerimizden yola çıkarak tahminlerde bulunabiliriz. Muhtemelen devletin gözetiminden

6 Akseki, “İslam Akıl Dinidir.”

uzak olan türbelerde ziyaret, eskisi gibi olmasa da devam ediyordu. Ziyaret yasak iken ne kadarı adli vakalara dönüştü, İçişleri ve Adalet Bakanlığı veya Emniyet Genel Müdürlüğü arşivleri açılmadan bilmemiz çok zor. Bu arşivlerden ayazmalara dair belgeler de çıkabilir, ki Türkiye'deki gayrimüslimlerin tarihine dair çalışmalar bu konuya el atabilir. Bu arşivler açılırsa zaten Türkiye'yi bir bütün olarak incelemek zorlaşacak ve bölgesel/dönemsel/tematik sınırlar koymak gerekecektir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinin açılması da bu açıdan bir dönüm noktası olacaktır.⁷

Odaklandığım dönemde türbeleri “müzeleştirme” gayretlerinin, halkın inanç ve geleneklerini yok saymayı içerse de bu mekânları aşırı dini hamlelerden koruduğu da belirtilmelidir, ki bu durum türbelerin kadın-erkek birlikte ziyaret etmenin mümkün olduğu dini mekânlar olması açısından önemlidir. Örneğin 2000 yılında bir gazeteci İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğüne yazarak Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'ni ziyaretin kadın ve erkekler için farklı günlerde yapılmasını talep etmişti; ona göre camilerde kadın erkek ayrılıyordu ve türbelerde bunun olmaması ziyaretçileri rahatsız ediyordu.⁸ Ayrıca bir yıl önce bu talebini Diyanet İşleri Başkanlığına bildirdiğini ve uygun bulunduğunu ancak İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü'nün bu konuda herhangi bir şey yapmadığını eklemişti. Müdürlük bu talebi “hiçbir türbemizde böyle bir uygulama yoktur” diyerek reddetti, gelecekte bu mevzunun gündeme gelip gelmeyeceğini bilemiyoruz. Fakat türbenin *doğru* ziyaret edilmesi hususunda hassasiyetin devam ettiğini Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi'ni özellikle Ramazan ayı, kandil gün/geceleri gibi kalabalık olduğu zamanlarda ziyarete giden herkes gözlemleyebilir, çünkü türbede çalışanlara destek için güvenlik görevlileri de yer almaktadır.

“Aciz kuldan ulu Tanrı'ya” hitabıyla yazılan arzuhallerle başlayan bu kitapta kaynak olarak kullandığım malzemenin bir kısmına geleneksel tarihçiler “belge” olarak bakmayabilir. Yıllardır ziyaret edilen bir yataırın/türbenin “sahte” çıkmasına “sevinen” ve halkın cahilliğine “gülen” “aydın”

7 Hicret K. Toprak yaptığı görüşmeler neticesinde bu arşivdeki 1950'ye kadar olan kayıtların “nere-deyse tamamının zayı olduğu”nın anlaşıldığını belirtmiş, Toprak, *Mihrap, Minber ve Devlet*, 15. Meltem Ahıska Türkiye'de arşivlerin yok edilmesi meselesini zihin açıcı bir şekilde tartışır, Ahıska, *Radıyonun Sihirli Kapısı*, 54-72.

8 İTMM 23 Kasım 2000. Türbe halkın ziyaretine 1990'da açılmıştı, İTMM 5 Mart 1990.

insanlara benzer şekilde, bir tarihçi örneğin bu arzuahaller, “şifacı” kadınların yağmur duasına dair rüyaları, evliyalarla görüşen medyum kadınların iddiaları “gerçek miydi?” diye sorabilir. Yağmur duası hakkındaki bir belge Diyanet arşivinde ise meşru, *Sebilürreşad*’taki “mektup” ise “rivayet” midir? Kanımca bu “belge”lerin gerçek olup olmadıklarından çok, cumhuriyet tarihinde toplum-din-devlet ilişkisinin sanıldığından çok daha karmaşık (ya da renkli mi demeliyim?) olduğunu gösteriyor olmaları önemlidir. Arşivlerden bir “tutanak”tan, yani meşru bir “belge”den öğrendiğimiz bir hadise bu mevzudaki yaklaşımı aydınlatılabilir. Buna göre 17 Temmuz 1989’da saat 14.30’da Sema K. isminde bir kadın İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğüne gelerek Helvacı Baba, Kanuni Sultan Süleyman, Merkez Efendi, Sümbül Efendi, Çorlulu Ali Paşa, Osman Paşa, Hasan Paşa, Firuz Ağa ve Abdurrahman Şami Hazretleri türbelerindeki sandukaların bazı kişilerce açıldığını, “iskeletlerinin boşluklarına büyü amacıyla muskalar ve eroin paketlerinin” yerleştirildiğini, bu işe türbedarların da ortak olduğunu iddia eder.⁹ Sema K.’ya bunları nasıl öğrendiği sorulduğunda sadece rüyasını değil, bunu ciddiye alarak başvurduğu devlet kurumlarını da anlatır:

Geçen gün bir rüya gördüm, o rüyada adı geçen türbelerdeki sandukaların içinde eroinli muskalar vardı. Uyandığımda evin telefonu çaldı, korktuğu için kimliğini vermek istemeyen bir kişi hayret edilecek bir şey ama rüyamda gördüklerimi tek tek bana anlattı. Bunun üzerine İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığına başvurdum. Oradan beni Eminönü Emniyet Amirliğine dilekçeme kaşe vurup sevk ettiler. Orası da dilekçeme kaşe vurup beni Yeşildirek Karakoluna sevk etti, karakoldakilerde Türbeler Müdürlüğü’nün izni olmadan mezarları açamayız diyerek beni gönderdiler.

Müdürlük dilekçede kendilerine dair bir kayıt olmadığı için işlem yapılamayacağını söyler. Sema K. “Siz de dilekçeme bir kaşe vurun ben de bir polis alıp bu türbeleri açayım ve beraber kontrol edelim” diye diretince

9 İTMM, 17 Temmuz 1989.

kendisini İstanbul Kültür Müdürlüğüne yönlendirirler. Hadisede, “davranışlarında ve konuşmalarında bir tuhaflık sezilen” Sema K.’nın rüyasını ciddiye alarak onca devlet makamına başvurmuş olmasından daha ilginç bir detay vardır: Müdürlük çalışanları, kadının anlattıklarını “her ihtimale karşı dikkate alarak tedbiren” müdürlük sorumluluğunda bulunan Merkez Efendi, Sümbül Efendi ve Kanuni Sultan Süleyman türbelerine aynı gün, yani saat 14.30’dan sonra gitmiştir: “İddiadaki konular incelenmiş, sandukaların yerinden oynamamış olduğu tespit edilmiş, aralık olan sandukalar kaldırılıp bakılmış ve konuyla ilgili hiçbir ize rastlanmamıştır.” Tutanakta müdür, arşivci ve üç türbe bekçisinin imzası bulunuyor. Yani ikinci bölümde hikâyesini anlattığım, rüyası üzerine Karacaahmet Türbesi’nin açılması için onlarca dilekçe veren Cuma Ç. bir “meczub” olarak kaale alınmamış, fakat Sema K.’nın iddiaları ciddiye alınarak incelenmiştir. Bu durum rüyaların sadece Türkiye halkı veya “vatandaş”ları için değil, devlet kurumlarında görevli “seçkinler” için de muteber olabileceğini bize gösteriyor. Gelecek çalışmalar rüya, keramet, Hızır’ın hayatta olması gibi halk inançlarına yakın değil de Türkiye devletinin ve farklı kurumlarında çalışan görevlilerinin tarihindeki yeri olarak yaklaşarak halk-devlet-seçkin kategorilerini aşındırabilir ve aradaki geçirgenlikleri daha iyi aydınlatılabilir.

Kitapta halk, çoğunlukla “cahil” ya da “duygusal” olarak tanımlansa da farklı kullanımlar da mevcuttu; örneğin Mührü Süleyman motifinin çalınması hadisesinde “sayın halkımız” denmişti, İstanbul’un fethine dair hutbedeki “İstanbul halkı” ifadesi, terimi şehir çerçevesinde ele almış, gayrimüslimleri de dahil etmişti. Halk, vatandaş, millet terimlerinin cumhuriyet tarihinde farklı (mecralarda) kullanımları, birbiriyle ilişkileri, söylemsel olarak nasıl inşa edildikleri, bu inşanın nasıl/ne zaman değiştiği gibi temalara odaklanan araştırmalara, demokratik bir gelecek inşa etme yolunda ihtiyacımız olduğu aşikârdır. Keza halk kültürünü betimleyici bir yaklaşımla değil, uluslararası kültür/siyasal tarih bağlamında ele alabilen araştırmalar da bu yolda katkı sağlayacaktır.

Değindiğim noktalara rağmen çalışmamdan, üç bölümün birbiriyle konuşabildiği, yani ilişki içinde olduğu mevzulardan da yola çıkarak mühim sonuçlar çıkarabileceğimize inanıyorum. Bunlardan ilki kitabın başın-

da eleştirdiğim (baskıcı) laik devlet-(pasif) dindar halk söylemiyle ilgilidir. Cumhuriyet tarihini bu kutuplaşma ekseninde okumak elbette sorunludur, örneklerin gösterdiği üzere halk sanıldığı kadar “pasif” bir “kitle” değildi; farklı yollarla taleplerini *yukarıya*, yani devlete ve kurumlarına iletiyor, bazen sonuç alamıyor (Karacaahmet ve Cuma Ç.), bazen de farklı kurumları hesap vermeye zorluyordu (Eyüp Sultan Camisi ve halılar). Her hurafe 677 sayılı kanunla denetlenmiyordu, ancak hurafelerle mücadeleye sadece Diyanet İşleri Başkanlığı değil, İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü, Basın Yayın Müdürlüğü, mahkemeler, valilik/kaymakamlık gibi seküler devlet kurumları da katkıda bulunuyordu. Devlet, Diyanet örneğinde olduğu üzere, her halk inancını reddetmiyor (Hızır’ın hayatta olması), İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü örneğinde olduğu üzere bazılarından, inanmasa da, faydalanıyordu (camilere süpürge verilmesi). Yine de bu kitapta devletin laikliğini sorgulatan, halkın farklı dindarlık şekillerini de gösteren örnekler vardı. Dahası bu örnekler kanımca “halk İslamı” ya da “Türklerin İslam yorumu” gibi kavramsallaştırmaların çok farklı etnik ve dini toplulukların uzun yıllar bir arada yaşadığı, Türkiye kadar geniş bir coğrafyayı anlamak ve açıklamak için yeterli olmadığını gösterdi. Keza İslama dair kurumsal/resmi-popüler, yüksek-alçak, ortodoks-heterodoks gibi zıt kutuplarda yer alan tanımların bu coğrafyaya dar geldiğini de... Bence odaklandığım dönemde halkı ve dindarlığını anla(t)mak için mevzuya etnik (Türk) veya dini (İslam) kimliklerin ötesine geçerek “Türkiye’de dinin ve dindarlığın farklı tezahürleri” olarak yaklaşmak gereklidir.

Türk devletinin, İstanbul örneğinde billurlaşan, türbeleri millileştirme ve müzeleştirme politikası, istisnalar olsa da, elbette başarılı olamamıştır. Halkın mühim bir kısmı bugün de türbeleri kendi usulünce ziyaret ediyor. Halk inançları *yaşıyor*. 677 sayılı kanun yürürlükte olmasına rağmen tarikatlar da devam ediyor, hatta bazı tekkeler aktif faaliyet gösteriyor, “üfürükçüler” yok olmadı, yasaklanan dini sıfatlar, her şeye rağmen kuşaklar arasında devam etti. Ancak uygulanan politikalar sonunda Sünni-Alevi, Müslüman-gayrimüslim, kadın-erkek arasındaki farklılıklar artmış, bu durum uygulanan ritüelleri değiştirmiştir, yani mekânsal olarak sınırlar kalınlaşmış, aşılmaları zorlaşmıştır. Örneğin İstanbul’daki Karacaahmet

Türbesi, yanına yapılan Cem Evi ile Alevileşmiş, Akhisar'daki Karacaahmet Türbesi ise yanına yapılan cami ile Sünnileşmiştir. İlkinde namaz, ikincisinde çaput, mum, vs. göremezsiniz. Meryem Ana Evi hâlâ herkesin ziyaret ettiği şifa verdiği inanan bir mekândır, ama kilisedir ve namaz kılmak mümkün değildir. Eskiden Hacı Bayram Veli veya Eyüp Sultan türbelerinde yakılan mumların bazıları belki de Hıristiyan bir erkek veya kadınındı, bugün mum söz konusu bile değil. Mevrit için camiye çocuklarıyla gelen ve orayı “pazaryerine çevirmekle” suçlanan “dindar” bir kadın, evliyanın kerametinin “hak,” türbesine adağın “batıl” olduğunu öğrendi, büyük ihtimalle batıl inançlarının *cehaletinden* ya da *duygusal* yapısından kaynaklandığına ve hayatında din eğitimine daha çok yer açması gerektiğine de ikna olmuştur. Eskiden “Taceddin” Türbesi'nde adak adayan bir erkek bugün belki de padişah türbelerini tarihimizi öğrenmek için “müze” gibi ziyaret ediyor, ya da türbe ziyaretini “manevi gıda” olarak görüp evliyanın ruhuna fatiha okumakla yetiniyordu. Aynı erkek, kadınların türbelerine, yani “dişil” mekânlara dönüşen Bakırköy'deki Zuhurat Baba veya İzmir'deki Susuz Dede gibi evliya türbelerine muhtemelen gitmiyordu. Cuma namazlarına gidiyorsa İslamın “akıl dini” olduğuna hutbelerle çoktan ikna olmuştur, camide kadınların varlığı onu huzursuz ediyor olabilir. Zira günümüzde erkek bedeni “dişil” türbelerde, kadın bedeni ise “eril” camilerde rahatsızlık veriyor. İkincisine dair durumun kadınların talepleri ve Diyanet İşleri Başkanlığının farklı yaklaşımlarıyla ne kadar değişeceğini zaman gösterecek.

Son olarak bu mevzuya daha geniş bir çerçeveden bakmanın, yani hurafe söylemi ile Kemalist modernleşmenin yasaklar ve izin verilenler açısından dine dair politikaları ve sonuçları arasındaki ilişkiyi düşünmenin elzem olduğu kanaatindeyim. Bunu yapabilmek için birkaç referans gerekli. Dücan Cündioğlu, hurafe söylemini, hakikat ile hurafe arasındaki ayrımı, ilkinin olumlu, ikincinin olumsuz addedilmesini eleştirdiği çalışmasında halkın hurafelerden *kurtarılrken* dinden, atalarından, geleneklerinden uzaklaştırıldığını söyler. “Türbelere çaput bağlama” geleneğini merkeze koyarak incelediği, Kemalistlerin ve İslamcılarının ortak paydası hurafe söyleminin “modern” olduğunu, kaynak ve kavramlarını Kur'an'dan değil, modernizmden aldığını belirtir ve bunun sonucunu şöyle özetler ki haklıdır:

“Şimdi geleneği olmayan bir din, kültürü yok edilmiş bir akide, edeb’den tecrid edilmiş bir ahkâm var ellerimizde.”¹⁰ İsmail Kara da benzer bir yaklaşımla, yenileşme döneminde hurafeye karşı kurulan edebiyatın önemli bir kısmının “geniş manada dine karşı” kurulduğuna dikkat çeker ve “mesele-nin anlaşılması için biraz mübalağa yapmak caizse eğer hurafe modernleş-menin karşıtıdır” diye yazar ve ekler:

Bir bakıma modernleşme temayüllerinin önünü kesebilecek, hızını yavaşlatacak ve itibarını sarsacak inançlar, kabuller, algılama ve değerlendirmeye tarzları, gündelik hayat ve yaşama kalıpları hurafe kavramı içine sokularak; yani itikaden bozuk, yanlış, sapık bir muhteva-ya büründürülerek zayıflatılmış, kenara itilmiş ve reddedilmiştir.¹¹

Hurafe söylemi şüphesiz Türkiye’nin “dinsizleşmeden modernleş-me” emeline hizmet etmiştir, ancak kanımca iki önemli sonucu daha vardır: İlki, odaklandığım dönemde hurafe ve batıl inançlar terimlerinin içeriği ve kullanıldığı bağlamlar değişse de söylem dini alanın Diyanet İşleri Başkan-lığının çerçevesini belirlediği Sünni-Hanefi anlayış lehinde güçlendirilmesi için kullanılmıştır. Bir başka deyişle, bu anlayışa dayanan din eğitiminin ve “münevver” din adamlarının sayısının artırılması, halkta *yaşayan* hurafe-lerle *mücadele* söylemiyle meşrulaştırılmıştır. Kitapta gösterdiğim muhtelif politikaların sonucu olarak halkın mühim bir kısmının dindarlığının dö-nüştürüldüğünü, –rasyonel veya değil– ibadete odaklı “tek-tip” dindarlığın makbul kabul edildiğini, “din adamları”nın sayısının arttığını ve ülkedeki dini merkezin cami olduğunu söyleyebiliriz. Yani “laik” Türkiye’nin hura-felerle *mücadele*de başarılı olduğu kanaatine varabiliriz.

Bu noktada Kemal Karpat’ın tespitleri çok önemli. Karpat, *Sebilür-reşad* çevresinde toplanan “ılımlı milliyetçi” İslamcılarının Osmanlı İmpara-torluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki “güçlü bağ ve süreklilik”i İslami açıdan sağladığını, Türkiye’deki İslami düşüncenin sadece belli bir katma-nını temsil etseler de “arkalarında devlet desteğini” bularak, “devletin gücü ve eğitim sistemi üzerinde kurduğu denetim sayesinde” bu kanadın savun-

10 D. Cündioğlu, *Hakikat ve Hurafe* (İstanbul: Kapı, 2019), 52.

11 İ. Kara, *Biraz Yakın Tarih*, 153.

duğu İslamın Türkiye’de yaşayanların birçoğunun inancı haline geldiğini vurgular.”¹² Karpat’ın örnek verdiği Ahmet Hamdi Akseki, Şerafettin Yaltakaya, M. Şemseddin Günaltay gibi isimlere çalışmamda sıkça rastlanması bu açıdan şaşırtıcı değil. Özellikle Ahmed Hamdi Akseki’nin “İslam Dini” kitabı hurafelerden arındırılmış “doğru” İslamı temsil etmesi açısından anılmalıdır. İsmail Kara “fevkalade önemlidir” dediği bu kitabın 1970’lere kadar Türkiye’de en çok satan dini kitap olduğuna, İmam-Hatip neslinin yetiştirilmesinde de mühim rol oynadığına dikkat çekiyor.¹³ Aile kütüphanemizde 1974’te yapılan yirmi altıncı baskısı var, ilk kez 1950’de yayınlanan kitabın o vakte dek toplam 615.000 adet basıldığı belirtilmiş.¹⁴ Akseki önsözde kitabı imam ve hatipler için düşündüğünü söyler ancak kitaptan “Türkçe bilen her Müslüman istifade edebilecektir” diye de ekler. Dinler ve mezhepler, itikat (iman), ibadet ve ahlak üzerine dört bölümden oluşan kitabın bugün din derslerinde okutulan kitapların bir nevi temeli olduğu söylenebilir.¹⁵

Kitabın içeriğindeki bir ayrıntı, çalışmamın son mühim sonucuyla ilgilidir. 324 sayfalık kitapta kadınlardan birkaç yerde bahsedilir. Örneğin Akseki “Namazı Bozan Şeyler” başlıklı bölümde erkekle kadın “yan yana bir hizada” namaz kılsa namazın bozulacağını belirtir, “ehemmiyetine binaen” bir paragrafla mevzuyu açıklar (s. 159). Doğrudan kadınlara dair “Kadınlara Mahsus Bâzı Haller” başlıklı ilk sayfalık bölüm, kadınların adet görmesine ve bunun hükmü üzerinedir (s. 122-123). “Aile Vazifeleri” başlıklı bölümde eşlerin birbirlerine karşı sevgi dolu, anlayışlı olmalarını vurgular ve şöyle devam eder:

Erkek aile reisi olduğu cihetle bütün harici işleri düşünmek, evin ve ailenin her türlü ihtiyaçlarını tamamlamaya çalışmak kendisine ait bir vazifedir. Sonra karısının i’tikaad, ibadet ve ahlakını yoklayarak bu hususda bir eksiği varsa, onu da öğretmek erkeğin vazifesidir. Aynı

12 K. H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Eliiler ve Din* (İstanbul: Timaş, 2008), 232-233.

13 İ. Kara, “Cumhuriyet Dönemi Dini Yayıncılığın Arka Planı,” 28.

14 A. H. Akseki, *İslâm Dini: İtikad, İbadet ve Ahlâk* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974).

15 Din dersi kitaplarının içeriği/nasıl değiştiği elbette ayrı bir araştırma konusudur ancak bir not düşeyim: 9. Sınıfta okuyan kızımın Din Kültürü ve Ahlak bilgisi kitabında bu temalara ek olarak “Gençlik ve Değerler” ile İslam medeniyeti ve farklı coğrafyalardaki izlerine dair “Gönül Coğrafyamız” başlıklı bölümler eklenmiştir, A. Bektaş vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9 Ders Kitabı* (İstanbul: Devlet Kitapları, 2020).

zamanda, kadınlara karşı daima nezâketle ve yumuşaklıkla muamelede bulunmalıdır. Kadının olur olmaz sözlerinden müteessir olup da onunla gürültü yapmaya kalkışmamalı, onun asabiyetine karşı erkek ağırbaşlılık göstermeli ve işi çığırından çıkarmamalı. ... Kadın da kocasını evin reisi tanımak, ona sevgi ve saygı ile bağlanmak, ev idaresine ve çocuklarının terbiyesine çok dikkat etmek, kocanın kazandıklarını israf etmekten korumak ve evine sahip olmak lazımdır.¹⁶

Burada maksadım 2020'nin kadın-erkek eşitliği bilinciyle 70 yıl önceye bakıp Akseki'yi yargılamak değil şüphesiz. Kaldı ki çocuklara karşı vazifelerde (s. 263-265) hiçbir şekilde tüm sorumluluğu kadına yüklemeyerek gayet eşitlikçi bir yaklaşım sergilemiştir. Bu açıdan belki de odaklandığım dönemde *seküler* erkeklerden daha eşitlikçidir. Yine de *dindar* erkekler için Akseki'nin alıntıladığı, Hz. Muhammed'in "Kıyamet gününde kadın evvela namazından, sonra da kocasına itaat edip etmediğinden sorulacaktır" hadisi muhtemelen hâkim zihniyeti yansıtmaktadır. Alıntı da kadının *doğası* itibariyle "asabi" olduğu, "olur olmaz sözler" söyleyebileceği, resen kabul edilmiş gibi. Benim burada dikkat çekmek istediğim nokta ise –elbette kitabın "erkek" imam hatipler için yazıldığını akıld tutarak– kadınların kitapta kapsadığı alan. Çünkü bu alanın büyüklüğü bence dini alanda kadınlara uygun görülen role tekabül ediyor. Bir başka deyişle, çalışmamın son önemli sonucuna işaret ediyor: "Laik" Türkiye'de dini alan hem söylemsel (akıl dini İslam) hem de mekânsal (cami) açıdan "eril" inşa edildi ve hurafeler bu sürecin kurucu bir unsuruydu. Şüphesiz Osmanlıların son dönemlerinde de camiler "dişil," türbeler "eril" değildi ama cinsiyet temsillerinin yükü bu kadar ağır değildi. Daha önce andığım, Zehra Yılmaz'ın "dişil dindarlık" kavramsallaştırması 1960'ların ortalarına kadar geçerli değildir. Yılmaz "dişil" dindarlığın sınırlarını da teslim ediyor ve dini yapıları sarmadığının altını çiziyor, ki bu benim sonucumu

16 Akseki, *İslâm Dini*, 263. Kitabın sonlarında yer alan "Hakiki ve Kur'an Ahlâkiyle Ahlâklanmış Bir Müslüman Nasıl Olmalı" başlıklı bölüm kitapta anlatılan dini görevlere ek olarak "güzel ahlaklı bir insan nasıl olunur" sorusuna zihin açıcı bir cevaptır ve bugün toplum olarak eksiklerimizi nefis anlatır, a.g.e. 288-90.

doğruluyor, çünkü kadınların dini alanın bir parçası olduğu 1960'ların ortalarına dek bu yapılar sağlam eril normlarla çatılmıştı.

Geçmişe bize kaybettirdikleri için iki ters soru ile hesap sormak işe yarar mı? Yani cumhuriyet tarihinde kadınlar kuruluştan olamasa da 1950'den itibaren dini alana dahil olsaydı, din eğitimi alabilseydi, camiye rahatça gelebilseydi ne olurdu? 677 sayılı kanun yürürlüğe girmeseydi, halkın farklı dindarlık biçimleri hurafe diyerek topyekûn değersizleştirilmeseydi bugün nasıl bir ülkede yaşıyor olurduk? Şahsen her şeye rağmen içine doğduğumuz coğrafyanın yaşamı kutsayıp ölümü "ehlileştiren" toplumsal hafızasına ve dahi kültürüne güven duyuyorum. Dini alanda bugün aktif rol oynayan, etkili sözler söyleyen *dindar* kadınlar ilk sorunun cevabını gelecekte gösterecekler. İkinci soruya dair, cumhuriyet tarihinin dini alandaki kıymetli "seçkin"lerinden biri olan Abdülbâki Gölpınarlı'dan bir alıntı yapmanın ve kitabı halka dair olumlu temsillerle bitirmenin isabetli olduğuna inanıyorum:

Halk dilediğine, umduğuna kavuşmak, yahut korktuğuna uğramak, uğradıysa kurtulmak için metafizik kudretten çare umarken din farkı gözetmemekte, ziyaret ettiği azizin, ayrı dinden olduğunu da "kimde ne olduğunu Allah bilir" diye tevil ederek kendini tatmin etmede, yahut da "hepsi Allah yolu" deyip işin içinden sıyrılmadadır. Esasen halkın sağduyusu, daima ayrılıkları uzlaştırma için bir yol aramadır.¹⁷

17 Gölpınarlı bu tespitlere, çalışmasının Hristiyanlar, Müslümanlar, Şiiler, Sünniler arasındaki ortak ibadet geleneğine dair örnekler verdiği bölümünde yer verir, Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, 282.

ARŞİVLER

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Arşivi
İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları

KİTAP, MAKALE VE DERGİ MAKALELERİ

- Abdülkadir, M. "İstanbul Adetleri: Peygamber Yahut Zekeriya Sofrası." *Halk Bilgisi Haberleri*. 2/19 (Mayıs 1931): 152-155.
- Abu-Lughod, L. "The Romance of Resistance: Tracing Transformations of Power Through Bedouin Women." *American Ethnologist* 17/ 1 (Şubat 1990): 41-55.
- Acar, F. "Türkiye'de İslamcı Hareket ve Kadın," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, ed. Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim, 1990.
- . "Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey." *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, ed. R. Tapper, 280-303. New York: I.B. Tauris, 1991.
- Acıpayamlı, O. *Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etimolojik Etüdü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1961.
- Adamantidu, N. ve Y. E. Papastratos. *Mübadele Öncesi Şile'de Yaşam*, çev. E. H. Kovi. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- "Adana'da Dünyada İlk Defa Kadın Din Adamı Yetiştirilecek Bir Kolejin Kurulması Düşünüyor." *İlahi Işık*, 2/ 25 (15 Ekim 1967): 1.
- Adivar, H. E. *House with Wisteria: Memoirs of Halide Edib*. Charlottesville, Va.: Leopolis Press, 2003.
- . *Sinekli Bakkal*. İstanbul: Atlas Kitabevi, 1984.
- . "Mevlud-Müslümanların Noeli." *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1956.
- Ahıska, M. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. İstanbul: Metis, 2005.
- Ahmad, F. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak, 2002.
- Ahmed, L. *A Border Passage: From Cairo to America--a Woman's Journey*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999.
- Akar, R. *Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*. İstanbul: Mephisto, 2006.
- Akgün, M. Z. *İlim Bakımından İslamiyet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 31/19, 1954.
- . "Tanrı." *Sebilürreşad*, 2/ 37 (Mart 1949): 188.
- . "Esrar-ı Kainat." *Sebilürreşad*, 2/ 40 (Nisan 1949): 228.
- . "Din." *Sebilürreşad*, 2/ 43 (Mayıs 1949): 377.
- . "Tarih ve Din." *Sebilürreşad*, 2/ 48 (Haziran 1949): 356.
- . "Yüce Peygamber." *Sebilürreşad*, 3/ 54 (Ağustos 1949): 52.
- Alan, Y. "Reconsidering State, Party, and Society in Early Republican Turkey: Politics of Petitioning." *International Journal of Middle East Studies*, 39/ 3 (Ağustos 2007): 435-457.

- Akseki, A. H. "İslam, Akıl Dinidir." *Sebilürreşad*, 3/ 42 (Mayıs 1949): 262.
- . *İslam Fitri ve Tabii Umumi Bir Dindir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1943.
- . *İslâm Dini: İtikad, İbadet ve Ahlak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.
- Akşit, E. E. "Çok Dinli Geçmişin İzleri ve Ziyaretgahlar." *Cumhuriyet'in Ütopyası: Ankara*, ed. F. Şenol-Cantek ve D. F. Türe, 97-112. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2012.
- . "Kadınların Mekansal Davranışlarının Siyasal Niteliği." *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, ed. H. Durudoğan vd. 179-94. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2010.
- . "Women, Modern State and Religious Space." *Mediations in Cultural Spaces: Structure, Sign, Body*, ed. J. Wall, 154-69. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2008.
- Aktar, C. "Fetih Kutlamaları." *Vatan*, 30 Mayıs 2006.
- Aktaş, C. "Cemaatten Kamusal Alana İslamcı Kadınlar." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. 826-836. İstanbul: İletişim, 2004.
- Aktaş, R. *İslam Dininin Yasak Ettiği Batıl İnanışlar*. Adana: Gülpınar, 1965.
- Akyıldız, O. "Bu ne aşktır, ne arkadaşlıktır," <https://www.catlakzemin.com/bu-ne-asktir-ne-arkadaslik-tir-yuzyillik-bir-yalnizlik-olsa-olsa-ya-da-edebiyat-tarihinin-muammali-baglari/>. Erişim 10 Haziran 2020.
- Alemdar, Y. "Reisül-Kurralık Makamı ve Son Reisül-Kurra Ahmed Efendi," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2011): 25-40.
- Ali Haydar. "Batıl İtikatlar," *Halk Bilgisi Mecmuası* Ankara, 69-72. Ankara: Halk Bilgisi Derneği Umu- mi Merkezi, 1928.
- Alkan, M. Ö. "Anıtkabir'in Tekke ve Zaviyeler Kanunu'na Aykırılığı: Atatürk'ün Türbesi'nden Anıtka- bir'e." *Toplumsal Tarih*, 251 (Kasım 2014): 24-37.
- Altınar, A. "Tarhala Obasını Tanıyalım." *Gediz*, 9 (Ocak 1938): 8-9.
- . "Tarhala Obasını Tanıyalım 2." *Gediz*, 10 (Şubat 1938): 10-14.
- Altıntaş, R. "İslam Anlayışında Bid'at ve Hurafenin Çerçevesi." *Dini Araştırmalar* 6/ 16 (Ağustos 2003): 111-23.
- Alus, S. M. "İstanbul Kazan Ben Kepçe." *Akşam*, 24 Ocak 1939.
- Anadol, C. *Anadoluyu Aydınlatanlar: Peygamber Mucizeleri, Evliya Menkıbeleri*. İstanbul: Melda Yayınevi, 1984.
- Apaydın, C. "Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 16 (2017): 149-171.
- Arat, Y. "Islamic Fundamentalism and Women in Turkey," *Muslim World*, 80/1 (1990): 17-23.
- . "Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri," *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, ed. Ş. Tekeli. İstanbul: İletişim, 1990.
- . "Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar." *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. R. Kasaba ve S. Bozdoğan, 96-114. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Arat, Z. F. "Educating the Daughters of the Republic." *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, ed. Z. F. Arat, 157-80. Londra; New York: Palgrave Macmillan, 1998.
- . "Introduction: Politics of Presentation and Identity." *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, ed. Z. F. Arat, 1-36. Londra; New York: Palgrave Macmillan, 1998.

- Araz, N. *Anadolu Evliyalari*. Fatiş Yayınevi, 1958.
- . "Din Adamlarının Refahı Meselesi." *Sebilürreşad*, 11/ 259, (Aralık 1957): 140.
- . "Amerika'da Hristiyan Olmak İçin Annesi ve Dini Makamları Aldatarak Müslüman Vesikası Alan Bedbaht Türk Genci." *Sebilürreşad*, 12/ 293 (Mayıs 1959): 284.
- . "Din ve Vicdan Hürriyeti." *Sebilürreşad*, 13/ 311 (Temmuz 1960): 166
- . "Maneviyatı Yıkılan Cemiyet." *Sebilürreşad*, 13/ 325 (10 Ağustos 1961): 396.
- . "Acı Bir Olay ve Liselerde Din Dersi." *İslam'ın İlk Emri Oku*, 7/ 68 (Ağustos 1967): 15.
- . "Efes Rüyası!..." *Sebilürreşad*, 14/ 343 (26 Kasım 1962): 285.
- Apak, İ. (ed.) *Evliyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi, 1992.
- An, H. "Efes Masalı." *Büyük Doğu*, 13/ 4 (9 Ağustos 1967): 6.
- Arpaguş, H. K. "İslamcılığın Türkiye Serüveni: Kadınların İlahiyat Tecrübesine Katkıları." *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51 (2016): 5-54
- Arslan, M. *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Dem, 2004.
- Arslaner, F. F. *Eyüp Sultan'la Mülakat*. İstanbul: Can Basımevi, 1965.
- Arslantürk, Z. ve T. Amman. *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.
- Assman, J. *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Ataman, S. Y. "Köy Öğretmenleri İçin Folklor Derleme Yolları," *Türk Folklor Araştırmaları*, 1/ 2 (Eylül 1949): 21-23
- Atasağın, G. "Ziyaret Fenomeni." *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21 (2006): 33-60.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Atay, F. R. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif, 2010.
- Atis, İ. "Meryem Ana Evi Uydurmadır." *Sönmez*, 3/ 33 (Haziran-Temmuz 1967): 3
- Ayas, N. *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler*. Ankara: Milli Eğitim, 1948.
- . "Zıvarık Köyü." *Ülkü*, 30 (Ağustos 1935): 232.
- Ayata, S. "Patronage, Party, and State: The Politicisation of Islam in Turkey." *Middle East Journal*. 50/ (1996): 40-56.
- Aydemir, Ş. S. *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*. Cilt 2. İstanbul: Remzi, 1999.
- . *Tek Adam: Mustafa Kemal 1919-1922*. Cilt 3. İstanbul: Remzi, 1999.
- Aytekin, S. "Büyük Oyumca Köyü." 19 Mayıs, 8 (Haziran 1936): 23-4.
- Aytürk, N. ve B. Altan. *Türkiye'de Dini Ziyaret Yerleri*. Ankara: Altanoğlu, 1992.
- Ayvazoğlu, B. "Yahya Kemal." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, ed. A. Çiğdem, 416-21. İstanbul: İletişim, 2006.
- Ayverdi, İ. *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.
- Ayverdi, S., N. Araz, S. Erol ve S. Huri (ed.) *Kenan Rifai ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*. Ankara: Hulbe, 1983.
- Azak, U. *Türkiye'de Laiklik ve İslâm*. Çev. A. Alkan. İstanbul: İletişim, 2019.
- Balaban, M. R. *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim Ahlak- İman*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1948.
- Bal soy, G. E. *Kahraman Doktor İhtiyar Acuzeye Karşı: Geç Osmanlı Doğum Politikaları*. İstanbul: Can Yayınları, 2015.

- Banarlı, N. S. "Fatih'e Söylenen Ninni." *Sebilürreşad*, 9/ 212 (Ocak 1956): 191-2.
- "Barbarosun Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950.
- "Barbarosun Türbesi Dün Törenle Açıldı." *Yeni Sabah*, 19 Nisan 1950.
- Barbarosoğlu, F. K. *Cumhuriyet'in Dindar Kadınları* (İstanbul: Profil: 2011).
- Bardakçı, M. "Tek Parti Zamanında Yasak Olan Sadece Arapça Ezan Değildi," <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2217307-tek-parti-zamaninda-yasak-olan-sadece-arapca-ezan-degildi-hem-musulmanlar-hem-de-diger-dinlerin-mensuplari-cok-siki-takip-altindaydi>, Erişim 14 Kasım 2018.
- Başar, Z. *İçtimai Adetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- "Başbakan İstanbul'da-Sinan'ın Eserleri Bakımsız Kalmayacak." *Zafer*, Mayıs 13, 1949.
- "Başbakanın mühim nutku." *Akşam*, 16 Şubat 1949.
- Başgöz, İ. "Folklore Studies and Nationalism in Turkey." *Journal of the Folklore Institute*, 9/ 2/3 (Aralık 1972): 162-76.
- Baydar, M. *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*. İstanbul: Menteş Kitabevi, 1968.
- Baykal, K. *Mevlidi Şerifi Yazarın Süleyman Çelebi Türbesi Münasebetiyle*. Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1952.
- Bayram, F. *Bir Vaizenin Günlüğü*. İstanbul: Kaknüs, 2010.
- Bayram, K. "II. Meşrutiyet Dönemi Yayın Organlarından Sıra-ı Müstakim'de Kadın ve Aile." *Master Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Bayramoğlu, F. *Hacı Bayram-ı Veli Yaşamı Soyı Vakfı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Bayrı, M. H. *Halk Adetleri ve İnanmaları*. İstanbul: Burhanettin Basımevi, 1939.
- . *İstanbul Folkloru*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1947.
- . "İstanbul Sünnet Düğünü." *Halk Bilgisi Haberleri*, 11/ 121 (Kasım 1941): 14-16.
- "Bazı Türbeler Müze Olarak Ziyaretçilere Açılacak." *Tan*, 13 Kasım 1939.
- Bein, A. *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Bektaş, A. vd. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9 Ders Kitabı*. İstanbul: Devlet Kitapları, 2020.
- Benekay, Y. *1 İlk Hacı İlk Kurban, 2 Veysel Karani, 3 Hacı Bayram-ı Veli*. İstanbul: Hüsnü Tabiat Matbaası, 1966.
- Beneke, C. "The New Political History," *Reviews in American History*, 33/3 (2005): 314-324.
- Berkes, N. *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Uzluk Basımevi, 1942.
- Berki, A. H. "Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Muhammed Han." *Sebilürreşad*, 12/ 282 (Aralık 1959): 105.
- Beyatlı, Y. K. *Aziz İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1974.
- . "Bir Rüya da Gördüğümüz Eyüp." *Aziz İstanbul*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- "Beyazıt Camisi'ndeki Mevlid." *Yeni Sabah*, 22 Ocak 1954.
- Beyinli, G. *Elleri Tılsımlı: Modern Türkiye'de Ebelik*. Ankara: Ayizi, 2015.
- . "At Liberty under Occupation but Bound Hand and Foot in the Republic: Istanbul Women, Corruption and Moral Decay after the First World War (1918-1923)." *International Journal of Regional and Local History*, 15/ 2 (Aralık 2019): 94-109.

- Beynli Dinç, G. "677 Sayılı Kanun, Türbeleri "Millileştirme" ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türbedarlık," *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. 3/ 2 (2017): 113-137
- Bilkan, A. F. *Mevlid: Değerden Rittüle*. İstanbul: İletişim, 2019.
- Bilmen, Ö. N. *İslamiyetin Ulvi Mahiyeti, Müslümanların Yüksek İ'tikadları Hakkında Tedkikatta Bulunan Bir Amerikalının Suallerine Cevaplar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1956.
- . *Büyük İslam İlmihali*, Haz. Mehmet Talu. İstanbul, Çelik Yayınevi, 2013.
- Bodur, N. "Mabedin Gölgesinde Yaşamak." *Diyanet Aylık Dergi*, 346 (Ekim 2019): 10-17.
- Bogue, A. G., J. M. Clubb ve W. H. Flanigan, "The New Political History," *American Behavioral Scientist* 21/ 2 (Kasım1977): 201-220.
- Boran, T. "Mekan ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir (1938-1973)." *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Bourdieu, P. *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. Stanford, California: Stanford University Press, 1990.
- . "Rethinking the State: Genesis and Structure of the Bureaucratic Field' *Practical Reason: On the Theory of Action*, P. Bourdieu. Cambridge: Polity, 1998.
- . *On the State: Lectures at the College de France 1989-1992*, ed. P. Champagne vd. Cambridge: Polity, 2014.
- Bowman, G. "Nationalizing the Sacred: Shrines and Shifting Identities in the Israeli-Occupied Territories." *Man New Series* 28/ 3 (Eylül 1993): 431-60.
- Brockett, G. D. *How Happy to Call Oneself a Turk: Provincial Newspapers and the Negotiation of a Muslim National Identity*. Austin, Tex: University of Texas Press, 2011.
- Brown, P. *The Veneration of Saints*. Chicago: Chicago University Press, 2014.
- Bruinessen, M. *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim, 2008.
- Bulut, M. "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi." *Diyanet İlmi Dergi*, 30/ 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1994): 91-128.
- Burke, P. *Kültür Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Bursalı, M. N. *Allah'ın Arslanı ve Evliyalar Sultanı Hazret-i Ali*. İstanbul: Çile Yayınları, 1977.
- . *İstanbul ve Anadolu Evliyaları*. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1986.
- Büyükkasoy, K. *Hak Yolunun Önderleri: Yüce Veliler*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- "Büyük Reşit Paşa Türbesi Dün Açıldı." *Yeni Sabah*, 14 Mart 1950.
- Canovan, M. *The People*. Cambridge: Polity, 2005.
- Cameron, E. *Enchanted Europe: Superstition, Reason, and Religion*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Cindoglu, D. ve F. Sayan-Cengiz. "Medicalisation Discourse and Modernity: Contested Meanings Over Childbirth in Contemporary Turkey." *Health Care for Women International* 31/ 3 (2010): 225.
- Cizre, Ü. "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey." *International Journal of Middle East Studies*, 28/ 2 (Mayıs 1996): 231-51.
- Connerton, P. *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, çev. A. Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Copeaux, E. *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine: Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993)*. İstanbul: İletişim, 2013.
- Courouclı, M. "Başkasının Mekanına Gitmek: Yunan Toplumunda Ziyaret." *Osmanlı İmparatorluğu'nda*

- Yaşamak: Toplumsallık Biçimleri ve Cemaatlerarası İlişkiler (18-20. Yüzyıllar), ed. F. Georgeon, P. Dumont ve M. Selen, 407-23. İstanbul: İletişim, 2000.
- "Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Büyük Kurultayı." http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391. Erişim: 16 Aralık 2014.
- Çakır, A. "Aşağı Yanlar Köyü." *Ülkü*, 8 (Ocak 1942): 15.
- Çakır, R. ve İ. Bozan. *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün Mü?* İstanbul: TESEV, 2005.
- R. Çakır, *Ayet ve Slogan*. İstanbul: Metis, 1990.
- Çakır, S. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis, 1996.
- Çalıkoglu, M. A. *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Hayatı ve Hüviyetleri*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1957.
- Çapcıoglu, İ. "Ziyaret Fenomeni Bağlamında Hacı Bayram-ı Veli Türbesi ve Tesirleri." *Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu (25-26 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı*, ed. A. C. Haksever, <https://www.kalem.org.tr/media/file/tebligı.pdf> (Erişim 28 Kasım 2019).
- Çarpan, N. *Yeni Mesnevi*. Ankara: Özkaynak Yayınları, 1963.
- . *Öte Älemden Atatürk'ün Türk Milletine Sesleniş*. İstanbul: İnkılap ve Aka, 1972.
- Çekmegil, M. E. "Sizden Bunu Mu Beklerdik? Nezihe Araz Hanım'a." *Sebilürreşad*, 12/ 280, (Kasım 1958): 73.
- Çetinsaya, G. "Rethinking Nationalism and Islam: Some Preliminary Notes on the Roots of 'Turkish-Islamic Synthesis.'" *The Muslim World*, 89/ 3-4 (Temmuz-Ekim 1999): 350-376.
- Çınar, A. "National History as a Contested Site: The Conquest of Istanbul and Islamist Negotiations of the Nation." *Comparative Studies in Society and History*, 43/ 2 (Nisan 2001): 364-91.
- Çimen, D. K. "Halk İnançları Açısından İstanbul'daki Kilise ve Ayazmalar." *Master Tezi*, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Çoban, B. Z. "Sebilürreşad Dergisinde Hristiyanlık ve Papalık (1948-1966)." *Tarih ve Gelecek*, 4/2 (2018): 8-26.
- Danışmend, İ. H. "İstanbul'un Yedi Muhasarası." *Milliyet*, 7 Haziran 1952.
- Daver, A. "Hem Nalına Hem Mihına: Barbaros'un Türbesinde." *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1950.
- Davison, A. "Turkey, a Secular State?." *The South Atlantic Quarterly*. 102/ 2 (2003): 333-350.
- Demiray, T. *Arkada Bıraktığım Küçük İşaret Taşları: 1948-1950 Makaleleri*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1955.
- Deringil, S. *Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- . *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, çev. G. Ç. Güven. İstanbul: YKY, 2007.
- Doğan, L. *Adak Kitabı*. Ankara: Cami Kültür Serisi, 1966.
- Dole, C. *Seküler Yaşam ve Şifacılık: Modern Türkiye'de Kayıp ve Adanmışlık*. İstanbul: Metis, 2015.
- Durakbaşı, A. *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim, 2002.
- Durna, T. *Kemalist Modernleşme ve Seçkincilik: Peyami Safa ve Faliş Rıfkı Atay'da Halkın İnşası*. Ankara: Dipnot, 2009.
- Ecer, A. V. *İmanın Akıl ve İlim İle Münasebeti*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963.
- Elshtain, J. B. *Real Politics: At the Center of Everyday Life*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1997.
- Enginün, İ. *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.

- Erbaş, A. "İslam'da hayatın, şehrin ve medeniyetin merkezinde cami vardır." *Diyanet Aylık Dergi*, 346 (Ekim 2019): 22-5.
- Erdal, A. E. "History and Education in the İnönü Era: Changes and Continuities on Perceptions of History and Its Reflections on Educational Practices." *Doktora Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2012.
- Erdil, K. *Yaşayan Hurafeler* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991).
- Eren, A. *İstanbul Evlîyalarından Sümbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*. İstanbul: Merkez Efendi Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği, [t.y.].
- Erenel, İ. "Bulancak Kazasının Şeyhmusa Köyü." *Aksu*, 21 (Haziran 1940): 3-7.
- Erkek, M. S. *Bir Meşrutîyet Aydını, Ethem Nejat 1887-1921*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Erol, S. *Ülker Fırtınası*. İstanbul: Kubbealtı, 2019.
- Ersanlı, B. *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim, 2008.
- Ersoy, M. A. *Safahat*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Ertekin, O. "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları." *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, Cilt 4: *Milliyetçilik*, ed. T. Bora, 345-87. İstanbul: İletişim, 2005.
- Ertem, E. "Doğum İnanları." *Ün*, 28 (Temmuz 1936): 395-97.
- Erten, A. "Meşhur Adak Yerleri." *Hafta*, 4 Aralık 1953.
- Esposito, J. L. *Islam and Politics*. Syracuse: New York University Press, 1984.
- Eşref Edip. "Günaltayın Başkanlığı ve Akisleri." *Sebilürreşad*, 5/ 108 (Ağustos 1951): 115-116.
- . "İkinci Kudüs: Papalığın İzmirde Kurduğu Ruhani Karargah." *Sebilürreşad*, 5/ 108 (Ağustos 1951): 115-116.
- Ethem Nejat. "Çocuğın Terbiyesinde Valide." *Sırat-ı Müstakim*, no. 157 (14 Eylül 1329): 13-14.
- . "Neden Muallime Yetiştiremiyoruz." *Sırat-ı Müstakim*, no. 155 (28 Eylül 1329): 390.
- "Ey Büyük Fatih." *Sebilürreşad*, 7/ 151 (Mayıs 1953): 5.
- "Eyüpsultan Türbesi Dün Törenle Açıldı." *Yeni Sabah*, 2 Eylül 1950.
- "Eyüp Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1950.
- "Eyüp Türbesi Dün Açıldı." *Yeni İstanbul*, 2 Eylül 1950.
- "Eyüp Türbesi Dün Açıldı." *Akşam*, 2 Eylül 1950.
- Faidelî Bilgiler, Muhtelif Bilgiler*. İstanbul: Hakikat, 2014.
- "Fatih Sultan Mehmed Hazretleri." *Sebilürreşad*, 2/ 46 (Mayıs 1949): 322.
- "Fatih Sultan Mehmed İhtifali." *Sebilürreşad*, 2/ 47 (Mayıs 1949): 350.
- Fatih Devrinde İlim ve O Devirde Yetişen İlim Adamları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953.
- "Fatih'in Şahsiyeti." *Sebilürreşad*, 9/ 203 (Ağustos 1955): 35-40.
- Ferhatoglu, F. H. "İslami Türk Edebiyatını Dokuyan Zarif Hanımeli: Necla Pekolcay." *Diyanet Aylık Dergi*, 331 (Temmuz 2018): 42-44.
- "Fetih Bayramı." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*. İstanbul: Tarih Vakfı, 1993.
- "Fetih Toplantısı: Milliyetçiler Derneği Adına Celal Erçika'nın Açış Nutku." *Sebilürreşad*, 8/ 198 (Haziran 1955): 367-9.
- Fethi, R. *Doğru Köylerinde Tetkikler*. İstanbul: Çığır Kitabevi, 1938.
- Fliche, B. "Participating without Converting: The Case of Muslims Attending St Anthony's Church in Istanbul." *Religious Conversions in the Mediterranean World*, ed. N. Marzouki ve O. Roy, 162-74. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.

- "Gazi Osman Paşanın Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1950.
- "Gazi Osman Paşanın Türbesi Dün Açıldı." *Yeni İstanbul*, 6 Nisan 1950.
- "Gazi Osman Paşanın Türbesi Dün Açıldı." *Yeni Sabah*, 6 Nisan 1950.
- Gellner, E. *Postmodernism, Reason and Religion*. Londra ve New York: Routledge, 1992.
- Gennep, A. *Folklor*. Ankara: Ulus Basımevi, 1939.
- Goodrich-Freer, A. *Things Seen in Constantinople : A Description of This Picturesque Outpost of the Orient, Its History, Mosques & the Life & Ways of Its People*. Londra: Seeley, Service & Co. Limited, 1926.
- Gökbel, A. "Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1996): 187-191.
- Göle, N. *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis, 1991.
- . "Secularism and Islamism in Turkey: The Making of Elites and Counter-Elites." *Middle East Journal*, 51/ 1 (Kış 1997): 46-58.
- Gölpınarlı, A. *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap ve Aka, 1983.
- Görmez, M. "Cami, Kadın ve Aile." *Diyanet*, October 2013.
- Gözaydın, İ. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. İstanbul: İletişim, 2009.
- Günaltay, M. Ş. *Hurafattan Hakikate*. İstanbul: Tevsi-i Tabaat Matbaası, 1332.
- . "Din Beşeriyet İçin Bir İhtiyaçtır." *Sebilürreşad*, 2/ 28 (Ocak 1949): 37.
- Günay, B. "Köy." *Ülkü*, 37 (Mart 1936): 55-57.
- Gürel, Ş. *İstanbul'daki Eshab-ı Kiram İstanbul Evliyalrı ve Fetih Şehidleri*. İstanbul: İstanbul'daki Tarihi Türbe ve Mescidleri İmar Vakfı, 1988.
- . *Gönül Bahçesinin Solmayan Gülleri İstanbul Evliyalrı*. İstanbul: Veysel Karani Hırka-i Şerif Camii Hizmet Vakfı, 1998.
- Gürpınar, D. *Ottoman/Turkish Visions of the Nation, 1860-1950*. Londra: Palgrave Macmillan, 2013.
- Güven, D. *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*. İstanbul: İletişim, 2006.
- "Güzellik Kraliçesi Sevil Nayman Eyüp'te." *İstanbul*, 3 Şubat 1957.
- "Hacı Bayram Veli Hakkında Bir Dava," *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1948.
- "Hacı Bayram Veli Hakkında Ankarada Açılan Bir Dava." *Sebilürreşad*, 2/ 26 (Ocak 1949): 7.
- "Hacı Bayram Cami ve Türbesinin Tamirinden Çıkan Hakaret Davası." *Akşam*, 6 Mart 1949.
- "Hadiseler: Hristiyan Türbeleri." *Sebilürreşad*, 5/ 104 (Haziran 1951): 62.
- Halbwachs, M. *Kolektif Bellek*, çev. Z. Karagöz. İstanbul: Pinhan, 2018.
- Halk Bilgisi Toplayıcılarına Rehber, Halk Bilgisi Derneği Umumi Merkezi tarafından tertip ve İstanbul mümesilligince neşr edilmiştir*. Ankara: Türk Halk Bilgisi Derneği, 1928.
- Hall, S. "Notes on deconstructing 'the popular'," *People's History and Socialist Theory*, ed. R. Samuel, 227-240. Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1981.
- Hanioglu, Ş. *The Young Turks in Opposition*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Harootyan, H. "Memory, Mourning and National Morality: Yasukuni Shrine and the Reunion of State and Religion in Postwar Japan." *Nation and Religion: Perspectives on Europe and Asia*, ed. P. van der Veer ve H. Lehmann, 144-60. Princeton, N.J: Princeton University Press, 1999.
- Hasan Fehmi. "Tanrıya Arzuhal." *Halk Bilgisi Haberleri*, 3/ 28 (15 Eylül 1933): 104-5.

- Hasluck, F. W. *Sultanlar Döneminde Anadolu'da Hristiyanlık ve İslam 1*, çev. T. Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- . *Sultanlar Döneminde Anadolu'da Hristiyanlık ve İslam 2*, çev. T. Binder. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Hazreti Meryem ve Müslümanlar." *Sebilürreşad*, 12/ 292 (Mayıs 1959): 272.
- Helvacı Baba Türbesi." *Sebilürreşad*, 13/ 317 (Şubat 1961): 272.
- "Hurafelerin Aldatıcı Cazibesi." *Diyanet Aylık Dergi*, 186 (June 2006).
- İleri, S. N. "Tezadlar Panoraması," *Büyük Doğu*, 5 (15 ekim 1943): 3.
- İlyasoğlu, A. *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis, 1994.
- İnan, A. "Epo ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi." *Makaleler ve İncelemeler*, 191-98. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1968.
- . *Hurâfeler ve Menşeleri. Bâtıl İnanışlar Serisi No: 1*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1962.
- . "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1952): 19-30.
- . "Türbelere Paçavra Bağlama ve Mum Yakma Hurafelerinin Menşei." *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1961, 180-82.
- . *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar (5. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- "İslam Türk Tarihinde Misli Görülmemiş Bir Facia." *Sebilürreşad*, 15/ 352 (Aralık 1963): 23-5.
- "İstanbul'un Fethi." *Sebilürreşad*, 7/ 151 (Mayıs 1953): 2-4.
- "İstanbul Fethi." *Sebilürreşad*, 8/ 199 (Haziran 1955): 378.
- "İstanbul Fethi." *Sebilürreşad*, 8/ 200 (Temmuz 1955): 397.
- "İstanbul Fethinin Manevi Cephesi." *Sebilürreşad*, 9/ 224 (Temmuz 1956): 271.
- İstanbul'un Fethinin 500. Yıldönümünde Okunan Hutbe (Fetih Hutbesi)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953.
- İşgör, A. S. "Bir Köy Tetkiki - Alucra Kazası Gicora Köyü." *Aksu*, no. 3-4-5 (Mart 1934): 29-32.
- . "Bir Köy Tetkiki - Alucra Kazası Gicora Köyü." *Aksu*, 7-8 (Mayıs 1934): 26-28.
- . "Giresun'un Çayır Köyü." *Ülkü*, 31 (Ekim 1935): 147-49.
- . "Lapa Köyü." *Aksu*, 15 (Nisan 1937): 20-22.
- . Giresun Zıhar Köyü." *Ülkü* 48 (Şubat 1937): 147.
- İşli, N. "Karacaahmet Mezarlığı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24 (2001): 375-377.
- İşsever, A. "Bir Köy Tetkiki Şebinkarahisar Kazası Anık Köyü." *Aksu*, 12 (Aralık 1934): 20-25.
- "İstanbul Adak Yerleri." *Büyük Gazete*, 26 Mayıs 1960.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İslam Mütfekkirleri ile Garp Mütfekkirleri Arasında Mukayese*, sad. S. H. Bolay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1952.
- Jayawerdana, K. *Feminism and Nationalism in the Third World*. Londra ve Atlantic Highlands NJ: Zed Books, 1986.
- Jones, L., ed. "Shrines." *Encyclopedia of Religion*. Thomson Gale, 2005.
- , ed. "Superstition." *Encyclopedia of Religion*. Thomson Gale, 2005.
- Kafadar, C. *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, çev. A. T. Şen. İstanbul: Metis, 2019).
- . "Eyüp'te Kılıç Kuşanma Törenleri." *Eyüp: Dün / Bugün*, ed. T. Artan, 50-6. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- . "Kültür Tarih Sohbetleri: Cemal Kafadar ile İki Cihan Âresinde," 6 Ağustos 2019. [İSLAM VE SAİR HALK; LAİK TÜRKİYE'DE HURAFELER, KADINLAR, TÜRBELER](https://med-</p>
</div>
<div data-bbox=)

- yascope.tv/2019/08/06/kultur-tarih-sohbetleri-140-iki-cihan-aresinde-prof-cemal-kafadar-ile-soy-lesij/. Erişim: 22 Nisan 2020.
- Kafesoğlu, İ. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980.
- Kaiser, R. J. "Geography." *Encyclopedia of Nationalism*. Ed. A. J. Motyl, 315–33. San Diego, Cal.: Academic Press, 2001.
- Kalafat, Y. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Genişletilmiş 6. baskı. Ankara: Berikan, 2010.
- Kalkan, A. V. *İslam Evliyalari*. İstanbul: İtimat Kitabevi, [t.y.]
- Kandemir. "İstanbul'da Bir Panayır." *İnci*, 21 (8 Eylül 1952): 43-5.
- Kandiyoti, D. "The Travails of the Secular: Puzzle and Paradox in Turkey." *Economy and Society* 41/ 4 (2012): 513–31.
- . *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, çev. A. Bora vd. İstanbul: Metis, 2007.
- "Kanunî'nin Türbesi Dün Açıldı." *Yeni İstanbul*, 20 Nisan 1950.
- "Kanunî Süleyman Türbesi Dün Açıldı." *Yeni Sabah*, 20 Nisan 1950.
- Kara, İ. *Biraz Yakın Tarih Biraz Uzak Hurafe*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- . *Biraz Yakın Tarih, Biraz Uzak Hurafe*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- . *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam*. İstanbul: Dergâh, 2010.
- . *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- . *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. İstanbul: Dergâh, 2003.
- . *Şeyh Efendi'nin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh, 2015.
- . *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak: Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih Medeniyet*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- Kara, M. "Cumhuriyet Döneminde Tarikatlar." *Demokrasi Platformu*. 2/ 6 (2006): 1–20.
- . *Tekkeler ve Zaviyeler: Din, Hayat, Sanat Açısından*. İstanbul: Dergâh, 2000.
- . "Tekke," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 2011, 368-370.
- Karamustafa, A. T. *Tanrının Kuraltanmaz Kulları / İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*, çev. R. Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Karaosmanoğlu, Y. K. *Nur Baba*. İstanbul: İletişim, 2005.
- Karaömerlioğlu, M. A. "Tek Parti Döneminde Halkçılık," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, ed. A. İnşel, 272-283. İstanbul: İletişim, 2009.
- Karasipahi, S. *Muslims in Modern Turkey: Kemalism, Modernism and the Revolt of the Islamic Intellectuals*. Londra ve New York: I. B. Tauris, 2014.
- Karay, R. H. *Kadınlar Tekkesi*. İstanbul: İnkılap, 1999.
- Karpat, K. H. *İslam'ın Siyasallaşması: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: Timaş, 2013.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş, 2008.
- Karpuzcu, H. F. "Late Ottoman Modernist/Rationalist Discourses on Islam: Superstition, Sufism and Şemseddin Gülnalay." *Master Tezi*. Sabancı Üniversitesi, 2008.
- Kasaboğlu, A. H., and M. Ş. Özmen. "Hurafe ve Batıl İnanışlar." *Diyanet İşleri Reisliği Mecmuası*, 1/ 1 (Nisan 1956): 44–46.
- Kaygusuz, S. *Yüzünde Bir Yer*. İstanbul: Doğan Kitap, 2009.
- Kestel, M. H. C. "Bedri Ruhselman ve Metafizik Görüşleri," *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 2019.

- Kılıçzâde Hakkı. "Pek Uyanık Bir Uykı." *İhtihad*, Mart 1913.
- . *İ'tikâdât-ı Bâtılaya İ'lân-ı Harb*. İstanbul: Sancakçıyan Matbaası, 1331.
- Kırkpınar, L. "Demokrat Parti (DP) ve Din-Siyaset İlişkisi (1946-1960)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal Of Modern Turkish History Studies*, XVIII/36 (Bahar 2018): 349-359.
- Kısakürek, N. "Eski Ruh." *Büyük Doğu*, 1/ 8 (21 Aralık 1945): 16.
- . "Dünya Kadınlığı." *Büyük Doğu*, 1/ 9 (28 Aralık 1945): 16.
- Kissling, H. J. "The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire." *Comparative Studies in Cultures and Civilisations*, ed. G. E. von Grunebaum. Menasha: George Banta Publishing, 1954.
- Koçak, C., ed. *Birinci Meclis*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 1998.
- . *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim, 2015.
- Koçu, R. E. *İstanbul Ansiklopedisi, Eyyübsultan Türbesi*, 9-10/ 136. İstanbul: Koçu Yayınları, 1968.
- Kondumer, A. "Gayrimüslime Mevlûd Okutulabilir mi?." *Sebilürreşad*, 5/ 118 (Ocak 1952): 276.
- Konrad, F. "From the 'Turkish Menace' to Exoticism and Orientalism: Islam as Antithesis of Europe (1453-1914).?" *European History Online*, 14 Mart 2011, 1-46.
- Konstantiniye Fatihi Fatih Sultan Mehmet. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1953.
- Konyalı, İ. H. "Meryem Ana Evi Uydurması." *Büyük Doğu*, 13/ 5 (16 Ağustos 1967): 8.
- Koşar, E. "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Batıl İnançlar." *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Koştay, M. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/ 1 (1990): 1-27.
- Köprülü, F. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 7. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- . *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*. Ankara: Ulusal Matbaa, 1939.
- Koşay, H. Z. "Tekke ve Türbeler Kapandıktan Sonra." *Güzel Sanatlar Dergisi*, 6 (Ocak 1949): 1-5.
- . *Oğüst (Augustus) Mabedi: Hacı Bayram Camii ve Türbesi Kılavuzu*. Ankara: Maarif Vekaleti, 1956.
- Köse, A. ve A. Ayten. *Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş, 2010.
- Kriss, R. ve H. Kriss-Heinrich. *Volksglaube im Bereich des Islam: Wallfahrtswesen und Heiligenverehrung*. Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1960.
- Kutluk, A. "Dislocating Orientalism in Julia Pardoe's The City of the Sultan; and the Domestic Manners of the Turks, in 1836." *Crossing Borders in Victorian Travel: Spaces, Nations and Empires*, ed. B. Franckhi ve E. Mutlu, 65-85. Cambridge Scholars Publishing, 2018.
- Küçük, H. *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Küçük, M. "Türkiye'de Sol Düşünce ve Aleviler," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, ed. M. Gültekinil, 896-934. İstanbul: İletişim, 2008.
- Kürkçüoğlu, K. E. *Dinde Reform Meselesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1957.
- Lafargue, P. *Tembellik Hakkı*. İstanbul: Kırmızı Kedi, 2016.
- Lamprou, A. *Nation-Building in Modern Turkey: The "People's Houses," the State and the Citizen*. Londra: I.B.Tauris, 2015.
- Lapidus, I. M. "Between Universalism and Particularism: The Historical Bases of Muslim Communal, National, and Global Identities." *Global Networks* 1/ 1 (2001): 37-55.

- Leguin, U. K. *Kadınlar Rüyalar Ejderhalar*. İstanbul: Metis, 2006.
- Lewis, B. "Islamic Revival in Turkey." *International Affairs (Royal Institute of International Affairs)*. 28/ 1 (Ocak1952): 38-48.
- . *The Emergence of Modern Turkey*. Londra ve New York: Oxford U. P., 1961.
- . *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. İstanbul: Arkadaş, 2015.
- Lloyd, G. *Erkek Akıl: Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'*. İstanbul: Ayrıntı, 1996.
- "Lozan Barış Andlaşması (Traile de Paix)." http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf. Erişim: January 28 Ocak 2016.
- Lord, C. *Religious Politics in Turkey: From the Birth of the Republic to the AKP*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Madran, E. "E. Madran Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II." *MFD ODTU (Journal of Faculty of Architecture)*, 17/ 1-2 (1997): 75-97.
- Mahmood, S. *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton, N.J: Princeton University Press, 2005.
- Mahmud Ahmed, M. B. *İslamiyet ve Yeni Dünya Nizamı*, çev. Ş. Siber. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1959.
- Makdisi, J. "Ottoman Orientalism." *The American Historical Review* 107/ 3 (2002): 768-96.
- Marcus, U. *A World of Difference: Islam and Gender Hierarchy in Turkey*. Londra ve New Jersey: Zed Books, 1992.
- Mardin, Ş. *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim, 2003.
- . "Centre-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?," *Daedalus*, 102/ 1 (1973): 169-190.
- . Ş. Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri," *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleleri 1*, ed. M. Türköne ve T. Önder, 35-78. İstanbul: İletişim, 2006.
- . "Türk Devriminde İdeoloji ve Din," *Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleleri 3*, ed. M. Türköne ve T. Önder, 145-168. İstanbul: İletişim, 2004.
- . *Religion, Society and Modernity in Turkey*. Syracuse, N.Y: Syracuse University Press, 2006.
- . "Turkish Islamic Exceptionalism Yesterday and Today: Continuity, Rupture and Reconstruction in Operational Codes." *Turkish Studies*, 6/ 2 (2005): 145-65.
- Massey, D. *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press, 1994.
- McClintock, A. "No Longer in a Future Heaven: Gender, Race and Nationalism." *Dangerous Liaisons: Gender, Nation and Postcolonial Perspectives*, ed. A. McClintock, A. Mufti ve E. Shohat, 89-112. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- Meeker, M. E. *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*. Berkeley: University of California Press, 2002.
- Melikoff, I. *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, 3. Baskı. Çev. T. Alptekin. İstanbul: Demos, 2006.
- . *Kırkların Cemi'nde*. Çev. T. Alptekin. İstanbul: Demos, 2007.
- Merçil, İ. "Dini Kamusal Alanın Yeni İktidar Sahipleri: Kadın Vaizeler." *Turkish Studies: Current Debates in Social Sciences (CUDES-2018)*, 13/23 (Yaz 2018): 195-209.
- Mernissi, F. "Women, Saints and Sanctuaries." *The Signs Reader: Women, Gender and Scholarship*, ed. E. Abel, 57-68. Chicago: Chicago University Press, 1983.

- "Meryem Ana Kilisesinde: Gazeteciler, Meryem Ana Kilisesini ve Efes'i Gezdi." *Akşam*, 19 Ağustos 1951.
- "Meryem Ana'nın Evinde İlk Dini ve Resmi Ayin Dün Yapıldı." *Akşam*, 20 Ağustos 1951.
- "Meryem Anayı ziyaret." *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1988.
- Milas, H. "Cumhuriyet Türkiye'si Tarih yazımında Gayrimüslim Azınlıklar: Yunan Örneği." *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarih Yazımı Tartışması*, ed. F. Adanır ve S. Faroqi, 183-224. İstanbul: İletişim, 2011.
- Miller, R. A. "Rights, Reproduction, Sexuality and Citizenship in the Ottoman Empire." *Journal of Women in Culture and Society*, 32/ 2 (Kış 2007): 347-73.
- "Milletvekili Genel Seçimleri 1923 - 2011." *Türkiye İstatistik Kurumu*, 2012. www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=152. Erişim 11 Ocak 2016.
- Mudde, C. ve Kaltwasser, C. R. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Musa Kazım. "Anadolu Hurafeleri." *Halk Bilgisi Haberleri*, 4/ 48 (9 Mayıs 1935): 314-20.
- "Mustafa Reşid Paşa Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 14 Mart 1950.
- "Mustafa Reşit Paşanın Hatırası Dün Anıldı; Merhumun Türbesi de Valinin Hitabesiyle Açıldı." *Yeni İstanbul*, 14 Mart 1950.
- N. Ü. "Çok Kıymetli Bir Eser: Eyyub Sultan." *Sebilürreşad*, 11/ 270 (Haziran 1958): 315.
- Najmabadi, A. "Crafting an Educated Housewife in Iran." *Remaking Women, Feminism and Modernity in the Middle East*, ed. L. Abu-Lughod, 91-125. New Jersey: Princeton University Press, 1998.
- Naphy, B. ve H. Parish, eds. *Religion and Superstition in Reformation Europe*. Manchester University Press, 2003.
- Neumann, C. K. *Araç Tarih, Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- P. Nora, *Hafıza Mekanları*, çev. M. E. Özcan. İstanbul: Dost Kitabevi, 2006.
- Nuri, O. "Haymana'nın Ahırlı Köyü." *Ülkü*, 19 (Eylül 1934): 78-80.
- Ocak, A. Y. *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- . *Türkiye Sosyal Tarihinde İslam'ın Macerası*. İstanbul: Timaş, 2010.
- . *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim, 1999.
- . *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim, 2004.
- . *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı, 2006.
- . "Tarih toplumların ortak hafızasıdır. O hafıza olmadan toplumlar ayakta duramaz." *Diyanet Aylık Dergi*, 327 (Mart 2018): 22-5.
- Ogan, M. R. "Mübarek Büyükleminizin Türbelerini Açtırmıyan Milletvekilleri," *Sebilürreşad*, 3/ 7. (Ocak 1950): 323-4.
- . "Muhterem Hamdullah Suphi'nin Birbirleriyle Uyuşturulamayan Fikirleri." *Sebilürreşad*, 3/ 56 (Ağustos 1949): 83.
- . "Anadolu Evliyalrı Hakkında," *Sebilürreşad*, 10/ 244 (Mayıs 1957): 304.
- . "Radyoda Mevlit - Ku'ran." *Sebilürreşad*, 11/ 256 (Kasım 1957): 85-6.
- Ogan, F. "İslâm Kadınlarında Ahlâk ve Vazife Anlayışı." *İslâm Dünyası*, 1/ 2 (4 Nisan 1952): 4.
- . "Merhamet ve Afiv." *İslâm Dünyası*, 3/ 56 (17 Nisan 1953): 7.
- Okan, A. *İstanbul Evliyalrı*. İstanbul: Yeni Gür Matbaası, 1968 (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008).

- Orman, İ. "Türbe," *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, 41. İstanbul 2012: 464-466.
- Olcayto. "Merkez Efendi Türbesi." *Hafta*, 30 Mart 1956.
- Olson, R. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Ankara: Özgü Yayınları, 1992.
- Öcal, M. "Türkiye'de Din Eğitimi Tarihi Literatürü." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6/ 12 (2008): 399-430.
- . *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh, 2015.
- Öcal, C. O. "Eyüp Sultanı Ziyaret." *Sebilürreşad*, 3/ 58 (Eylül 1949): 118.
- Öğüt, H. C. *Eyyûb Sultan: Hz. Hâlid Ebu Eyyûb El-Ensârî*. İstanbul: Eyüp Belediyesi, 1998.
- Önder, M. "Hacı Bektaş Dergâhı Nasıl Açıldı?" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 1 (1994): 34-39.
- Önus, M. "İstanbul'da Bazı Ziyaret Yerleri." *Halk Bilgisi Haberleri*, 9/ 104 (Haziran 1940): 207-8.
- . "İstanbul'da Bazı Ziyaret Yerleri." *Halk Bilgisi Haberleri*, 9/ 105 (Temmuz 1940): 218-25.
- Örnek, V. S. *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.
- Örs, İ. R. (ed.) *İstanbul'da Rumlar ve 1964 Sürgünleri: Türk Toplumunun Homojenleşmesinde Bir Dönüm Noktası*. İstanbul: İletişim, 2019.
- Öz, B. *Çağdaşlaşma Açısından Tarikat ve Tekkelerin Kapatılma Olayı*. İstanbul: Can Yayınları, 2004.
- Özçetin, H. "Dressing Up Ahlak: A Reading of Sexual Morality in Turkey." *Doktora Tezi*, Simon Fraser University, 2015.
- Özdemir, E. ve F. A. Şendil. "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge olarak Türk Solu: Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı. *CTAD*. 12/ 23 (Bahar 2016): 337-367.
- Özdalga, E. *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu, Resmi Laiklik ve Popüler İslam*. İstanbul: Sarmal, 1998.
- Özdemir, S. "İslam ve Kadın Davası: İslam'da Kadının Mevkii." *İslâm*, 1 (Nisan 1956): 15.
- Özgür, İ. *Islamic Schools in Modern Turkey: Faith, Politics, and Education*. Cambridge University Press, 2012.
- Özoğlu, H. *Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası: 150'likler, Takrir-i Sükun ve İzmir Suikastı*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Öz, T. "Türbeler Açılırken...." *Tarih Dünyası*, 2 (1 Mayıs 1950): 47-9.
- Öztürkmen, A. "Celebrating National Holidays in Turkey: History and Memory." *New Perspectives on Turkey*, 25 (Sonbahar 2001): 47-75.
- . "Folklore on Trial: Perteve Naili Boratav and the Denationalization of Turkish Folklore." *Journal of Folklore Research*, 42/ 2 (Ağustos 2005): 185-216.
- . *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim, 2009.
- Öztürk, N. "Taceddin Dergâhı." *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 39 (2010): 339-341.
- Pardoe, J. *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks*. Londra: Routledge, 1854.
- . *Sultanlar Şehri İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.
- Parlak, D. *Laikleşme Sürecinde Camiler*. İstanbul: İletişim, 2020.
- Parish, H. (ed.) *Superstition and Magic in Early Modern Europe: A Reader*. Londra; New York: Bloomsbury Publishing, 2015.
- Pekdoğan, C. "Kılıçzâde Hakkı." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25 (2002): 415-6.
- Pereira, M. *İstanbul: Aspects of a City*. Londra: Geoffrey Bles, 1968.
- Phillips, M. C. *My Constantinople*. Constantinople: Rizzo & Son, 1922.

- Pincus, S. ve W. Novak, "Political History after the Cultural Turn," 1 Mayıs 2011, <https://www.historians.org/publications-and-directories/perspectives-on-history/may-2011/political-history-after-the-cultural-turn>, (Erişim 16 Mart 2016).
- Pohlsander, H. A. *National Monuments and Nationalism in the 19th Century Germany*. Bern: Peter Lang AG, 2008.
- Pulat, K. "Bazı İnanışlar." *Gediz*, 65 (Haziran 1943): 40-42.
- Rahnema, A. *Superstition as Ideology in Iranian Politics: From Majlesi to Ahmadinejad*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Ramazanoğlu, Y., ed. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*. İstanbul: Pınar, 2000.
- . "Yol Ayrımında İslamcı ve Feminist Kadınlar," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü*, ed. Y. Ramazanoğlu, 139-67. İstanbul: Pınar, 2000.
- . "Cumhuriyet'in Dindar Kadınları," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. İstanbul: İletişim, 2004.
- . "Camiyle Kadın Arasında Kınlgan Tecrübemiz." *Diyanet Aylık Dergi*, 274 (Ekim 2013): 19-23.
- Refik, Z. "Bursa'nın Keles Köyü." *Ülkü*, 15 (Mayıs 1934): 234-240.
- Roux, J. P. *Histoire Des Turcs : Deux Mille Ans Du Pacifique à La Méditerranée*. Paris: Fayard, 1984.
- Sadık, M. ve D. Wright. *Hristiyanlık Karşısında İslamiyet*, çev. Ş. Siber. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1960.
- Safa, P. "Türbe Fobisi." *Ulus*, 2 Şubat 1950.
- . "Bir Vücutta Yaşayan İki Günüaltay." *Sebilürreşad* 9/ 214 (Şubat 1956): 221.
- . *Türk İnkılabına Bakışlar*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2010.
- Said, E. W. *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis, 2016.
- Sakallıoğlu, Ü. C. "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey." *International Journal of Middle East Studies*. 28/ 2 (1996): 231-251.
- Saktanber, A. "Gündelik Yaşamda Dinin Yeniden Keşfinin Bir 'Aracı' Olarak Kadınlar." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, ed. Y. Aktay vd. (İstanbul: İletişim, 2004).
- Saktanber, A. *Living Islam: Women, Religion and the Politicization of Culture in Turkey*. Londra: I.B. Tauris, 1994.
- Salman, Y. "Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarında Kadın." *Türkiye V. Dini Yayınlar Kongresi: Kadın Konulu Dini Yayınlar*, 02-04 Aralık 2011, 399-407. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Sancar, S. "Diyanet'in "Kadınlaşması": Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yeni Kadın ve Aile Politikası." *Kadın Odaklı*, ed. Ç. Kağıtçıbaşı vd., 203-239. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Scott, J. W. "The Problem of Invisibility." *Retrieving Women's History: Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society*, ed. J. Kleinberg, 5-29. Providence: E. B. Edwards Brothers, 1992.
- Seçkin, N. *Edirne Evliyalari*. İstanbul: Ülkü Basımevi, 1971.
- "Sedat Simavinin Ruhu İçin Mevlid." *Hürriyet*, 21 Ocak 1954.
- Sefer, A. "Büyük Oyumca Köyü." 19 Mayıs, 8 (Haziran 1936): 23-24.
- Sertel, M. "Eba Eyüp El-Ensari Türbesinin Açılması Münasebetiyle." *Hakka Doğru*, 9/ 215 (2 Ekim 1950): 4.
- Sevük, İ. H. "Eyüp'teki Veli." *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1950.
- Silay, M. *Hatay Evliyalari*. Hatay: Hatay Yayınları, 1989.

- Sönmez, E. *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarih yazımı: Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarih yazımına Etkisi (Başlangıçtan 1980'e)*. İstanbul: Tan, 2010.
- Şişman, N. *Harf Harf Kadınlar*. İstanbul: Klasik, 2008.
- Silkım, Ş. "Öncü Bayan Gazetecilerden Aysel Okan'ın Hayatı Roman." *Yeni Çağ*, 19 Aralık 2010.
- Smith, A. D. *Chosen Peoples*. Oxford ve New York: Oxford University Press, 2003.
- Soyer, İ. "Okuyucunun Kaleminden: Meryem Ana'yı Ziyaret," *İslam*, 6/ 61 (Ekim 1962): 7.
- Soysal, İ. "Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 1: Bir Bektâşi Muhibbi Yakup Kadri." *Millet*, 11 Ekim 1983.
- . "Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 4: İşsiz ve Parasız." *Millet*, 14 Ekim 1983.
- . "Tarikattan Edebiyata Yakup Kadri Karaosmanoğlu 5: 'Kadro'culuğun Sonu." *Millet*, 15 Ekim 1983.
- Soysüren, A. H. "Türkiye Birlik Partisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1966-1980). *Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Spinoza, B. *Teolojik-Politik İnceleme*, çev. C.B. Akal ve R. Ergün. Ankara: Dost Kitabevi, 2016.
- "Sultan Süleyman'ın Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1950.
- Stollberg-Rilinger, B. (ed.), *Was heißt Kulturgeschichte des Politischen?*. Berlin: Duncker & Humblot 2005.
- Su, S. *Hurafeler ve Mitler*. İstanbul: İletişim, 2011.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid*, Hazırlayan: Necla Pekolcay. İstanbul: Dergâh, 1980.
- Sünbüllük, E. S. "Hz. Meryem'in Kabri ve Eshab-ı Kehf Meselesi Hakkında." *Hakka Doğru*, 9/ 251 (5 Şubat 1951): 4.
- . "Hz. Meryem'in Kabri, Kudsi Şerif ve Aslı Taş." *Hakka Doğru*, 9/ 257 (27 Şubat 1951): 3.
- . "Cemaatle Kılınan Namazda İlk Safta Olanların Sevabı ve Kadınların Camie Gittikleri." *Hakka Doğru*, 6/ 146 (15 Aralık 1949): 5.
- Şenol-Cantek, L. F. "Yaban'lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara. İstanbul: İletişim, 2016.
- "Şişli Cami'inde Mevlid." *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1951.
- Taburoğlu, Ö. *Dünyevi ve Kutsal: Modernlerin Maneviyat Arayışları*. İstanbul: Metis, 2008.
- . *Nazar: Başkası Nasıl Görür?* (Ankara: Doğu Batı, 2017).
- Tagmat, Ç. D. "Fetih Derneği ve İstanbul'un Fethinin 500. Yılı." *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3/ 4 (Aralık 2004): 46-60.
- Tan, M. G. (ed.) *Cumhuriyet'te Çocuklular*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.
- Taner, S. "Türk kızlarının tahsili: Kız İslam Enstitüleri kurulmalıdır!" *Sönmez* 3/ 35 (Eylül 1967): 13-4.
- Tanpınar, A. H. *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh, 2005.
- . *Hep Aynı Boşluk*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- . *Yaşadığım Gibi*. İstanbul: Dergâh, 2019.
- Tannöver, H. S. "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti." *Sebilürreşad*, 2/ 31 (Şubat 1949): 91.
- . "Dinin Büyük Kudret ve Kuvveti." *Sebilürreşad*, 13/ 321 (Nisan 1961): 326-8.
- Tanyu, H. "Abdülkadir İnan." *Türk Yurdu*, 6/ 12 (Aralık 1976): 8-10.
- . *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*. Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- . "Dini Folklor veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXI* (1976): 125-42.
- . *Dinler Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- . "Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976)." *Türk Kültürü*, 169 (Kasım 1976): 13.

- . "Prof. Abdülkadir İnan (1889-1976)." *Emel*, 17/ 97 (Aralık 1976): 33-36.
- . "Prof. Abdülkadir İnan'ın Son Günleri ve Bazı Hatıralar." *Töre*, 8/ 67 (Aralık 1976): 27-31.
- . "Türk Bilgini Profesör Abdülkadir İnan'ın Hayatı." *Vakıflar*, 11 (1976): 343-62.
- . *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayıncılık, 1978.
- Tapper, N. "Ziyaret: Gender, Movement, and Exchange in a Turkish Community." *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*, ed. D. Eickelman ve J. Piscatori, 236-55. Berkeley: University of California Press, 1990.
- Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu I-X: Seçki Tebliğler, Seçilmiş Metinler*. İstanbul: Eyüp Belediyesi, 2008.
- Taş, K. *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Tekeli, İ. ve S. İlkin. *Savaşın İçinden Geleceğine Yönelen İkinci Dünya Savaşı. Türkiye'si*. 3. Cilt. İstanbul: İletişim, 2014.
- Tekin, M. *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar: Konya Mevlana Müzesi Örneği*. İstanbul: Pınar, 2008.
- "Tekkeler kapandı kiliselere mum." *Haber*, 20 Birinci Kanun 1934.
- Tellal, E. "İsimlendirme Sorunu," *Prof. Dr. Oral Sander Anısına: Türkiye'de Siyasi Tarih'in Gelişimi ve Sorunları Sempozyumu (Bildiriler ve Tartışmalar)*, G. Erdem (ed.), 75-83. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2006.
- Thompson, E. M. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: Birikim, 2004.
- Timurtaş, F. "Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliğinin Vastaları." *Türk Kültürü*, no. 188 (1978): 449-52.
- Tıgılı, T. "Isparta ve Çevresi Köylerine Genel Bir Bakış." *Ün*, 114-15 (Ekim 1943): 1581-84.
- . "Isparta ve Çevresi Köylerine Genel Bir Bakış II." *Ün*, 116-117 (Aralık 1943): 1610-1614.
- Toprak, B. *Islam and Political Development in Turkey*. Leiden: Brill, 1981.
- Toprak, H. K. *Mihrap, Minber ve Devlet: Tek Parti Döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı*. İstanbul: Küre, 2019.
- Toprak, S. "Fethin 550. Yılında Eyüpsultan Türbesi Nasıl Ziyaret Edilmeli." *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 9-11 Mayıs 2003*, 138-59. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2003.
- Tuksal, H. Ş. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. Ankara: Kitâbiyat, 2001.
- Tunaya, T. Z. *İslamcılık Cereyanı III*. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998.
- . *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları, 1995.
- Turyan, H. *Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri*. Bursa: Öner Matbaası, 1982.
- "Türbeleri Kapatmak Hatası, Lâikliğin Kör Müteassıpları, Şark Milletlerin Tesanüdü: Bu meseleler Hakkında Hamdullah Suphi Beyin Beyanati." *İslâm-Türk Ansiklopedisi Muhtılmaarif Mecmuası*, 2/ 91 (Ocak 1948): 5-8.
- "Türbeler Kanununun Tadili Zaruridir." *Sebilürreşad*, 1/ 11 (Ağustos 1948): 169-170.
- "Türbeler Kanunu Kalkıyor Mu?" *Sebilürreşad*, 2/ 44 (Mayıs 1949): 397.
- "Türk Büyüklerinin Türbelerindeki Kilitler." *Sebilürreşad*, 2/ 44 (Mayıs 1949): 397.
- "Türk büyüklerine ait türbeler açılacak." *Cumhuriyet*, 2 Mart 1950.
- Türkçe Hutbe / Diyanet İşleri Reisliği*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927.
- "Türkiye'de 1900-2013 Yılları Arasında Can Kaybı ve Hasara Neden Olmuş Önemli Depremler." <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/Depremler/tLargeo.htm>. Erişim: 24 Eylül 2014.

- Türkmenoğlu, Ş. *Eyüp: Bir Semte Gönül Vermek*. İstanbul: abc Yayın Grubu, 2005.
- Türköz, M. "Surname Narratives and the State-Society Boundary: Memories of Turkey's Family Name Law of 1934." *Middle Eastern Studies* 43/ 6 (1 Kasım 2007): 893-908.
- Uğurlu, S. B. ve S. Demir. "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Tekke ve Zaviyeler." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research*, 6: 24 (Kış 2013): 367- 379.
- Uludağ, S. "Halife." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15 (1997): 299-300.
- Ural, T. "Öte Alem'den Yazılan Kitap," *Yeni Şafak*, 24 Mayıs 2008; <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/ote-alemden-yazilan-kitap-119001>. Erişim 3 Ekim 2019.
- Urgan, M. *Bir Dinazorun Anıları*. İstanbul: YKY, 1998.
- Usta, E. Ş., ed. *Atatürk'ün Hazırlattığı Cuma Hutbeleri. / Günümüz Türkçesi'ne Aktaran Emine Şeyma Usta*. İstanbul: İleri, 2005.
- Uyar, G. "Nakib." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32 (2006): 321-2.
- Uysal, M. *İslam'a Sokulan Bid'at ve Hurâfeler*. İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1971.
- Ülkütaşır, M. Ş. *Türkiye Etnoğrafya ve Folklor Sözlüğü Üzerine Bir Kalem Tecrübesi*. İstanbul: Burhanettin Basımevi, 1937.
- Ünüvar, K. "Türkiye'de Sol Düşünce ve Din," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, ed. M. Gültelingil, 873-934. İstanbul: İletişim, 2008.
- Unver, A. S. *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953.
- . *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- . "Eyüb Sultan." *Selamet*, 1963.
- . *Avrupa İzlenimleri*. Ankara: Önasya Yayınları, 1969.
- Üstel, F. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul: İletişim, 1997.
- Waardenburg, J. D. "A Note on Earlier Research on Official and Popular Islam." *Official and Popular Religion: Analysis of a Theme for Religious Study*, ed. H. Vrijhof ve J. D. Waardenburg, 340-86. Paris ve New York: Mouton Publishers, 1979.
- Walby, S. "Gender Approaches to Nations and Nationalism." *The SAGE Handbook of Nations and Nationalisms*, ed. G. Delanty ve K. Kumar, 118-28. Londra ve California: Sage Publications, 2006.
- Westermack, E. *Pagan Survivals in Mohammedan Civilization: Lectures on the Traces of Pagan Beliefs, Customs, Folklore, Practises and Rituals Surviving in the Popular Religion and Magic of Islamic Peoples*. Londra: Macmillan, 1933.
- Williams, M. O. "Turkey Goes to School." *The National Geographic Magazine* 55, no. 1 (January 1929).
- Yalçın, A. *Gönül Sultanları İstanbul Evliyalari*. İstanbul: Çelik, 1996.
- Yalçın-Heckmann, L. "Kurds and Superstition," January 31, 2015.
- Yaman, M. *Büyük Türk Akıncısı, Evliyası, Hekimi Karaca Ahmed Sultan Hazretleri*. İstanbul: Karaca Ahmet Sultan Türbesini Koruma Derneği, 1974.
- Yanardağ, A. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Medreselerin İslahı Tartışmasından Eğitim Birliğine," *Turkish History Education Journal*. 5/ 2 (2016): 515-548.
- Yapıcı, M. İ. "Annales Okulu'nun Siyasi Tarih Disiplinine Etkileri: Türkiye," *Alternatif Politika*, Cilt 7, Sayı 1 (Nisan 2015): 87-117.
- Yardımcı, İ. *Bursa Tarihinden Çizgiler ve Bursa Evliyalari*. İstanbul: TÜRDAV Basım Yayım, 1976.

- Yavuz, M. Ş. "Hurafe," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18 (1998): 382-384.
- "Yavuz Selim'in Türbesi Dün Açıldı." *Yeni Sabah*, 22 Nisan 1950.
- "Yavuz Sultan Selimin Türbesi Dün Açıldı." *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1950.
- "Yavuzun Türbesi." *Yeni İstanbul*, 22 Nisan 1950.
- "Yedi Yaşında Kuran'ı Hıfzeden Hafız Aynur." *Sebilürreşad*, 1/2 (Mayıs 1948): 32.
- Yeğen, M. "The Kurdish Question in Turkish State Discourse." *Journal of Contemporary History*. 34/ 4 (Ekim 1999): 555-68.
- Yel, A. M. "Hurafe." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18 (1998): 381-2.
- Yiftachel, O. "Territory as the Kernel of the Nation: Space, Time and Nationalism in Israel/Palestine." *Geopolitics* 7/ 2 (2002): 215-48.
- Yiftachel, O., and E. Hague. "Excavating Nationalism: Theory, Space and Critique." *HAGAR International Social Science Review* 3/ 2 (2002): 167-70.
- Yıldırım, O. *Diplomasi ve Göç / Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Yılmaz, F. *Din Eğitimi Işığında Kadınlar Arasında Yaşayan Hurafeler*. İstanbul: Cihan, 2008.
- Yılmaz, H. *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey, 1923-1945*. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 2013.
- Yılmaz, M. N. "Hurafeler." *İslam'ın Işığında Kadın- TDV Kadın Kolları Konferans ve Panelleri*: 1996-97, 165-80. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Yılmaz, Z. *Dişil Dindarlık: İslama Kadın Hareketinin Dönüşümü*. İstanbul: İletişim, 2015.
- Yücel, E. *Anılarıyla Tahsin Öz*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.
- Yuval-Davis, N. *Gender & Nation*. Londra; Thousand Oaks, Calif: Sage Publications, 1997.
- "Ziyaret." *Ehli Sünnet*, 4/ 92 (Kasım 1950): 2.
- Zürcher, E. J. "The Importance of Being Secular: Islam in the Service of the National and Pre-National State." *Turkey's Engagement with Modernity: Conflict and Change in the Twentieth Century*, ed. C. Kerslake, K. Öktem ve P. Robins. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010, 56-68.
- . *Turkey: A Modern History*. 3rd Edition. Londra: I.B. Tauris, 2005.
- . *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim, 2003.

EKLER

13

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T.C

Diyanet İşleri Reisliği

Yazı İşler Müdürlüğü

No: 286

Anamur Müftülüğüne

Din terbiyesinden mahrum kalmış, saf bazı adamların ibtidai bir zihniyetle cahillik devrinden kalma kötü inançlara, efsunculuk, falcılık gibi batıl adetlere saplandıkları ve bunlara Müslümanlığın icapları gibi göstererek müslümanlığın ülvîyet ve nezahetini ihlâl ettikleri haber alınmaktadır.

Bazı yerlerde filân gün veya filân ay içinde yer debremi olacak veya gökten bir şeyler yagacaktır, Gulyabani çıktı filân insanı öldürdü; Külahlı baba, örümcekle dede gazaba geldi filânı çarptı, bazı yerlerde de filân ay veya filân gün uğursuzdur, temizlik yapılmaz, nikâh kıyılmaz, Baykuş öttü, köpek uludu bir felâket gelecek gibi müslümanlığa asla uymıyan batıl ve manasız inançlar ve zararlı hareketler saf ve gafil kimseler kimseler arasında maalesef hala yaşamaktadır.

Aziz Müslümanlığın hakiki ve akla uygun esasları ve yüksek ahlâkî bünyesi bu gibi batıl fikir ve hareketlerden münezzehtir, müslümanlıkta: gaibi ancak Allah bilir, gaibi bilirim deyenler yalancıdır, falcılık ve büyücülük haramdır. münasebeti düştükçe "Peygamberimiz Taun hastalığı olan yere girmeyiniz; cüzzamlılardan korununuz; günlerde ve aylarda, hayvanların geçmesinde ve bağırmasında, kuşun uçmasında ve ötmesinde uğursuzluk aramak müslümanlıkta yoktur" buyurmuştur.

Müslümanlık, hastalara bakınız, onları ziyaret ediniz; fakırları koruyunuz, felâkete uğrıyanların yardımına koşunuz, birbirinize kardeş olarak sarılınız, birbirinize güzellikle muâmele ediniz, Allahı seviniz insanları seviniz ve bir sevgi etrafında toplanınız, deye emreder.

Din nesihattır, yani müslümanlık gullüğüşdan âri, herkese, hayırhah olmak, Allah ve Resûlüne samimi ve bütün din kardaşlarına karşı iyi niyetli olmaktır. insanların en hayırlısı insanlara faydalı olanlardır. insan kardaşlarına yardım ettikçe Allahda onun yardımcısıdır. Vatanı sevmek imandandır. en yüksek mertebe Allah uğrunda vatan uğrunda can feda etmektir. Allah korkusu hikmetin başıdır. büyüklere saygı emir sahiplerine itaat Allah ve Peygambere sevgi ve taat işte müslümanlık bunlardır.

Binaenaleyh gerçek ve pâk müslümanlık esaslarına uymıyan batıl ve cahilâne fikirler karşısında halkımızı aydınlatmak, Müftülerimizin, Vaizlerimizin ve imamların en mühim vazifesidir.

Dünyanın dört tarafına göz gezdirelim ve ibret alalım; medeniyet büyük terakkilere ulaştığı halde maneviyat ve ahlak sahasında çok geridedir. halkımızı ve köylülerimizi her iki sahada da uyandıralım ve bunları memleket ve devlete faydalı bir hale getirmeğe çalışalım. Ulkemizi nura, vicdanları huzura kavuşturmak için ilmü-irfan yolunda azmü-iman ile yürüyelim.

16/2/944

M.P.

Diyanet İşleri Reisi

M. Ş. Yalrkaya

1-3-944

imzalar

Damga

T. C.
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
İstişare ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu

Ankara .../.../196
Hülâsa Millî Birlik
İslâmiyette çalışmanın
öncesi ve hurafeler ve batıl
inanışlar adlı hutbeler HK:

Yüksek Başkanlıkça 1/12/960 tarih ve ... sayı ile Kurulumuza havale buyurulan Yayın Müdürlüğünün 1/12/960 tarih ve .. sayılı yazıları ile tetkiki istenilen “Millî Birlik”, “İslâmiyette Çalışmanın Önemi” ve “Müslümanlıkta Hurafelere ve batıl inanışlara yer yoktur” başlıklı üç adet hutbe kurulumuzca incelendi:

Bu hutbelerin Başkanlıkça bastırılıp bilumum hatiplere gönderilmesi muvafık olacağının Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi. 2/12/1960

Üye	Üye	Üye	Üye	Üye
H. Erdem	.. Ocak	A.H. Kozaloğlu	H. Gürsoy	Münhal

UYGUNDUR
BAŞKAN

38

Müslümanlıkta Hurâfelere ve Bâtıl inanışlara Yer Yoktur.

Mühterem cemâat:

Cehâletin, zulmün, vahşetin kesif kara bulutlar hâlinde insanlık üzerine bir kâbus gibi çöktüğü, insanların bu zifiri karanlıklarda yollarını şaşırıp, ateşlerden, ağaçlardan, taşlardan meded umduğu, kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri bir sırada İslâmiyet güneşi doğmuş, kısa bir zamanda bu kesif ve kara bulutlar dağılmış, ateşler sönmüş, putlar yok olmuştu. İnsanlar Allah'ı tanımış, mütegalibelerin, diktatörlerin saltasından, baskısından kurtulmuş, insanlık şeref ve haysiyetlerini idrâk etmişlerdi. Kadınlar satılık mal ve erkeklerin zevk vâsıtası olmaktan sıyrılarak âiledeki hakikî ve şerefli yerlerini almışlardı. Birbirinin hasm-ı cânı olan âileler, kabileler kardeş olmuşlar, esirler ölümden kurtulmuşlardı. İslâmiyet'in yayıldığı yerlerde o âna kadar görülmemiş bir adâlet, emn ü âsâyiş hükümran olmuştu. Zirâ İslâmiyet, herkesin bir ana ile bir babadan meydana geldiğini, binâen-aleyh ne renk ne de zenginlik ve kuvvetliliğin üstünlük vesilesi olmayacağını, ancak bilgili olanın ve Allah'dan ençok korkup doğru yolda yürütenlerin Allah indinde en şerefli olacaklarını telkîn ediyordu.

Aziz cemâat! İslâmiyet'in doğuşu ile insanlık kendini nûra, kurtuluşa götüren doğru yolu, hakikî dinî bulmuş, bu feyizli kaynağın yayıldığı çok geniş sâhada parlak, eşsiz bir medeniyet vücûd bulmuştu. Çünkü: İslâmiyet çok sâde bir dindir.

Fıtrîdir; tabiidir. Dâimâ akla hitab eder; tefekküre, ilme en büyük kaymeti verir. İslâmiyet, insanlar, cem'iyetler için gerilemek şöyle dursun, yerinde saymayı bile reddeder. Hergün aydın ufuklara doğru biraz daha ilerlemeyi, ilim ve medeniyet sâhasında şahîkalara yükselmeyi, insanlığa yarar işler yapmayı tergîb ve teşvîk eder. Peygamberimiz Efendimiz:

“Hikmet mü'minin yitiğidir; onu nerede bulursa alır.”, “İki gününü müsâvî yapan kimse aldanmıştır.” buyurmuşlardır.

Dinimiz, hurâfelere, bâtil inânışlara, esâtîre katiyyen yer vermez. Neyi teklif etmişse, neyi esir ve neyi nehy etmişse hep aklidir, mantıktır ve bir hikmete müs-teniddir. İslâmî itikadlar arasında akli zorlayan, ilmin mütâlarile çatışan tek itikad yoktur. Müslümanlıkta her teklif, her akide ilmin ışığı altında, aklın süzgecinden geçtikten sonra kabûl edilir.

Hal böyleyken, dindarlıklarından, îmanlarından aslâ şüphe edemeyeceği-miz bir kısım Müslümanlar arasında, baykuş ötnesini, köpek ulumasını uğursuz saymaktan tutun da, elden sabun ve makas almamağa, türbelere mum yakmağa, adak adamaya, türbelerin pencerelerine ve bâzı ağaçlara iplik bağlamaya, şirinlik muskaları almağa, büyü yaptırmaya, cin dermeye kadar çeşit çeşid, yığın yığın, akli durduran hurâfeler, bâtil inânışlar almış-yürümüşdür. Salı günü bir işe başlanmaz, yola çıkılmazmış. Cüm'a günü iş yapılmazmış. Falan yatıra bir horoz adarsanız, murâdınız muhakkak olurmuş. Filânın türbesine iplik bağlarsanız hastalığınız geçermiş. Evlenme çağına giren kızlar falan babanın türbesinde duâ ederlerse bahtları açılmış. Ay ve güneş tutulduğunda dümbelek çalınır veyâ silâh atılırsa, onları tutan şeytan kaçırılmış. Bir evden cenâze çıktığında, cenâzenin yattığı yere ışık koymalı imiş. İki bayram arasında nikâh kıyılmazmış. Kapıların eşitlerine nal çakmalar, yeni yapılan binâların saçaklarına, çocukların omuzlarına nazarlık takmalar, bakla dökmeler, remil atmalar, çeşid çeşid fallar, yıldızlardan ahkâm çıkarmalar ve daha neler neler.. Bunlar tamâmen asıl ve esâstan ârî olub, bu gibi şeylerin İslâmiyet'le zerre kadar ilgisi yoktur. Birtakım istismarcıların uydurma-larından başka birşey olmayan bu saçma-sapan şeylerin çoğu gülünçtür. Fakat bâzıları –Allah korusun- insanı şirke kadar götürür. Bir dededen meded ummak ve bu maksadla onun türbesine, mezarı başına mum yakmak, oralarda horoz kesmek, koyun keçi kurban etmek.. bütün bunlar, geri ve dar fikirleri temelinden yıkan, putperestliği kökünden deviren, Allah ile kul arasında hiçbir vâsita kabul etmiyen İslâmiyet nazarında şirk, küfürdür. Peygamberimiz Efendimiz: “Kuş uçurmaktan tefe'ül ve teşe'üm eden ve ettiren, istikbâlden haber veren ve haber alan, sihir yapan ve yaptıran bizden değildir.”, “Kuş uçurmak, kuşun sesinden, isminden tefe'ül ve teşe'üm etmek, remil atmak, bakla dökmek, fala baktırmak, Allah'dan başkasına tapanların âdetidir.”, “Muska yazmak, nazarlık takmak, şirinlik sihiri yaptırmak şirk, küfür”, “Kâhinden geleceğe âid birşey soranın tevbesi ve kırk gün ibâdeti kabul olunmaz. Kâhinden dediklerine inanan, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.” buyurmuşlardır.

Muhterem cemâat! Cadde ve sokaklarda, kaldırımlar üstüne serilmiş boy boy, renk renk birtakım kitaplar, risâleler görülmektedir: Muhammed Hanefî Cengi, Kesikbaş Hikâyesi, Döngel, Uğru Abbas, Ramazan duâları, Vasiyetnâmeler.. v.s., v.s. Kapiş kapiş da satılmaktadır. Bunlar bir kısım bilgisiz, sâf halkımızın dinî duygularını istismâr etmek isteyenlerin ortaya sürdükleri varakpârelerdir; uydurma, saçma-sapan şeylerdir. Hâlikımızdan dilekte bulunurken, böyle basmakalıp duâlarla aramıza birini aracı koymağa kat'iyen lüzûm yoktur. Bize şahdamarımızdan daha yakın olan Allah, sâfiyetle, samimiyyetle kendisine yönelen bir kulun duâsını kabul eder. Elimizde Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerifler gibi hidâyet meş'aleleri varken, Müslümanlık'ın ulviyetini idrâkten âciz, maddî ihtiraslara kendilerini kaptırmış istismarcıların uydurmalarına itibâr etmek pekbüyük bir gaflet ve delâlet olur.

Hutbemizi, İstiklâl Marşı'mızın şâiri merhûm Mehmed Âkîf'in şu mısralarile bitirelim:

“İnmemiştir hele Kur'ân şunu hakkıyla bilin:
Ne mezarlıkta okunmak, ne de fal bakmak için.”

SEBİLÜRREŞAD

CİLT. IX Sayı: 208, sayfa 43

Yağmur duası

I

Bir meseleyi arz etmeğe kendimce bir mecburiyet duydum. Mesele kökleşmeğe başlayan çok sapık bir inancı tashih bakımından mühimdir.

Köyde bir kadın var, kitap açar, kitapta çıktığına göre ya okur, ya muska yasar ve hastalığın falan yere çamaşır suyu döktüğünden ve saireden olduğunu söyler ve inandırır.

Bu kadın bu sene “Kitapta gördüm, geçen sene falan dağdaki mezara kurban kesmediğiniz için yağmur yağmadı, eğer bu sene de kesmezseniz yine yağmur yağmıyacak” diyor. Halk derhal inanıyor, kurban parası topluyor ve bir koyun alıp köy imamına da “falan dağdaki mezara kurban keseceğiz, sen de gel, duasını oku” diyorlar. İmam: “böyle şey olmaz. Mezara kurban kesilmez” dese de “biz bir kere niyetlendik, olsa da olmasa da mutlaka gidip keseceğiz” diyorlar. Ve kendilerine benzeyen birini bulup, imam yerine götürüyorlar. Ne okudu ise okuyor, koyunu kesip köye getirip dağıtıyorlar, imamın itirazını kasabanın müftüsüne söylüyorlar.

Müftü Efendi “İmam halkın dediğini yapmalı idi. “Falan dedeye kurban keseceğiz dediler gidip, kestik, dua yaptık, yağmur oldu diyor. Müftü Efendinin kasabasında mecnun bir kadın var. Bu kadına rüyasında yeşil sarıklı insanlar görünüyor: “halka söyle dedeye iki kurban kessinler; kesmezlerse yağmur olmayacak” diyorlar. Kadın “Beni kimse dinlemez” diyor. Onlar ısrar ediyorlar: “Sen illâ söyle” diyorlar. Kadın söylüyor. Hemen bir kurban alıp gidiyorlar. O dedenin mezarına kesiyorlar. Müftü Efendinin gittiği ve yaptığı dua, işte bu mecnun kadının söylemesiyle yapılan kurban ve yağmur duasıdır. Kadın bu sefer: “Ben size iki kurban dedim. Siz bir kurban kestiniz. Bu olmadı, mutlaka iki kurban olmayınca yağmur olmayacak” diyor. Fakat bir kurban kesilince yağmur oluyor. Nihayet kadın yine ısrar ediyor, bu defa iki kurban birden kestiriyor. Müftü efendi de gidiyor, yağmur duasını okuyor.

Bizim imama “Sen müftüden daha mı bilgin? Bak müftü halkın dediğini yaptı, yağmur da yağdı” diyorlar. Bundan yirmi sene kadar önce de başka bir köyde de böyle bir mecnun kadın vardı. Gördüğü rüya ile gününü ve yerini söyleyip falan günü falan yere varıp yağmur duası yapmayınca yağmur olmayacak... diyordu ve halk da dediğini yapıyordu.

Şimdi halk işte bunların ihamı ve yıldıznameden ahkâm çıkaranların sözü ile yağmur duâsına çıkıyorlar. Sizden ricam şudur: Yağmur duasının usul ve adabı ve böyle sakim usullerin halkın itikadını bozmasına meyden vermiyecek selâhiyetli bir kalem tarafından bir tetkik yazısı neşretmenizdir. Her yerde okunsun. Halk da meselenin hükmünü ve şeklini anlasın sapıklıktan kurtulsun.

Bâki hürmetlerimin kabulünü rica ile mektubumu bitiririm.

***

Hâdiseyi şahsiyetden tecrit için memleket ismini ve imzayı açıklamamayı münasip gördük.

Bu mektubu İstanbul müftüsü muhterem Fazıl Ömer Nasuhî Bilmene arz ettik, şu cevabı lûtfettiler:

Yağmur için onun bunun kabrine koşmak, onun bunun mezarına kurban kesmek gibi şeyler, dinimizin ahkâmına dâhil değildir. Bizim bu hususta yapacağımız şey, kütbü diniyemizde sarahaten beyan olunmuştur. Büyük İslâm ilmi-halinin 272 inci sahifesinde istiska yâni yağmur duası hakkında, tafsilât vardır. Orada izah ettiğim veçhile, Yağmur kesildiği zaman müslümanlar yağmur duasına çıkar. Kerim olan halikimizden yağmur yağdırmasını niyaz ederiz, imamı azama göre istiskadan maksat yalnız duadır. İstiğfardır, bunda cemaatle namaz mesnun değildir. Belki câizdir. Nâs isterlerse ayrı ayrı namaz kılabilirler. Fakat imameyne göre istiska için veliyyül emrin veya naibinin cuma namazı gibi cehren kıraatle iki rekat namaz kıldırması menduptur. Bu namazı müteakıp bayramlarda olduğu gibi hutbe okunur, hatip minbere çıkmaz, yerde durur. Kılıç, ok veya asâ gibi bir şeye dayanır. Öylece hutbelerini irâd eder. Üç gün birbiri arkasına istiska duasına çıkılması müstahsendir. Rahmet nüzülü tahire uğrarsa eski libaslar giyilerek ve başlar öne eğilerek mütevaziâne bir halde yaya olarak sahraya çıkılır. Evvelce tevbeler yenilenir. Fakirlere sadakalar verilir. Haksız yere alınmış şeyler var ise sâhiplerine geri verilir, müslümanlar için mağfired istenilir.

Yağmurlar lüzumundan fazla yağmaya başlayınca bunun kesilmesi ve başka taraflara dönmesi için duâ edilmesinde de bir beis yoktur. Yağmur yağarken: "Yârabbî! buna hakkımızda fâideli bir yağmur kıl denir. Lüzumundan fazla yağınca da: "(Allâhümme havaleynâ velâ aleynâ) yâni: Yâ rabbî! bunu zarar vermiyecek yerlere yağdır. Bizim üzerimize yağdırma zarar vermiyecek yerlere yağdır. Bizim üzerimize yağdırma diye duâ edilir.

Duâ eden dilerse ellerini yukarıya kaldırıır, dilerse iki şehâdet parmağıyla işaret eder. Her duâda ellerin iç yüzünü semaya doğru tutmak sünnettir.

İşte bu istiskâ gâfil beşeriyet için bir uyanma dersi demektir. Her vakit bînihâye rahmetlerine inayetlerine, nâil olup durmakta bulunduğumuz Kerim Rahim olan Allahımızı hiçbir an unutmamak ve her vesile ile ona muhtaç olduğumuzu anlayarak azametli dergâhına yönelmek niyazında bulunmak bizim için bir kulluk borcudur. Bir kere düşünelim; vakit vakit bulutlardan topraklarımıza yağın o fâideli yağmurlar kesilse, bunun neticesi olarak da ırmaklar kurusa, su cetvelleri bomboş olarak yıkılıp gitse acaba bu suları bize kim temin edebilecektir? Kaynaklarından daima fıskırıp duran, hayatımıza hizmet eden o tatlı, o berrak suları hak teâlâ yerlerin dibine getirse acebâ bunları bize kim getirebilecektir?

İşte (Kul eraeytum in esbeha mâüküm gavren femen yetiykum bi mâin main=deki; haber veriniz bakalım eğer suyumuz - bir sabah - çekilip yerlerin altına

gitmiş bulunsa size öyle akıp giden – kolaylıkla elde edilen- bu suyu Allah Teâlâdan başka kim getirecektir? Ayeti Kerimeside nazarlarımızı hep bu noktaya çekip duruyor. Artık beşeriyet için gaflet, haktan istiğna, nankörlük asla câiz olamaz.

Resûlü Ekremden bize nakledilen duâ şudur:

Yarabbi!.. Bize yardım eden içimize sinen bol fâideli her tarafı kaplayan her tarafa akıp giden her tarafı sulayan umumî bir yağmur ihsan buyur. İlâhi bir yağmurla suvar bizi ümitlerini kesmiş kimselerden eyleme. Ey rabbimiz! Kollarında illerde ve sair yaratılmış şeylerde öyle bir güçlük, öyle bir darlık var ki senden başkasına arz edemeyiz. Ey yüce Hâlikimiz! bizim için memeleri sütle doldur, bizi göğün bereketlerinden suvar, bize yer yüzünün bereketlerinden yetiştir.

Ey kerim mâbudumuz biz senden mağfîret dileriz. Şüphe yok ki sen çok mağfîret edicisin. Artık bize semadan bol bol yağmurlar yağdır, ey gafur, rahim Rabbimiz!

Ömer Nasûhi Bilmen

Ek 4. REŞAD BAYRAMOĞLU'NUN HOCA OSMAN ALEYHİNE AÇTIĞI DAVA

Musa oğlu Osman Güçlü tarafından yayınlanan "Hacı Bayram Bize Emanettir Sözü, Yazıların Red'di" adlı matbua ile bundan önce Tarihi Anıtların Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği tarafından yayınlanmış bulunan broşürün" tetkik ve tahlili, "bilhassa sanık Osman imzalı matbuanın dini ve ilmi bakımdan nasıl bir mahiyet taşıdığı" Ankara Cum. Savcılığının 14.1.49 tezkeresine ekli Ankara 1.ci Asliye Ceza Mahkemesinin 12.1.49 gün ve .. sayılı yazısı okundu:

1 – Türkiye'deki Tarihi Anıtların Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği, Vakıflar Apartmanı 2.ci Kat başlıklı 1948'de Ankara Başbakanlık Devlet Matbaasında basılmış 'Hacı Bayram Türbesiyle Camisi Bize Emanettir' adlı 4 sahifelik broşürde Bayramiye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli hicri 753 de Ankarada Solfasil köyünde doğduğu, tahsilini ve tarikate intisabı yazıldıktan sonra Ankarada tarikatini yaydığı ve daha hayatında erenlerden sayıldığı ve veli diye anıldığı ve on binlerce müridi bulunduğu ve sokaklarda bayrak açarak davul çalarak fukarasına sadaka topladığı ve Fatih'in babası 2.ci Murat'a gammazladıklarından çavuş gönderilib kerametli bir şekilde getirildiği ve kendisine ikram edildiği hatta rivayete göre bayramı kıyafetinde dolaşanlardan vergi alınmamasının emredildiği ve bu babda Hacı Bayrama bir de mektub yazıldığı ve bunun üzerine Hacı Bayram yine kerametli bir şekilde korkunç bir imtihana çekerek bir buçuk dervişi kaldığı cevabını verdiğini ve Fatih'in İstanbul'u fethinde müridlerinin birinin orduda bulunmasını dilediği yazıldıktan sonra türbenin bize emanet olduğu sözüne geçilerek türbenin kanunla Millî Eyyitım Bakanlığına geçtiği ve Bakanlık tarafından türbe tamir edilmiş ise de yapılacak işin bitmediği ve Derneğin 6906 lira harç ettiği ve yine 4000 lira iş kaldığı bunu da ... türbenin içi harab olduğundan 20000 liralık masraf istediği ve camiye kasa konulmasının bir sebebinin bu olduğu anlatılmakta .. halk sahip çıkmazsa Hacı Bayram'a sevgi nerede kalır denilmekte ve broşürün sonunda camiye konulan kasanın ne suretle açılacağı anlatılmaktadır.

2 – Hoca Osman Güçlü tarafından 11/10/948 de yazılan ve Ankara Sümer matbaasında 948'de basılan "Hacı Bayram Bize Emanettir Sözü, Yazıların Reddi" adlı 3 sayfalık broşürde:

Evvela Hacı Bayram'ın imanlı mı imansız mı ? öldüğüne kimse hükmedemez, dini tedrisatı bırakarak Şeyh Hamide intisab etmesinden ve müteaddi olan tedrisat yolunu terk ettiğinden dolayı ilme ihanet etmiştir. İlim ve irfanı bırakıpta menfaatperest bir şeyhe intisab eden gafil bir dervişe Evliya süsü vermek cehalet ve hamakattan başka bir şey değildir. Bizim Ankara Velisinin başında bekleyen açığözlerin propagandası ve ölü sayesinde bol bol ceblerine para dolduranlar ve saf halkın muradları yerine gelmesi için türbelere boynuzlu boynuzsuz semiz koçları keserler şimdi muradınız oldu derler, uydurma dede bekçileri lokmacılar kurban etini paylaşırlar. İslam dininde tekkelere ve türbelere kurban kesmek haramdır, Hatta veli kabrine türbe ve mescid yapanlara Peygamberimiz Allah lanet etsin diyerek Kur'andan sonra en sahih kitab olan Buhari de mevcut hadisler vardır. Türbeye yardım, halkı kabirperestliğe teşvik etmek adeta bunlar müslümanlıktan önce cahiliyet zamanından kalma kabir ve putperestliktir.

Böyle türbeye para verileceğine Hacı Bayram semtine ve Ankara şehrinin muhtelif yerlerine yüz numara yaptırmalıdır. Abdesthane, su yolu ve bozuk yollara para vermek kemalî imandandır. Hacı Bayramı tanıyalım sözü en büyük hata belkide küfr olur. Ölüden birşey beklenemez. Hacı Bayram hakkında ne kadar menakib ve hatta kitab yazılmış ise hep-side yalandır. Bunlar halkın sırtından geçinen serseri dervişlerin propagandasıdır. Erenler Sözü; Kızılbaşların, bayram dervişlerinin sözleridir. Bayram tarikatı İrandan gelmiştir. Şu halde Bayram tarikatı Kızılbaşlığın Rafiziliğin özüdür.

Hacı Bayram'ın kendi kitabında bayrimiyen ben halikiyyem ben diye sözleri var. Bu söz küfürden başka ne olur? Hurafeleri koltuklayıp kürsiye çullanan bunaklar filan veli şöyle uctu diyerek milleti soyarlar. Müslümanlık tekke türbe tanımaz. Türbeleri yıkmak için Peygamberimizin emirleri vardır. Mescid yanında, cami içinde türbe yapmak haramdır. Hacı Bayram tam caminin kablesine yatmıştır. Caminin duvarına "Ya Hazreti Hacı Bayram Veli" diye birde yazı yazılmıştır. Bu yazı küfürdür. Allah'a şirk koşmaktır. Hacı Bayram türbesine karşı el açıp dua etmek haram ve küfürdür. Cumhuriyet Hükümeti bu mel'un hurafe perestlerin kafalarına türbelerin kubbelerini geçirdi fakat, yine hortlamağa başladılar. Bu derviş çeteleri yüzbinlerce müslüman kanı akıtmışlardır. Bunların hangi tarikatı olursa olsun Peygambere veya Ebubekir'e ve Ali'ye mensub deillerdir. Tarikatlere dair ne kadar kitab yazıldıysa serapa yalandır. Maksadları halkı soymak ve şehvetlerini tatmin etmektir. Tarikatlar Yahudi dönmesi İbni Sebe Batnilerin Şeyhi Hasan Sabbaha mensubdur. Müslümanlıktan hariçtir. Müslümanların tarihi Kur'an ve Muhammed yoludur. Hacı Bayram Türbesi Bize Emanettir, diye yazılan yazılar baştan nihayete kadar hurafe ve uydurmadır. Bunları Müslümanlık namına red ederim, denilmektedir"

Keyfiyet incelenerek müzakere edildi:

1 - "Hacı Bayram Türbesiyle, Cami'i Bize Emanettir" adlı broşürde Hacı Bayram türbesi kanunen Milli Eğitim Bakanlığı bütçesiyle ilgili olduğu halde bu türbeden ve kanun dışı olduğu halde tarikatçılık hallerinden ve türbenin içinin 20000 lira masraf istediğinden bahsedilmesi tarikatçilerle muhalifleri arasında eski ve kötü atışma hareketini lüzumsuz yere yeniden uyandırmağa sebep olmuştur.

Veli, Allah'ı tanıyan, taate devamlı, fenahıklardan sakınan hüsnü hal sahibi kimsedir. Bu vasıfları haiz olanlar müslümanlık icablarına ... (son satır eksik) ye çağırması gibi Hacı Bayrama isnad edilen sözler dini esaslarla tevfiik edilemez.

Fatih'in İstanbullu alımya giderken müridlerinden birinin gönderilmesini Hacı Bayram'dan dilediği hakkındaki rivayette tarihi hakikatlara aykındır. Zira Hacı Bayram İstanbulun fethinden yirmi beş sene evvel (H. 832) 1428'de vefat etmiştir.

2 - "Hacı Bayram bize emanettir yazısının red'di" adlı broşürde:

Hacı Bayramın imanlı mı imansız mı? öldüğüne kimse hükmedemez, sözü alelittlak kabul edilemez. Gerçi avakibi umuru ancak Allah bilir. Lakin biz zahir ile hükmettiğimiz için "La İlaheillallah Muhammedün Resulullah" diyen kimseye mü'min ve müslim diye hükmederiz.

Bir alimin tedris hayatını bırakarak tarikate intisabı da mazide ilme hiyanet sayılmazdı. Nitekim Gazali ve Molla Cami tedris hayatından sonra inzivaya çekildiler. Ancak

bugün tarikatçılık kanun dışıdır. Sonra bu gibi zatlere menfaat perest de denilemez. Zira bunlar bir lokma bir hırka yolunu güderlerdi.

Türbelere –Allah’dan başkasına– kurban adamak veya kesmek müslümanlık esasına aykırıdır. Kurban ancak Allah için kesilir ve istenildiği yerde istenilen fakirlere dağıtılır.

Kabirler üzerine bina veya türbe yapılmasının nehyi hakkında Hz Cabir’den bir Hadis rivayet ediliyor. Bu nehiy ilk İslamda şirkten ve kabirperestlikten halkı uzaklaştırmak içindi. Sonra gelen ulema tarafından büyük kahramanlar ve mücahitler için türbeler yaptırılması caiz görülmüştür. Aliyyül Karı ve (İbni Abidin cild 1, Sahife 839). Nitekim Peygamberimiz ilk zamanlarda kabir ziyaretini men etmişken sonradan müsaade etmiştir. Kabirlerden ve ölülerden istiane etmek ibadeti asnama ve hurafata yol açtığı için fukaha tarafından red edilmiştir.

(Hacı Bayramı Tanıyalım) sözü ve (Ya Hz. Hacı Bayram Veli) yazısı küfür değildir. Meğer bunlarla Hacı Bayramdan istiane ve imdad dilemek manası kasd edilirse o zaman küfür olur. Zira Allah’dan başka imdad dilenecek ve sığınacak mağbud yoktur.

Keza Hacı Bayram türbesi karşısında el kaldırıp dua etmekten maksad Hacı Bayram’ın ruhuna Kur’an sevabını ithaf etmek ise sevabdır. Hacı Bayram’dan yardım dilemek ise memnudur.

Hacı Bayram hakkında ve diğer birçok erenler hakkında yazılan menakıb kitapları ve vilayetnamelerde mübalağalar ve hurafeler varsa da bunlar hakkında yazılmış eserlerin kaffesi yalandır demek doğru değildir. Bayram tarikatı, Kızılbaşlığın ve Rafiziliğin özüdür sözü de yerinde değildir. Çünkü Kızılbaşlık Şah İsmail devrinde Hacı Bayramın ölümünden yüz sene sonra çıkmıştır. Rafizilik Şi’ilikten azma bir taifedir. Hacı Bayram Şi’i değildir. Evet, Hacı Bayram’ın vahdeti vücud felsefesini işrab eden sözleri vardır. Eğer bir kitabında Bayramiyyem Ben Halikiyyem Ben demiş ise bu gibi sözleri tevil etmek büyüklerin sözlerini hüsnü niyetle Müslümanlığa uygun tarzda anlamak lazımdır. Tarikatlerin Peygambere, Ebu Bekir’e ve Ali’ye mensub olduğuna ve bu zevatın hafi ve celi tarikat telkinlerinde bulunduklarına dair sözler ilmen ve tarihan sabit değildir. Malum olan tarikatler ve tasavvuf ikinci asırda görülmeye başlamıştır. Tasavvufun ilmi olanları da vardır. Avam arasında hurafelerle dolu olanları da vardır. Binaenaleyh bu tarikatlerin alelittlak Yahudi dönmesi İbni Sebe’e ve Batınilerin Şeyhi Hasan Sabbah’a mensub olduklarını söylemek yerinde olamaz. İbni Sebe ilk defa mezheb ihtilafı çıkaran adamdır. Hasan Sabbah ise batını tarikatlerin ikinci müceddididir.

Bayramiye tarikati, Melamiye, vahdetivücut ve halvet gibi esasları cami ise de İbn Sebe ve Hasan Sabbah ile Rafizilik ve Kızılbaşlıkla ilgili değildir.¹

1 Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, 7 Şubat 1949.

Dinimiz dünya ve âhirete ait bütün dileklerimizi Allah-ü Teâlâ'dan dilememizi emreder. İnsana yaraşır tevâzu ve itaat ölçülerinin üstünde Allah'dan başkasına boyun eğmeği, tezellülde (zillete katlanma, alçalma) bulunmayı şiddetle men eder. ALLAH'dan başka herhangi bir varlığa ibadet kasdı ile yalvarmağı şirk sayar.

Bütün kuvvetlerin ve güçlerin O'nun iradesiyle vücûd bulunduğunu ve kulluk etmeye lâıyk ancak O olduğunu telkin eder. Halik ile mahlûk arasına sokulmak istenen hurâfelerin asılsız ve hükümsüz olduğunu bildirir. Bunun içindir ki Allah'dan başka varlıklara ulûhiyet isnat edilerek Tevhid üzerine düşürülmek istenen gölgeler, İslâmiyet ile silinmiş atılmış ve insanlığın ufkunu Tevhid güneşi yeniden aydınlatmıştır.

Her gün edâ etmekte olduğumuz, farz, sünnet ve nafile namazların her rekâtında okunan Fatiha Sûresinde meâl olarak "Rabbimiz dünyevî, uhrevî bütün işlerimizde yalnız Senden yardım isteriz" cümlesini tekrar etmemiz bu ciheti çok açık olarak göstermektedir.

Bütün dua ve dileklerimizde Cenab-ı Hak'dan başkasında iltica etmek, müslüman olarak her vakit okuduğumuz ve söz verdiğimiz bu büyük ahdi bozmak olur. Bu halin müslümanlık ile bağdaşmayacağını bilmek ve bütün kardeşlerimize telkin etmek bütün din görevlilerinin en önemli vazifelerindendir.

Hal böyle iken (okunacak Kur'an-ı Kerim ve me'sur duâlar) var iken bir kısım kimselerin kendi murad ve dileklerine erişmek için (Kur'an ve Sünnete muhalif olarak) iplik düğümlemek, Zekeriyya sofrası diye bir şeyler icad etmek, 'Saâdet Zinciri' adı vererek birtakım kâğıtlar yazdırmak, bunları teksir ederek, murad sahiplerine dağıtmak gibi dinimizin reddettiği suursuzca hareketler zaman zaman görülmektedir. Daha garib cihet, bu gibi asılsız şeyler ve hurafeler dilek duâsı namı altında bastırılıp Cami çevreleri gibi mübarek mahallerde halka dağıtılmakta ve dini bilgilerden yoksun birtakım kimselere satılmağa çalışılmakta olduğu müşahade edilmektedir.

Bu gibi münker hareketler bilhassa Hacı Bayram Veli türbesi civarı ve buna benzer ziyaretgâhlarda daha çok göze çarpmaktadır.

İslâmiyetle kabil-i telif olmayan bu durum, yerli ve yabancı birçok kimselerin de dikkatini çekmekte ve dinimizin bu gibi yanlış davranışlara müsamaha ettiği hissini onlar üzerinde uyandırmaktadır. Bunların ve benzeri yanlış davranışların önlenmesi için müftü, vaiz ve hatiplerimizin, müsebbiplerini gördüklerinde ikna etmeleri, gerektiğinde resmî vazifeli-lere bildirmeleri, bu gibi sapıklık, hurafeler ve cehaletin maddi/manevî zararları hakkında halkımızı zaman zaman irşad etmeleri için durumun müftülüklerimize tamim edilmesinin uygun olacağına ittifakla karar verildi.¹

1 DİBA, tarihsiz, ancak Yüksek Başkanlığın 6 Temmuz 1966 yazısına cevaben.

Eba Eyyubül-Ensari Halit Binti Zeyit (Osmanlıca yazılışı) Hazreti Peygamber Mekkedden Medineye hicretlerinde Eba Eyyubun hanesine misafir olduklarından (Osmanlıca) mihmandar Resulüllâh şerefini kazanmışlardır. Halit Binni Velid Bedir, Ahat ve Hendek gazalarında Hazreti Peygamber ile bulunmuşlar, Hazreti Ali ile birlikte de bazı gazalara iştirâk etmiş ve nihayet hicretin 51. senesinde (671 milâdî) İstanbul muhasarasına gelmiştir.

Bu muhasara İstanbul'un zaptı için İslâmlar tarafından yapılan ilk teşebbüstür. Halit Bin Velid pek yaşlı olmasına rağmen bu uzun sefer ve muhasarada bulundu ve nihayet hastalanarak vefat etmiştir.

Fatih tarafından İstanbul'un zaptını müteakip yani bu islâm mücahidinin vefatından 806 sene sonra, Fatih'in yanında bulunan mazenneden Akşemseddin bu zatın kabrini keşfetmiş ve İstanbul Fatihî Sultan Mehmet bu türbeyi ve camii Şerifi yaptırmıştır. Binaenaleyh bu manzume, İstanbulu zapta gelen ilk islam mücahidi ile, bu şehrin fatihinin bir hatırasıdır. Camii Şerif Üçüncü Selim zamanında (1791) heman yeniden denilecek bir derecede tevsi ve tecdid edilmiştir.

Türbenin esas yapısı Fatih devrine ait olmakla beraber müteaddit değişiklikler görmüş ve bilhassa Hacet Penceresi denilen kısmı Birinci Ahmet zamanında ilâve edilmiştir.

Türbenin içi ve dışı Türklerin en güzel san'atlarından biri olan çinilerle bezenmiştir. Bu çiniler 16-18 inci asırlara ait pek nefis parçalardan mürekkep zengin bir Türk Çini koleksiyonu halindedir.

Türbede çok kıymetli ve meşhur hattatların yazılarında bulunmaktadır. Bu suretle İslâm tarihinde büyük bir yer alan ve eshabı kiramdan bulunan Hazreti Halit'in Fatih yadigarı olan bu türbe bugün Türk sanatları yönünden bir müze halindedir. Türbenin civarında ve haziresinde birçok tanınmış alimler ve devlet adamları da metfundur. Uzun bir tarih devrini canlandıracak haldedir. Hatta bu meyanda dünyaca bir şöhet olan Ali Kuşçunun mezarında bulunmakta ise de zamanla taşı kaybolmuştur.¹

1 İTMMA 31 Ağustos 1950.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GENEL MÜHÜR BİLGİSİ

Diyanet İşleri Reis V. Tefrik ve
Zatılgleri Md. Mesut beyden alınan
bilgi : 20.9.1960

Eyüp Sultan camiiinden kaldırılan heil-
lerin listesi :

adet	bulunduğu yer
277	Diğer camilere
2	İstanbul Muftuluğuna
213	Evkaf deposunda (hizmetten kaldırılmış)
77	Mühfel kısmında Eyüp'de duru- yor.
<u>569</u>	

ayrıştırıldı
e/6

-4-

030	01			88	553	17

 1

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GENEL MÜHÜR BİLGİSİ

Vekâiflar Umum Müdür Muavini Aydın
Beyden alınan bilgi .

Banîsmevzuu eski halılar teberrûmât
ambârında bulunur. Sahibi biz olmakla bera-
ber, zilyedi Diyanet İşleri Reisliğidir.
Muhafazası da hademeiere aittir. Bu hususta
kanunda maddede vardır.

030	01			88	553	17

 2

Ankara 14 / 9 / 1960

20131/93

Sayın

Yzb. Rifat Baykal
Başbakanlık Hususi
Kalem Müdürü

6.7.1960 gün ve 4377 sayılı yazıları
Kargılıdır:

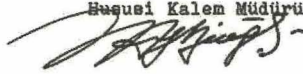
Söğüt İcra Memuru Basri Öztürk ta-
rafından Devlet ve Hükümet Başkanımız Sayın
Orgeneral Cemal Güreel'e gönderilip Bakan-
lığımıza havale buyurulan mektup Vakıflar
Umum Müdürlüğüne tetkik ettirilerek ilişik
te sunulmuştur.

1959 yılında 119 076 lira değerinde
595,38 m2, 1960 yılında 47 803,35 lira de-
ğerinde 238,06 m2 ve 1641,60 lira değerinde
Sümerbank Hereke Fabrikasına 835,60 m2 ha-
lı dokutturulmuş ve mezkûr camie serilmiş
bulunmaktadır.

Bu halılar Vakıflar Genel Müdürlüğü-
nün 1959 ve 1960 yılı bütçelerinin 741/30
tertibine mevzu hayrat onarımı tahsisatın-
dan R formülü uyarınca döşeme olarak müba-
yaa edilmiş olduğu anlaşılmıştır.

Saygılarımla arz ederim.

Hususi Kalem Müdürü

030	01			88	553	17	3

silahlı kuvvetler komite başkanı ve devlet hukuket
başkanı . cemel gürsel bey efé msiye

mühterem bey efendi , sabık iktidar zamanında adnan vanderes tayyare
kzasasinden kurtulduktan sonra istanbul eyyub mülten carisine hali ve kilis
aldi ve koydurdu . parasinide evkaf bankasına verdirmiş ,

tekat evlatki eski antika hali ve kilisler ne oldu acaba ,
onların içinde çok kıymetli tesadeler ve yuz senelik halılar var idi ,
keyfiyyeti yüksek takdirlerine arz eder , hürmetle ellerinizden öperim

30/6/960

adgıt iera memdu
basri östürk

B. Östürk

6. 8. 960	4377

MALİYE VEKALİ	
Hususî Kalem Müdürlüğü	
Tarih:	9 Haziran 1960
Sayı:	30131/93

*Sayın Elham Alihan
Malîye Bakanlığı*

030	01			88	553	17

Esasen Müslümanlar Kur'anı Kerimden ve Ehadisi Nebviyeden anlayışları ile edindikleri itikada binaen Hazreti İsa ile Validei Kerimleri Hazreti Meryeme Hristiyanlardan ziyade hürmet ve ta'zim beslemektedirler.

Fakat bu hürmet ve ta'zimlerini Hz. İsa'yı uluhiyet derecesine is'ad ile değil belki müstesna bir beşeriyet mevkiinde görerek Allah Zülcelal tarafından zamanındaki kullarına gönderilmiş bir Peygamber ve Hz. Meryem'i de her türlü isnadlardan beri olarak kudreti İlahiye ile kendisine Ruhullah nefh olunmuş bulunan Müşarünileyhin Validei Pakizesi diye itikad etmek sureti ile ifa etmişlerdir.

Çünkü Kütübü İslamiyede bu hürmet ta'zimin hududu beyan edilirken bu ta'zimin sadece sair Peygamberanı izam ve Salihatunnisa' ve Ezvacı Mütehhera misullu kendilerine kalben itikad etmek ve lisanen de Salavatı Şerife ve tardiye ve elfazı ihtiramiye ityan eylemek suretile olabileceği kayd edildiği ve ayrıca bir zaman ve mekân ve merasim ve törene tabi tutulmadığı cihetle Müslümanlar dahi şimdide kadar o hudud dairesini tecavüz etmeyerek haddi meşrua riayet edegelmişlerdir.

Şu hale göre Müslümanlıkça Peygamberanı izam içinde Resulu Ekrem Hazreti Efendimizden başka sağlam olarak sair peygamberlerin hiçbirisinin Merkadı Şerifleri malum bulunmamış ve Merkad olarak söylenen mevkilerin mücerred o mevkie nisbet olunan Peygamberin herhangi bir münasebetle bulunverdiği mevki ve makam olmak ihtimalinden ileri geçmemiş ve Hazreti Meryemin Merkadi de aynı şekilde meçhul olup Efes'te bulunduğu dair Katoliklerin beyanı sağlam bir mesnedi olmayarak mücerred bir tahminden ibaret bulunmuşken Müslümanlıkça da büyük sayılan bir Pakizenin Merkadidir diye Kütübü İslamiyenin beyanına uymayan ve itikat dahi edilmeyen mücerred Katolik Hristiyanların tahminine istinaden Müslümanları dahi Hristiyanlara teşrik ile o mahalde ibadet ettirmek için sevk etmeye uğraşmak kadar abes bir şey tasavvur olunamaz.

Gerçi beynel Müslimin şe'airi İslamiyye meyanına idhal edilen Viladeti Nebviyeye dair Mevlid namı altındaki menkibe saadetin kıraatı Müstahsen ve ecir ve sevabı Cenabı Haktan umularak Mü'minin ve Müsliminin ervahına ihda edilen ibadetlerden ise de bunun evlerde ve camilerde kıraat edilmesi dururken Hristiyan ayinine katılması doğru bir hareket olmayacağının bildirilmesi uygun olacağı mütalaasıyla Yüksek Başkanlığa arzına karar verildi.¹

1 DİBA, 5 Haziran 1952.

3. Seçim yılı ve cinsiyete göre milletvekili sayısı ve Meclis'teki temsil oranı

Seçim yılı	Toplam milletvekili sayısı	Erkek	Temsil oranı (%)	Kadın	Temsil oranı (%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	456	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97,0	12	3,0
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	4,2
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2007	550	500	90,9	50	9,1
2011	550	471	85,6	79	14,4

Kaynak: "Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011," Türkiye İstatistik Kurumu, 2012; www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=152. Erişim: 11 Ocak 2016.

Abdal Musa 38, 153; türbesi 160
 Abdullah Cevdet 28, 63
 Abdullah Efendi (Hoca) 106
 Abdullah Efendi Lokantası 135
 Abdurrahman Şami Hazretleri Türbesi 218
 Abdülhak Hamit 170
 Abdülhamid II (Sultan) 36, 104, 165; Türbesi 38
 Abdülmecid (Sultan) 193
 Abu-Lughod, Lila 52
 Acıbadem 178
 Adalet Partisi 56
 Adamantidu, Natalia 191
 Adana 88, 207
 Adana Hayırlı İşler Yaptırma ve Devam Ettirme
 Cemiyeti 202
 Afyonkarahisar 11
 Ağaoglu Ahmet Bey 81
 Ahat 261
 Ahilik teşkilatı 32
 Ahmed Efendi (türbedar) 130
 Ahmed Hamdi Bey (Yozgat milletvekili) 31
 Ahmed Naim (Babanzade) 136
 Ahmed Rıza 63
 Ahmed Saki (Antalya milletvekili) 32
 Ahmed I (Sultan) 261; Türbesi 116, 153
 Ahmed III. Türbesi 116
 Ahmet Turâni 193
 Akbıyık [Karakolu]
 Akgün, M. Zerrin 204
 Akhisar 153, 221
 akıl/rasyonalite 47, 50, 104, 164; ve İslam 50, 58,
 62, 66, 77, 81-82, 87-88, 99, 221, 224
 Akseki, Ahmet Hamdi 47, 78, 80-83, 131-132, 197-
 198, 216, 223-224
 Akşehir 115
 Akşemseddin (Şeyh) 104, 129, 133-136, 261
 Akşemseddin Türbesi (Göynük) 115
 Akşit, Elif Elkin 40, 193
 Aktaş, Cihan 47

Aktaş, Recep 88, 207
 Alevilik/Bektaşılık-Aleviler/Bektaşiler 16-19, 22-23,
 27, 31-32, 35, 48, 56, 59, 74, 96, 145-146, 153,
 159-160, 168-169, 193, 207, 213-214, 220-221
 Ali (Hz.) 111, 135, 258-259, 261
 Ali Baba (Şeyh) 168
 Ali Efendi (Baştürbedar) 130-131
 Ali Kuşçu/Kuşçubaşı 132; mezarı 134, 261
 Alkan, Mehmet Ö. 116
 Almanya 24
 Alpay, Selahattin 77
 Altay, Fahrettin 123
 Altay(lar) 73; inançları 74
 6-7 Eylül 57
 677 sayılı kanun 11-12, 25-26, 29, 33-35, 56, 59-60,
 65, 67, 97-98, 103, 108, 111, 116, 124, 160,
 166-167, 171, 173, 190, 193, 213, 220, 225
 68 rüzgân 56
 Alus, Sermet Muhtar 193
 Alyot, Halim 185
 Anadolu Halk Bilgisi Derneği 68
 Anamur Müftülüğü 249
 Anayasa 46, 81, 85
 Anıtkabir 36, 116, 124, ayrıca bkz. Mustafa Kemal
 (Atatürk)
 Ankara I. Asliye Ceza Mahkemesi 110, 257
 Ankara 11-12, 28, 40-41, 43, 52, 55, 58-59, 70-72,
 75, 90-91, 93, 99, 103-105, 108-110, 115, 121-
 122, 139, 141, 176, 193, 197, 201, 203-204,
 210, 215, 251, 257-258
 Ankara Başbakanlık Devlet Matbaası 108, 257
 Ankara Cumhuriyet Müddeiumumiliği 91
 Ankara Cumhuriyet Savcılığı 110
 Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi 70
 Ankara Gazi Çiftliği Lisesi 210
 Ankara Radyosu 210
 Ankara Savaşı 104
 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Ankara İla-
 hiyat 72, 75, 201, 203-204
 Ankara Valiliği 215
 Annales Okulu 23

Antalya 32, 160
Apaydın, Cem 27
Arat, Zehra F. 162
Araz, Nezihe 104-105, 108, 134, 153, 168, 174-177, 186
Anburnu, Kemal 178
Arjantinli 182
Arnavutluk 31
Arnavutluk Bektaşileri 31
Arpaguş, Hatice 201
Arslaner, Fatma Filiz 178, 179-180
Arslanlar, Ahmet 130
Artam, Nureddin 168
Arvas, İbrahim 103
arzıhal 14-15, 206, 218; yazmak 11-12, 217
Assman, Jan 42
Aşık Paşa Türbesi 115
Ataman, Sadi 69,
Atatürk Türbesi 124
Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (Er-
zurum) 201
Atay, Falih Rıfkı 21-22, 45, 48, 164, 170
Atıf Mahallesi 215
Atsız, Nihal 71
Augustus/Öğüst Tapınağı 104-106
Aya Yorgi 191
ayazmalar 37, 60, 190-193, 217
Aydemir, Şevket Süreyya 28, 105, 107
Aydınlanma 61-63
Ayios Panteleimon Ayazması (Çengelköy) 191
Ayten, Ali 49
Ayvazoğlu, Beşir 136
Ayverdi, İlhan 16
Azak, Umut 48, 56, 63, 77
Aziz kültürü 38
Aziz Mahmud Hüdayi 12; türbesi 28, 217

Ba

Baba Cafer Türbesi 157
Babacan, Hatice 203
babalık 27, 30, 32-33
Babürlü 61
Bakırköy 100, 193, 221

Banarlı, Nihad Sami 176
Banguoğlu, Tahsin 71, 117-118, 120, 124
Barak Baba 74
Barbaros Hayreddin Paşa 127-128, 150
Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi 96, 115, 117,
127-128
Barbarosoğlu, Fatma K. 47-48, 201
Bardakoğlu, Ali 212
Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürü 185
Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı 188
Başar, Zeki 210
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 27, 53, 55, 171
Başbakanlık Yayın Müdürlüğü 90
Batniler 109, 111, 258-259
Batur, Muhsin 178
Bayar, Celal 119, 139, 144, 146
Bayezid Cami 195
Bayezid-i Bistami 176-177
Baykal, Cevdet 118
Baykal, Kazım 181
Baykal, Rifat 263
Bayram, Fatma 205
Bayramiyye 104, 108-109, 111, 259
Bayramoğlu, Fuad 110
Bayramoğlu, Reşat 110, 257-259
Bedir 261
Benderlioğlu, Atıf 145
Benekay, Yahya 106, 113
Berk, Bekri 140
Berkes, Niyazi 71
Beyoğlu 126, 135
Bilmen, Fazıl Ömer Nasuhi 83, 95, 198, 255-256
1908 devrimi 64
Birlik Partisi 56
Bizans 43, 66, 105
Bodur, Neşet 205
Boğaz 192
Bolu 78, 115
Boran, Behice 71
Boran, Tunç 116, 120
Boratav, Pertev Naili 71, 76

Bourdieu, Pierre 22-23
Bowman, Glenn 40
Bozdoğan Kemerli 174
Börekçi, Rifat 77, 215
Brockett, Gavin D. 51
Buda 95
Budist Türkler 75
Burke, Peter 22-23
Bursa 36, 39, 41, 43, 104, 115, 176, 181
Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu 181
Bülbül Dağı 189
Büyük Millet Meclisi 46, 107
Büyük Reşit Paşa/Mustafa Reşid Paşa Türbesi 115, 117, 126-127

Ca

Caberkalesi 115
Cabir (Hz.) 110, 259
Cafer-i Sadık (İmam) 176-177
cahil/cehalet 48, 62, 76, 79, 84, 88, 96, 115, 164, 202, 205, 207, 210, 221, 249, 251, 257, 260;
cahil halk 59, 74-75, 77, 88-89, 169, 188, 217, 219; kadınlar 13, 20, 50, 206, 215; ayrıca bkz. din eğitimi
Cambridge Üniversitesi 80
cami(ler) 12, 19, 30, 41, 48, 53, 77, 81-84, 86, 89, 105, 107-110, 112-114, 117-119, 130-131, 133-134, 138-139, 142, 144, 148, 161, 165, 172-174, 182-183, 186, 207-208, 215, 220, 222, 257-261, 265; kadınlar 46, 49, 60, 160, 169, 194-201, 203, 205-206, 212, 214, 217, 221, 224-225
Camlı Köşk (Dolmabahçe Sarayı) 193
Cantek, Funda Şenol 21
Celveti 12
Cem ayinleri 159-160
Cem Evi 160, 221
Cemalettin Efgani 65
Cezayir 127
CHP/Cumhuriyet Halk Partisi 14-15, 20, 33, 40, 59, 67, 79, 104, 115-118, 120, 123, 126, 129, 176, 201

Chysostomos (Hrisostomos, Atina Baş Piskoposu) 186
Crawford, John 190
Cumhuriyet Arşivi 53, 249
Cündioğlu, Dücane 221
Çağlayanlı, İhsan Sabri 178
Çalışlı Dere Köyü 93
Çamlıca 168
Çanakkale 115
Çankaya 168
Çankırı 142
çaput 19, 63, 102, 187, 210-211, 221-222
Çarpan, Necla 177-178
Çelebi Mehmed Türbesi 115
çelebilik 30, 32
Çengelköy 191
Çetintaş, Sedat 140
Çınar Dede 38
çocuk(lar) 11, 44, 103, 113, 117-119, 122-124, 130, 168, 174, 196, 197, 201, 204, 207, 221, 224, 251-252; balıkmı 198, 171; eğitimi 163-164, 167, 170, 175, 205, 208; kundak takımı 171; sünnet 149
Çonkar, Leyla 203
Çorlu Asliye Mahkemesi 98
Çorlulu Ali Paşa Türbesi 218
Çorum 79, 142
Danışmend, İsmail Hami 134, 136, 140
Daver, Abidin 127
dedelik 27, 30-32
Demiray, Tahsin 122-123
Demirel, Süleyman 56, 178
derişlik 30-32
Deskufi (Monsenyör) 185
Devlet Arşivleri 53, 249
din eğitimi 79, 82, 89, 118, 122, 166, 200, 202, 206; din adamları 80, 222; kadınlar 48, 193, 212, 221, 225
Din İşleri Yüksek Kurulu 53, 197-198; Arşivleri 52
Diyanet İşleri Başkanlığı 14, 16, 25, 33, 41, 51-55, 58, 72, 74-75, 77, 82-83, 85-87, 89-91, 95, 98-

Da

Eb

99, 108, 113, 115, 138, 148, 152, 175, 177-178, 182-183, 186, 188, 194-199, 202-205, 209-212, 216-217, 220-222, 251
Diyanet İşleri Reisliği 53, 77-78, 80, 82, 90, 93, 103, 108, 110, 148, 215, 249
Diyar-ı Rum 84
Doğan, Lütfi 101, 203
Doğu, Fuat 178
Dolmabahçe 139, 193
Dolmabahçe Sarayı 77
DP/Demokrat Parti 20, 40, 56, 59, 80, 83, 104, 115, 117, 119, 129, 131, 137, 201
duygular 18, 34, 48-50, 60-61, 88-89, 96, 118, 196, 219; dini 20, 47, 81, 85, 253; **duygulanım** 23; **duygusal yapı** 212, 215, 221; **milli** 216; **ulvi** 78, 215, 219, 249, 253
Dünya Savaşı I 20, 29, 169
Dünya Savaşı II 79, 126
Ebubekir (Hz.) 111, 258
Edirne 104, 118, 176
Efes 60, 182, 184-186, 188
Eftimios (Ayios) 191
Ege Turizm Cemiyeti 41, 182
Eğirdir 44
Eğitim Bakanlığı 11
Einstein 86
Elekçi Baba Türbesi 157
Elhamra Sineması 189
Elmadağ 91
Elmalı 160
Elrom, Ephraim 151
Eminönü Emniyet Amirliği 218
Eminönü Halkevi 168, 71, 123, 136
Emir Sultan 41, 104, 176
emirlik 30, 32
Emniyet Genel Müdürlüğü 53, 56, 75, 113, 175, 217, 220
Eraydın, Selçuk 182
Erbaş, Ali 205
Erçika, Celal 140

Erez, Mesut 178
Ergin, Osman 47
Erguner, Kudsi 146
Erguner, Ulvi 146
Ermeniler 214
Erol, Safiye 168
Ertuğrul Gazi Türbesi 36, 115
Erzincan 100, 2007
Erzurum 43, 124, 201, 210
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 95, 125, 141, 150, 154, 159
Eskişehir 11, 199, 201
Eşref Edip 185
Ethem Nejat 163
Etnoğrafya Müzesi 145
Evkaf 131, 142, 148; **Bankası** 148; **İdaresi** 35, 130; **Umum Müdürlüğü** 82; **Vekaleti**
evliyalara 17, 19-20, 22, 38, 50-51, 53, 60, 67, 101, 148, 153, 162, 164-165, 175-177, 179, 183-184, 191, 195, 218, 257; **inancı** 13-14, 24, 48, 56, 61, 78, 85, 108, 174, 213-214; **keramet** 36, 38, 95, 98-100, 108, 169, 176, 219, 221, 257; **kültü** 15-16; **türbesi** 27, 29, 33, 36, 44, 58-59, 63, 121, 123, 137, 157, 161, 170, 208-209, 221
Evrin, Saadetdin 83
Eyüp 130, 135, 137
Eyüp (Sultan) Camisi 130-131, 134, 148, 220
Eyüp Kaymakamlığı 140, 142, 150, 194
Eyüp Sultan (Hz. Halit) 103, 132-137, 140, 143, 178-179, 261; **türbesi** 16, 19, 29, 31, 38, 40-41, 44, 59, 68, 97, 101, 103-104, 115, 129, 130, 132-136, 138, 144-145, 147, 149-153, 158-159, 171-172, 194, 221, 261, 264
Farabi 81
Fatih Nurullah 25
Fatih Semti 156
Fatih Sultan Mehmed Cami 41, 138, 261
Fatih Sultan Mehmed Türbesi 36, 41, 96, 115, 121, 123-124, 133-134, 137, 139

Fa

Fatiha Suresi 114, 127, 138, 144, 221, 260

Fatma Ana 206

Fatma Bacı 84

Fatma Hanım 208

Ferid Vecdi 163

Fetva Heyeti 53

Fevziye Camii 199

Filistin 40

Firuz Ağa Türbesi 218

Florya 195

folklor 11, 58, 61, 70, 75-76, 96, 150; *araştırmaları* 22, 24, 55, 67-68, 71-72, 206, 210

Fransa 23, 75, 81

Fransız Devrimi 21, 81

Ga

Garbo, Greta 190

Gatwick Havaalanı 148

gayrimüslimler 13, 17, 56, 60, 64, 80, 193, 217, 219-220; *kadınlar* 48; *Rumlar* 37, 57, 75, 84, 104, 153, 190-193, 214

Gazali 110, 258

Gazi Osman Paşa Türbesi 115, 117, 126-127, 218

Gazi Süleyman Paşa Türbesi 115

Gelibolu 115

Gerede 78

Gerede, Esat 195

Gökalp, Ziya 63-64

Gökay, Fahrettin Kerim 21, 126-128, 130-132, 142-143

Göktürk 74

Gölpınarlı, Abdülbaki 191, 225

Görmez, Mehmet 205

Göynük 115

Gulyabani 249

Gülfem Hatun 154

Günaltay, M. Şemseddin 57, 65-67, 116, 123, 161, 223

Günay, Sakıp 131

Güney, Abdülkadir 79

Güntekin, Reşat Nuri 167

Gürpınar, Hüseyin Rahmi 167

Gürsel, Cemal 83, 148, 263

Hacer Nine 113

Hacet Penceresi (Eyüp Sultan Türbesi) 141, 144, 150, 194, 261

Hacettepe Üniversitesi 12

Hacı Bayram Camisi 105, 108, 257-258

Hacı Bayram Semti 107, 109, 258

Hacı Bayram Veli 38, 103-105, 108-111, 114, 129, 176, 257-259; *tarikat bayrağı/sancağı* 106-107; *türbesi* 12, 19, 28, 40-41, 58-59, 97, 103-104, 105, 108, 111-112, 114-115, 150, 159, 194, 206, 221, 257-259, 260

Hacı Bektaş Nahiyesi/Hacıbektaş İlçesi 31, 146-147

Hacı Bektaş Vilayetnamesi 84

Hacı Bektaş/Hacı Bektaş-ı Veli 38, 74, 84, 104, 146, 153; *türbesi ve dergâhı* 59, 145, 146-147

Haçlı zihniyeti 185

Hague, Euan 39

Hakiki Helvacılar 174

Hakkı (Kılıçzâde) 28, 64-66, 165

Halbwachs, Maurice 42

Halide Edip (Adıvar) 134, 195

Halidi 214

halifelik 30, 32-33

halk 11-13, 31, 34-35, 37-39, 44, 47, 50-53, 56, 59, 69, 73, 75, 77-78, 80-81, 85, 88, 95-96, 102, 104-105, 107, 109, 113, 115-116, 118-120, 124, 126-128, 130-132, 137, 139-140, 144-146, 149, 151-153, 155-156, 165-166, 169, 176, 179, 182, 186-188, 203, 216-217, 221-222, 225, 254, 257-260; *aydınlanılması* 57-58, 79, 83, 89, 211, 249-250; *inançları* 16, 33, 51, 58-59, 61, 65, 70, 76-77, 89-94, 111, 117, 132, 141, 143, 150, 175, 184, 206-208, 210, 213-214, 219-220, 253; *İslamı* 15-20, 27, 220; *kültürü* 20-25, 44, 68; *tanımları* 219; *ve seçkinler aynını* 15, 17, 19-21, 23, 32, 113, 117, 126, 181, 219, 225

Halk Bilgisi 12

halkçılık 20

Halkevi/Halkevleri 51, 55, 68-69, 71, 118-119, 123, 136, 206

Hall, Stuart 23

Hars Müdürlüğü 11
Hasan (Hafız) 207
Hasan Fehmi 11, 14
Hasan Paşa Türbesi 218
Hasan Sabbah 109, 111, 258-259
Hasluck, William Frederick 191
Hayrîhoğlu, Eyüp Sabri 83
Haymen Ana Türbesi 36
Heidelberg Üniversitesi 80
Helen 73
Helvacı Baba/Dede Türbesi 173-174, 218
Hendek 261
Hidrellez 23
Hristiyan türbeler 37, 181
Hızır inancı 16, 19, 23, 74, 89, 92, 219-220
Hızır-İlyas 74, 92
Hilmi Bey (Tunalı) 31, 33
Hind 66
Hoggart, Richard 22
Horasan 153
Horasan erenleri 153
Horoz Baba Türbesi 143
hurafeler/batıl inançlar 11-15, 17-19, 21, 23, 26, 29, 33, 37, 39, 44, 48-51, 53, 56-60, 62, 64, 66-67, 69-70, 76-78, 80-85, 87-89, 95, 97-98, 101, 103, 109-111, 113-115, 123-124, 127, 129, 132, 141, 165, 181, 188, 190, 195, 205, 207-209, 211-213, 215, 221, 223, 225, 251-252, 258-260; **Batı dünyasında** 61, 75, 79, 86; **folklor araştırmalarında** 58, 67-68, 72, 210; **geç Osmanlıda** 20, 45, 57, 59, 61, 63, 65, 68, 86, 161, 163, 167, 214, 224; **hurafelerle mücadele** 16, 68, 72, 74-75, 167, 201, 206, 211, 220, 222; **oryantalizm** 58, 61-62, 64, 134

ib

İbn Rüşd 81
İbn Sina 81
İbni Sebe 109, 111, 258-259
İbrahim (Hz.) 91
İçel 171
İhvanu'l-Müslimin 65

iki bayram arası nikah 16, 19, 84, 90
İlahiyat Fakültesi 103, 191, 187, 201
İlyas (Hz.) 92
imam 19, 25, 53, 78-81, 91, 93-95, 112, 117, 119, 130-131, 165, 181, 199, 207, 215, 223, 249, 254-255
imamı azam 255
İnan, Abdülkadir 58, 67, 70-76, 87, 207
İnönü Savaşları II 39
İnönü, İsmet 39, 57, 66, 123, 128-129
İran 61, 66, 109, 167, 214, 258
irtica
İsa (Hz.) 100, 181-182, 184, 192, 265
İshak (Hz.) 91
İslam 21-22, 25, 30, 34, 37-38, 46-48, 50-51, 56-59, 62-67, 72-74, 76-78, 81-84, 87-90, 92, 95, 99-101, 108, 110, 113-115, 119, 121-123, 134-140, 156, 163, 166-167, 175-176, 179, 183-184, 186-188, 190, 192, 198-200, 202-205, 209-211, 216, 221-224, 251-252, 255, 257, 259-261, 265; **alçak/yüksek** 17, 220; **"Hakiki İslam"** 187; **kurumsal/resmi** 17-19, 27, 29, 49, 61, 220; **Ortodoks/heterodoks** 18-19, 181, 220; **popüler/halk** 15-20, 23, 27, 61, 181, 188, 195, 220; **reform tartışmaları** 85-86; **ve Batı dünyası** 13, 59, 61, 75, 79, 86
İslamcı Dergiler Projesi 54-55
İsmail (Hz.) 91
İsmail (Şah) 111, 259
İsrail 40, 151
İstanbul 21, 28-29, 35-38, 41, 43-44, 55, 57, 59, 62, 87, 95-96, 98, 101, 103-104, 107-108, 110, 115-116, 118, 121-122, 126-127, 129, 132-140, 143-144, 152-153, 158, 164-165, 168-169, 174-178, 185, 189, 193-195, 198, 201, 207, 216, 219-220, 257-258, 261
İstanbul Büyükşehir Belediyesi 160
İstanbul Cumhuriyet Baş savcılığı 218
İstanbul Cumhuriyet Müddeiummülüğü 173
İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni Heyeti 125
İstanbul Fetih Cemiyeti 136
İstanbul Kültür Müdürlüğü 219

İstanbul Maarif Müdürlüğü 156
 İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü 140, 150, 160
 İstanbul Müftülüğü 148, 198
 İstanbul Müftüsü 95, 141, 173-174, 255
 İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğü 35
 İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı 150
 İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü (İTMM) 35,
 41, 52, 54, 59, 98, 144-145, 152-154, 217-218,
 220; Arşivi 14, 53-55, 132, 171, 194, 216
 İstanbul Üniversitesi Türikiyat Araştırmaları Ens-
 titüsü 71
 İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü 126, 172
 İstanbul Valiliği 141-142, 149, 156-157, 160
 İstanbul'un fethi/fethin kutlamaları 36, 59, 101,
 103-104, 108, 110, 122, 129, 134-140, 153, 216,
 219, 257-258
 İstiklal Mahkemeleri 26, 33
 İstiklal Marşı 12
 İsveç 75, 208
 İtihat ve Terakki Partisi 64
 İzmir 32, 35, 41, 45, 165, 184, 186-187, 221
 İzmir Katolik Kilisesi 185
 İzmir Müftülüğü 182

Ja

Japonya 40
 Jön Türkler 20, 63

Ka

Kadıköy 126
 kadınlar/kadınlık 11-14, 16-17, 19-21, 23-24, 29, 33-
 35, 40-41, 43-44, 46, 49-50, 56-57, 58, 60, 62,
 64-66, 75, 80, 84, 98, 102, 108, 113, 118, 130,
 132, 144, 147, 152, 160, 169, 171-175, 177-179,
 181, 187-189, 191, 193-199, 201-204, 206-215,
 217, 219-221, 223-225, 251, 254; annelik/an-
 neler 36, 45, 48, 59, 118, 161-168, 182-183,
 190, 192, 200, 205; başörtüsü 47-48, 202-
 203; dindarlığı 170; hakları 170; şifacı kadın-
 lar 94-95, 218, ayrıca bkz. din eğitimi
 kadınısı/kadınsılaştırma 50, 57, 60, 162, 167, 194
 Kadiri 168
 Kafadar, Cemal 19, 84, 104

Kafesoğlu, İbrahim 15
 Kandiyoti, Deniz 13, 45, 49
 Kanlıca Cami 195
 Kanuni Sultan Süleyman Türbesi 115, 117, 121, 123,
 128, 218-219
 Kara Dede (Veli) 38
 Kara, İsmail 13, 15, 28, 39, 41, 44, 64, 77, 82-83,
 117, 146, 182, 222-223
 Kara, Laika 140
 Kara, Mustafa 28
 Karaca Ahmed Sultan Türbesi Koruma Derneği 160
 Karaca, Kâni 195
 Karacaahmet (Üsküdar) 38, 96, 153-155, 158; der-
 gâhi 167; türbesi 35, 59, 96, 145, 152-159, 214,
 219-220
 Karacaahmet Sultan Derneği 155
 Karacaahmet Türbesi (Akhisar) 221
 Karamustafa, Ahmet T. 19
 Karaömerlioğlu, Asım 20
 Karay, Refik Halid 169
 Karınca Duası 30, 91
 Karpas, Kemal 222-223
 Karyağdı Hatun Türbesi 40
 Kasaboğlu, M. Hamdi 72
 Kasımpaşa 139
 Kastamonu 26, 41, 67, 196
 Katolikler 61, 183-184, 186, 265
 Kaygusuz Abdal 32
 Kayseri 79, 104; Valiliği 147
 Kefeli, Kemal 118
 Kemal (Saruhan milletvekili) 32
 Kemalist modernleşme 13-14, 21, 45, 50, 58, 60, 221
 Kemalist-İslamcı 48
 Kemalpaşa Müftülüğü 98
 Kenan Rıfai (Şeyh) 176
 Kerametli, Can 150
 kılıç 255; kullanma/kılıç kuşanma 129, 176
 Kılıç, Ali 199
 Kılıç, Aynur 199
 Kırğaz-Kazak ülkesi 73
 Kırkağaç 90

Kırşehir 115
 Kısıklı Dergâhı 168
 Kızılbaş/Kızılbaşlık 109, 111, 168, 258-259
 kilise 19, 37, 77, 183, 185-190, 193, 221
 Kiper, Fahri 126
 Kocaeli 118
 Kocagüney, Vehbi 124
 Koçu, Reşat Ekrem 130, 144
 Kodamanoğlu, Nuri 147
 Konstantiniye 138
 Konya 29, 37, 41, 43, 81, 87, 104, 115, 146
 Köprülü, Fuad 15, 71
 Kudüs 185-186, 188
 Kum Baba 38
 Kurtuluş Savaşı 12, 25
 Kut'ul-Amare 29
 Külahlı Baba 78, 249
 Kültür Bakanlığı 116, 153
 Kültür ve Turizm Bakanlığı 35
 Küre İlçesi Müftülüğü 196
 Kürtler 26, 32, 56, 60, 213-214; Şeyh Said İsyanı
 25, 28, 93
 Kütahya 11, 30, 201

La laiklik 13, 27, 56, 77, 79, 94, 118-120, 123, 208, 214, 220
 Lapidus, Ira M. 61
 Leguin, Ursula K. 84
 Lohusa Kadın Türbesi 157
 Londra 148
 Lozan Anlaşması 37

Ma Maarif Vekaleti 35, 120, 125-126, 158
 Macar ovaları 128
 Madran, E. 112
 Mahmood, Saba 51
 Mahmud II. Türbesi 115
 Mahmut Bey 164
 Malatya 31, 87
 Malta 127
 Maltepe (Ankara) 99

Mani 95
 Manisa 92
 Mardin, Şerif 13, 15, 18, 29, 89, 181, 183
 Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 34
 Massey, Doreen 40
 McClintock, Anne 49
 Meclisin açılışı 105-107
 medeniyet/medeni/medenileşmek 15, 20-21, 26-27, 45-46, 58, 64-65, 67-68, 75, 77, 79-80, 87, 89, 95, 122, 124, 128, 205, 208, 250-252
 Medine 132, 261
 medrese 25, 27-28, 30, 80-81
 medyumluk 60, 177-180; medyum kadınlar 218
 Mehdiçi 15
 Mehmed II (Fatih) 108, 110, 133-134, 137-140, 176, 257-258, 261; kaftanı 150
 Mehmed III. Türbesi 116
 Mehmet Akif (Ersoy) 12, 65-66, 85, 88, 161, 163, 253
 Mehmet Akif Ersoy Müzesi 12
 Mekke 132, 261
 Melikoff, Irene 15
 Menderes, Adnan 132, 144, 146, 148, 158, 183, 185, 214
 Menemen olayı 93
 Merkez Efendi Türbesi 28, 112, 152-153, 157, 173, 218-219
 Mersin Belediyesi 92
 Meryem (Hz.) 75, 182-184, 186, 265; mezarı 185, 188; ölüm günü töreni 189
 Meryem Ana Evi 19, 37, 41, 48, 60, 181-186, 188-190, 216, 221
 Meryem Ana Kilisesi 185, 187
 Meryem Ana Suyu 186-188
 Meryem heykeli 187, 189
 Meryem Suresi 186
 Merzifon 204
 Meşrutiyet 81
 Meşrutiyet II 57, 161
 Mevdüdi 65
 Mevlana Celaleddin-i Rumi 38, 41, 103-104, 146, 177-178, 191; türbesi 158

Mevlana Dergâhı 146
 Mevlana Müzesi 146
 Mevlevilik 32, 146
 mevlit 18-19, 33, 41, 48, 58, 60, 78, 183-184, 186, 193-196, 201, 203, 208, 210, 221, 265; **Mevlid-i Şerif** 181-182; **töreni** 130, 181, ayrıca bkz. **kadınlar, cami, Meryem Ana, Eva Peron**
Mısır 65, 87
millet 27, 29, 36, 43, 45, 64, 67-70, 75, 77-79, 88, 91, 118-119, 123-125, 127-128, 131, 136, 139, 162-165, 176, 187, 191, 208, 216, 219, 258; **tanımları** 20-21, 39-40, 121
Milletler Cemiyeti Meclisi 37
Milli Birlik Komitesi Genel Sekreterliği 85
Milli Eğitim Bakanlığı 36, 103, 108, 116, 140, 147, 201, 209, 258
Milli Eğitim Temel Kanunu 201, 204
Milli Emlak 126
Milli Nizam Partisi 56
milliyetçi/milliyetçilik 22, 25-26, 39-40, 45, 49, 51, 63-64, 71, 79, 121, 132, 137, 140; **milli kültür** 153, 176, 222
Milliyetçiler Derneği 139
Mimar Sinan 117, 128; **Türbesi** 96, 115, 117
Miskinler Tekkesi 167
modern/modernleşme 13, 15, 21-22, 40-41, 45, 47, 49-51, 58, 60-64, 66, 71, 75, 83, 122, 127, 130, 161-163, 165-167, 170, 190, 195, 212-213, 221-222
Molla Cami 110, 258
Montagu, Lady Mary Wortley 62
Muhammed (Hz.) 64, 101, 110-111, 134, 181-184, 192, 200, 224, 252, 258
Muhammed Abdüh 65
Muhammed Küfrevî 214
mum 96, 101, 113, 124, 141, 165, 189-190, 194, 206, 208, 221; **adama** 165, 189, 192-193, 208; **yakma** 19, 73, 75, 85, 97, 102, 171, 191-193, 194, 208-210, 252
Murad II (Sultan) 104, 108, 257
Musa Kazım (Şeyhülislam) 65

Musabalı, Mehmet 202
Mustafa Kemal (Atatürk) 26-27, 29, 36, 58, 64, 67, 71, 77, 81, 83, 106-107, 122, 136, 162, 164-165, 167-168, 170, 177, ayrıca bkz. **Anıtkabir**
Mustafa Nuri (Kuyumcu) 207
Mustafa Suphi 164
Müderriş Numan, bkz. Hacı Bayram Veli
müftü 19, 35, 78-80, 83, 87, 90, 93-95, 97, 115, 141, 151-152, 173-174, 179, 188, 196, 197-199, 203, 203-204, 254-255, 260
Mührü Süleyman motifi (Altı Şuallı Yıldız) 150, 152, 219
Müşavere Heyeti/Kurulu 53, 72, 74
Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu 53
müze/müzeleştirme 35-36, 41, 43, 59, 120, 124-125, 134, 143-147, 150, 154-159, 171, 192, 217, 220-221, 261
Müzeler İdaresi 96
nakıblık 32
Nakşibendi 25, 214
namaz 77-78, 81, 101, 104, 106, 114, 118, 123, 131-132, 150, 159, 169, 183, 187, 200, 203, 205, 215, 221, 223-224, 255, 260, 265
Nasreddin Hoca Türbesi 115
Nayman, Şükrü 79
nazar inancı 63, 75, 84, 91, 252; **kem göz** 150
Necati (İzmir milletvekili) 32
Necip Fazıl (Kusakürek) 47
Nevruz 74
Nureddin Paşa 29
Nuri Bey (Kütahya milletvekili) 30
Nusayriler 32
Ocak, Ahmet Yaşar 13, 15-16, 18, 24-25, 27, 37-38, 44, 77, 92
Ogan, Fatma 204
Ogan, M. Raif 121-122, 176-177, 208-209
Okan, Aysel 134, 154, 174, 193
Okçu, H. Tayyip 204
Orhan Gazi 153; **türbesi** 36, 115

Na

Oc

Ortadoğu 18, 129
ortak ibadetler/ritüeller 17, 19, 23, 33, 37, 40, 45, 58, 60, 85, 97, 171, 181, 190-191, 193, 206, 214, 220, 225
Osman Gazi Türbesi 36, 115
Osman Güçlü (Hoca) 19, 109-110 257
Osman Nuri 206
Osmanlı(lar) 15, 18-20, 29, 32, 36, 40, 43, 45, 47, 56-57, 59, 61-63, 65, 68, 95-96, 104, 121-123, 127, 129, 136, 145, 161-165, 167, 181, 193, 214, 224
Osmanlı Arşivi ve Dokümantasyon Daire Başkanlıkları 53
Osmanlı Devleti 21, 36
Osmanlı İmparatorluğu 62, 71, 128, 156, 162, 222
Osmanlıcılık 163
Oxford Üniversitesi 80
Öğüt, Hacı Cemal 134, 138
Öktem, İbrahim 146
ölüler 44, 66, 93, 99, 101, 111, 121, 137, 161, 259; **diyanı, şehri** 130, 135-136; **yıkama** 80-81, 198
ölüm 32, 43, 101, 105, 108, 111, 135-136, 147, 189, 225, 251, 259
Ömer (Hz.) 75
Ömer Hayyam 118
Öncül, Naciye Akseldi 198
Önder, Mehmet 146
Örnek, Vedat Seyis 70
Örs, Hayrullah 156-157, 159
Örümcekli Dede 78, 248
Örümceksiz Dede Türbesi 157
Öz, Baki 27
Öz, Tahsin 96, 112, 117, 125-127, 132, 141, 155, 172-173, 194
Özkuş, Türkan 198
Özmen, A. Şevki 72
Öztürk, Basri 148

Pa

Panayia Ayazması (Yeniköy) 191
papaz(lar) 169, 182, 191
Pardoe, Julie 62-63

Pardoe, Thomas 62
Paskalya 74
Pekolcay, Necla 182
Peron, Eva 19, 182
Peyami Safa 21, 65, 123, 125
Peygamber Sofrası 115
Piri Baba kabristanı (Çorum) 142
Pisagorcular 50
Plevne 127
Poroy, Nazım 35
Protestanlar 61

Rafizilik 109, 111, 258-259
Ragıp, Dr. 168
Rahmi Bey (Sivas milletvekili) 37
Ramazan Efendi Türbesi 152-153
Ramazanoğlu, Yıldız 46-47, 196
Recep Efendi (türbedar) 130
Refik Bey (Konya milletvekili) 29, 32, 37
Reformasyon 61
Reşit Bey (Malatya milletvekili) 31
Rıza Pehlevi (Şah) 178
Robert Kolejliklik 167
Roma 43, 73, 105
Romanya 192; **Türkleri** 192-193
Roux, Jean Paul 15
Rönesans 21, 61
Ruhselman, Bedri 180-181
Rum abdalları 153
Rum Ereni 84
Rumlar 37, 57, 75, 84, 104, 153, 190-193, 214
Rusya 70-71
rüya(lar) 19, 71, 94-95, 129, 134-136, 154, 156-158, 191, 193, 218-219, 254

Saadet Zinciri 114, 260
Safevi 61
Said Halim 65
Said, Edward 62
Saidi Nursi 47
Saint Antuan Kilisesi 189-190

Ra

Sa

- Saint Pulcherie 182
 Sakal-ı Şerif 106
 Saktanber, Ayşe 45, 48
 Salihîye Camii (Erzincan) 207
 Sancar, Serpil 205
 Sarı Baba 38
 Sarı Saltuk 74
 Saruhan 32
 Schimmel, Anne-Marie 76
 80 darbesi 57
 Selami Baba Türbesi 157
 Selanik 164
 Selçuk Sultan Türbesi 115
 Selçuk Üniversitesi İlaahiyat Fakültesi 101
 Selçuklu 43
 Selim II. Türbesi 116
 Selim III (Sultan) 261
 Senirkent 100
 senkretik 15, 61
 Sesigür, Mecit 195
 Sesli, Zeki 195
 Sevük, İsmail Habip 134-135
 Seyhan 80
 seyyar dervişler 31
 seyyar türbe 30-31
 seyyidlik 30, 32
 Shermutsry, Hans 75
 Simavi, Sedat 195-196
 Sincan 90
 Sinop 106
 Sirer, Reşat Şemsettin 119-120
 Sivas 27, 119; Çimento Fabrikası 199, 212
 Smith, Anthony D. 22, 40
 Sokullu Camii 174
 Solfasol Köyü (Ankara) 104, 108, 113-114, 257
 Somuncu Baba/Ebu Hamidüddin Aksarayı 38, 104, 109
 Söğüt 36, 148
 Söke Müftülüğü 95
 Spinoza, Baruch 61
 Sunay, Cevdet 178
 Susuz Dede Türbesi (İzmir) 35, 221
 Süleyman Çelebi 181
 Süleyman I (Sultan) 128, 150
 Süleyman Sırrı Bey 31
 Süleyman Şah Türbesi 115
 Süleymaniye Sağlık Merkezi 116
 Sümbül Efendi Türbesi 150, 172, 218-219
 Sümer Matbaası (Ankara) 109, 257
 Sümer, Ali 146
 Sümerbank Hereke Fabrikası 148, 263
 Sünnüllük, Esat Sezai 200
 Sünni/Sünnileşme 15-19, 23, 31, 59, 169, 181, 207, 213, 220, 222, 225
 Sünni-Hanefi 222
 süpürge 101, 149-150, 172-173, 220,
 Sürmene 164
 Şaban-ı Veli (Şeyh) 41
 Şafii (İmam) 16
 Şafii mezhebi 200
 Şaman 68
 Şamanizm 71-74
 Şapka Kanunu 29
 Şark 43, 62
 Şefika (Mina Urgan'ın annesi) 48
 Şehir Üniversitesi arşivleri 54-55
 Şehit Hazreti Halid Türbesi, bkz. Eyüp Sultan Türbesi
 Şehzadebaşı Camii 173
 Şemsi Tebrizi 191
 Şenler, Şule Yüksel 56, 203
 Şenocak, Kemalettin 186
 Şereflikoçhisar 100
 Şeriye ve Evkaf Vekaleti 15, 53
 Şeyh Ahmet Veli Türbesi 100
 Şeyh Ali Mahfuz 87
 Şeyhlik 30, 31-32-33
 Şeyhülislamlık 53
 şifa 34, 36, 53, 91-92, 94-95, 102, 153-154, 170-172, 184, 186-188, 192-193, 206, 218, 221
 Şii III, 214, 225, 259
 Şile 191

Şişli Camisi 19, 182

Şücaî Karamanî (Şeyh) 104

- Tâceddinzâde Mustafa Efendi II; türbesi II, 221
 Taha Toros Arşivi 54-55
 Takrir-i Sükun Kanunu 26
 Tanpınar, Ahnet Hamdi 22, 43-44, 50, 104-105, 135, 137, 168
 Tannöver, Hamdullah Suphi 28, 80, 119-123, 136
 Tanyu, Hikmet 40, 75-76, 105, 107-108, 112, 115, 170, 188, 191-194, 204, 207
 Tanzimat 63, 127
 Tapper, Nancy 44-45
 Tarihi Anıtların Korunmasına ve Onarılmasına Yardım Derneği 108, 257
 tarih yazımı 14, 20, 23-24, 48, 51, 57, 60, 64, 128, 162, 214; "aşağıdan yazılmış" tarih 51
 tarikatlara 12, 18-19, 25-30, 32-34, 38, 41, 52-53, 81, 104, 106, 108-111, 146, 154, 159, 167-169, 190, 213, 220, 257-259
 Tarsus 171
 TBMM 55, 90
 Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyeti 53
 Tek Parti dönemi 14, 20, 51, 53, 129, 159, 201
 Tekelioğlu, Sinan 80
 Tekke Köyü (Elmalı) 160
 tekkeler 15, 25-30, 32-33, 53, 66-67, 70, 72, 96, 107, 116, 123, 153-154, 161, 167-169, 189-190, 213, 220, 257-258; zaviyeler 26-30, 33, 104, 116, 190
 Telli Baba Türbesi 157, 193
 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 93
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu 25, 201
 Tezveren Sultan/Tezveren Dede/Tezverenbaba 40; türbesi 36, 157
 Thompson, Edward 22
 Togan, Zeki Velidi 70
 Tokat 35
 Topçu, Nurettin 140
 Topkapı Sarayı 150; Harem Dairesi 151
 Topkapı Sarayı Müzesi 54, 98, 142; Müdürlüğü 35, 96, 117, 125, 141, 149, 154-155, 157-159, 172

Toprak, Süleyman 101-102

Trabzon 118

Tuna kıyıları 128

Türkmen, Kadri 182

Tuz Baba Türbesi

Tünel 189

- türbeler 12-20, 22, 26, 28-29, 31, 34, 39-40, 42-43, 45, 48-51, 53-54, 56-57, 60-61, 65-66, 73, 80, 83, 85, 89, 97, 102-103, 107, 111, 114, 125, 127-128, 132-133, 136-137, 139-141, 143, 151, 153-154, 169-171, 174, 178, 187, 194, 208, 212-213, 224, 257-261; **adak/nezir** 24, 44, 48, 67, 72, 76, 78, 95, 98, 100-101, 109, 113, 115, 123-124, 134, 147, 150, 161-162, 172-174, 182, 189, 192-193, 195, 204, 206-207, 209-211, 221, 252; **evliya türbeleri** 27, 33, 36, 44, 58, 63, 121, 123, 157, 221; **giriş ücreti** 144-145, 147; "Hristiyan türbeleri" 37, 181, 190; **hırsızlık** 38, 126, 142, 150-152, 216; **kapatılma/açılma** 11, 25-30, 32-33, 35, 39, 96, 104-105, 115-118, 120-124, 126, 129-130, 138, 146, 155-158, 160, 168, 193, 214, 219; **millileştirme** 35, 59, 142, 220; **müzeleş-tirme** 59, 144-145, 157, 217, 220; **onarım** 41, 108, 110, 112, 126, 146, 155, 160, 181, 216; **pa-dişah türbeleri** 36, 59, 115-116, 123, 129, 145, 221; **türbedar** 32-33, 35, 98, 116, 124, 130-131, 142, 149, 159, 161, 165, 173, 218; **yönetimi** 35, 41, 54, 96, 142, **aynca bkz. kadınlar, kadın-sılaştırma**

Türbeler ve Müzeler Genel Müdürlüğü 35

Türk Dil Kurumu 16, 20, 58, 68, 157, 168

Türk Halk Bilgisi Derneği 68, 71

Türk İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü 150

Türk Tarih Kurumu 68, 73, 117

Türk Tarih Tezi 66

Türk ve İslâm Eserleri Müzesi 150

Türkeş, Alpaslan 140

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi 55

Türkiye İşçi Partisi 56

Türkiye Komünist Partisi 163

Türkiye Metapsişik Tetkikler ve İlmi Araştırmalar
Cemiyeti 179
Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu 143
Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi 27, 192
Türkmen dervîşi 153
Tütün, Sami 118

Uğ

Uğraşan Dede 208
Uğru Abbas Duası 30
uğur/uğursuzluk 16, 76, 78, 84, 90, 131, 189, 249, 252
Ulucami (Bursa) 181
Urfa 115; Valiliği 75
Urgan, Mina 48
Uysal, Mustafa 87, 210
Uzakdoğu 18
üfürükçülük/üfürükçüler 24, 29-33, 53, 74-75, 86, 89, 97-98, 206, 213, 220
Ülkütaşır, Şakir 71, 206
Ünver, Süheyl 19, 22, 38, 40, 47, 50, 136-137, 149, 210
Ürgüplü, Suat Hayri 159
Üsküdar 35, 59, 153, 217; Kaymakamlığı 155, 160

Va

Vakıflar 25, 146; Arşivi 56, 217; Genel Müdürlüğü 146, 148, 217, 263; Müdürlüğü 54, 154, 159
Van 103
vatandaş 20, 75, 78, 86, 97, 99, 118-120, 123, 152-153, 156, 158, 177, 198; tanımları 21, 59, 219

Wa

Walby, Sylvia 45
Weltanschauung 165

Ya

yağmur duası 16, 89, 93-95, 218, 254-255
Yahudi Yıldızı 150
Yahudi(ler) 20, 151, 184, 211
Yahya Efendi Türbesi 152-153
Yahya Kemal (Beyatlı) 40, 44, 104, 135-136, 168
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) 167-169
Yalçın, Ayhan 101
Yalkaya, Şerafeddin 78, 163, 223, 250
Yasukini Türbesi 40

Yavuz Sultan Selim Türbesi 115, 117, 121, 123, 128
Yedi Evliya 38, 164-165
Yedikule 195
Yenicami 150
Yeniköy 191-192
Yerköy Asliye Ceza Mahkemesi 87
Yeşildirek Karkolu 218
Yılmaz, Fatma 212
Yılmaz, Mehmet Nuri 82, 211
Yılmaz, Zehra 46, 224
Yifhachel, Oren 39
Yozgat 31-32, 97
Yugoslav 122
Yunan 57, 66, 191
Yunanistan 37
Yunus Emre 38
Yurtkoru, Suad 183
Yuşa Peygamber 38
Yücel, Hasan Âli 19, 61, 125
Yüksek İslam Enstitüleri 181-182, 201-202

Zapsu, Abdurrahim 186

Zekeriya sofrası 114-115

Zembilli Ali Efendi Türbesi 157

ziyaret 12-13, 15-20, 28-29, 33-37, 40-42, 44, 48, 50, 54, 56, 58-61, 66-67, 75, 81, 83, 85, 95-97, 100-102, 106-107, 109-117, 120, 124, 127, 129-130, 132, 134, 137-138, 140-145, 147, 149, 152-153, 155-156, 159-161, 169-172, 174, 178, 182, 184, 186-189, 191-194, 206-207, 209-211, 213-214, 216-217, 220-221, 225, 259; kuralları 59, 97, 192; ziyaretgâh 41, 44, 75, 113-115, 193, 260

Zonguldak 31, 33, 197

Zöhre Ana ve müridleri 36

Zuhurat Baba Türbesi 29, 35, 193, 221

Zürcher, Erik Jan 27, 51

Za

İslam ve Sair Halk, Türkiye tarihinde daha önce tarihçilerin ilgisini çekmemiş bir konuya el atıyor. Tekke ve tarikatları kapatan 677 Sayılı Kanun ile "laik" Türk Devleti'nin İslama dair yasaklarını ele alıyor. 1925-1965 dönemini merkeze alarak yasakların devlet ve halk arasında nasıl müzakere edildiğini, hurafelere, türbe ziyaretine ve evliya inancına odaklanarak inceliyor. İlk kez gün yüzüne çıkan Diyanet İşleri Başkanlığı ve İstanbul Türbeler Müze Müdürlüğü arşivlerine ek olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, dönemin İslamcı dergileri, Halkevlerinin yayınları, gazeteler ve ilgili aktörlerin anılarını da incelemeye dahil ediyor. Kemalist modernleşmenin halkı "medenileştirme" sürecinde cinsiyet, etnik ve dini farklılığa ve bir arada yaşamaya daha fazla imkân tanıyan, bugüne göre daha çeşitli olan dindarlık biçimlerini nasıl zayıflatıldığını gösteriyor. Bunu yaparken sıradan insanların, yani "sair halk"ın da sesine kulak veriyor ve "cahil," "saf" gibi değersizleştirici söylemler karşısında nasıl direniş taktikleri geliştirdiğini açığa çıkarıyor. Kitap mevlit gibi ritüelleri ve kadınların dini alanda ve camilerde istenmeyen varlığı gibi temaları da tartışıyor. *İslam ve Sair Halk*, halk, hurafeler ve türbelerin kadınsılaştırılarak değersizleştirmesinin, "tek tip" din anlayışının egemen olmasında ve dini alanın "eril" normlarla inşa edilmesindeki rolünü göstererek, Kemalist modernleşmenin mirasını farklı bir bakışla görmemize imkân tanıyor.

Gökçen Beyinli İstanbul Bilgi Üniversitesinde tarih yüksek lisansının ardından tarih alanındaki doktorasını Humboldt Üniversitesinde 2017'de tamamladı. Londra, Oxford ve İstanbul'da İslam, toplumsal cinsiyet ve Türkiye tarihi üzerine araştırma projelerinde çalıştı. Uzun yıllar gazetecilik de yapan yazar İslam, toplumsal cinsiyet, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi, azınlıkların tarihi ve insan hakları alanlarında araştırma haberleri yaptı. *Elleri Tılsımlı* adlı kitabın ve çok sayıda akademik makalenin yazarı.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-207-6

